ISSN 2304-5809

6(09) 2014

МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ

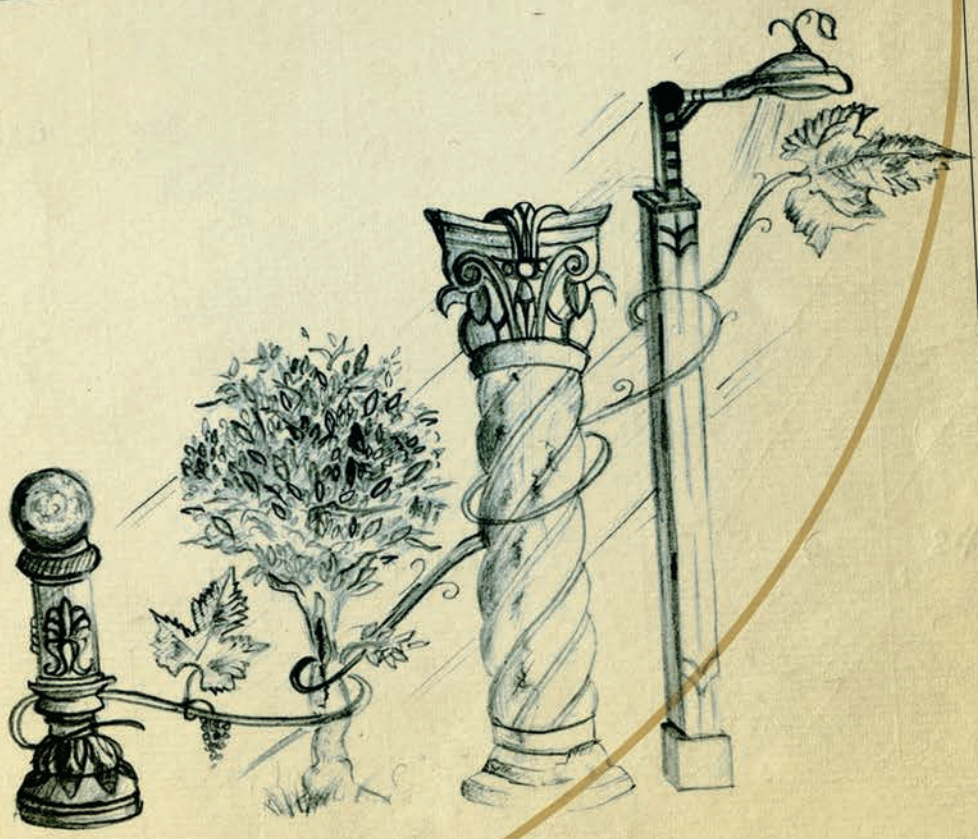

ISSN 2304-5809

Науковий журнал «Молодий вчений»

№ 6 (09) червень, 2014 р.
Частина II
Щомісячне видання

Члени редакційної колегії:

Глущенко Олеся Анатоліївна
доктор філологічних наук (Росія)
Змерзлий Борис Володимирович
доктор історичних наук (Україна)
Іртищева Інна Олександрівна
доктор економічних наук (Україна)
Марусенко Ірина Михайлівна
доктор медичних наук (Росія)
Мінін Ігор Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Мінін Олег Владиленович
доктор технічних наук (Росія)
Морозенко Дмитро Володимирович
кандидат ветеринарних наук (Україна)
Нетюхайло Лілія Григорівна
доктор медичних наук (Україна)
Пекліна Галина Петрівна
доктор медичних наук (Україна)
Романенкова Юлія Вікторівна
доктор мистецтвознавства (Україна)
Стратонов Василь Миколайович
доктор юридичних наук (Україна)
Шайко-Шайковський Олександр Геннадійович
доктор технічних наук (Україна)
Швецова Вікторія Михайлівна
кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна
доктор економічних наук (Росія)

Коректура: О. Скрипченко
Дизайн: А. Юдашкіна
Верстка: Н. Ковальчук

Відповідальність за зміст, добір та викладення фактів у статтях несуть автори.
Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій.
Матеріали публікуються в авторській редакції. Передрукування матеріалів, опублікованих в журналі, дозволено тільки зі згоди автора та редакції журналу. Будь-яке використання – з обов'язковим посиланням на журнал.

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
РИНЦ, ScholarGoogle, OAJI, CiteFactor, Research Bible.

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ:
КВ № 18987-7777Р від 05.06.2012 р.

© Науковий журнал «Молодий вчений», 2014
© Дизайн, Видавничий дім «Гельветика», 2014

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Осадчук Ю.М.
Аналіз сучасного стану розвитку системи споживчої кооперації 8

Пилипенко А.В., Чиркова Т.Е., Лисанова А.М.
Методы оценки конкурентоспособности предприятия..... 10

Піхняк Т.А., Кобилецька М.А.
Економічна сутність безготівкових розрахунків..... 13

Подолянчук П.В.
Розвиток лізингових послуг як інструмент інвестування аграрного сектора..... 16

Ротар Д.А.
Концептуальні основи формування стратегій управління активами і пасивами банківських установ та напрями їх оптимізації..... 18

Савкіна В.М., Гончаров В.М.
Перспективи розвитку виробництва та споживання зерна кукурудзи..... 22

Сагер Л.Ю., Титаренко Ю.В.
Систематизация способов предотвращения ошибок в процессе стратегического планирования на основе их анализа..... 24

Сахненко О.І., Максимова М.М.
Економіка знань та заходи державної підтримки..... 28

Семенова Т.В., Шамрицька А.С.
Оптимізація структури капіталу підприємства..... 32

Сідельник О.П.
Система управління конкурентоспроможністю банку 35

Сікорська Т.С., Осадча О.О.
Інтеграція нефінансових показників у звітність суб'єкта господарської діяльності 38

Солодських А.С., Васильєва Т.А.
Медіа-аналіз результатів діяльності банків України у розрізі маркетингових комунікацій..... 42

Стащук О.В., Хандучка А.М.
Грошові потоки підприємства: суть та необхідність управління..... 45

Федотова Т.А., Корнієнко С.О.
Порівняння класичного менеджменту і сучасних тенденцій до управління персоналом..... 47

Федотова Т.А., Фролов О.В.
Залежність ВВП України від кількості економічно активного населення..... 50

Чернишова О.К.
Теоретичні аспекти дослідження поняття фінансової стійкості банків.....53

Чёрный В.А.
Усовершенствование инструментария риск-менеджмента кредитной деятельности банков Украины.....57

Шашина М.В., Седун Р.С.
Пути повышения доходности компаний молочной отрасли Украины.....60

Шипілова М.В.
Проблема нерівності на фоні економічного зростання та роль соціального капіталу в її розв'язанні.....64

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Бачук А.О.
Т.С. Еліот у рецепції Грицька Чубая: генетико-контактні та типологічні аспекти.....70

Брикса О.С.
Поетика сакрального у збірці Пауля Целана «Мак і пам'ять».....73

Глущенко О.А.
Языковая концептуализация представлений о природе в региональной топонимике (на примере камчатских гидронимов).....76

Жорнокуй У.В.
«Queer» студії – лакуна у вітчизняній науковій парадигмі.....82

Іващишин О.М.
Основні етапи розвитку термінознавства як науки.....85

Калинюшко О.А.
Жанрові модифікації Травелогу в романі Ольги Токарчук «Бігуни».....88

Скалевська Г.О.
Метатекстуальність поезії М=О=В=И та її вплив на рівень перекладності останньої.....92

Сюткіна О.С.
Особливості актуалізації концепту «душа» в англомовному сакральному дискурсі та його відтворення в українському перекладі.....96

Хвіщук О.В.
Прізвища жителів міста Нововолинська, похідні від назв професій і ремесел.....99

Ямборко С.М.
Василь Стефаник та представники угруповання «Молода Польща»: типологія творчих взаємин.....103

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Дем'янчук Ю.В.
Актуальні проблеми дисциплінарної відповідальності в умовах законодавства України про працю.....108

Козинець І.Г.
Фінансова самостійність місцевих бюджетів: проблеми забезпечення.....111

Паламарчук Н.В.
Форма і способи захисту цивільних прав нотаріусом.....114

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Горохова Т.О.
Формування граматичної компетентності майбутніх учителів української мови на основі текстів етнопедагогічного змісту.....120

Давоян Е.Э.
Ранняя психодиагностика аутизма посредством психорисунка.....123

Демченко А.А.
Інформаційні технології в забезпеченні самостійної позааудиторної роботи студентів.....127

Загіка О.О.
Інноваційні педагогічні технології із застосуванням дидактичних принципів професійного навчання – шлях його модернізації.....130

Кушнир О.А.
Формирование навыка построения ситуационной осознанности у будущих пилотов путём анализа моделей причинно-следственных связей произошедших авиакатастроф.....134

Сокол И.Н.
Классификация квестов.....138

МЕДИЧНІ, ФАРМАЦЕВТИЧНІ ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

Буряк В.В.
Роль асиметричного діметілагрініну у формуванні патофізіологічних механізмів порушення контролю рівня артеріального тиску.....142

Золотухина Е.Л.
Стволовые клетки и перспективы их применения в стоматологии и челюстно-лицевой хирургии.....145

Ільченко С.І., Іванусь С.Г.
Сучасні проблеми діагностики та особливості клінічного перебігу муковісцидозу у хворих дітей міста Дніпропетровська.....148

Нетюхайло Л.Г., Іщейкіна Л.К.
Метаболізм кісткової тканини в нормі та при патології (огляд літератури).....152

Риндіна Н.Г., Титова Г.Ю.
Рангова структура відхилень параметрів метаболізму заліза і їх комплексна оцінка у пацієнтів з анемією на тлі хронічної серцевої недостатності.....158

АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Триколенко С.Т.
Кураж: жахіття війни, передані пластичною мовою.....162

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

Іщенко А.М., Савело А.А.
Особливості формування соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах.....166

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Kryvenko Y.I.
Sustainable development of Ukrainian society in the period of social and political transformations.....176

Равлик І.О., Гев'юк У.Ю.
Участь національних меншин у суспільно-політичному житті: Лундські рекомендації та українська практика.....180

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

Рзаєв П.А.
Наукові підходи до визначення змісту терміна «громадянське суспільство».....186

Папуша В.С.
Форми та напрями впливу громадянського суспільства на державне управління: представництво інтересів.....190

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Санакоєва Н.Д., Кушнір В.О.
Планування і реалізація рекламних кампаній у сфері освітніх послуг.....194

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Ляшенко Д.Н.
Формализация и проблема адекватности знаковых систем предметной области.....198

НАШІ АВТОРИ.....202

CONTENTS

ECONOMICS SCIENCES

Osadchuk J.M.
Analysis of current state of development of the consumer cooperatives.....8

Pilipenko A.V., Chirkova T.E., Lisanova A.M.
Methods of an estimation of competitiveness of the enterprise.....10

Pihnyak T.A., Kobylets'ka M.A.
Economic nature of cashless payments.....13

Podolyanchuk P.V.
Development leasing services as a tool agricultural sector investment.....16

Rotar D.A.
Conceptual foundations of banking institutions assets and liabilities management strategies formation and ways of their optimization.....18

Savkina V.N., Goncharov V.N.
Prospects of development of corn manufacture and consumption.....22

Sager L.Y., Titarenko Y.V.
Systematization ways for preventing errors in strategic planning based on their analysis.....24

Sakhnenko O.I., Maksimova M.N.
Knowledge economy and government support measures.....28

Semenova T.V., Shamrytska A.S.
Optimization of capital structure of the enterprise.....32

Sidelnyk O.P.
System of the competitiveness of banks.....35

Sikorska T.S., Osadcha O.A.
Integration of non-financail indicators in statements businesses.....38

Solodskyh A.S., Vasiliev T.A.
Media analysis of results of activity of Ukrainian banks in terms of marketing communications.....42

Staschuk O.V., Khanduchka A.M.
Cash flow group: essence and the need to manage.....45

Fedotova T.A., Korniienko S.O.
A comparison of the classical management and modern trends of labour management.....47

Fedotova T.A., Frolov O.V.
Dependence of the ukrainian GDP from changes in the economically active population.....50

Chernyshova O.K.
Theoretical aspects of research the concept of financial stability of banks.....53

Chorny V.A.
Improvement tools credit risk management activities in Ukrainian banks.....57

Shashyna M.V., Sedun R.S.
Ways to improve profitability dairy industry Ukraine.....60

Shypilova M.V.
The problem of inequality on economic growth background and social capital role in its solving.....64

PHILOLOGICAL SCIENCES

Bachuk A.O.
T.S. Eliot in the reception of Hrytsko Chubai: genetics-contact and typological aspects.....70

Bryksa O.S.
Sanctity poetics in the Paul Celan collection «Poppy and memory».....73

Glushchenko O.A.
Linguistic conceptualization of nature conception in regional toponymy (on the example of kamchatka hydronyms).....76

Zhornokui U.V.
«Queer» studies as a gap in the native scientific paradigm.....82

Ivashchyshyn O.M.
Basic stages in the development of terminology studies as a science.....85

Kalyniushko O.A.
Genre modifications of travelogue in the novel "Beguny" by Olga Tokarchuk.....88

Skalevska G.O.
Metatextuality of L=A=N=G=U=A=G=E poetry and its influence on the level of translatability of the latter.....92

Siutkina O.S.
The features of the concept «soul» actualization in english religious discourse and its representation in ukrainian translation.....96

Khvischuk O.V.
Denominaive surnames of Novovolynsk residents from the names of the professions and crafts.....99

Yamborko S.M.
Vasyl Stefanyk and representatives of literary group «Young Poland»: typology of creative relationships.....103

JURIDICAL SCIENCES

Demyanchuk Y.V.
Current problems in the disciplinary liability law of Ukraine on work.....108

Kozynets I.G.
The financial autonomy of local budgets: problems of provision.....111

Palamarchuk N.V.
The form and the methods of protection of civil rights by a notary.....114

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Gorokhova T.A.
Forming the grammatical competence of future ukrainian language teachers on a base of ethnopedagogical texts.....120

Davoyan E.E.
Early psychodiagnostics of autism by psychodrawings.....123

Demchenko A.A.
Information technology in providing independent work students.....127

Zagika O.O.
Innovative pedagogical technologies with the usage of didactic principles of professional education – way of modernization.....130

Kushnir O.O.
Formation of situation awareness skill by means of analisys of aviation accidents causation and consequences models in future pilots.....134

Sokol I.M.
Classification quests.....138

MEDICAL, PHARMACEUTICAL AND VETERINARY SCIENCES

Buriak V.V.
Asimmetric dimetilarginin role in pathophysiological mechanisms formation of blood pressure level control disturbance.....142

Zolotukhina O.L.
Stem cells and prospects for their use in dentistry and maxillofacial surgery.....145

Ilchenko S.I., Ivanus S.G.
Contemporary issues of diagnostics and special aspects of clinical progression of cystic fibrosis among children of Dnipropetrovsk.....148

Net'ukhaylo L.G., Izeikina L.K.
Bone metabolism in normal and pathological conditions.....152

Ryndina N.G., Tytova G.Yu.
The rank structure of the deviations of parameters of iron metabolism and comprehensive assessment in anemic patients with chronic heart failure.....158

ARCHITECTURE AND ART

Trikolenko S.T.
Courage: the horrors of war, transferred to plastic language.....162

SOCIAL SCIENCES

Ishchenko A.M., Savelo A.A.
Features of the formation of social and psychological climate in higher education.....166

POLITICAL SCIENCES

Kryvenko Y.I.
Sustainable development of Ukrainian society in the period of social and political transformations.....176

Ravlyk I.O., Gevyuk U.Y.
Participation of national minorities in public life: the Lund recommendations and Ukrainian practice.....180

GOVERNMENT SCIENCES

Rzayev P.A.
Scientific approaches to the definition of the term «civil society».....186

Papusha V.S.
Forms and ways of influence of civil society on the goverance: representation of interests.....190

SOCIAL COMMUNICATION

Sanakoyeva N.D., Kushnir V.A.
Planning and realization advertising campaigns in educational services.....194

PHILOSOPHY SCIENCES

Lyashenko D.N.
Formalization and a problem of adequacy of sign systems to a universe of discurse.....198

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

УДК 334

АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ

Осадчук Ю.М.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

Досліджено розвиток та ефективність діяльності системи споживчої кооперації України. Проаналізовано склад і структуру сфер функціонування споживчої кооперації за період 2010-2013 рр. Розроблено рекомендації щодо стратегічних напрямків та пріоритетів розвитку системи споживчої кооперації.
Ключові слова: кооперація, споживча кооперація, споживче товариство, кооперативна діяльність, пайовики.

Постановка проблеми. Протягом усього свого існування кооперація розвивалась при будь-яких урядах, в різних економічних умовах і в різних сферах діяльності людського суспільства. Сьогодні майже в усіх країнах світу люди користуються послугами кооперативів. Більш ніж 700 тис. кооперативів, що включають 120 видів та різновидів, об'єднають понад 40% дорослого населення планети і надають більш ніж 100 млн. робочих місць.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблеми займались Скибінський С., Башнянин Г., Вовчак О., Олексин І., Семків С., Шевчук В., Ященко О.; серед сучасних вчених вагомими є наукові розробки Бабенка С., Гончарука Я., Чміля Ф., Чухна А.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У ринковому середовищі роль і значення споживчої кооперації зростає, оскільки вона сприяє соціальному захисту і економічній підтримці широких верств населення. Однак адаптація споживчої кооперації до нових умов проходить надзвичайно складно і супроводжується глибокими кризовими явищами і негативними тенденціями, які загрожують її життєдіяльності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз сучасних тенденцій розвитку системи споживчої кооперації на національному рівні та розробка рекомендацій щодо її стратегічних напрямків та пріоритетів розвитку.

Виклад основного матеріалу. Споживча кооперація України є однією з найважливіших форм кооперативного руху, завдяки якому визначається планомірний взаємозв'язок і відповідність між суспільним виробництвом і споживанням вироблених матеріальних благ. Вона є масовою громадсько – господарською організацією, що об'єднує громадян нашої країни як споживачів із метою найбільш повного задоволення їх попиту на товари та послуги шляхом здійснення торговельної, заготівельної, виробничої діяльності, заснованої на взаємодопомозі і самоуправлінні [1, с. 24].

Споживча кооперація має багатомірну структуру, обумовлену її організаційною системністю і поліфункціональною діяльністю. Складниками загальної структури споживчої кооперації є: організаційно-управлінська, галузево-функціональна, соціальна та регіонально-територіальна.

Ієрархія організаційних форм управління споживчою кооперацією України виглядає таким чином: споживче товариство – районна спілка споживчих товариств – обласна спілка споживчих товариств (Кримспоживспілка) – Центральна спілка споживчих товариств (рис. 1).

Протягом 1995-2013 рр. організаційна структура трансформувалась у напрямку кількісного зростання і зміцнення базових ланок – споживчих товариств. Кількість споживчих товариств і районних споживчих товариств у системі збільшилась на 131 та 25 од. відповідно у період 2010-2013 рр., при цьому відбувся не лише кількісних ріст, але й внутрішньоструктурні зміни, демократизація управління, концентрація кооперативного майна і всієї тріади відносин власності. Сьогодні на рівні споживчих товариств зосереджено 2/3 статутного капіталу [2, с. 140].

У споживчій кооперації зростаючу роль відіграє функціонально-галузева структура. Галузі діяльності споживчої кооперації формують її економічну основу і обумовлюють соціально-економічний розвиток. Саме від масштабів і ефективності функціонування галузей залежить існування споживчої кооперації.

Функціонально-галузева структура споживчої кооперації, яка нараховувала до перебудови більше 35 галузей і підгалузей господарської діяльності та була адаптована під велике і усуспільнене виробництво, зазнала глибоких трансформацій. Під час змін зі всієї сукупності галузей були визначені як пріоритетні ті, які мають вирішальне значення для соціально-економічного розвитку споживчої кооперації. Це – галузі сфери товарного обігу: торгівля, заготівля, ресторанне господарство; сфери виробництва – промисловість та будівництво та сфери послуг – побутових, соціально-культурних та освітніх.

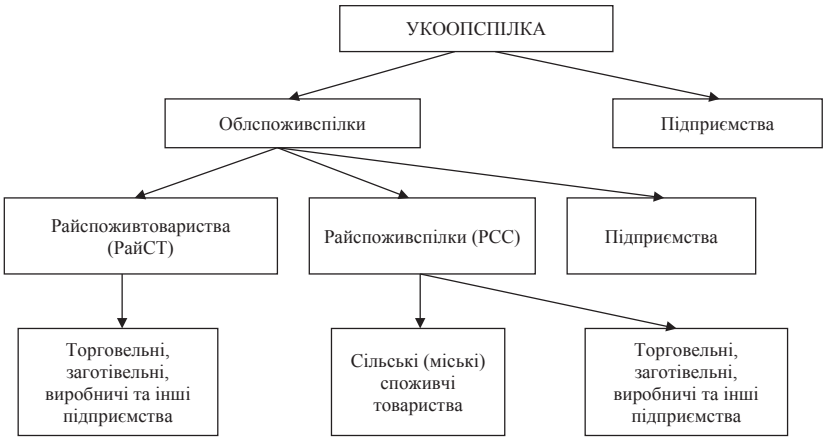

Рис. 1. Організаційні форми управління споживчої кооперації України

Провідною для споживчої кооперації була і залишається сфера обігу. Вона займає 2/3 ресурсного потенціалу і валового обороту (табл. 1).

Протягом 2010-2013 рр. спостерігається тенденція до збільшення загального обсягу товарообороту споживчої кооперації України на 1887,50 млн. грн. З усіх сфер найбільш стрімко покращили свої показники торгівля та ресторанне господарство. У 2013 році порівняно з

© Осадчук Ю.М., 2014

Таблиця 1

Склад і структура сфер функціонування споживчої кооперації

Показники	2010 рік		2011 рік		2012 рік		2013 рік	
	Сума, млн. грн.	%	Сума, млн. грн.	%	Сума, млн. грн.	%	Сума, млн. грн.	%
Загальний обсяг товарообороту	3977,20	100,00	4767,84	100,00	5472,30	100,00	5864,70	100,00
Торгівля	2431,10	61,13	3660,12	76,77	4249,40	77,65	4629,0	78,93
Ресторанне господарство	516,80	12,99	644,18	13,51	714,40	13,05	736,1	12,55
Виробництво	427,30	10,74	463,54	9,72	508,50	9,29	499,6	8,52
Заготівлі	602,00	15,14	-	-	-	-	-	-

2010 роком оборот торгівлі збільшився на 90,41 %, а ресторанного господарства на 42,43 % [2].

Виробництво та заготівлі, на жаль, не принесло таких результатів, і протягом даного періоду зменшили свої показники.

Традиційно в структурі роздрібного товарообороту споживчої кооперації переважають продовольчі товари. Аналіз свідчить не тільки про переважаючу частку продовольчих товарів у структурі роздрібного товарообороту торгової мережі споживчої кооперації, але і про її подальше збільшення. Доцільно акцентувати увагу щодо певної невідповідності структури товарообороту завданням підвищення рівня життя сільських мешканців – членів споживчої кооперації. Тобто необхідним, навпаки, є збільшення частки непродовольчих товарів, що сприяє технічному облаштуванню домогосподарств, покращенню умов життя, більшій комфортності тощо.

Інша важлива структура споживчої кооперації – це соціальна сфера. Соціальна структура споживчої кооперації відображає її соціальний зміст та її соціальну роль у суспільстві.

Визначальною соціальною складовою споживчої кооперації був і залишається інститут пайовиків, який налічує у 2013 році 470 тис. чоловік. Його якісне оновлення є стратегічним завданням всіх кооперативних організацій. Отже, проблема оптимізації складу пайовиків поділяється на дві частини: перша – оптимізація кількості, а друга – якісне покращення складу пайовиків.

Залучення нових членів-пайовиків пов'язано з активізацією факторів мотивації і стимулювання. Тому, в останні роки широко задіяна система матеріального та морального стимулювання. З 2005 року вперше у системі кооперації України членам споживчої кооперації нараховуються і виплачуються дивіденди та пайові внески, причому, зростаючими темпами. В цілому в споживчій кооперації соціальна підтримка пайовиків, працівників, ветеранів сягає 8,5-9,0 млн. грн. щорічно, що для нестабільної економіки має важливе значення.

Фінансово-економічна політика споживчої кооперації України спрямована на зміцнення фінансового стану підприємств і організацій, нарощування обсягів діяльності, забезпечення рентабельної роботи усіх господарюючих суб'єктів, соціальний захист членів споживчих товариств.

Матеріали фінансового аналізу, проведеного за даними Основних показників господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій системи Укоопспілки за 2010-2013 рр., дають підставу стверджувати, що фінансово-економічна політика цих років, скерована на збалансований соціально-економічний розвиток, дала вагомі позитивні результати [3].

Аналіз показників доводить стійку позитивну динаміку результативних показників. За роки незалежності України обсяг діяльності споживчої кооперації зріс на 3335,68 млн. грн. або на 164,4%.

Суттєво зросла економічна активність пайовиків, про що свідчить суттєве збільшення пайового капіталу на 67, 63 %.

Аналіз фінансових результатів показує, що в період 2010-2013 рр. споживча кооперація характеризувалась прибутковою діяльністю. За період, що аналізується, фінансовий результат діяльності збільшився на 65,8 млн. грн. або на 116,67 %.

Висновки і пропозиції. Пріоритети стратегічного розвитку споживчої кооперації визначатимуть широкий спектр завдань соціального, економічного та політичного характеру. Основне завдання полягатиме у визначенні економічної, соціальної та науково-технічної політики розвитку споживчої кооперації, захисті її членів, участі в розробці та реалізації державних програм, пропаганді ідей кооперативного руху та переваг кооперації як самобутньої та соціально орієнтованої системи.

В економічній системі завдання споживчої кооперації полягатиме у розширенні масштабів діяльності, забезпеченні матеріальних потреб членів споживчих товариств і спілок, органічному поєднанні особистих, колективних і суспільних інтересів.

У соціальній сфері основні завдання будуть спрямовані на активну реалізацію соціальної місії споживчої кооперації, соціальну підтримку, соціальну гарантію та соціальний захист членів споживчих товариств і спілок, участь у розвитку соціальної сфери села.

Одним з важливих завдань споживчої кооперації є також участь у зміцненні демократичних основ держави, створення підвалин для розвитку громадянського суспільства та національного кооперативного руху.

На міжнародній арені основними завданнями споживчої кооперації будуть розширення міжнародного кооперативного співробітництва, інтеграція у міжнародні кооперативні зв'язки, розвиток зовнішньоекономічної діяльності кооперативних підприємств і організацій.

Виходячи з характеру стратегічних завдань розвитку споживчої кооперації і враховуючи загальнонаціональні пріоритети соціально-економічного розвитку України можна стверджувати, що основні напрями і пріоритети розвитку споживчої кооперації зумовлені перспективною моделлю системи.

Список літератури:
1. Марцин В. Проблеми функціонування споживчої кооперації та шляхи стабілізації господарської діяльності // Економіка України. – 2003. – №4. – С. 24-27.
2. Левицький В. Споживча кооперація: реальність і домисли // Урядовий кур'єр. – 2007. – №164. – С. 134-167.
3. Показники господарсько-фінансової діяльності підприємств і організацій системи Укоопспілки за 2010-2013 роки / Укоопспілка. – К.: 2010, 2011, 2012, 2013.

Осадчук Ю.Н.
Хмельницкий кооперативный торгово-экономический институт

АНАЛИЗ СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОЙ КООПЕРАЦИИ

Аннотация
Исследовано развитие и эффективность деятельности системы потребительской кооперации Украины. Проанализированы состав и структуру сфер функционирования потребительской кооперации за период 2010-2013 гг. Разработаны рекомендации относительно стратегических направлений и приоритетов развития системы потребительской кооперации.
Ключевые слова: кооперация, потребительская кооперация, потребительское общество, кооперативная деятельность, пайщики.

Osadchuk J.M.
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institution

ANALYSIS OF CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF THE CONSUMER COOPERATIVES

Summary
Studies the development and efficiency of Consumer Cooperatives in Ukraine. Analyzed the composition and structure of the areas of functioning of consumer cooperation for the period 2010-2013. Were developed recommendations on strategic directions and priorities for the development of consumer cooperatives.
Keywords: cooperation, consumer cooperatives, consumer society, cooperative activity shareholders.

УДК 65.01

МЕТОДЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

Пилипенко А.В., Чиркова Т.Е., Лисанова А.М.
Харьковский национальный автомобильно-дорожный университет

Рассмотрены такие методы оценки конкурентоспособности предприятия: комплексные методы, методы, основанные на теории эффективной конкуренции, методы, основанные на оценке конкурентоспособности продукции предприятия и матричные методы. Указаны особенности и проблемы оценки конкурентоспособности предприятия в рамках данных подходов. Определены основные мероприятия, направленные на повышение конкурентоспособности предприятия.
Ключевые слова: конкуренция, экономический показатель, конкурентность продукции, конкурентные преимущества, покупатель, оценка конкурентоспособности.

Постановка проблемы. На современном этапе экономического развития проблема конкурентоспособности занимает главное место в экономической политике государства. Создание конкурентных преимуществ перед соперником становится стратегическим направлением деятельности государства и его органов в области обеспечения конкурентоспособности национальной экономики. При этом повышение конкурентоспособности касается всех уровней ее иерархии: продукции, предприятия, отрасли, региона и страны в целом, но особую важность приобретает конкурентоспособность предприятия как основного звена экономики. Несмотря на большое количество факторов, влияющих на конкурентоспособность предприятия, все же основным и определяющим из них остается его способность производить конкурентоспособную продукцию и создавать условия для ее продвижения на рынок.

Анализ последних исследований и публикаций. Единого подхода к оценке конкурентоспособности не существует. Некоторые авторы придерживаются структурного подхода при оценке конкурентоспособности предприятия, основанного на анализе сферы функционирования предприятия, сложившейся конкурентной ситуации; измерении уровня концентрации рынка и определении доли данного предприятия по объему производства или выручке от реализации продукции.

Другие же придерживаются функционального подхода, в соответствии с которым оценка производится на основе расчета основных экономических показателей деятельности предприятия.

Третьи придерживаются мнения, что матричные подходы к оценке конкурентоспособности предпри-

© Пилипенко А.В., Чиркова Т.Е., Лисанова А.М., 2014

ятия являются наиболее эффективными, поскольку учитывают особенности функционирования предприятия в целом (стадии его жизненного цикла и цикла основных экспортных товаров), а также привлекательность отрасли и уровень ее развития, значимость для национального хозяйства с точки зрения приоритетности для развития, основанной на получении экономического или социального выигрыша.

Изложение основного материала. Под конкурентоспособностью организации понимается реальная и потенциальная способность организаций проектировать, изготовлять, реализовывать продукцию, которая более привлекательна для потребителей, чем продукция их конкурентов.

Конкурентоспособность продукции – способность продукции удовлетворять потребность покупателей на более высоком уровне по сравнению с продукцией конкурентов; это способность продукции выдерживать конкуренцию, т.е. быть выгодно реализованной наряду или вместо другой продукции.

Основные отличия данных понятий заключаются в следующем:

· конкурентоспособность организации применима к достаточно длительному промежутку времени, в то время как конкурентоспособность продукции может определяться в любой малый с экономической точки зрения промежуток времени (месяц, неделя, день);

· оценку деятельности организации дает не только потребитель, но и сам предприниматель;

· конкурентоспособность организации носит долговременный характер, конкурентоспособность продукции – краткосрочный.

Показатели конкурентоспособности торговых предприятий. Нами был определен перечень основных показателей конкурентоспособности торговых предприятий, который включает следующие критерии: ассортимент реализуемой продукции, качество реализуемой продукции, культуру обслуживания, месторасположение розничного торгового предприятия, ценовую привлекательность, атмосферу розничного торгового предприятия, интегрированные маркетинговые коммуникации. Представленный перечень показателей, по-нашему мнению, является наиболее полным для определения конкурентоспособности, кроме того, представляется возможным их оценить, учитывая разный уровень компетентности руководителей и работников предприятий розничной торговли.

Основными экономическими показателями, которые необходимо использовать в рамках определения конкурентоспособности розничного торгового предприятия, являются рентабельность продаж и доля рынка.

Рентабельность – важный показатель экономической эффективности производства на предприятиях, в объединениях, отраслях экономики и в народном хозяйстве в целом. Рентабельность продаж комплексно отражает степень использования материальных, трудовых и денежных ресурсов, а также природных богатств.

Доля рынка – это отношение объема продаж определенного продукта данной организации к суммарному объему продаж данного товара, осуществленному всеми организациями, действующими на данном рынке. Этот показатель является ключевым при оценке конкурентной позиции организации.

Основной задачей каждого менеджера или экономиста, который изучает проблему оценки конкурентоспособности предприятий, является определение критериев конкурентоспособности, ее источников и факторов. Ниже рассмотрены наиболее распространенные методы оценки конкурентоспособности предприятия:

Матричные методы. Данный подход базируется на маркетинговой оценке деятельности предприятия и его продукции. В основе методики – анализ конкурентоспособности с учетом жизненного цикла продукции предприятия.

Преимущества метода: позволяет обеспечить высокую адекватность оценки.

Недостатки: исключает проведение анализа причин происходящего и осложняет выработку управленческих решений, а также требует наличия достоверной маркетинговой информации, что влечет необходимость соответствующих исследований.

Методы, основанные на оценке конкурентоспособности продукции предприятия. Эта группа методов базируется на суждении о том, что конкурентоспособность предприятия тем выше, чем выше конкурентоспособность его продукции. Для определения конкурентоспособности продукции используются различные маркетинговые и квалиметрические методы, в основе большинства которых лежит нахождение соотношения цена-качество.

Преимущества: учитывает одну из наиболее важных составляющих конкурентоспособности предприятия – конкурентоспособность его товара/услуги.

Недостатки: позволяет получить весьма ограниченное представление о преимуществах и недостатках в работе фирмы, так как конкурентоспособность предприятия принимает вид конкурентоспособности товара и не затрагивает другие аспекты его деятельности.

Методы, основанные на теории эффективной конкуренции. Суть подхода заключается в балльной оценке способностей предприятия по обеспечению конкурентоспособности. Каждая из сформулированных в ходе предварительного анализа способностей предприятия по достижению конкурентных преимуществ оценивается экспертами с точки зрения имеющихся ресурсов.

Преимущества: учет разносторонних аспектов деятельности предприятия.

Недостаток: основу подхода составляет идея о том, что показатель конкурентоспособности предприятия может быть определен путем элементарного суммирования способностей фирмы к достижению конкурентных преимуществ. Однако сумма отдельных элементов сложной системы (каковой является любое предприятие), как правило, не дает того же результата, что и вся система в целом.

Комплексные методы. Оценка конкурентоспособности предприятия в рамках подобных методов ведется на основании выделения текущей и потенциальной конкурентоспособности предприятия. В большинстве случаев текущая конкурентоспособность определяется на основании оценки конкурентоспособности продукции предприятия, потенциальная – по аналогии с методами, основанными на теории эффективной конкуренции.

Преимущества: учитывает не только достигнутый уровень конкурентоспособности фирмы, но и его возможную динамику в будущем.

Недостаток: способы и приемы, используемые при определении текущей и потенциальной конкурентоспособности в конечном счете воспроизводят методы, используемые в рассмотренных ранее подходах, что влечет и недостатки соответствующих подходов.

Основные мероприятия, направленные на повышение конкурентоспособности предприятия:

- повышение технико-экономических и качественных показателей продукции фирмы;
- ориентация качества и технико-экономических параметров продукции на требования потребителей;
- выявление и обеспечение преимуществ продукта по сравнению с его заменителями;
- выявление преимуществ и недостатков товаров-аналогов, выпускаемых конкурентами, и использования полученных результатов в деятельности фирмы;
- выявление и использование ценовых факторов повышения конкурентоспособности продукции;
- нахождение и использование новых приоритетных сфер использования продукции;
- усиление влияния на потребителей (продвижение).

Заключение. Конкурентоспособность и конкуренция являются сложными, многогранными экономическими понятиями, без изучения которых невозможно существование успешного предприятия. Актуальность изучения конкурентоспособности для предприятий чрезвычайно высока. С растущим ускорением темпов научно-технического и социально-экономического развития, усилением элементов неопределенности и непредсказуемости во внешних отношениях большинство компаний стремятся перейти от потокового внутрифирменного к стратегическому планированию. Выработка и реализация фирменной стратегии, которая могла бы лучше соответствовать быстро изменяющимся внешним условиям, стала исключительно важной частью деятельности руководства большинства компаний. И одну из главных ролей в стратегических планах успешно функционирующих предприятий играет учет и использование собственных конкурентных преимуществ, а также умение противостоять угрозам со стороны конкурентов.

Список литературы:

1. Л.Н., Чайников В.Н. Конкурентоспособность предприятия : учеб. пособие – Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007.
2. 2. Гейзлер П.С. Управление проектами: практ. пособие / П.С. Гейзлер, О.В. Завьялова; под ред. П.С. Гейзлера. – М.: Книжный дом; Мисанта, 2005. – 288 с.
3. Родионова, В.Н. Стратегический менеджмент: учеб. пособие / В.Н. Родионова, Н.В. Федоркова, А.Н. Чекменеев. – М.:Изд-во РИОР, 2006. – 81 с.
4. Левшина О.Н. Современные методы обеспечения конкурентоспособности в предпринимательстве. – М.: Юриспруденция, 2008. – 176 с.

Пилипенко А.В., Чиркова Т.Є., Лісанова А.М.
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

МЕТОДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація
Розглянуто такі методи оцінки конкурентоспроможності підприємства: комплексні методи, методи, засновані на теорії ефективної конкуренції, методи, засновані на оцінці конкурентоспроможності продукції підприємства та матричні методи. Вказані особливості та проблеми оцінки конкурентоспроможності підприємства в рамках даних підходів. Визначено основні заходи, спрямовані на підвищення конкурентоспроможності підприємства.
Ключові слова: конкуренція, економічний показник, конкурентність продукції, конкурентні переваги, покупець, оцінка конкурентоспроможності.

Pilipenko A.V., Chirkova T.E., Lisanova A.M.
Kharkov National Automobile and Highway University

METHODS OF AN ESTIMATION OF COMPETITIVENESS OF THE ENTERPRISE

Summary
The paper Considers such methods of an estimation of competitiveness of the enterprise: complex methods, the methods based on the theory of effective competition, the methods based on the estimation of products competitiveness of the enterprise and matrix methods. Specified features and problems of evaluation of the
competitiveness of enterprises in the framework of these approaches. Defines the main activities aimed at improving the competitiveness of the enterprise.
Keywords: competition, economic indicator, competitive products, competitive advantage, customer, competitiveness assessment.

УДК 657. 286

ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ БЕЗГОТІВКОВИХ РОЗРАХУНКІВ

Піхняк Т.А., Кобилецька М.А.
Хмельницький кооперативний торговельно-економічний інститут

Досліджено економічну сутність безготівкових розрахунків в сучасних умовах господарювання. Розглянуто види розрахункових документів при здійсненні безготівкових розрахунків та проблеми обліку грошових коштів.
Ключові слова: грошові кошти, поточний рахунок в банку, безготівкові розрахунки, грошовий потік.

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Нині Україна активно прагне зміцнити свої позиції на зовнішньому ринку як країна з ринковою економікою. Набувають все більшого значення зовнішньоекономічні відносини для діючих суб'єктів української економіки, зростає частка експорту, залучаються іноземні інвестиції в зовнішньоторговельних відносинах.

За ринкових умов економіки кожне підприємство для здійснення безготівкових розрахунків з іншими суб'єктами господарювання, а також для зберігання власних коштів відкриває поточні рахунки в банках. Відкриті рахунки в банках для підприємств є необхідною складовою безперервної виробничої та фінансової діяльності підприємств.

Сучасні умови існування підприємств, а також процеси, що протікають в економіці України ще раз підтверджують важливість і необхідність грошових коштів для здійснення фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємництва.

Від організації безготівкових розрахунків у господарському обороті залежить ефективність функціонування кожного суб'єкта підприємницької діяльності і економіки в цілому.

Водночас, організація обліку безготівкових розрахунків має забезпечувати достатні умови для взаємного контролю договірних відносин між постачальниками й покупцями з дотримання умов контролю банківських установ за правилами розрахунків згідно з чинним законодавством [3].

Запорукою успішного функціонування підприємства в даних умовах є ефективне управління грошовими коштами та їх потоками.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Питання обліку, аналізу та контролю операцій, пов'язаних з безготівковими розрахунками за продукцію та послуги розглядалися в роботах як вітчизняних науковців М. Білухи, І. Бланка, Ф. Бутинця, С. Голова, В. Горелкіна, В. Завгороднього, А. Кузьмінського, А. Мазаракі, Є. Мниха, В. Сопка та ін., так і закордонних науковців Д. Блейка, Ф. Вуда, Є. Брігхема, та ін.

Потрібно зауважити, що враховуючи швидкий глобальний вплив на економіку держави в цілому та окремі підприємства, досить мало розглянуто питань, пов'язаних із формуванням в обліковій системі підприємства інформації, яка б дала змогу оцінити рух та ефективність використання грошових коштів в безготівковій формі.

Французькі економісти, такі як Колас Б., Перар Ж., Гу Д., Сульє Д. вважають, що необхідно використовувати зовсім інший підхід до організації обліку грошових коштів, який би відповідав сучасним вимогам.

З точки зору Бутинця Ф.Ф., в організації обліку грошових коштів на поточних рахунках в банках виникають проблеми у зв'язку з тим, що підприємствам дозволено відкривати поточні рахунки в необмеженій кількості, саме це ускладнює здійснювати контроль за рухом грошових коштів. Бутинець Ф.Ф. рекомендує обмежити кількість банків, з якими можуть співпрацювати (відкривати рахунки). Це дозволить краще контролювати організацію обліку грошових коштів на поточних рахунках в банках.

Сутормінa В.М. вважає, що необхідно у звітності ілюструвати рух грошових коштів в розрізі видів діяльності підприємства з виходом на кінцевий результат – зміну залишків коштів за звітний період.

Цілі статті. Розглянути економічну сутність безготівкових розрахунків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Грошові кошти визначаються як гроші та будь-які документи, які приймаються банками до вкладу та негайно відносяться на рахунок вкладника [12].

Грошові кошти присутні на початковому та кінцевому етапах облікового циклу, який включає придбання товарів, виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг, а також отримання виручки. Роль грошових коштів на підприємстві є багатогранною.

Більшість операцій, що здійснюються на підприємстві, пов'язані з рухом грошових коштів, проведенням розрахунків між підприємствами. Рух коштів, що виступає як надходження і вибуття грошей та їхніх еквівалентів, утворює грошові потоки.

Відповідно до МСБО 7 «Звіт про рух грошових коштів» грошові потоки – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів [9].

Доктор економічних наук, професор І. А. Бланк вважав що, «грошовий потік (cash flow) – основний показник, що характеризує ефект інвестицій у вигляді повернених інвестору грошових коштів. Основу грошового потоку з інвестицій складають чистий прибуток і сума амортизації матеріальних і нематеріальних активів» [2].

Ми стверджуємо що, грошовий потік є сукупністю розподілених у часі надходжень і видатків грошових коштів та їх еквівалентів, генерованих господарською діяльністю підприємства. Рух грошових коштів на підприємстві пов'язаний з факторами часу, простору, структури, ризику і ліквідності.

Саме безготівкові розрахунки є ланкою, що з'єднує кожний суб'єкт господарської діяльності з оточуючим ринковим середовищем, державними фінансами та дозволяє брати участь у процесі виробництва, розподілу та споживання.

Безготівкові розрахунки дозволяють значно зменшити витрати обігу, пов'язані з грошовими розрахунками у господарстві, звести до мінімуму суму грошей, яка знаходиться в обігу. Цією беззаперечною перевагою безготівкових розрахунків їх значення у ринковій економіці не обмежується. Зосередження безготівкового платіжного обороту в кредитній системі дає змогу раціонально використовувати всі тимчасово вільні кошти, що зберігаються на банківських рахунках, для цілей прямого банківського кредитування суб'єктів

© Піхняк Т.А., Кобилецька М.А., 2014

ринкових відносин, суттєво прискорювати розрахунки, в тому числі шляхом запровадження найновіших засобів електронного зв'язку. Оскільки зміст безготівкових розрахунків розкривається у розрахункових (платіжних) документах, розрахунки у такий спосіб несуть в собі великі можливості контролю за виконання договірних зобов'язань з боку як одержувачів грошей, так і платників, а в необхідних випадках – з боку контролюючих і правоохоронних органів.

Ми поділяємо думку науковців, що своєчасне й повне погашення боргових зобов'язань є однією з головних ознак ефективного функціонування економіки в цілому і кожного її суб'єкта зокрема.

У практичній діяльності, підприємства самостійно обирають форми розрахунків, передбачені чинними нормативними документами та вказують їх при укладанні між собою договорів [15].

В довідковій та економічній літературі автори по різному трактують поняття "безготівкові розрахунки" (табл. 1).

Таблиця 1

Трактування поняття «безготівкові розрахунки» в економічній літературі

№ з/п	Джерело	Визначення
1	Борисов А. Б.	Безготівкові розрахунки – розрахунки, які здійснюються між фізичними і юридичними особами без застосування готівкових грошей шляхом перерахування засобів через банк з розрахункового (поточного) рахунку платника на рахунок їх одержувача [1].
2	Дянів Р. П.	Безготівкові розрахунки – форма грошового обігу, за якою зберігання і рух грошових коштів здійснюється без готівкових грошей, шляхом перерахування грошових сум з рахунку платника на рахунок одержувача [5].
3	Завадський Й. С.	Безготівкові розрахунки – система грошових розрахунків, які проводяться без участі готівки, тобто перерахування банком певної суми з рахунку платника на рахунок одержувача або заліком взаємних вимог підприємств і громадських організацій [6].
4	Загородній А. Г.	Безготівкові розрахунки – розрахунки, що проводяться без участі готівки, тобто в сфері безготівкового грошового обороту [7].
5	Золотогоров В. Г.	Безготівкові розрахунки – розрахунки, які здійснюються без участі готівки, шляхом перерахування певних сум з рахунків платника в банках на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних вимог[8].
6	Партин Г. О.	Безготівкові розрахунки – платежі, які здійснюються шляхом списання коштів із банківського рахунку платника і зарахування їх на банківський рахунок одержувача [11].
7	Савлук М. І.	Безготівкові розрахунки – рух грошей по рахунках у банках, коли вони не виходять за межі банківської системи
8	Сухарський В. С.	Безготівкові розрахунки – платежі, що здійснюються без участі готівки, шляхом перерахування грошових сум з рахунків платників на рахунки одержувачів або зарахування взаємних вимог [13].
9	Щетинін А. І.	Безготівкові розрахунки – організація розрахунків між учасниками суспільного виробництва, які здійснюються без використання готівки, шляхом перерахування коштів з одного розрахункового рахунку на інший [16].

Таблиця 2

Види розрахункових документів при здійсненні безготівкових операцій [14]

Форма документа	Зміст документа
Платіжне доручення	Розрахунковий документ, що містить письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку вказаної суми коштів і її перерахування на рахунок одержувача
Платіжне вимога-доручення	Розрахунковий документ, що містить вимогу одержувача безпосередньо до платника сплатити суму коштів та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми коштів зі свого рахунку на рахунок одержувача. Складається з двох частин: - верхньої – вимоги одержувача безпосередньо до платника про сплату певної суми коштів; - нижньої – доручення платника обслуговуючому банку про списання зі свого рахунку визначеної ним суми коштів і перерахування її на рахунок одержувача
Розрахунковий чек	Документ який містить розпорядження власника рахунку установи банку-емітента, яка веде його рахунок, сплатити чековласникові вказану в чеку суму коштів
Акредитив	При цій формі банк за дорученням свого клієнта зобов'язаний: - виконати платіж третій особі (бенефіціару) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги; -надати повноваження іншому банку здійснити цей платіж
Інкасо	Полягає в здобутті банком грошей по різних документах від імені своїх клієнтів і зарахуванні їх в установленому порядку на рахунок одержувача засобів.
Меморіальний ордер	Розрахунковий документ, який складають за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунку платника та внутрішньобанківських операцій. Використовується при здійсненні розрахунків банками
Платіжна вимога	Розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або (за договірного списання) одержувача до обслуговуючого платника банку здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунку платника на рахунок одержувача. Платіжну вимогу застосовують у випадках, коли ініціатором переказу виступає стягувач.

Отже, безготівкові розрахунки – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів [17].

Першочерговим завданням системи обліку підприємства при вирішенні питань, пов'язаних із підвищенням рівня розрахунків, є забезпечення отримання необхідної для прийняття рішень інформації. Зокрема, інформації про стан розрахунків, дебіторської та кредиторської заборгованості, а також фінансовий результат при впровадженні заходів, спрямованих на поліпшення безготівкових розрахунків.

На сьогодні розроблено законодавчу та нормативно–правову базу, створено форми організації валютних відносин, сформовано національну валютну систему.

При здійсненні розрахункових операцій підприємства можуть використовувати розрахункові документи (табл. 2).

Клієнти для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів. Правильно оформлені платіжні інструменти використовуються банком для здійснення розрахункових операцій.

Розробка правильної і найбільш раціональної розрахункової політики повинна проводитись на кожному підприємстві. Це є один з етапів шляху на покращення їх фінансування.

Успішне завершення практично кожної операції залежить від правильності вибору способу платежів, форми розрахунків та ін.

Проблеми обліку грошових коштів є досить важливим питання, тому що від достовірності та оперативності обліку залежить вся фінансова діяльність та звітність підприємства.

Таким чином, існує потреба в розробці методики дослідження грошових коштів, підвищенні наукової обґрунтованості, розробці системи аналітичних і модельних засобів управління коштами.

Висновки. Таким чином, функціонування економіки важко уявити без системи розрахунків між суб'єктами господарської діяльності, забезпечення надійності та своєчасності платежів, першочергове місце в яких займають безготівкові розрахунки. Велика кількість підходів свідчить про становлення та розвиток безготівкових розрахунків в Україні.

Список літератури:

1. Борисов А.Б. Большой экономический словарь. – М.: Книжный мир, 1999. – 895 с.
2. Бланк И. А. Финансовый менеджмент / И. А. Бланк. – К.: Эльга, Ника-Центр, 2004. – 656 с.
3. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник. – 3-тє вид., перероб. і допов. / М.Ф. Огійчук, В.Я. Плаксієнко, Л.Г. Панченко та ін.; За ред. проф. М.Ф. Огійчука. – К.: Алушта, 2006. – 878 с.
4. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник для студентів спеціальності „Облік і аудит" вищих навчальних закладів. /За редакцією проф. .Ф.Ф. Бутинця – 8-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП Рута, 2009. – 912 с.
5. Дянів Р.П. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера. – Київ:, 2002. – 704 с.
6. Завадський Й.С., Осовська Г.В., Юшкевич О.О. Словник економічних термінів: Менеджмент. Маркетинг, підприємництво. навч. – метод. посібник – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.
7. Загородній А.Г., Вознюк Г.Л., Смовженко Т.С. Фінансовий словник. – 2-ге видання, виправлене та доповнене. – Львів: Видавництво „Центр Європи", 1997. – 576 с.
8. Золотогоров В.Г. Энциклопедический словарь по экономике: Полымя, 1997 – 571 с.
9. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 7 «Звіт про рух грошових коштів» від 01. 01. 2012 р. // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929_019
10. Нападовська, Л. В. Управлінський облік: монографія / Л.В. Нападовська. – Дніпропетровськ : Наука і освіта, 2009. – 450 с.
11. Партин Г.О., Загородній А.Г. Фінанси підприємств: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2006. – 379 с.
12. Сахарцева І. І. Теоретико-методологічні аспекти проведення аудиту. – Київ, 2005. – 374 с.
13. Сухарський В.С. Економічний словник-довідник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. – 328 с.
14. Фінанси підприємств: навч. посіб. / Н. Б. Ярошевич. – К.: Знання, 2012. – 341 с.
15. Фінанси підприємств: Підручник / Керівник авт. кол. і наук. ред. проф. А. М. Поддєрьогін. 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2000. – 460 с.
16. Щетинін А.І. Гроші та кредит: Підручник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 432 с.
17. http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.1284.0

Пихняк Т.А., Кобылецкая М.А.
Хмельницкий кооперативний торгово-экономический институт

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ БЕЗНАЛИЧНЫХ РАСЧЕТОВ

Аннотация
Исследована экономическая сущность безналичных расчетов в современных условиях хозяйствования. Рассмотрены виды расчетных документов при осуществлении безналичных расчетов и проблемы учета денежных средств.
Ключевые слова: денежные средства, текущий счет в банке, безналичные расчеты, денежный поток.

Pihnyak T.A., Kobylets'ka M.A.
Khmelnitsky Cooperative Trade and Economic Institute

ECONOMIC NATURE OF CASHLESS PAYMENTS

Summary
It has been investigated the economic essence of non-cash payments in the current economic conditions. The article deals with the kinds of payment documents while doing non-cash accounting and reveals cash flow problems.
Keywords: cash, checking account in a bank, non-cash payments, cash flow.

УДК 332

РОЗВИТОК ЛІЗИНГОВИХ ПОСЛУГ ЯК ІНСТРУМЕНТ ІНВЕСТУВАННЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Подолянчук П.В.
Вінницький фінансово-економічний університет

У статті розглянуто особливості використання лізингу в аграрному секторі, переваги лізингових угод для технічного забезпечення виробництва, проблеми і перспективи агролізингу
Ключові слова: лізинг, фінансовий лізинг, аграрний сектор, матеріально-технічна.

Актуальність теми дослідження. Аграрний сектор виступає найважливішою ланкою економіки України, що забезпечує 10 % ВВП країни. Ефективність та конкурентоспроможність аграрного виробництва обумовлена багатьма факторами, вагоме місце серед яких належить матеріально-технічній базі. Розвиток галузі потребує відповідного забезпечення і постійного оновлення матеріально-технічних засобів. Сьогодні стан основних фондів аграріїв залишається незадовільним, їх зношеність досягає 70%. Тому, однією з суттєвих завдань нарощування сільськогосподарського виробництва є пошук додаткових джерел фінансування технічного переоснащення. Таким джерелом, в умовах дефіциту вільних коштів, можуть стати лізингові послуги, які виступають успішною формою взаємодії фінансового та реального сектора економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями особливостей використання лізингу в аграрному секторі, займалися такі вчені як Андрійчук В.Г., Демяненко М.Я., Лозінська К.В., Лайко П.А., Підлісецька Г.М., Шпак Ф.В. та інші. Але ефективний розвиток фінансового лізингу в аграрній сфері України поки що стримується комплексом організаційних, правових, фінансових чинників. Тому дослідження організаційно-економічних питань щодо вдосконалення лізингових послуг для сільськогосподарської галузі залишається актуальним.

Метою статті є висвітлення теоретичних і практичних аспектів застосування лізингу аграрними підприємствами, визначення особливостей лізингу як ефективного інструменту фінансування оновлення та переоснащення матеріально-технічної бази галузі.

Виклад основного матеріалу. Лізинг є особливою фінансовою послугою, яка об'єднує риси орендних, торгівельних, інвестиційних, кредитних операцій. За економічним змістом лізинг є сукупністю відносин між всіма учасниками лізингових послуг з приводу розподілу капіталу, забезпечення розширеного відтворення і ефективності господарювання. Більша кількість суб'єктів лізингової послуги обумовлює її організаційну складність.

На законодавчому рівні відносини лізингу регулюються низкою нормативно-правових актів. Законом України «Про лізинг» він визначається як підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [1]. Об'єктом лізингу може бути будь-яке нерухоме і рухоме майно, яке може бути віднесене до основних фондів відповідно до законодавства, не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якої немає обмежень про передачу його в лізинг (оренду) [1].

У Податковому кодексі України фінансовий лізинг (оренда) трактується як господарська операція, що здійснюється фізичною або юридичною особою і передбачає передачу орендарю майна, яке є основним засобом і придбане або виготовлене орендодавцем, а також усіх ризиків та винагород, пов'язаних із правом користування та володіння об'єктом лізингу [2].

Сучасний лізинг виступає не тільки як інструмент оперативного оновлення основних фондів, але і як схема фінансування діяльності аграрних підприємств, механізм їх фінансового оздоровлення, потужне джерело інвестицій. Зацікавленість в розвитку агролізингу обумовлюється вигодами, які отримують всі суб'єкти послугі: лізингодавець, лізингоотримувач, продавець техніки, бюджети всіх рівнів, населення і держава в цілому. Застосування різних форм лізингу: фінансового, оперативного, зворотнього, компенсаційного, дозволяє отримати максимальний економічний ефект угоди. Переваги лізингу для всіх учасників широко розкрити та проаналізовані науковцями [3,4,6]. Для аграрних виробників фінансовий лізинг є найбільш оптимальним, привабливим та гнучким спосібом технічного переоснащення. Лізингові послуги сприяють мобілізації коштів для розширення господарської діяльності. Обсяг залученого лізингового фінансування і сума лізингових платежів повністю включаються лізингоотримувачем в собівартість продукції, що виробляється за допомогою предмету лізингу або на витрати, пов'язані з основною діяльністю. Лізингові схеми інвестування надають можливість використання механізму прискореної амортизації.

Економічну основу лізингових операцій складають лізингові платежі, які відображають відносини прав власності, володіння і використання майна. Лізингодавець при визначенні розміру лізингових платежів враховує два основні елементи: інвестиційні витрати, які виникають в процесі придбання, транспортування, обслуговування, залучення позикових фінансових ресурсів, страхування і інших дій відносно предмету лізингу та винагорода, заради якої лізингодавець здійснює свою діяльність [5]. Схема виплати лізингових платежів аграріями може враховувати сезонность виробництва та індивідуальні фінансові можливості кожного клієнта-лізингоодержувача. При цьому знижується ризик ліквідності, так як витрати на сплату лізингових платежів рівномірно розподіляться на весь термін дії угоди.

Позитивним моментом лізингової послуги є і те, що лізингові платежі, як правило, проводяться після початку експлуатації технічниїх засобів. Це зни-

© Подолянчук П.В., 2014

жує фінансове навантаження на лізингоотримувача, який може не тільки розширювати виробництво, але і налагодити обслуговування основних фондів без значних одноразових витрат і необхідності залучення кредитних русурсів, тобто питання придбання і фінансування вирішуються одночасно. Завдяки застосуванню лізингових технологій досягається мінімізація ризиків діяльності – ліквідності, кредитного, інфляційного, процентного та інших.

Безумовно, лізинг не в змозі повною мірою забезпечити аграрний сектор технікою, однак може гарантувати вагому її частину. А це, в свою чергу, дає поштовх розвитку суміжних галузей, і перш за все, галузі сільськогосподарського машинобудування.

Схеми лізингового фінансування забезпечують цільове використання інвестицій; передане у лізинг майно, що залишається на балансі лізингодавця, є гарантом надійності угоди. Організація лізингових відносин більш ефективна на базі галузевої лізингової компанії, яка враховує виробничі інтереси аграріїв і підтимує спеціальні програми. Такой компанією є Державне публічне акціонерне товариство «Національна акціонерна компанія «Украгролізинг». Ця установа позиціонується як важливий регуляторний інструмент держави, покликаний сприяти реалізації державної технічної політики щодо прискорення оновлення основних фондів аграрних виробників. За роки діяльності Компанією придбано й передано сільськогосподарським товаровиробникам більше 21 тисячі одиниць сільськогосподарської техніки та обладнання на загальну суму понад два мільярди гривень. Але и цього недостатньо. У порівнянні з 1990 роком кількість техніки в експлуатації скоротилась більше ніж у 2,5 рази. На сьогодні парк зернозбиральних комбайнів в сільськогосподарських підприємствах України нараховує 55 тис. одиниць, що становить 66 відсотків до технологічної потреби [8].

Серед діючих договорів фінансового лізингу на кінець першого кварталу 2012 року, угоди аграрної галузі складають 16,09%, на кінець другого кварталу – 15,92% (це друге місце серед галузей економіки). Спостерігається зменьшення частки довгострокових угод (більше 10 років), переважна кількість – середньострокові угоди до 5 років. Фахівці повязують це з нестійким економічним та політичним становищем країни, що безпосередньо впливає на розподіл доходів сільгоспвиробників. Для аграрних підприємств досить невигідним та небажаним є укладання довгострокових фінансових угод щодо оновлення технічного стану, тому що, це призводить до вилучення значної частини оборотного капіталу. Актуальним залишається і питання прийняття земельної реформи, яка дозволила б розширити спектр економічної діяльності в аграрному секторі як для лізингових компаній так і для аграрних підприємств [3].

Механізм державного регулювання лізингових відносин потребує перегляду і вдосконалення. На державному рівні реалізуються заходи щодо розвитку агролізингу, але сьогодні підтримка технічного переоснащення сільськогосподарських товаровиробників через механізм фінансового лізингу незначна, непрозора, необгрунтована і не відповідає реальним потребам галузі.

Обсяг фінансування лізингових програм для аграрного сектора в Державному бюджеті на 2013 рік складає 8,8 млн. грн, що в 3,4 рази менше рівня 2012 року (30,024 млн. грн.). В той час, тільки на 2012 рік замовлення сільськогосподарських товаровиробників на лізингову техніку складає 870 млн. грн. Бюджет 2013 року містить витрати на збільшення статутного капіталу НАК "Украгролізинг" для закупівлі технічних засобів для агропромислового комплексу з подальшою передачею їх на умовах фінансового лізингу – 100 млн.грн. з загального фонду і 58 млн. – зі спеціального (по ці статті у 2012 було передбачено 80 млн.грн. лише зі спеціального фонду) [8].

Також слід звернути увагу на низький рівень інформованості сільськогосподарських виробників щодо можливостей одержання державної допомоги на часткову компенсацію вартості сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва. Для отримання компенсації аграрному підприємству необхідно надати велику кількість документів, а рішення про доцільність її надання приймається на закритих засіданнях конкурсних комісій Міністерства аграрної політики та продовольства і облдержадміністрацій. Складний процедурний механізм і непрозорість отримання компенсації є причиною того, що основна маса вітчизняних товаровиробників, які такої підтримки потребують, залишаються поза її межами.

На наш погляд, основними проблемами, які гальмують розвиток лізингу в аграрному секторі є:

- невдосконаліть законодавчої бази та її неузгодженість з амортизаційною, кредитною та податковою політикою;
- недостатне врахування специфічних особливостей галузі в процесі реалізації лізингових програм;
- неефективність управління коштами державного бюджету, що спрямовуються на проведення операцій з фінансового лізингу, їх невелика кількість та неравномірність надходження;
- низька якість вітчізняної техніки, що пропонується для лізингу;
- недостатній рівень відповідальності за якість і комплектність лізингової техніки вітчізняних заводів-виробників;
- обмеженість у Державному лізинговому фонді фінансових ресурсів;
- відсутність ефективного механізму рефінансування портфелів лізингових компаній;
- недостатній розвиток інфраструктури ринку лізингових послуг;
- слабкий фінансово-економічний стан багатьох аграрних підприємств, їхня неспроможність своєчасно та в повному обсязі сплачувати лізингові платежі;
- висока вартість лізингових угод для більшості аграріїв. Вирішення цих проблем на всіх рівнях забезпечить активізацію та розширення використання лізингових послуг для модернізації вітчізняного аграрного виробництва.

Висновок. В сучасних умовах використання лізингу є одним з прогресивніших джерел фінансування технічного переозброєння аграрного виробництва. В ефективності лізингових операцій переконались багато сільськогосподарських підприємств. Організаційно-правовий та фінансово-економічний зміст лізингу підтверджує його можливості виступати інструментом інвестиційної діяльності на підприємствах аграрної сфери.

Формування сприятливих умов для залучення лізингових інвестицій в галузь, які сприяють технічному переозброєнню та підвищенню віддачі аграрного потенціалу, залежить від комплексу внутрішніх і зовнішніх факторів.

Подолання негативних та посилення позитивних тенденцій потребує ефективної державної стратегії розвитку ринку агролізингових послуг.

Список літератури:
1. Україна. Закон. Про внесення змін до Закону України «Про лізинг» : закон України від 11.12.2003 р. №381-XV [Текст] // Урядовий кур'єр. – 2004. -16 січня. – С. 4-8.
2. Податковий Кодекс України, Закон, Кодекс від 02.12.2010 № 2755-VI [Тест], остання редакція від 01.01.2011 на підставі 2856-17, чинний.
3. В. Лозінська Лізинг як інструмент інвестування аграріїв// [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php? operation=1&iid=794
4. Підсілецька Г.М., Денисенко П.А. Фінансовий лізинг як механізм державної підтримки техніко – технологічного забезпечення сільського господарства // Матеріально – технічне забезпечення аграрної сфери. – 2011 р. – № 4 – С. 75-79.
5. Федорчук О., Щаслива Г. Шляхи фінансового забезпечення оновлення матеріально-технічних засобів сільського господарства // [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://conferences.neasmo.org.ua/node/1225
6. Шульга О.А. Стратегічні напрями розвитку сільськогосподарської техніки в Україні / О.А. Шульга // Економіка АПК. – 2011. – № 9. – С. 95-102.
7. http://forum.minfin.gov.ua/viewtopic.php?f=104&t=1331
8. http://www.ukragroleasing.com.ua/

Подолянчук П.В.
Винницкий финансово-экономический университет

РАЗВИТИЕ ЛИЗИНГОВЫХ УСЛУГ КАК ИНСТРУМЕНТ ИНВЕСТИРОВАНИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА

Аннотация
В статья рассмотрены особенности использованния лизингу в аграрном секторе, преимущества лизинговых соглашений для материального обеспечения производства, проблемы и перспективы агролизинга
Ключевые слова: Лизинг, финансовий лизинг, аграрный сектор, материально-техническая база.

Podolyanchuk P.V.
Vinnitsa Finance and Economics University

DEVELOPMENT LEASING SERVICES AS A TOOL AGRICULTURAL SECTOR INVESTMENT

Summary
In the article features are considered to the ispol'zovanniya leasing vagrarnom sector, advantages of lizingovikh agreements for the financial providing of production, problems and leasing prospects
Keywords: leasing, finansoviy leasing, agrarian sector, material and technical base.

УДК 336.71

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЙ УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ І ПАСИВАМИ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ ТА НАПРЯМИ ЇХ ОПТИМІЗАЦІЇ

Ротар Д.А.
Фінансово-економічний коледж
Буковинського державного фінансово-економічного університету

В статті розглянуто концептуальні основи формування ефективного механізму управління активами та пасивами банківських установ. Досліджено відповідні стратегії управління активами та пасивами банків. Визначено напрями їхньої оптимізації.
Ключові слова: банк, управління активами і пасивами, стратегія управління, формування стратегії, оптимізація управління.

Постановка проблеми. В сучасних економічних умовах від стабільності функціонування банків залежить розвиток всієї фінансово-економічної системи. А перед керівництвом банківських структур постійно постають важливі проблеми щодо удосконалення управління фінансовими процесами таких структур. Цілком зрозуміло, що це вимагає неперервного планування фінансової діяльності банку з метою недопущення кризи ліквідності та платоспроможності, в разі якщо буде необхідно терміново вилучити частину активів для виконання взятих на себе зобов'язань. Планування є особливо важливим, коли банк бажає розвивати діяльність, збільшувати капітал та обсяги залучення коштів, розширювати філійну мережу тощо, оскільки в цьому разі частина активів може стати малоліквідною і виникає потреба у розширенні фінансової бази банку. З цієї точки зору надзвичайно важливим є процес розробки стратегії управління фінансовою діяльністю банку (або стратегії управління його активами та пасивами).

© Ротар Д.А., 2014

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань щодо процесів формування та управління активами і пасивами банківських установ присвячено наукові праці таких зарубіжних та вітчизняних вчених-економістів як П.С. Роуз, Дж. Ф. Маршалл, Віпул К. Бансал, Дж. Сінкі, О.І. Лаврушина, І.В. Ларіонова, А. Криклій, О.А. Кириченко. Л.М. Рябініна, Л.В. Кузнєцова, М.Д, Алексеєнко та ін. Однак питання розробки методичних засад формування відповідних стратегій в загальному механізмі управління активами та пасивами комерційних банків, які б відповідали сучасним вимогам розвитку банківського сектору, потребують подальшого вдосконалення та дослідження.

Невирішені раніше частини проблеми. Визначення необхідності та економічної сутності стратегій управління активами та пасивами банків є проблематичним, оскільки теоретичні розробки даного питання залежать від мети дослідження, а тому їх слід розглядати із різних позицій. В умовах сучасного конкурентного розвитку фінансового ринку та негативних тенденцій інтеграційних процесів виникає необхідність формування відповідного механізму управління активами та пасивами банківських установ та його адаптація до сучасних процесів функціонування банківського сектору для забезпечення фінансової стабільності, стійкості та прибутковості. Тому розглянувши напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів в сфері управління активами та пасивами банків, слід відзначити, що питання методичних засад розробки та формування ефективних сучасних стратегій управління активами та пасивами банківських установ потребують подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження концептуальних основ формування стратегій управління активами і пасивами банківських установ та визначення напрямів їх оптимізації.

Викладення основного матеріалу. В загальному стратегія управління фінансовою діяльністю комерційного банку являє собою сукупність положень, що визначають основи управління діяльністю банку в сфері залучення коштів, формування капіталу, проведення активних операцій, надання торгово-посередницьких та інших послуг, з метою забезпечення довгострокового виживання та розвитку банку. Відповідно, процес розробки стратегії банку можна розглядати як балансування між його обмеженими можливостями та можливостями, що зумовлені станом зовнішнього середовища. Багатоваріантність шляхів розвитку, які можуть бути обрані керівництвом банку, зумовлює потребу в постійному аналізі інформації, що характеризує стан внутрішнього та зовнішнього середовища. На підставі такого аналізу формуються цілі розвитку банку – фінансові орієнтири та орієнтири організаційного розвитку, які витікають з оцінки майбутнього стану [4].

Виходячи з цього, можна визначити, що сутність управління активами і пасивами полягає у формуванні стратегій та проведенні операцій, які приводять структуру балансу банку у відповідність до обраної політики. За даного підходу банки розглядають свої портфелі активів, зобов'язань та капіталу в нерозривній єдності як сукупний портфель, спрямований на досягнення спільної мети. Такий спосіб управління цілком обґрунтований, оскільки всі банківські портфелі тісно взаємопов'язані і значною мірою впливають один на одного.

Основною метою процесу управління активами і пасивами є максимізація або стабілізація розміру маржі управління банку за умови дотримання допустимого рівня ризику. Відповідно, управління активами і пасивами банку надає менеджменту можливість управляти ризиком відсоткових ставок та ризиком ліквідності координуванням рішень щодо джерел фінансування та напрямків розміщення коштів [3].

Таким чином, досвід економічно розвинених країн з огляду на історичний розвиток методів управління комерційним банком показує, що для досягнення вищевказаної мети банк може використовувати три прості стратегії управління:

– стратегію управління активами банку;

– стратегію управління пасивами банку;

– стратегію "управління фондами" (збалансований підхід до одночасного управління активами і пасивами).

Стратегія управління активами банку передбачає те, що банкіри сприймають джерела формування ресурсів – зобов'язання і капітал – як такі, що не залежать від банківської діяльності, а визначаються в основному можливостями і потребами клієнтів та акціонерів банку.

Відповідно, ключова сфера прийняття рішень керівництвом банку буде пов'язана не з депозитами, а з активами. Банк не може здійснювати контроль за залученням депозитів, тільки кредитний менеджмент приймає рішення про те, як надавати обмежені обсяги наявного кредитного ресурсу і за яких умов.

Однак, на жаль, банківський актив номер один – позики – не завжди є самоліквідовними, особливо якщо економіка знаходиться в стані глибокого спаду. В цих умовах необхідна реструктуризація деяких позик, що в підсумку призводить до необхідності пошуку нових джерел коштів для підтримки ресурсного портфелю банку.

Такий підхід не максимізовує прибутку банку. Адже, з одного боку, банк відмовляється від управління залученими ресурсами, а також і від впливу на їхню вартість. З іншого боку, значна частина банківських активів може перебувати у високоліквідній формі для підтримки достатнього рівня ліквідності, яка, у свою чергу, приводить до зменшення доходів.

Тому дана стратегія потребує виконання певних вимог до організації її проведення, зокрема і накопичення банком високоліквідних активів, якими є якісний кредитно-інвестиційний портфель. Окрім того, для ефективнішого управління активними операціями комерційних банків необхідно також вдосконалити підходи до встановлення оптимального співвідношення процентних складових ресурсної бази філій комерційних банків на підставі визначення залежності дохідності активів банку від частки залучених і запозичених коштів у структурі балансів прибуткових банків [1, с. 74].

Таким чином, під управлінням активами розуміють шляхи і порядок розміщення власних і залучених коштів. Стосовно комерційних банків – це розподіл на готівку, інвестиції, позики та інші активи. Очевидним вирішенням проблеми розміщення коштів є «придбання» таких активів (надання позик і інвестицій), які можуть принести найвищий дохід за того рівня ризику, на який готове піти керівництво банку та підтримання необхідного рівня ліквідності.

При цьому комерційні банки можуть керуватися трьома основними методами розміщення коштів: методом конверсії фондів, методом розподілу активів і методом наукового управління тощо.

Суть методу конверсії фондів полягає в тому, що ресурси, мобілізовані з різних джерел, використовуються по-різному. Вони ув'язуються з джерелами і напрямами використання. Таким чином, дилема «ризик-прибутковість» вирішується окремо для кожного джерела коштів (метод мінібанку).

Модель розподілу активів установлює, що розмір необхідних банку ліквідних коштів залежить від джерел залучення фондів. Цим методом робиться спроба розмежувати джерела коштів відповідно до норм обов'язкових резервів і швидкості їхньої оборотності. Управління активами за допомогою наукових методів допускає використання складніших моделей і сучасного математичного апарату для аналізу складних взаємозв'язків між різними статтями банківського балансу і звіту про прибутки і збитки. Цей підхід може надати велику допомогу керівництву банку в ухваленні рішень [6], [2].

Положення стратегії управління пасивами банків ґрунтуються на тому, що вони можуть вирішити проблему ліквідності і формування відповідного портфелю ресурсів шляхом залучення додаткових коштів на фінансовому ринку. Таким чином, ідеться, по суті, про встановлення контролю над джерелами коштів банку за аналогією до контролю над активами. З цією метою банки можуть реструктуризовувати пасиви в напрямку мінімізації витрат за залученими коштами, що дає змогу збільшити прибуток і капітал. Вибір оптимальних співвідношень між розмірами різних видів депозитних джерел та капіталом, які б забезпечували бажаний рівень стабільності фондів, дозволяє банкам надавати довгострокові кредити, які є високодохідними, але більш ризиковими і потребують довгострокових інвестицій. А для забезпечення бажаного обсягу, структури та рівня витрат за пасивами банки застосовують як цінові, так і нецінові методи управління залученими коштами.

Однак фактично головним важелем управління є ціни, в тому числі величина процентної ставки, і інші умови, що банк пропонує депозиторам і кредиторам, щоб забезпечити бажані обсяг, структуру і витрати фондів. В разі підвищення попиту на кредит, банк може збільшити ставку, що пропонується за депозитами і позичковими коштами грошового ринку у порівнянні з конкурентами і отримати додаткові фонди. Банк, перенасичений фондами, але з прибутковими напрямками їхнього використання, може зберегти свою депозитну ставку незмінною або навіть знизити [5].

В Україні, як вже зазначалось, широко застосовується стратегія управління банками через пасиви насамперед регулюванням рівня депозитної ставки, який відбиває потреби банку в ресурсах. Однак практика роботи деяких українських банків повною мірою відображає недоліки автономного підходу до управління активами і пасивами, коли дедалі частіше виникають проблемні ситуації з розміщенням надмірної кількості кредитних ресурсів. За умов значного спаду виробництва попит на кредитні ресурси зменшується, і банки, залучивши кошти, стикаються з проблемою їх ефективного розміщення.

Сутність збалансованої стратегії управління полягає в тому, що банки розглядають свої портфелі активів і пасивів як єдине ціле, визначаючи роль сукупного портфеля в одержанні високого прибутку за прийнятного рівня ризику. Спільне управління активами і пасивами дає банку інструментарій для формування оптимальної структури балансу та створення захисту від ризиків, спричинених значними коливаннями параметрів фінансових ринків.

Відповідно, головним завданням менеджменту є координування рішення щодо активів і пасивів усередині кожного окремого банку, аби досягти найвищих результатів, максимально контролюючи обсяги, структуру, доходи та витрати як за активними, так і за пасивними операціями банку. Контроль керівництва банку над активами має координуватися з контролем над пасивами, оскільки лише в такому разі можна буде досягти внутрішньої єдності й завдяки цьому максимізувати різницю між доходами та витратами [2], [4].

Головна ідея збалансованої стратегії полягає в розумінні того, що і доходи і витрати відносяться до обох сторін банківського балансу. При цьому ціна кожної операції чи послуги має перекрити витрати банку з її надання. Зниження витрат банку завдяки управлінню пасивами так само допомагає досягти цільового рівня прибутку, як і надходження від активних операцій.

Таким чином, управління активами і пасивами, насамперед, зорієнтоване на короткострокову перспективу банку і пов'язане зі щоденним управлінням банківським балансом. У цьому аспекті головними показниками ефективності застосування стратегії управління активами та пасивами є процентний прибуток, чиста процентна маржа або прибуток на акцію. Невіддільними складовими процесу стають контроль та управління фінансовими ризиками, передусім ризиком відсоткових ставок та ризиком незбалансованої ліквідності.

Інструментарій управління активами та пасивами включає інформаційні системи, моделі планування, аналіз і оцінку сценаріїв, системи прогнозування, фінансові огляди та спеціальні звіти. Окрім того, збалансована стратегія управління активами і пасивами реалізується на практиці застосуванням спеціальних підходів структурного балансування та методів управління ризиками. Найпоширеніші серед них: метод управління розривом (геп-менеджмент), метод середньозваженого строку погашення (дюрація) та операції з похідними фінансовими інструментами, які проводяться на строковому ринку з метою хеджування ризиків [3].

Відповідно, використання банком всіх цих методів орієнтоване на ефективне управління активами і пасивами банку, що фактично означає вибір такої структури активів та пасивів, яка б забезпечувала досягнення цілей діяльності банку. У зв'язку з цим прийнято виділяти чотири основні стратегії (вектори) розвитку банків в контексті збалансованого управління ними своїми активами та пасивами, а саме:

– стратегія (вектор) під назвою «Демпінг», зміст якої полягає у задоволенні всіх потреб клієнтів, співробітників, акціонерів, які не відповідають реаліям ринку і можливостям банку. Така стратегія пов'язана з ризиковим управлінням активами і пасивами;

– стратегія (вектор) «Стабільний розвиток», яка передбачає задоволення економічно виправданих очікувань груп впливу з урахуванням реалій ринку і можливостей банку. Вона базується на зваженому підході до управління ризиками та активами і пасивами банків;

– стратегія (вектор) «Надзвичайна обережність і консервативність», зміст якої полягає в намірі абсолютно мінімізувати ризики, мати великі, економічно не виправдані запаси за нормативами і оціночними показниками, що встановлюються банками, включаючи запас ліквідності і капіталу;

– стратегія (вектор) «Згортання бізнесу», суть якої полягає у плановому зниженні активів і пасивів, переході до стагнації, іноді оптимізації обсягів активно-пасивних операцій [5].

Отже, керівництво банку залежно від його фінансового стану має вибрати один із вищенаведених напрямів його розвитку, а також конкретну політику управління активами: агресивну, оборонну або помірну. Однак незалежно від того, якого підходу до управління активами та пасивами додержує банк, перед менеджментом неминуче постає важливе питання, чи мають величина та структура зобов'язань впливати на напрямки розміщення активів.

Традиційний підхід до розв'язання проблеми полягає в об'єднанні джерел фінансування. Згідно з таким методом управління структура зобов'язань не впливає на вибір напрямків розміщення активів, усі кошти розглядаються як єдиний ресурсний потенціал банку без урахування особливостей різних видів зобов'язань. Завдання керівництва банку – визначити пріоритетні напрямки розміщення активів, що розглядаються як незалежна величина.

Альтернативний підхід до управління структурою активів та зобов'язань банку базується на поділі джерел фінансування. Сутність методу полягає у встановленні відповідності між конкретними видами таких джерел та напрямками використання ресурсного потенціалу. Застосовуючи його, менеджмент банку повинен ретельно стежити за розмірами сум та строками різних видів зобов'язань і приводити у відповідність до них структуру активів.

У зв'язку з цим перспективним в українській банківській практиці є застосування інтегрального методу управління, який включає методи об'єднання та поділу джерел фінансування і забезпечує набагато більшу гнучкість при управлінні активами та зобов'язаннями банку [2].

Висновки і пропозиції. Отже, ефективне управління активами і пасивами банку означає вибір такої стратегії управління, яка б забезпечувала досягнення цільової прибутковості, визначеної метою розвитку банку, та мінімізувала б ризики. При цьому з метою забезпечення розвитку банківської діяльності, формування запасу міцності для протистояння кризам і нестабільності, а також здатності оперативно адаптуватися до кон'юнктурних змін, вагоме значення має формування та реалізація фінансової стратегії управління активами і пасивами банку, в тому числі співвідношенням чутливих до зміни ставки відсотка активами та пасивами. Тому необхідним є прогнозування зміни облікової ставки Національного банку України і, як наслідок, планування знаку та розміру гепу банку, а в якості критерію оптимізації його фінансової стратегії може виступити прибуток у довгостроковому періоді.

Список літератури:

1. Ногина С.Н. Управління активними операціями комерційного банку [Текст] / С.Н. Ногина, Ю.А. Профатило // Вісник КІБіТ. – 2011. – №2. – С. 73-76.
2. Волошко І.В. Завдання фінансової стратегії банку [Електронний ресурс] / І.В. Волошко. – Режим доступу: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/ 123456789/10635/1/9.doc.
3. Литвинюк О.В. Необхідність формування сучасного механізму управління активами та пасивами банківських установ [Електронний ресурс] / О.В. Литвинюк. – Режим доступу: http://www.visnyk-onu.od.ua/journal/ 2013_18_1_1/50.pdf.
4. Карчева Т.Г., Карчева О.Я. Ефективне управління активами і пасивами – необхідна умова фінансової стійкості банку [Електронний ресурс] / Т.Г. Карчева, О.Я. Карчева. – Режим доступу: http://www.nvisnik.geci.cn.ua/uk/nissue/item/download/40_3d.html.
5. Павліковський А.М., Матвієнко С.В. Стратегія управління активами і пасивами комерційного банку: теоретико-методичні підходи та вітчизняна практика [Електронний ресурс] / А.М. Павліковський, С.В. Матвієнко. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/ portal/soc_gum/foa/2011_17/17_20.pdf.
6. Фуканчик І.І., Якимова А.М. Оптимізація активних операцій банку [Електронний ресурс] / І.І. Фуканчик, А.М. Якимова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/ natural/vdnuzht/2009_26/Papers26/Vdnuzht_2013_26.pdf.

Ротарь Д.А.
Финансово-экономический колледж
Буковинского государственного финансово-экономического университета

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ СТРАТЕГИЙ УПРАВЛЕНИЯ АКТИВАМИ И ПАССИВАМИ БАНКОВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ И ПУТИ ИХ ОПТИМИЗАЦИИ

Аннотация
В статье рассмотрены концептуальные основы формирования эффективного механизма управления активами и пассивами банковских учреждений. Исследованы соответствующие стратегии управления активами и пассивами банков. Определены пути их оптимизации.

Ключевые слова: банк, управление активами и пассивами, стратегия управления, формирование стратегии, оптимизация управления.

Rotar D.A.
Financial and Economic College
Bukovyna State University of Finance and Economics

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF BANKING INSTITUTIONS ASSETS AND LIABILITIES MANAGEMENT STRATEGIES FORMATION AND WAYS OF THEIR OPTIMIZATION

Summary
In the article the conceptual foundations of banking institutions assets and liabilities effective management mechanism are considered. Appropriate strategies of assets and liabilities management are investigated. Directions of their optimization are determined.

Keywords: bank, assets and liabilities management, management strategy, strategy formation, optimization of management.

УДК 631.11:633.15

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ ЗЕРНА КУКУРУДЗИ

Савкіна В.М., Гончаров В.М.
Луганський національний аграрний університет

Дослідження умов збільшення експорту кукурудзи вітчизняного виробництва в поточному році, та визначення його значення в розвитку потенціалу України.
Ключові слова: експортний потенціал, вітчизняне виробництво, зовнішні ринки.

Постановка проблеми. В даний час кукурудза в Україні є експортно-орієнтованою культурою – із загального обсягу пропозиції якій понад 60% поставляється на зовнішні ринки. Поряд з цим, збільшення обсягів внутрішньої переробки української кукурудзи є одним з важливих напрямків її ефективної реалізації на тлі можливих складнощів з експортними поставками, обумовлених світовою кон'юнктурою і станом інфраструктури зернового ринку України.

Аналіз останніх досягнень та публікацій. За даними «Української зернової асоціації», за станом на 24 лютого 2014 р. з України з початку 2013/14 маркетингового року (липень-червень) експортовано 23,9 млн. т зернових і зернобобових культур (на 17 лютого – 23,3 млн. т), що на 36,7% більше, ніж на аналогічну дату у минулому сезоні. За даними Міністерства аграрної політики і продовольства, зокрема, за кордон поставлено 7,29 млн. т пшениці (у т. ч. 5,96 млн. т продовольчої), 2,14 млн. т ячменю, 14,23 млн. т кукурудзи. При чому в попередньому році у січні 2013 р. експорт зернових, за попередніми даними, склав 2,78 млн. тонн, у тому числі пшениці -150 тис. т, ячменю – 86,4 тис. т, кукурудзи – 2,5 млн. т. Тобто спостерігається майже шестиразовий приріст експорту кукурудзи. Така динаміка потребує дослідження ситуації [2, 3, 9].

Основною метою статті є дослідження умов збільшення експорту кукурудзи вітчизняного виробництва в поточному році.

Основний матеріал. Кукурудза відноситься до культур багатостороннього використання. Зерно кукурудзи – важливий харчовий продукт, основний концентрований корм, а також важлива сировина для промислової переробки. Зріле зерно кукурудзи залежно від сорту чи гібриду містить приблизно 77% крохмалю, 2% цукру, 9% білка, 5% олії, 5% пентозану і 2% золи в розрахунку на суху речовину.

Організація наукового промислового використання кукурудзи перераховує більше 500 основних і побічних продуктів з кукурудзи, а також їх використання. Промислове використання кукурудзи можна розділити на 3 категорії: крохмалопаточної промисловості (мокрий помел), борошномельної (сухий помел) і бродильної промисловості. Подібна класифікація не є взаємовиключною, оскільки одна і та ж фірма може виробляти продукти крохмалопаточної, борошномельного та бродильного виробництва.

Основними харчовими продуктами борошномельної промисловості є кукурудзяна мука, крупа, кукурудзяні пластівці та ін. Борошномельне виробництво полягає у механічному розподілі зерна кукурудзи на його складові частини: оболонки, ендосперм і зародок. У звичайній борошномельної практиці борошно дрібного помелу використовується як складова частина бісквітної борошна, як наповнювач або речовина для різних ковбасних виробів або як заміна пшеничного борошна.

Головною сировиною для бродильної промисловості служать крохмаль і цукор. У розвинених країнах спиртова і бродильна промисловість займають четверте місце за обсягом споживання кукурудзи. Вони виробляють етиловий і бутилові спирти, ацетон, різні кислоти, гліцерин. Етиловий спирт або біоетанол можна отримувати з подрібненої кукурудзи, борошна або крохмалю.

Ринок глибокої переробки кукурудзи в Україні представлений поки, в основному, кукурудзяним крохмалем.

Загальна ситуація з виробництва та споживання кукурудзи така; порівняно з минулим періодом збільшиться загальне споживання зерна кукурудзи (щонайменше на 15% або на 1,2 млн. т.), її кінцеві запаси (на 37% або на 1,95 млн. т.) та експорт (на 35,3% або на 4,7 млн. т.). Обсяги загального споживання кукурудзи прогнозуються на рівні 9 млн. т., запаси на кінець маркетингового року – 2,77 млн. т.. Експорт кукурудзи складе 18 млн. т., що забезпечить Україні 4 місце серед провідних світових експортерів.

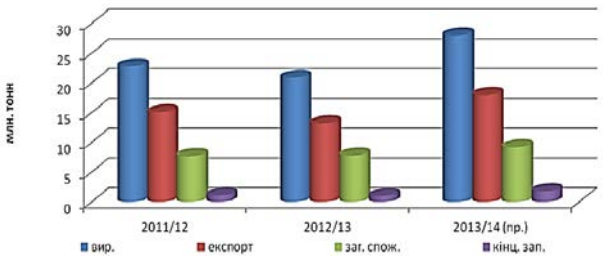

Рис. 1. Виробництво кукурудзи в Україні у 2011/12 – 2013/14 маркетингових роках (джерело – IGC)

Прогнозується, що у 2013/14 МР в Україні виробництво кукурудзи у порівнянні з 2012/13 МР збільшиться на 34% (на 7,1 млн. т.) та складе 28,0 млн. т. (за прогнозними оцінками Міжнародної ради по зерну) – 25,5 млн. т. (за прогнозними оцінками УкрАгроКонсалт). Зазначений обсяг виробництва забезпечить Україні 6 місце серед провідних світових виробників кукурудзи (3% від світового виробництва зерна кукурудзи) (рис. 1).

Щодо світових тенденцій, то за оцінками Міжнародної ради по зерну світове виробництво зерна кукурудзи в 2012/13 МР очікується на рівні 863 млн. тонн (на 14 млн. тонн або на 1,6% менше ніж в 2011/2012 МР), загальне споживання порівняно з минулорічним періодом зменшиться на 5 млн. тонн (на 0,6%) і складе 872 млн. т., кінцеві запаси також знизяться на 10 млн. тонн (на на 7,6%) та становитимуть 121 млн. т., обсяги торгівлі залишаться майже на рівні минулого періоду – 96 млн. т. (рис. 1).

За прогнозами у 2013/14 МР світове виробництво кукурудзи порівняно з 2012/13 МР збільшить-

© Савкіна В.М., Гончаров В.М., 2014

ся на 9,3% (на 80 млн. т.) та становитиме 943,2 млн. т. Збільшаться також її загальне споживання (на 5,2% або на 45 млн. т.), експорт (на 4,2% або на 4 млн. т.) та кінцеві запаси (на 22,3% або на 27 млн. т.). Обсяги загального споживання зерна кукурудзи прогнозуються на рівні 917 млн. т., обсяги торгівлі на світовому ринку складуть 100,4 млн. т., запаси на кінець маркетингового року – 148 млн. т. (рис.1).

За 10 років кукурудза подорожчала в 3 рази, втім, як і інші сільгоспкультури. ООН вважає, що причиною тому є мода на біопаливо, переробляють сільгоспсировину на біоетанол, а потім його використовують як паливо для автомобілів. Приблизно 26-30% виробленої кукурудзи в США споживається для виробництва біоетанолу. У 2011 р. для цих цілей було використано понад 94 млн. т кукурудзи.

FAO – продовольча організація ООН вважає, що такий процес не веде до вирішення проблеми голоду в бідних країнах і закликає припинити переробку продовольчої продукції на паливо.

Така позиція FAO не сприяє прогресу – низькі ціни на продовольчу сировину не будуть стимулювати аграрні компанії до інвестицій у технології вирощування сільгоспкультур. Що відіб'ється на їх врожайності. Хімічні компанії не будуть вкладати гроші в розвиток екологічно чистих виробництв, у тому числі і в дослідження в області виробництва енергії і матеріалів з відновлюваних джерел. А людство з подвоєною швидкістю буде продовжувати спалювати залишилися в надрах Землі запаси традиційних енергоресурсів, генеруючи в атмосферу парникові та інші гази.

Встановлення курсу на використання сумішей бензину з біоетанолом може розширити щорічне внутрішнє споживання кукурудзи в Україні на 800 тис. т. До такого висновку прийшли експерти асоціації «Український клуб аграрного бізнесу», аналізуючи положення закону України № 4970-VI від 19 червня 2012 р. «Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив з вмістом біокомпонентів», які передбачають поетапне збільшення вмісту біоетанолу в моторних бензинах, вироблених та / або реалізуються на території України, передає прес-служба УКАБ.

Згідно з даним законом, прийнятим Верховною Радою 19 червня, в 2013 р. рекомендується вміст біоетанолу в бензині не менше 5%, в 2014-2015 рр. 5%-ное зміст стане обов'язковою, а з 2016 р. вміст біоетанолу має зрости як мінімум до 7%.

За оцінками експертів УКАБ, для забезпечення 5% вмісту біоетанолу в бензині Україні потрібно буде виробляти 320 млн. л біоетанолу щорічно. Як сировина для виробництва біоетанолу, швидше за все, буде використовуватися кукурудза. Враховуючи, що з однієї тонни зерна кукурудзи можна отримати 380-400 л біоетанолу, на покриття потреби в 320 млн л етанолу потрібно близько 810 тис. т зерна кукурудзи.

Наслідком такого кроку може бути не тільки зменшення енергозалежності України, а й підвищення стабільності на українському ринку кукурудзи, який зараз є переважно експортно-орієнтованим.

Додаткової перевагою, що формує ефект синергії від симбіозу аграрного комплексу та промислового виробництва є стимулювання розвитку галузі тваринництва, яка може використовувати побічний продукт виробництва біоетанолу (барди) в якості здешевленого концентрованого корму.

Спиртова барда – один з видів рідких кормів. Вона здавна використовувалася в годівлі тварин у господарствах прилеглих до спиртовироблюваним підприємствам. Кормова цінність барди коливається від 0,4 до 0,9 кормових одиниць в 1 декалітр барди в залежності від виду сировини Використання барди дозволяє заощадити близько 50 кг концентратів на 1 свиню на відгодівлі, що веде до зменшення витрат на корми при тому ж часі відгодівлі.

Висновки та пропозиції. Таким чином, збільшення обсягів внутрішньої переробки української кукурудзи є одним з важливих напрямків її ефективної реалізації на тлі можливих складнощів з експортними поставками, обумовлених світовою кон'юнктурою і станом інфраструктури зернового ринку України. Використання кукурудзи при виробництві біоетанол призведе не тільки до зменшення енергозалежності України, а й підвищення стабільності як на українському ринку кукурудзи, так і в галузі агропромислового виробництва в цілому.

Список літератури:

1. Анализ мирового рынка кукурузы исрользуемой для производства биоэтанола [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bio-energy.com.ua.
2. АПК-Информ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.apk-inform.com/ru.
3. Департаменту сільського господарства США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fas.usda.gov.
4. Державна служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
5. Использование свежей барды на откорме свиней [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://soft-agro.com.
6. Почему в Украине отсутствуют производства биоэтанола? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://additive.spb.ru.
7. Производство биоэтанола создаст дополнительный спрос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rbc.ua.
8. Производство и рынок биотоплива в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rtpp.com.ua.
9. Украинская зерновая ассоциация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: uga-port.org.ua.

Савкина В.Н., Гончаров В.Н.
Луганский национальный аграрный университет

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВА И ПОТРЕБЛЕНИЯ ЗЕРНА КУКУРУЗЫ

Аннотация
Исследование условий увеличения экспорта кукурузы отечественного производства в текущем году, и определения его значения в развитии потенциала Украины.
Ключевые слова: экспортный потенциал, отечественное производство, внешние рынки.

Savkina V.N., Goncharov V.N.
Luhansk National Agrarian University

PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF CORN MANUFACTURE AND CONSUMPTION

Summary
The research of the terms of home-produced corn export increase in the current year, and the determination of its value in the development of potential of Ukraine.
Keywords: export potential, national manufacture, export markets.

УДК 005.21:005.51:005.52

СИСТЕМАТИЗАЦИЯ СПОСОБОВ ПРЕДОТВРАЩЕНИЯ ОШИБОК В ПРОЦЕССЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ НА ОСНОВЕ ИХ АНАЛИЗА

Сагер Л.Ю., Титаренко Ю.В.
Сумской государственный университет

Статья посвящена анализу существующих ошибок в процессе стратегического планирования и формирования на этой основе базовых мероприятий по уменьшению или нивелированию их негативного влияния.
Ключевые слова: стратегия, планирование, стратегические ошибки, мероприятия.

Постановка проблемы. Для большинства украинских предприятий стратегическое планирование по-прежнему остается теоретической концепцией. На практике данную технологию использует относительно небольшой процент из них. Естественно, у одних это получается лучше, у других – не так хорошо, как хотелось бы.

Многие компании к этому подтолкнула жизнь в условиях кризиса. Если до недавнего времени отрасль отлично развивалась, то организации, работающие в ней, зачастую вообще не обращали внимание на данную технологию. Мысль о том, что завтра будет не так, как сегодня, посещала умы далеко не всех «топов». Столкнувшись же с последствиями кризиса, многие осознали необходимость стратегического планирования, но произошло это довольно поздно.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблеме стратегического планирования уделено большое внимание в западной литературе (Р. Акофф, И. Ансофф, К. Боумэн, А.А. Томпсон и А.Дж. Стрикленд и мн. др.), но, к сожалению, в нашей стране долгое время не уделялось должного внимания данной проблеме. Необходимость появления учебных пособий по планированию была вызвана преобразованием централизованного планирования в систему государственного регулирования. Это потребовало кардинального пересмотра всех элементов системы внутрифирменного планирования.

Формулирование целей статьи. Основная цель статьи состоит в том, чтобы раскрыть содержание процесса стратегического планирования на предприятия. Автора по-новому представили классификацию ошибок, которые могут привести фирму к потере капитала или краху.

Изложение основного материала. Существует множество подходов к теории стратегического планирования. Например, З.Е. Шершнева [1], под стратегическим планированием понимает явление и процесс предвидения будущего и подготовки к будущему, которое трактуется достаточно широко: как интегральный процесс подготовки и принятия решений типа; как формулировка целей и определение путей их достижения; как обеспечение подготовленности предприятия для конкурентной борьбы на рынках и т.д. В течение долгого периода времени стратегическое планирование было свойственно только крупным международным холдингам и концернам. На данный момент, стратегическое планирование – это одна из функций управления, которая представляет собой процесс выбора целей организации и путей их достижения [3].

В своем исследовании под стратегическим планированием мы будем понимать выработку стратегии с помощью комплекса формализованных процедур, которые направлены на построение как модели будущего компании, так и программы перехода из текущего состояния к этой модели [2].

В целом, эффективность системы стратегического планирования определяется тем, что она:

1) обеспечивает комплексный взгляд на предприятие и на его внешнее окружение;

2) облегчает принятие стратегических решений на основе использования специальных понятий, методов и подходов к сбору и обработке информации;

3) обеспечивает координацию и коммуникация;

4) помогает реализовывать стратегический выбор и реализовывать стратегию;

5) дает возможность предвидеть тенденции развития бизнеса.

Анализ показывает, что большинство предприятий имеют тенденцию придерживаться определенной стратегической ориентации в течение 15-20 лет, прежде чем принять существенные изменения в направлении развития. Обычно необходим некоторый шок, для того чтобы у менеджера появилась серьезная мотивация для пересмотра позиций предприятия. Стимулировать стратегические изменения могут, например, такие события:

- смена руководства предприятия;
- угроза смены собственника или поглощение предприятия;
- осознание менеджерами необходимости «прорыва» в процессе функционирования предприятия, в случае если это не выходит на ожидаемые результаты.

Соответственно эффективная система стратегического планирования как один из базовых эле-

© Сагер Л.Ю., Титаренко Ю.В., 2014

ментов стратегического менеджмента, позволяет принимать эффективные стратегические решения, которые: ориентированы на будущее и закладывают основу для принятия оперативных управленческих решений; характерны значительной неопределенностью, поскольку учитывают неподконтрольные внешние факторы, которые влияют на предприятие; связанны с привлечением значительных ресурсов и могут иметь очень серьезные, долгосрочные последствия для предприятия.

Основные характеристики стратегических решений представлены на рис. 1.

При этом ошибки в процессе стратегического планирования влияют на эффективность этих решений и своевременность их принятия, не позволяя достичь желаемого развития предприятия.

Основные характеристики стратегических решений
1) инновационность по своей природе; поскольку человеку и организации свойственно отторгать все новинки, то требуются особые меры по преодолению отторжения (убеждение, обучение, привлечение исполнителей к процессу разработки стратегии и, наконец, принуждение). Такие решения должны быть открытыми и понятными сотрудникам и может быть реализовано на основе использования внутреннего маркетинга
2) направленность на перспективные цели предприятия, на возможности, а не на задачи, на будущее
3) отличие от тактических решений тем, что множество альтернатив не определено, процедура их формирования играет важную самостоятельную роль
4) направленность на в будущее и являются неопределенными по своей природе
5) требовательность знаний - результат, как правило, больше зависит от качества решения , чем от скорости или своевременности его принятия. Для них нет жестких временных рамок
6) субъективность по своей природе, не поддаются, как правило, объективное оценке
7) необратимость и имеющиеся долгосрочные последствия

Рис. 1. Характеристики стратегических решений (составлено на основании [4])

Основные ошибки стратегического планирования [5] представлены на рис. 2.

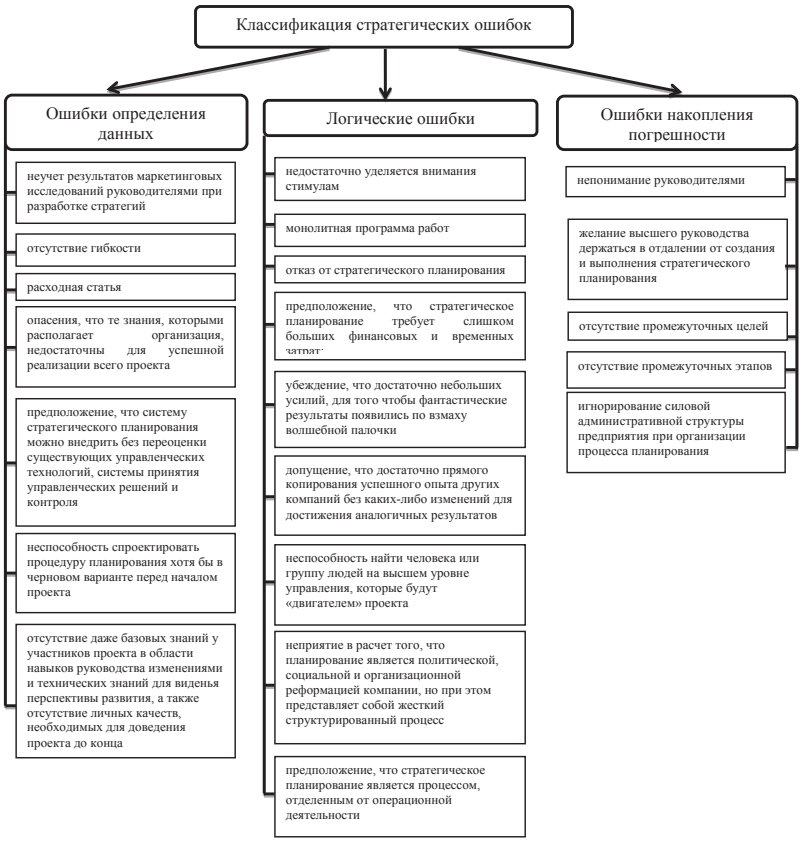

Рис. 2. Классификация стратегических ошибок в процессе в стратегического планирования

Итак, рассмотрим некоторые из них:

1) ***непонимание руководителями стратегического планирования в деятельности предприятия***. Главная цель стратегического планирования – помощь руководителю в создании структурированного будущего для своего предприятия и обеспечение на этой основе управления им в долгосрочном периоде. Стратегическое планирование помогает руководителям:

- осознать предприятием своей сущности;
- сформировать принципы;
- определить базовые цели;
- выбрать средства и методы по их достижению;
- составить план мероприятий (наполнение конкретными показателями, сроками ответственными).

Поэтому, несмотря на тяжелое положение, выход из кризиса надо начать именно по стратегии, потому что следующий период развития экономики выдвинет к субъектам рынка еще более жесткие требования, и победят те фирмы, которые заранее успеют правильно подготовиться.

2) желание ***высшего руководства держаться в отдалении*** от создания и выполнения стратегического планирования, делегируя эти функции конкретному должностному лицу или подразделению;

3) ***отсутствие промежуточных целей***. Распространенная ошибка, когда определяется общее направление и намечаются конкретные цели, но не формулируются задачи, и поддаются количественной оценке, за решение которых несут ответственность определенные менеджеры»;

4) ***неучет результатов маркетинговых исследований руководителями при разработке стратегий.*** Стратегия это модель рыночного поведения со взглядами на будущее. Поэтому надо тщательно изучить рынок и его возможности, проанализировать варианты приобщения капитала и выявление каналов сбыта. Маркетинговые исследования могут избежать некоторых проблем и ответить на важные вопросы;

5) ***недостаточно уделяется внимания стимулам. Реализация принятых решений всегда должна стимулироваться***. Стимулами к выполнению работ может быть не только материальное поощрение, но и оценка работы. Даже открытость общих результатов и этапов выполнения работ каждым сотрудником является одним из стимулов, который заставляет тянуться за лидерами;

6) ***монолитная программа работ***. Необходимо разбивать проблему на небольшие задачи и решать одну за другой. Иначе ваш стратегический план будет подобен большой, тяжеловесной конструкции, которая медленно, но уверенно разваливается;

7) ***отсутствие промежуточных этапов***. Для решения промежуточных задач необходимо выделение ресурсов. Такое деление на этапы позволяет установить приоритеты и скорректировать курс в случае возникновения проблем, не позволяя в них увязнуть;

8) ***отказ от стратегического планирования*** из-за того, что внедрение системы потерпело поражение в прошлом, то есть не привело к тем результатам, которые ожидали получить представители высшего звена управления;

9) ***отсутствие гибкости***. Необходимо прогнозировать возможные последствия, создать альтернативные планы, разработать различные сценарии, рассчитанные на тот или иной случай, предсказать влияние тех или иных действий на будущие результаты. Без этого даже небольшое изменение внешних условий может поставить менеджера в тупик из-за отсутствия ресурсов для компенсации возникших изменений.

10) ***расходная статья***. Инвестиции со всеми вытекающими отсюда последствиями. Если не управлять ими и не делать шаги, необходимые для того, чтобы добиться доходов от вложенного капитала;

11) ***опасения***, что те знания, которыми располагает организация, недостаточны для успешной реализации всего проекта;

12) ***предположение***, что стратегическое планирование требует слишком больших финансовых и временных затрат;

13) ***убеждение***, что достаточно небольших усилий, для того чтобы фантастические результаты появились по взмаху волшебной палочки;

14) ***допущение***, что достаточно прямого копирования успешного опыта других компаний без каких-либо изменений для достижения аналогичных результатов;

15) ***предположение***, что систему стратегического планирования можно внедрить без переоценки существующих управленческих технологий, системы принятия управленческих решений и контроля;

16) ***игнорирование*** силовой административной структуры предприятия при организации процесса планирования;

17) ***неспособность спроектировать*** процедуру планирования хотя бы в черновом варианте перед началом проекта;

18) ***неспособность найти*** человека или группу людей на высшем уровне управления, которые будут « двигателем » проекта;

19) ***отсутствие даже базовых знаний*** у участников проекта в области навыков руководства изменениями и технических знаний для виденья перспективы развития, а также отсутствие личных качеств, необходимых для доведения проекта до конца;

20) ***неприятие в расчет*** того, что планирование является политической, социальной и организационной реформацией компании, но при этом представляет собой жесткий структурированный процесс;

21) ***предположение***, что стратегическое планирование является процессом, отделенным от операционной деятельности.

Ошибки в процессе внедрения и эксплуатации системы [3]:

1. Загруженность высшего руководства « текучкой настолько, что не хватает времени на стратегическое планирование.

2. Неспособность высшего руководства привлечь в данный процесс руководителей среднего звена.

3. Слишком высокий уровень централизации процесса в головной штаб- квартире организации, в результате филиалы и отделения не чувствуют своей ответственности или вовлеченности в процесс.

4. Введение слишком большой доли бюрократии в систему стратегического планирования, что уменьшает степень ее гибкости, лишает простоты, ограничивает применение творческого мышления.

5. Неспособность разработать реальные планы по причине чрезмерного оптимизма или чрезмерной осторожности.

6. Нежелание вдаваться в кардинальный анализ плановых показателей, а также заниматься просмотром достигнутого уровня развития и на этой основе устанавливать новые цели.

7. Преобладание эмоций и интуиции над обоснованными расчетами.

8. Чрезмерное увлечение точностью данных в процессе подготовки матрицы SWOT – анализа.

9. Объединение в один процесс внедрения стратегического планирования и финансовой реструктуризации.

10. Отсутствие процедур постоянного мониторинга внешней и внутренней среды после формирования стратегического плана.

11. Отсутствие перехода на планирование внутри отделов до уровня планов действий.

12. Попытки сделать слишком много в короткий промежуток времени.

13. Неспособность высшего звена управления проанализировать разработанный стратегический план совместно с руководителями подразделений и филиалов.

18. Игнорирование того факта, что основная цель стратегического планирования в конечном счете направлена на улучшение текущих управленческих решений.

19. Предположение, что созданные планы незыблемы и не могут быть скорректированы.

20. Попытки высшего звена управления нарушить процедуру стратегического планирования путем принятия интуитивных решений, входящих в конфликт с разработанными ранее планами мероприятий и действий на основе матрицы SWOT – анализа.

21. Нежелание и неспособность использовать стратегический план как инструмент оценки линейных руководителей.

22. Исключение из рассмотрения финансовых аспектов стратегий, их эффективности с точки зрения затрат.

23. Отсутствие системы вознаграждения за достижение стратегических результатов.

Разработка и последующая реализация стратегического плана кажется простым процессом. К сожалению, слишком многие организации применяют метод «внедрить немедленно» по отношению к планированию и катастрофически проваливаются. Непрерывная оценка стратегического плана имеет чрезвычайное значение для долгосрочного успеха плана.

Оценка стратегии проводится путем сравнения результатов работы с целями. Процесс оценки используется в качестве механизма обратной связи для корректировки стратегии. Чтобы быть эффективной, оценка должна проводиться системно и непрерывно. Надлежащим образом разработанный процесс должен охватывать все уровни сверху вниз. Способы преодоления негативных последствий предотвращения ошибок при стратегическом планировании представлены на рис. 3

Способы предотвращения ошибок при стратегическом планировании:

1) предотвращение ошибок определения данных:

– стратегическое планирование должны выполнять люди с определенным опытом и базой знаний;

– провести качественное маркетинговое исследование рынка и учитывать результаты при стратегическом планировании;

– правильно проектировать процедуру планирования;

2) предотвращение логических ошибок:

- учитывать стимулы в выполнении работы;

– определить людей, которые будут контролировать этапы стратегического планирования;

– анализировать политическую, социальную и организационную информацию;

3) предотвращение ошибок накопление погрешности:

- высшему руководству нужно изучить дополнительную информацию о стратегическом планировании а организации;

– составление промежуточных целей и этапов стратегического планирования;

– высшее руководство должно контролировать стратегическое планирования на каждом этапе;

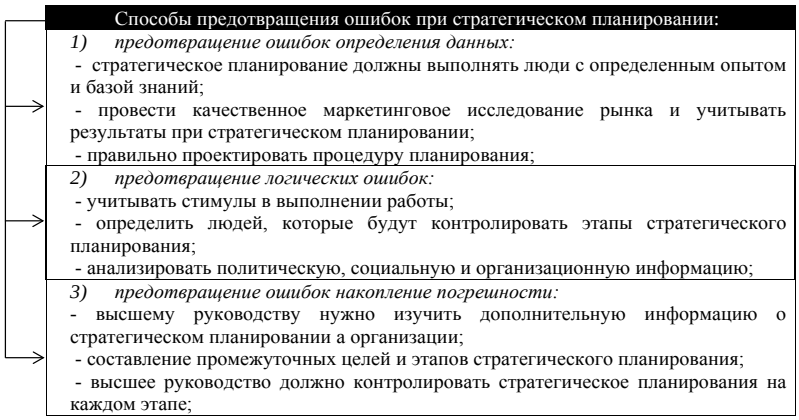

Рис. 3. Систематизация способов предотвращения ошибок при стратегическом планировании

При оценке процесса стратегического планирования следует ответить на пять вопросов [4]:

1. Является стратегия внутренне совместимой с возможностями организации?

2. Предусматривает стратегия допустимую степень риска?

3. Обладает организация достаточными ресурсами для реализации стратегии?

4. Учитывает стратегия внешние опасности и возможности?

5. Является эта стратегия лучшим способом применения ресурсов предприятия?

Оценка и контроль реализации стратегии являются логически завершающим процессом, осуществляемым в стратегическом планировании. Данный процесс обеспечивает устойчивую обратную связь между ходом процесса достижения целей и собственно целями, стоящими перед организацией.

Основные задачи любого контроля следующие [6]:

- определение того, что и по каким показателям проверять;

- оценка состояния контролируемого объекта в соответствии с принятыми стандартами, нормативами или другими эталонными показателями;

- выяснение причин отклонений, если таковые вскрываются в результате проведенной оценки.

В случае контроля реализации стратегий эти задачи приобретают вполне определенную специфику, обусловленную тем, что стратегический контроль направлен на выяснение того, в какой мере реализация стратегии приводит к достижению целей предприятия. Это принципиально отличает стратегический контроль от управленческого или оперативного контроля, так как его не интересует правильность осуществления стратегии или правильность выполнения отдельных работ, функций и операций.

Стратегический контроль сфокусирован на выяснении того, возможно ли в дальнейшем реализовывать принятую стратегию, и приведет ли ее реализация к достижению поставленных целей. Корректировка по результатам стратегического контроля может касаться как реализуемой стратегии, так и целей предприятия [7].

Выводы. Для предприятия любой формы собственности и любых масштабов хозяйственной деятельности существенно управление хозяйственной деятельностью, определение стратегии, а так же планирование. Основные составляющие управления развитием предприятия – это формирование виденья, обнаружения целей и задач, определение стратегии, разработка планов развития, установление соответствующего лидерства.

Предприятие без ясной и эффективной стратегии развития – это не бизнес, а набор активов, отягощенных обязательствами. Для того, чтобы не только выжить, но и усилить свои конкурентные позиции на рынке, необходимо заниматься стратегическим планированием на профессиональном уровне.

Стратегия развития предприятия определяется в результате изучения внешнего окружения и возможных внутренних перспектив ее деятельности с учетом непредвиденных рыночных обстоятельств. Она заключается в установлении долгосрочной ориентации фирмы на какой-либо вид производственной деятельности и занятие соответствующего или планируемого положения, как на внутреннем, так и на внешнем рынке.

Следовательно, при планировании надо учитывать все факторы и исследования, которые проведены раньше; проанализировать ошибки предприятий-конкурентов, требовательно относиться к разработке стратегий, так как от этого зависит конкурентоспособность фирмы, ее дальнейшее развитие. Всегда надо помнить, что каждая ошибка – это деньги предприятия и его спокойствие.

Список литературы:

1. Шершнева С.Е. Стратегическое управление: учеб. пособие./ С.Е. Шершнева, С.В. Оборская. – К. : КНЕУ, 1999. – 384 с.
2. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах : учеб.пособие./ В.С. Ефремов. – М. : Финпресс, 2001. – 197 с.
3. Ляско В.И. Стратегическое планирование развития предприятия: Учебное пособие для вузов / В.И. Ляско. – М. : Издательство «Экзамен», 2005. – 288 с.
4. Семенов А.В. Стратегическое планирование на предприятии / А.В. Семенов // Секрет фирмы. – 2008 . – № 3. – С. 18
5. Степанова Г.Н. Стратегический менеджмент. Планирование на предприятии: учебное пособие / Г.Н. Степанова. – М. : Издательство МГУП, 2008. – 136 с.
6. Рассел Г. Маркетинг : принципы и стратегии: Учебник для вузов/ Г. Рассел. – М. : ИНФРА, 2005. – 367 с.
7. Концепция и инструментарий эффективного предпринимательства: учебное пособие / Н.В. Афанасьева, Г.Л. Багиев, Г. Лейдиг – СПб. : Изд-во СПбУЭФ, 2004. – 147 с.
8. Белов А.С. Стратегический маркетинг на промышленном предприятии: подходы и проблемы / А.С. Белов // Top-Manager. – 2005. – № 21 – С. 15-17.

Сагер Л.Ю., Титаренко Ю.В.
Сумський державний університет

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СПОСОБІВ ЗАПОБІГАННЯ ПОМИЛОК У ПРОЦЕСІ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ НА ОСНОВІ ЇХ АНАЛІЗУ

Анотація
Стаття присвячена аналізу існуючих помилок в процесі стратегічного планування та формування на цій основі базових заходів щодо зменшення або нівелювання їх негативного впливу.
Ключові слова: стратегія, планування, стратегічні помилки, заходи.

Sager L.Y., Titarenko Y.V.
Sumy State University

SYSTEMATIZATION WAYS FOR PREVENTING ERRORS IN STRATEGIC PLANNING BASED ON THEIR ANALYSIS

Summary
The article is devoted to the analysis of the existing bugs in the strategic planning process and the formation on this basis of the main measures to reduce or leveling of their negative influence.
Keywords: strategy, planning, strategic mistakes, event.

УДК 658.3

ЕКОНОМІКА ЗНАНЬ ТА ЗАХОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ

Сахненко О.І., Максимова М.М.
Академія внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України

Проведено теоретичне узагальнення підходів до економіки знань як до інноваційної економічної системи. Розглянута проблема пошуку нової парадигми соціально-економічного розвитку економіки країни, а також розуміння причин і факторів, які впливають на становлення економіки знань. Доведена ключова роль державної підтримки щодо формування економіки, заснованої на знаннях.
Ключові слова: економіка знань, людський капітал, освіта, наука, державна політика.

Постановка проблеми. В даний час перед Україною стоїть проблема переходу економіки до якісно нового етапу розвитку, заснованому на науці та інноваціях, в якому нематеріальна сфера перетворюється в найважливіший фактор конкурентоспроможності економіки. Тому необхідно комплексне осмислення не тільки сутнісних характеристик економічних змін, що відбуваються в суспільстві, а й розуміння причин і факторів, які сприяють або перешкоджають становленню економіки знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню різних аспектів економіки знань присвячено багато праць зарубіжних і вітчизняних вчених, зокрема праці таких авторів, як: Г. Беккер, Д. Рікардо, А. Сміт, Т. Стюарт та інші. Помітний внесок у дослідження проблем економіки знань здійснили російські вчені О. Гапоненко, А. Докторович, В. Іванов, В. Іноземцев, В. Макаров, Б. Мільнер, В. Сергєєв та інші. Проблеми, які пов'язані з розвитком економіки знань в Україні, висвітлено у працях Ю. Бажала, А. Гальчинського, В. Гейця, Г. Задорожного, О. Марченко, В. Семиноженка, А. Чухна та інших. Проте залишилися невирішені питання, відображені у цій статті, які потребують ґрунтовних наукових розробок та досліджень.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Формування економіки знань стає своєрідним імперативом глобального розвитку: якщо країна цього не зрозуміє і не надасть розвитку освіти і науки пріоритетного значення, вона автоматично буде виключена з процесу розвитку і почне швидко деградувати в усіх відношеннях. Розвинені країни стали такими саме завдяки тому, що першими не лише зрозуміли значення інтелекту людини, але й практично створили умови для його розвитку і реалізації. Отже необхідно розробити основні пріоритетні завдання щодо розбудови економіки знань.

Мета статті. Головною метою цієї статті є дослідження сутності категорії «економіка знань» та з'ясування ролі держави у формуванні економіки знань.

Виклад основного матеріалу. Процес розвитку економіки знань призначений в підвищенні якості людського капіталу, в підвищенні якості життя, у виробництві знань, високих технологій, інновацій та високоякісних послуг. Сьогодні виробництво знань і високих технологій служить основним джерелом зростання економіки в розвинених країнах. Головним чинником формування і розвитку економіки знань є людський капітал. Часто термін «економіка знань» використовують як синонім інноваційної економіки. Проте економіка знань – вищий етап розвитку інноваційної економіки. І є базою, фундаментом суспільства знань або інформаційного суспільства.

В інфраструктуру економіки знань входять наступні основні складові: ефективні державні інститути, які забезпечують високу якість життя; високоякісна освіта; ефективна фундаментальна наука; ефективний науково-технічний венчурний бізнес;

© Сахненко О.І., Максимова М.М., 2014

високоякісний людський капітал в його широкому визначенні; виробництво знань і високих технологій; інформаційне суспільство або суспільство знань; інфраструктура реалізації і трансферу ідей, винаходів і відкриттів від фундаментальної науки до інноваційних виробництв і далі – до споживачів; для економіки знань характерні високий індекс економічної свободи, розвинені цивільне суспільство і демократія, суспільство знань [1, с. 15]. Ряд науковців стверджують, що «економіка знань» суттєво відрізняється від економіки індустріального типу, за якої накопичення багатства пов'язано з матеріальними активами. Інші вважають, що це лише наступна фаза індустріальної епохи, за якої добробут також визначається виробничим процесом, а нематеріальні активи лише підвищують конкурентоспроможність і не більше.

Дослідження сутності економіки знань з точки зору генезису передбачає визначення основних етапів її становлення – періодизації. За оцінкою більшості науковців, процес становлення економіки знань розпочинається в 60-ті роки XX ст., з початком науково-технічної революції [2, с. 45]. На основі узагальнення результатів економічних досліджень, приходимо до висновку, що періодизація становлення економіки знань за кількісним накопиченням наукових знань і перетворення науки в безпосередню продуктивну силу, включає п'ять етапів: «етап технологічного прориву», «етап конкуренції наукових знань та технічного удосконалення виробництва», «етап науково-інноваційної революції», «етап інформаційно-знаннєвої революції» та «етап цивілізації знань».

Теоретично будь-яку економіку, що розвивається, можна вважати економікою знань, оскільки кожна економіка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого росту та конкурентоспроможності [3, с. 55]. Відмінність економіки знань полягає в тому, що за умов трансформації до економіки знань, знання стають двигуном прогресу (технологічного, соціального тощо), чи виконують мінімально необхідну роль допоміжного чинника простого відтворення продуктивних сил: робочої сили та технологічної бази.

Порівняльну характеристику визначення поняття «економіка знань» подано в таблиці 1 [4, с. 45–47].

Відомий український дослідник В. Д. Базилевич, аналізуючи праці Д. Куа, Р. Кроуфорда, Т. Сакаїї, Дж. Ходжсона в підручнику «Інтелектуальна власність», виокремлює наступні ознаки нового суспільного устрою (економіки знань) [5, с. 27–29]: заміщення праці знаннями, пріоритетність інтелектуальних, а не технічних навичок; заміна трудової діяльності новим типом активності, яка заснована на творчості; суспільне виробництво в економіці знань стає інноваційним, яке засноване на використанні нових знань, які втілені в нових комбінаціях виробничих факторів; перехід від технократичного до антропоцентричного принципу організації діяльності. Це проявляється у відмові від авторитарного управління, жорсткого контролю над «частковим» виробником як придатком машини та розширенні функцій учасників виробничого процесу як «універсальних» працівників, які здійснюють верифікацію, оцінку і творчий синтез інформації; деструкція основ приватнокапіталістичного привласнення на основі формування власності на інформацію та знання, що унеможливлює відокремлення капіталу від праці та породжує нові плюралістичні соціально-економічні відносини; перехід від «людини економічної» до «людини творчої», яка відмовляється від максимізації матеріального добробуту на користь розвитку духовних потреб, самоствердження, самореалізації на основі нових знань та інформації; утвердження проз'юметризму, за якого зникають відмінності між вільним і робочим часом, бо виробнича діяльність на основі творчої праці стає формою задоволення духовних потреб людини; формування нового типу економічної влади, де відношення до засобів виробництва не є основним фактором впливу в суспільстві, бо істинна влада «у процесі осмислення інформації, а не в певній посаді, управлінській функції» [6, с. 36]; утвердження знання та інформації як стратегічних ресурсів, які не мають ознак вичерпності та рідкісності. Єдиним обмеженням є здатність людини до інтелектуальної діяльності.

Узагальнюючи результати досліджень сутності та змісту економіки знань, вивчення етапів її ста-

Таблиця 1

Порівняльна характеристика визначення поняття «економіка знань»

Дослідник	Твердження поняття
А. Л. Гапоненко	Економіка, заснована на знаннях, або ж економіка знань – це економіка, яка створює розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого росту та конкурентоспроможності. Іншими словами, будь-яка економіка – і економіка стародавнього Вавилону, і стародавнього Єгипту, і економіка феодальних держав Європи, і економіка Англії і Франції 18 століття, і сучасна економіка розвинутих держав, і сучасна економіка африканських держав – заснована на знаннях в той чи іншій мірі.
Л. І. Федулова	Економіка знань – це економіка, яка створює, розповсюджує та використовує знання для забезпечення свого зростання і конкурентоспроможності. У такій економіці знання збагачують усі галузі, всі сектори і всіх учасників економічного процесу. Вона не тільки використовує знання в різноманітній формі, але й створює їх у вигляді науково-технічної та високотехнологічної продукції, високо-кваліфікованих послуг і освіти.
В. М. Геєць	Економіка знань («знанєвомістка економіка) – це економіка, в якій і спеціалізовані, і повсякденні знання є джерелом зростання. В економіці знань визначальним є інтелектуальний потенціал суспільства, на який вона спирається і який становить сукупність повсякденних (буденних) і спеціалізованих (наукових) знань, які нагромаджені в свідомості людей та матеріалізовані в технологічних способах виробництва.
Г. А. Андрощук	Економіка знань – це те принципово нове утворення, яке має прийти на зміну економіці винищення і експлуатації природи, економіці сліпого бажання людини отримати максимум прибутку. Її основою є не споживацький мотив людини, а прагнення задовольнити свої потреби таким чином, щоб не завдавати шкоди природі, сприяючи при цьому її відтворенню.
М. А. Ажажа	Економіка, заснована на знаннях, відображає визнання того, що наукові знання та спеціалізовані унікальні навички їхніх носіїв стають головним джерелом і ключовим фактором розвитку матеріального та нематеріального виробництва, забезпечуючи стійкий економічний розвиток.

новлення та тенденцій розвитку, приходимо до висновку, що економіка знань – це постіндустріальна економіка, оскільки в ній має місце збільшення частки сфери послуг, яка починає домінувати в процентному відношенні над сферою виробництва; інформаційна економіка, оскільки інформація (знання, наука) починає грати в ній вирішальну роль як фактор виробництва; інноваційна економіка, оскільки інноваційної можна вважати таку економіку, в якій знання дозволяють генерувати безперервний потік нововведень, що відповідає динамічно мінливим потребам, а часто і формуючий ці потреби; глобальна мережева економіка, так як в економіці знань взаємодія між носіями знання опосередковується широкими мережевими зв'язками в глобальному масштабі (поява мережі Інтернет як нової інфраструктури економіки) [7, с. 11].

Розвиток економіки, що розбудовується на знаннях – це безперервний процес інвестування у людський капітал, а отже і розвиток людської особистості. Через це не дивно, що за рівнем конкурентоспроможності економік перші місця у світі займають саме ті країни, що встановлюють високі соціальні стандарти та сприяють всебічному зростанню людини. А саме: США, Китай, Індія, Бразилія, Ірландія. Для таких країн соціальна частина їх витрат уже не є просто обов'язком по відношенню до громадян, а перетворюється у потребу з метою одержання вищого економічного ефекту [8, с. 39]. Людина, яка є носієм знань, набуває найвищої цінності в суспільстві і знову займає те місце, яке їй належить. Загалом в країнах ОЕСР витрати на освіту сягають більше 6,2% від ВВП [9, с. 65] і розглядаються як інвестиції у людський капітал. Випереджальне зростання інвестицій у знання порівняно з внесками в основні фонди у цих країнах викликані такими статистичними спостереженнями: за останні 40 років ВВП 15 країн Європейського союзу збільшився більше ніж у п'ять разів, у той час як зайнятість – тільки на 20 %, а робочий час скоротився на 18–25 %. Кожні 1,04 % приросту у структурі робочої сили працівників з вищою освітою забезпечують збільшення національного доходу на 1 % [10, с. 3]. Таким чином, підвищення освітнього рівня населення призводить до розвитку людського капіталу, що є фундаментом економіки знань.

Основою для розбудови економіки знань є розвиток людського потенціалу, який у першу чергу залежить від державної політики у певній сфері. У сучасному світі простежується тенденція до підвищення ролі держави в системі факторів зростання людського потенціалу. Економіка знань – це економіка, в якій основною рушійною силою прогресу є знання, зосереджені у людському капіталі та інформаційному навколишньому середовищі. Державна політика щодо розвитку людського капіталу – один з ключових компонентів стратегії розбудови економіки знань та головний ресурс в умовах сучасної міжнародної конкуренції. Складовими елементами сучасної економіки знань є: доступна, якісна і безперервна освіта населення на основі нових наукових знань; ефективна інноваційна система, що об'єднує в єдиний комплекс економіку, наукові, академічні та дослідницькі центри; економічні стимули, що заохочують до ефективного використання національних і глобальних знань в усіх секторах економіки; інфраструктура, яка з'єднує елементи інноваційної системи між собою та із зовнішнім середовищем; держава як ініціатор та координатор процесів розбудови на основі нових знань [11].

Однак через недосконалість чинної системи нормативно-правових документів, відсутність офіційно визнаної системи показників оцінки ефективності державної політики та державного управління у сфері інформатизації та розбудови інформаційного суспільства, недостатню скоординованість зусиль державного та приватного секторів економіки, неефективність використання фінансових, матеріальних, кадрових ресурсів, відставання у впровадженні технологій електронного урядування, формуванні національних електронних інформаційних ресурсів і депозитарію та інші фактори, сфера ІКТ технологій досить повільно реалізує свій потенціал у напрямі формування нового типу економіки через взаємозв'язок із базою нових знань, втілених у технології. Використання концепту «економіка знань» у рамках політичних дискусій в Україні фактично не помічено. Процеси розбудови економіки знань у країні проходять на базі слаборозвиненого інституційного підґрунтя (наявність деформованої національної інноваційної системи) та носять безсистемний характер. Отже, їхня активізація значною мірою залежить від послідовної державної політики, спрямованої на перехід до моделі економічного розвитку на основі інтелектуального ресурсу, реформування сфер освіти, науки, високотехнологічного сектора економіки. На практиці неефективність державного регулювання сектора знань повинна швидко ідентифікуватися з метою подальшого усунення існуючих недоліків та переорієнтації у відповідності з виявленими в процесі проведеного моніторингу пріоритетними напрямами розвитку [12, с. 13–15].

З огляду на це, з метою досягнення успіхів на шляху формування економіки знань в Україні, на нашу думку, необхідним є виконання таких умов:

1. Узгодження грошово-кредитної та бюджетно-податкової політики із завданнями інвестиційної стратегії.

2. Стимулювання капіталовкладень в реконструкцію, оновлення і створення інфраструктури виробництва.

3. Заохочення надання комерційними банками кредитів під інвестиційні проекти, які передбачають інноваційну діяльність.

4. Забезпечення прозорості процесів надання податкових стимулів інноваційної діяльності, надання допомоги в одержанні належних пільг та відстрочок, податкові канікули на час повернення підприємством інвестиційного кредиту.

5. Надання правового та методичного сприяння утворенню малих підприємств, насамперед, інноваційного спрямування, іншим формам самостійного інвестування заощаджень та зайнятості населення, спрямованим на активізацію інноваційної діяльності та розвиток людського капіталу нації.

6. Широка роз'яснювальна та пропагандистська робота щодо формування ідеології інноваційного інвестування як інвестування в майбутнє держави, престижності та економічної вигідності інноваційної діяльності, пропаганда досвіду найбільших та найуспішніших національних інвесторів.

З погляду стимулювання розвитку економіка знань вимагає особливого державного підходу. У даному питанні важливою є співпраця держави і приватного бізнесу – приватно-державне партнерство, оскільки науково-технічний прогрес і прогрес в області інновацій на сучасному етапі базуються на складній системі взаємозв'язків суб'єктів виробництва і споживання знань, управлінні їх потоками та забезпеченні практичного застосування.

Висновки і пропозиції. Важливою складовою економіки знань є не тільки виробництво знань, але й ефективне їх використання. Для цього необхідно підвищити рівень фінансування науково-технічної

та інноваційної діяльності; створити систему пільг для підприємств, які впроваджують або створюють інновації; оновити матеріально-технічну базу науково-дослідних інститутів, лабораторій; створити якісну інфраструктуру тощо. Таким чином, для формування в Україні економіки знань, перш за все, необхідно розробити та впровадити ефективну державну програму, яка повинна бути орієнтована на створення більш сприятливого інституційного режиму та посилення основних конкурентних переваг економіки України. В даній програмі слід визначити основні пріоритетні завдання щодо розбудови економіки знань. Потребує подальшого вивчення практичне застосування «економіки знань» та оцінювання ефективності інноваційних процесів інвестування у людський капітал.

Список літератури:

1. Носань Н. С. Економіка знань: сутність, перспективи і розвиток в Україні / Н. С. Носань // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 5 (119). – С. 12–19.
2. Варавва М. Ю. Этапы становления и тенденции развития экономики знаний» / М. Ю. Варавва // Вестник ОГУ. – 2008. – № 85. – С. 45–51.
3. Ажажа М. А. Інвестиції в освіту як фактор інтелектуального прогресу / М. А. Ажажа // Соціальна перспектива і регіональний розвиток : [наук.-пр. журн.]. – Запоріжжя : ТОВ «КСК-Альянс», 2007. – Випуск 2. – С. 37–40.
4. Візіренко С. В. Генезис поняття «Економіка знань» / С. В. Візіренко // Сталий розвиток економіки : [всеукр. наук.-вироб. журн.]. – 2012 – № 2. – С. 44–49.
5. Базилевич В. Д. Інтелектуальна власність : підручник / В. Д. Базилевич. – К. : Знання, 2006. – 431 с.
6. Ходжсонс Дж. Социально-экономические последствия прогресса знаний и нарастания сложности / Дж. Ходжсонс ; пер. с англ. М. Каждана // Вопросы экономики. – 2001. – № 8. – С. 32–45.
7. Ченцова М. В. Особенности формирования экономики знаний в современных условиях : автореф. дис. на соискание ученой степени к. э. н., специальность 08.00.01 / М. В. Ченцова. – М., 2008. – 26 с.
8. Задорожний Г. В. Людська діяльність: зміст і трансформація структури у сучасному господарському розвитку / Г. В. Задорожний, І. В. Колупаєва. – Х. : 2009. – 158 с.
9. Ковалева Н. В. Международная конференция «Статистика новой экономики: измерение секторов экономики знаний в контексте развития» / Н. В. Ковалева, Е. Г. Нечаева // Экономика образования. – 2008. – № 2. – С. 57–74.
10. Дегтяр А. О. Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку / А. О. Дегтяр // Теорія та практика державного управління. – 2009. – № 1 (24). – С. 1–7.
11. Старовойт О. В. Економіка знань у стратегії інноваційного розвитку освіти : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філос. наук. – К., 2010. [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://osvitata.com/osvita-ta-ekonomika.
12. Корнєєва Т. М. Державна політика у сфері економіки знань : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня к. е. н., спеціальність 08.00.03 / Т. М. Корнєєва. – К., 2010. – 28 с.

Сахненко О.И., Максимова М.Н.
Академия внутренних войск Министерства внутренних дел Украины

ЭКОНОМИКА ЗНАНИЙ И МЕРЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ

Аннотация
Проведено теоретическое обобщение подходов к экономике знаний как к инновационной экономической системе. Рассмотрена проблема поиска новой парадигмы социально-экономического развития экономики страны, представлены причины и факторы, влияющие на становление экономики знаний. Доказана ключевая роль государственной поддержки по формированию экономики, основанной на знаниях.
Ключевые слова: экономика знаний, человеческий капитал, образование, наука, государственная политика.

Sakhnenko O.I., Maksimova M.N.
Academy of Internal Troops of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

KNOWLEDGE ECONOMY AND GOVERNMENT SUPPORT MEASURES

Summary
Theoretical approaches to the generalization of the knowledge economy as innovative economic system are made. The problem of searching for a new paradigm of social and economic development of the country's economy is considered, reasons and factors influencing the emergence of the knowledge economy are presented. The key role of the state support towards building the knowledge economy is proved.
Keywords: knowledge economy, human capital, education, science, state policy.

УДК 336:671.1

ОПТИМІЗАЦІЯ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Семенова Т.В.
Національна металургійна академія України
Шамрицька А.С.
Дніпропетровська державна фінансова академія

У статті розкрито особливості формування структури капіталу вітчизняних підприємств, як у розрізі окремих видів економічної діяльності, так і на прикладі вибіркової сукупності підприємств. Розглянуто особливості трьох методів оптимізації структури капіталу. Один з цих методів розглянуто на прикладі підприємства.
Ключові слова: капітал, структура капіталу, оптимізація структури капіталу, методи оптимізації структури капіталу, фінансовий левериджс.

Постановка проблеми. Управління формуванням капіталу підприємства спрямоване на забезпечення потреби в джерелах фінансування його господарської діяльності із врахуванням специфіки функціонування, стадії життєвого циклу, а також досягнення збалансованості структури даних джерел на основі критеріїв оптимізації, що відповідають цілям та стратегічним напрямам розвитку суб'єкта господарювання.

Структура капіталу компанії, яка являє собою співвідношення використовуваного нею власного і позикового капіталу, визначає не тільки аспекти її фінансової, а й операційної та інвестиційної діяльності, та є активним чинником формування кінцевих результатів цієї діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел свідчить про великий інтерес вчених до цього питання. Так, питанню оптимізації структури капіталу присвячено праці таких вчених, як І.А. Бланк, Т.В. Головко, В.О. Подольська, С.В. Сагова, Г.В. Савицька, І.Й. Яремко, О.В. Яріш та ін. Усі вони акцентують увагу на оптимальному співвідношенні між власним і позиковим капіталом, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між дохідністю та фінансовою стійкістю підприємства.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас, окремі питання організації фінансів підприємств в контексті забезпечення підвищення ефективності фінансової діяльності потребують більш поглибленого опрацювання. Зокрема, у сучасній науковій літературі дотепер не знайшли належного відображення такі аспекти управління фінансами підприємств, як обґрунтування концептуальних положень щодо вибору критерію оптимізації структури капіталу вітчизняних підприємств на основі динамічного та кореляційно-регресійного аналізу впливу структури капіталу на ефективність фінансової діяльності суб'єктів господарювання.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні ролі оптимізації структури капіталу в системі управління капіталом, формування основних завдань і етапів оптимізації структури капіталу, удосконалення методики оптимізації структури капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні не має єдиного універсального методу оптимізації структури капіталу, застосовуючи який підприємство визначило б оптимальне співвідношення між власним і позиковим капіталом. На думку І.О. Бланка, оптимальна структура капіталу становить таке співвідношення використання власних і позикових коштів, за умови якого забезпечується ефективна пропорційність між коефіцієнтом фінансової рентабельності та коефіцієнтом стійкості підприємства, тобто максимізується його ринкова вартість [1, 213].

В.О. Подольська та О.В. Яріш вважають, що оптимізація структури капіталу «таке співвідношення між власним і позиковим капіталом, за якого забезпечується найефективніша пропорційність між дохідністю та фінансовою стійкістю підприємства» [3, 355].

Таким чином, оптимізація структури капіталу – це важливий етап стратегічного аналізу капіталу, який полягає у визначенні такого співвідношення між вартістю, втіленою у кошти підприємства, які йому належать і приносять прибуток, та вартістю, інвестованою в грошові кошти, що залучаються на основі їх повернення, за умови якого досягається максимальна ефективність діяльності підприємства.

Аналіз економічної літератури свідчить, що більшість авторів виділяють три методи оптимізації структури капіталу:

- оптимізація структури капіталу за критерієм максимізації рівня прогнозованої фінансової рентабельності. Цей метод ґрунтується на багатоваріантних розрахунках рівня фінансової рентабельності (рентабельності власного капіталу) при різній структурі капіталу. Остання виражається через такий показник, як ефект фінансового важеля;
- оптимізація структури капіталу за критерієм мінімізації її вартості. Метод ґрунтується на попередній оцінці власного і позиченого капіталів за різних умов їх формування, обслуговування та здійснення багатоваріантних розрахунків середньозваженої вартості капіталу і, таким чином, пошуку найбільш реальної ринкової вартості підприємства;
- оптимізація структури капіталу за критерієм мінімізації рівня фінансових ризиків. Він пов'язаний з процесом диференційованого вибору джерел фінансування різних складових активів підприємства: необоротних активів, оборотних активів (з розбиттям їх на постійну і змінну частини) [5].

Метод оптимізації структури капіталу за критерієм максимізації рівня прогнозованої фінансової рентабельності передбачає використання механізму фінансового левериджу. За визначенням Джеймса К. Ван Хорна, «фінансовий левериджс – це використання залучених коштів із фіксованим процентом для зростання прибутку власників звичайних акцій».

Також сутність фінансового важеля полягає в тому, щоб посилити вплив зміни прибутку на динаміку фінансової рентабельності, тобто у підвищенні еластичності фінансової рентабельності відносно прибутку.

Ефект фінансового важеля розраховується за формулою (1):

$$Ефект\ фінансового\ важеля = (РК - СРСВ) * \frac{КК}{ВК}, \%, \quad (1)$$

© Семенова Т.В., Шамрицька А.С., 2014

де *с.н.п.* – ставка податку на прибуток (0,18);
РК – рентабельність капіталу, %;
КК – кредитні кошти, тис. грн.;
ВК – власні кошти, тис. грн.;
СРСВ – середня розрахункова ставка відсотку, %, яка визначається за формулою (2):

$$СРСВ = \frac{ФВ}{КК} * 100,\%, \quad (2)$$

де *ФВ* – фінансові витрати по кредитам, тис. грн.

Розглянемо динаміку складових ефекту фінансового важеля ПАТ «Інтерпайп НТЗ» (див. табл. 1).

Виходячи з від'ємної динаміки фінансового важеля, проблема подолання збитковості може бути вирішена за рахунок зміни структури капіталу або значного підвищення рентабельності капіталу, що є більш складнішим в умовах жорсткої конкуренції на світовому та вітчизняному ринках металургійної продукції.

Розглянемо наступний метод, а саме метод оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації її вартості. Процес оптимізації за допомогою цього методу заснований на попередній оцінці вартості власного та позикового капіталу за різних умов його залучення та здійснення багатоваріантних розрахунків середньозваженої вартості капіталу.

І нарешті, розглянемо останній з перелічених методів – метод оптимізації структури капіталу за критерієм мінімізації рівня фінансових ризиків. Цей метод передбачає процес диференційованого вибору джерел фінансування різних складових частин активів підприємства. В економічній літературі виокремлюють три підходи до фінансування груп активів створеного підприємства, подані на рисунку 1.

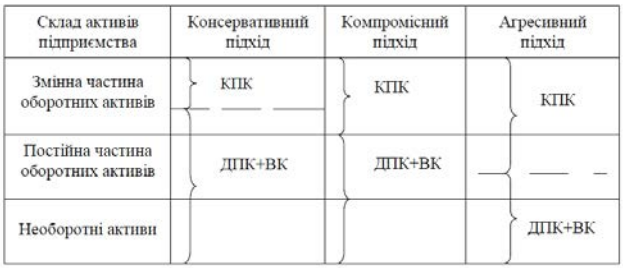

Рис. 1. Підходи до фінансування активів створеного підприємства

При цьому КПК – короткостроковий позиковий капітал; ДПК – довгостроковий позиковий капітал; ВК – власний капітал. Залежно від поглядів засновників створеного підприємства обирається варіант фінансування активів. Цей метод, на нашу думку, дозволяє врахувати особливості кожного підприємства та погляди засновників.

Отже, залежно від того, як фінансові менеджери відносяться до ризику, залежить вибір підприємством особливих підходів до фінансування своїх активів. Якщо підприємство впевнене в тому, що короткострокові зобов'язання будуть легко поновлені, то, застосувавши агресивний підхід, воно заощадить значні кошти на оплаті запозичень. З іншого боку, коли немає впевненості, що можна буде постійно підтримувати зобов'язання на визначеному рівні (що характерно для вітчизняної економіки), поміркований підхід, або навіть консервативний, буде ефективнішим.

Оптимізація структури капіталу є однією зі складних проблем у фінансовому менеджменті. Оптимізацію структури капіталу вітчизняних підприємств варто здійснювати за допомогою послідовного виконання деяких таких етапів:

1. Проаналізувати склад капіталу в динаміці за періоди (квартали, роки) та тенденції зміни його структури, а також вплив, що вони здійснюють на фінансову стійкість та ефективність використання капіталу.

2. Оцінити вплив основних факторів, що визначають структуру капіталу: галузеві особливості операційної діяльності, стадія життєвого циклу організації, кон'юнктура товарного ринку, кон'юнктура фінансового ринку, рівень рентабельності операційної діяльності, податковий тиск на компанію, ступінь концентрації акціонерного капіталу.

3. Провести оптимізацію структури капіталу за критерієм максимізації рівня фінансової рентабельності. Необхідною умовою приросту рентабельності власного капіталу є перевищення рентабельності активів середньовідсоткової ставки кредиту. Оскільки коефіцієнт фінансового левериджу підсилює позитивну дію цього диференціала, його значення повинно бути максимальним, що досягається за рівного співвідношення власного та позикового капіталу.

4. Здійснити оптимізацію структури капіталу за критерієм мінімізації його вартості. Розрахунок середньозваженої вартості капіталу, тобто сумарного обсягу власного та позикового капіталу та витрат на їх обслуговування, дозволяє обрати таку пропорцію, за якої цей показник буде мінімальним, а розмір залученого капіталу досягне значення, за якого максимізуватиме ринкову вартість організації.

5. Реалізувати оптимізацію структури капіталу за критерієм мінімізації рівня фінансових ризиків. Вибір одного з методів фінансування активів повинен враховувати рентабельність організації, її кредитний рейтинг, ліквідність та платоспроможність. Чим сильніша позиція організації за цими показниками, тим ризикованіший метод фінансування вона обирає.

6. Визначити фінансову стратегію організації через формування відповідного показника цільової структури капіталу. Побудова фінансової стратегії має ґрунтуватись на визначенні основних цілей на майбутнє та завдань щодо досягнення запланованих показників. Згідно з ними здійснюватиметься подальше формування цільової структури капіталу організації залученням фінансових коштів з відповідних джерел.

Ураховуючи ці етапи, підприємство визначає на плановий прогнозний період найбільш прийнятну для себе структуру капіталу.

Таблиця 1

Динаміка складових ефекту фінансового важеля ПАТ «Інтерпайп НТЗ» за 2008-2012 рр.,%

Найменування показника	Роки				
	2008	2009	2010	2011	2012
Рентабельність капіталу, %	-2,36	-6,57	-4,64	-0,47	0,72
Середня розрахункова ставка відсотку, %	6,24	56,80	63,91	9,78	8,86
Кредитні кошти, тис. грн.	1593894	188623	172446	1337904	1725037
Власний капітал, тис. грн.	1826741	2973254	3129798	3142907	3200536

Висновки і пропозиції. Отже, дослідження поняття методики оптимізації структури капіталу дало змогу зробити такі висновки:

1. Оптимізація структури капіталу – це важливий етап стратегічного аналізу капіталу, який полягає у визначенні такого співвідношення між вартістю, втіленою в кошти підприємства, які йому належать і приносять прибуток, та вартістю, інвестованою в грошові кошти, що залучаються на основі їх повернення, за якого досягається максимальна ефективність діяльності підприємства.

2. У процесі оптимізації структури капіталу необхідно враховувати кінцевий результат діяльності підприємства, тобто фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування.

3. Оптимальним співвідношенням між власним і позиковим капіталом визначається для кожного підприємства індивідуально в залежності від його особливостей.

4. Під час розрахунку оптимального співвідношення власного та позикового капіталу необхідно враховувати не тільки вже відпрацьовані методи оптимізації структури капіталу, але й показники резерву капіталу, рентабельності капіталу підприємства та кредитоспроможності.

Список літератури:

1. Бланк, И. А. Управление формированием капитала / И. А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 2000. – 512 с.
2. Головко, Т. В. Стратегічний аналіз : навч.-метод. посіб. / Т. В. Головко, С. В. Сагова; за ред. М. В. Кужельного. – К. : КНЕУ, 2002. – 198 с.
3. Подольська, В. О. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / В. О. Подольська, О.В. Яріш. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 488 с.
4. Крамаренко, Г. О. Фінансовий аналіз : підручник / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна. – К. : Центр навч. л-ри, 2008. – 392 с.
5. Наумова, Н. В. Эффективное управление капиталом и источниками его покрытия на промышленных предприятиях региона / Н. В. Наумова, Б. И. Герасимов, Л. В. Пархоменко. – Тамбов : ТГТУ, 2004. – 104 с.

Семёнова Т.В.
Национальная металлургическая академия Украины
Шамрицкая А.С.
Днепропетровская государственная финансовая академия

ОПТИМИЗАЦИЯ СТРУКТУРЫ КАПИТАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Аннотация
В статье раскрыты особенности формирования структуры капитала отечественных предприятий, как в разрезе отдельных видов экономической деятельности, так и на примере выборочной совокупности предприятий. Рассмотрены особенности трех методов оптимизации структуры капитала. Один из этих методов рассмотрен на примере.
Ключевые слова: капитал, структура капитала, оптимизация структуры капитала, методы оптимизации структуры капитала, финансовый леверидж.

Semenova T.V.
National Metallurgical Academy of Ukraine
Shamrytska A.S.
Dnipropetrovsk State Finance Academy

OPTIMIZATION OF CAPITAL STRUCTURE OF THE ENTERPRISE

Summary
In the article the features of forming of capital structure of domestic enterprises, both in the cut of separate types of economic activity and on the example of chosen enterprises are exposed. The features of the three methods for optimizing the capital structure. One of these methods is discussed in the example.
Keywords: capital, capital structure, optimize capital structure, capital structure optimization techniques, financial leverage.

УДК 339.137.2:336.71

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ БАНКУ

Сідельник О.П.
Інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

У статті розглядаються особливості управління конкурентоспроможністю банку. Розкрито існуючі недоліки у вітчизняній банківській практиці, які перешкоджають підвищенню стратегічної ефективності банку. Сформульовано практичні рекомендації щодо удосконалення системи управління конкурентоспроможністю банку.
Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність банку, система управління конкурентоспроможністю, процедура планування, стратегічне управління.

Постановка проблеми. Сучасні процеси банківської конкуренції зумовлені змінами, що відбуваються на національних та світових фінансових ринках, та мають низку особливостей, що відрізняють її від конкуренції в інших галузях економіки. Основними факторами загострення конкуренції є глобалізація світового фінансового ринку, лібералізація державного регулювання, руйнація кордонів між сферами діяльності різних видів фінансових інститутів і розвиток нових фінансових та електронних технологій, обмеження доступу до кредитних ресурсів, індивідуалізація банківських продуктів, що не сприймаються споживачами як товари-субститути, та ін.

Рівень окремого представника банківського сектора та умови конкурентної боротьби на ньому традиційно привертають до себе значну увагу фахівців. Однак зараз майже відсутній теоретичний фундамент конкурентної боротьби банків. Таким чином, саме дефіцит обґрунтованих рекомендацій щодо оцінки конкурентоспроможності банку визначає актуальність наукового дослідження, результати якого наводяться в даній статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конкурентоспроможність є базовою ринковою категорією, яка визначає та впливає на успішність діяльності суб'єкта господарювання; забезпечення конкурентоспроможності належить до пріоритетних стратегічних завдань кожного суб'єкта економічних відносин. Цим обумовлюється значний науковий інтерес до вивчення даної проблематики. Грунтовним дослідженням методології конкурентоспроможності присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, а саме: Г. Л. Азоєва, Л. В. Балабанової, О. Г. Бачалова, П. Ю. Бєлєнького, Т. Д. Гірченко, М. О. Єрмолова, Ю. О. Заруби, Ю. Б. Іванова, Л. М. Качаліної, С. М. Козьменка, Ю. І. Коробова, М. Портера, Г. О. Самойлова, С. Г. Свєткунова, Ф. І. Шпига, Р. А. Фатхутдінова та багатьох інших. Високо оцінюючи їх вклад у вирішення теоретичних і практичних аспектів процесу забезпечення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання в умовах ринкової економіки, зауважимо, що поряд з існуючими дослідженнями даної проблематики є цілий ряд невирішених проблем, зокрема питання управління конкурентоспроможністю банку.

Метою статті є розробка теоретико-методичних і практичних рекомендацій щодо удосконалення системи управління конкурентоспроможністю банку.

Виклад основного матеріалу. Одне з найширших тлумачень поняття конкурентоспроможності банку подано Гірченко Т. Д. [2, с. 123]. Автор розкриває економічний зміст даного терміну в розрізі різних суб'єктів конкурентних відносин: по-перше, з позицій клієнта; по-друге, з позицій самого банку; по-третє, з точки зору конкурентів. Загалом, поняття «конкурентоспроможність банку» розкрито через опис її основних проявів, тобто, конкурентоспроможність банку визначена як складна ринкова характеристика банку; здатність банку діяти на рівні з присутніми на ринку аналогічними конкуруючими суб'єктами; вигідність його позицій за кількісними та якісними показниками; потенціал банку для досягнення його конкурентних переваг на ринку банківських послуг; ступінь привабливості банку для реальних і потенційних клієнтів; швидкість подолання банком негативних непередбачуваних факторів, що можуть призвести до фінансових втрат.

Відмітимо, що багатосторонність конкурентоспроможності виявляється в таких її аспектах [5]: 1. за територіально-географічною ознакою виділяється міжнародна, національна, регіональна конкурентоспроможність; 2. залежно від масштабності економічних суб'єктів виділяється конкурентоспроможність товару (послуги), організації, галузі та економіки в цілому; 3. залежно від урахування фактора часу виділяється конкурентоспроможність на певну дату, за період, у перспективі.

Банк, на відміну від інших фінансових установ, характеризується високим рівнем соціальної відповідальності. Саме тому конкурентоспроможність банку залежить не лише від якості банківського фінансового менеджменту, а й від рівня економічної віддачі банківської діяльності. Останнє формує стратегічне підґрунтя до стабільного підвищення конкурентоспроможності банку.

Більшістю вітчизняних науковців, конкурентоспроможність банку визначається як його реальну й потенційну спроможність витримати конкуренцію на певному ринку у фіксований проміжок часу на основі адаптації до впливу зовнішніх факторів, пропозиції конкурентоспроможних продуктів, ефективного управління ресурсами та забезпечення стійкості.

Натомість, поняття управління конкурентоспроможністю банку, доцільно визначати, як сукупність заходів із систематичного вдосконалення банківських продуктів, постійного пошуку нових каналів його збуту, нових споживчих сегментів, поліпшення сервісу, активізації маркетингових заходів.

Мірошниченко О. В., поняття управління конкурентоспроможністю банку у своїй роботі досліджуються інтегровано: з точки зору процесного, системного підходів та з урахуванням виділених видів конкурентоспроможності. [3]

З позиції системного підходу, управління конкурентоспроможністю банку розглядається як сукупність суб'єктів управління (організаційно-структурних підрозділів банку), механізму управління та об'єкту управління.

З позиції процесного підходу, управління конкурентоспроможністю банку визначається як цілеспрямована сукупність дій суб'єктів управління щодо забезпечення конкурентоспроможності банку у невизначеному середовищі шляхом розробки ме-

© Сідельник О.П., 2014

ханізму управління нею з формуванням необхідного забезпечення.

У дослідженнях Вовк В. Я., систематизовано методологічні основи організації управління конкурентоспроможністю банку, а саме [1]:

· поєднання теорій системного, ситуаційного, процесного, цільового, екологічного, потокового, нормативного та синергетичного підходів, що дозволюють розкрити сутність і зміст стратегічного управління конкурентоспроможністю банку;

· збір, аналіз, інтерпретація та застосування інформації про стан конкурентного середовища, наявну конкурентну позицію, конкурентні переваги та конкурентний потенціал банку для прийняття та обґрунтування стратегічних, тактичних та оперативних рішень;

· створення адекватних систем стратегічного управління конкурентоспроможністю на основі використання новітніх інструментів, методів, моделей та механізмів розробки і реалізації конкурентних стратегій, технологій ухвалення стратегічних рішень;

· прогнозування наслідків управлінських рішень, що приймаються, впливаючи на ситуацію шляхом відповідного розподілу ресурсів, встановлення ефективних зв'язків і формування стратегічної поведінки персоналу.

Реалізація завдань управління конкурентоспроможністю банку в умовах невизначеності конкурентного ринку має визначатися наявністю: обґрунтованого теоретико-методологічного базису організації стратегічного управління конкурентоспроможністю банку в сучасних умовах ведення банківського бізнесу, основою якого є об'єкт, предмет та основні методи дослідження, методологія теорії стратегічного управління; сформульованих стратегічних орієнтирів у процесі забезпечення стратегічного розвитку банку в умовах конкурентного ринку: ринкові – розмір конкурентної позиції на окремих сегментах або ринку банківських послуг в цілому; фінансові – розмір активів, рівень капіталізації, розмір ресурсної бази, розмір кредитного портфеля тощо; чітко визначених цілей конкурентної боротьби та цілей стратегічного управління конкурентоспроможністю банку, які мають бути адекватні тенденціям зміни його зовнішнього і внутрішнього середовища, конкурентному потенціалу та наявним конкурентним перевагам, а також забезпечувати адаптацію до зміни умов функціонування та вирішення проблем, що виникають, з найменшими втратами. При цьому в процесі цілевизначення має бути застосований механізм виявлення і структурування протиріч внутрішнього функціонування банку та його взаємодії із зовнішнім середовищем; обґрунтованої сукупності принципів стратегічного управління конкурентоспроможністю банку, які визначають вимоги щодо розвитку структури, організації відкритої соціально-економічної системи, процесу розробки та реалізації конкурентної стратегії, технології ухвалення управлінських рішень тощо; комплексу конкурентних стратегій, методів, моделей і процедур розробки та ухвалення управлінських рішень у процесі вибору та реалізації дійової конкурентної стратегії в умовах обмежених часових і фінансових ресурсів з найменшими втратами для банку. [1]

Інструментом реалізації управління конкурентоспроможністю банку є конкурентна стратегія, формування і реалізація якої ґрунтується на використанні внутрішніх інструментів стратегічного менеджменту і зовнішніх інструментів, що регулюють взаємозв'язки з клієнтами та Національним банком як органом банківського нагляду та контролю в процесі фінансово-господарської діяльності.

Для розробки конкурентоспроможної стратегії на ринку фінансових послуг слід визначити вид стратегії, якої дотримується банк у своїй поточній діяльності. Існують такі загальноприйняті варіанти стратегічного розвитку фінансових посередників в ринковій економіці, а саме: лідерство на основі мінімізації витрат (цін), спеціалізація (диференціація) у виробництві продукції (наданні послуг), фокусування на визначеному сегменті ринку [5, с. 164]. У табл. 1 проаналізовано можливі стратегії розвитку та характерні особливості їх застосування для небанківських фінансових установ.

Загалом, визначають такі типи стратегій банку що спрямовані на забезпечення необхідного рівня конкурентоспроможності банку:

· стратегії формування конкурентних переваг (стратегія найменших сукупних витрат, стратегія диференціації, стратегія зосередження).

· стратегії конкурентної поведінки (наступальні, оборонні, комбіновані).

· стратегії забезпечення конкурентоспроможності банку (комплекс стратегій, які включають довгострокові програми дій за всіма предметними сферами: фінанси, маркетинг, організація, матеріально-технічна база, план розвитку персоналу та ін).

Для банку найбільш прийнятним є вибір оптимального співвідношення між базовими стратегіями конкуренції. Більше фокусування на диференціації або

Таблиця 1

Особливості основних конкурентоспроможних стратегій за умов застосування їх небанківськими фінансовими установами

№	Стратегія	Характеристика стратегії	Недоліки стратегії
1.	Лідерство на основі мінімізації витрат (цін).	Для банку даний тип стратегії буде пов'язаний з тим, що він зосереджує свою увагу на мінімізації вартості своїх послуг за рахунок використання сучасних інформаційних технологій, зменшення витрат завдяки суттєвому збільшенню надходжень і т. п.	Стратегії диференціації у переважній більшості випадків можливе лише у короткостроковій перспективі.
2.	Спеціалізація (диференціація у наданні фінансових послуг).	Банк повинен пропонувати унікальні продукти високої якості і застосовувати активні маркетингові заходи для того, щоб лідирувати у своїй сфері. Наприклад, надання пільгових кредитів та різноманітних бонусів, отримання додаткової винагороди клієнтами.	Використання даної стратегії у витратах є обмеженим
3.	Фокусування на визначеному сегменті ринку.	Банк має досконально з'ясувати потреби визначеного сегменту ринку за вибраним типом послуг. Концентрація своєї уваги на обраному ринковому сегменті.	Опускаються потенційні можливості забезпечення конкурентоспроможності

Джерело: [4]

лідерстві у витратах залежить від ринку послуг, можливостей установи на даному ринку та рівня конкурентної боротьби, складу конкурентів та їхньої стратегії діяльності на даному ринку. Конкурентоспроможна стратегія має будуватися таким чином, щоб її легко можна було пристосувати до змін конкурентного середовища, які відбудуться на ринку у майбутньому.

Системний підхід до процесу вибору конкурентоспроможної стратегії, повинен відбувається з дотриманням певної послідовності визначених дій і зворотного впливу на кожному етапі, з урахуванням конкурентних переваг банку на ринку фінансових послуг, за умов досягнення першочергових та другорядних цілей за напрямами: маркетинг, управління, організаційно-технічний та фінансово-економічний розвиток.

Проте, реалізація стратегії, яка б забезпечила високий рівень конкурентоспроможності на кожній стадії розвитку, відбувається в різних організаційних умовах і за різних обставин. Це свідчить про неможливість універсальної моделі дій, необхідність детально враховувати специфіку банку на всіх етапах стратегічної діяльності.

Успішна реалізація обраної стратегії багато в чому залежить від здатності менеджменту ініціювати та спрямовувати поточні організаційні зміни, цілеспрямовано керувати персоналом, досягати поставлених цілей. Однак, жодна, навіть найдосконаліша, стратегія не здатна спрогнозувати всі непередбачені обставини життєдіяльності фінансової установи, тому її постійно необхідно оптимізовувати, використовуючи потенціали та орієнтири стратегічного бачення.

Висновки і пропозиції. Загалом, процес управління конкурентоспроможністю банку повинен охопити такі пріорітетні параметри: аналіз проблем та перспектив розвитку банківської системи, врахування соціально-економічних, організаційних та регіональних аспектів управління конкурентоспроможністю; формування системного підходу щодо визначення стану конкурентоспроможності банку та встановити відповідні уніфіковані показники (критеріїв) її оцінки аналіз впливу макроекономічних показників та внутрішніх факторів на забезпечення конкурентоспроможності банківських установ; застосування світового досвіду дослідження економічних проблем управління конкурентоспроможністю банківської системи; соціально-економічний моніторинг банківської діяльності в Україні, порівняльний аналіз конкурентоспроможності банків з іноземним капіталом, оцінка конкурентної позиції банківських установ на ринку; розвиток досконалого конкурентного середовища банківської сфери; правове забезпечення стійкості банківської системи, захист економічної конкуренції на фінансовому ринку, забезпечення моніторингу здійснення конкурентної політики; активізація діяльності банків у напрямі розвитку реального сектора економіки, організація управління фінансовими взаємозв'язками між банками та суб'єктами господарювання; аналіз взаємовідносин банків та „клієнтської бази"; формування і реалізація конкурентоспроможної стратегії стратегії банку; дослідження цільових ринків упровадження банківських інновацій; формування «продуктового ряду» банківських послуг, зорієнтованих на підвищення прибуткової діяльності та охоплення нових сегментів ринку; удосконалити процедуру формування планових завдань підрозділів банку. За базову методику планування обрана технологія "віддосягнутого", при цьому розширити перелік параметрів (внутрішніх і зовнішніх), що враховуються при визначенні планових показників банківських підрозділів, які функціонують у неоднорідних зовнішніх середовищах, підтримання банківської ліквідності, підвищення рентабельності, збільшення капіталу банків, нарощування ресурсної бази, вдосконалення державного регулювання та нагляду за банківською діяльністю; мотиваційне управління Інвестиційними процесами в банківській діяльності; підвищення ролі Національного банку України в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи та визначення стратегічних напрямів реалізації політики НБУ саме, щодо управління конкурентоспроможністю банківських установ; забезпечення корпоративної етики працівників банку, а саме: забезпечення високого рівня обслуговування клієнтів; формування спільної мети і прагнення її досягти шляхом єдності команди, яка працюватиме як одне ціле на засадах корпоративного духу; постійне навчання, набуття досвіду, підвищенні кваліфікації; пошук нових креативних ідей та їх реалізація.

Список літератури:

1. Вовк В. Я. Концептуальні засад иорганізації стратегічного управління конкурентоспроможністю банку / В. Я. Вовк // Бізнесінформ – 2012 – № 9. – С. 237-240.
2. Дубовик О.В., Бойко С.М., Вознюк М.А., Гірченко Т.Д. Маркетинг у банку: Навчальний посібник. – 2-ге вид. – К. Алерта, 2007. – 275 с.
3. Мірошниченко О. В. Аналіз конкурентного середовища банківської системи України / О. В. Мірошниченко // Культура народов Причерноморья. – 2007.– № 109. – С. 102-105.
4. Сідельник О. П. Забезпечення конкурентоспроможності небанківських фінансових установ / О. П. Сідельник // Регіональна економіка. – 2013. – С. 177-185. Фахове видання.
5. Шпиг Ф. І. Банківська конкуренція під впливом іноземного капіталу : монографія / Ф. І. Шпиг. – Суми : Ділові перспективи, 2006. – 288 с.

Сидельник О.П.
Институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

СИСТЕМА УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬЮ БАНКА

Аннотация
В статье рассматриваются особенности управления конкурентоспособностью банка. Раскрыто существующие недостатки в отечественной банковской практике, которые препятствуют повышению стратегической эффективности банка. Сформулированы практические рекомендации по совершенствованию системы управления конкурентоспособностью банка.

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность банка, система управления конкурентоспособностью, процедура планирования, стратегическое управление.

Sidelnyk O.P.
Institute of Banking
University of Banking of the National Bank of Ukraine

SYSTEM OF THE COMPETITIVENESS OF BANKS

Summary
The article deals with peculiarities of the competitiveness of the bank. Exposed the shortcomings in the domestic banking practices that prevent increasing strategic effectiveness of the bank. Practical recommendations for the improvement of competitiveness management of the bank.
Keywords: competition, competitive bank management system competitiveness, treatment planning, strategic management.

УДК 657.37

ІНТЕГРАЦІЯ НЕФІНАНСОВИХ ПОКАЗНИКІВ У ЗВІТНІСТЬ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Сікорська Т.С.
Навчально-науковий інститут економіки, менеджменту та права
Національного університету водного господарства та природокористування
Осадча О.О.
Національний університет водного господарства та природокористування

У статті досліджуються питання сутності концепції сталого розвитку. Розкривається інтеграція концепції сталого розвитку у фінансову звітність. Розглянуто переваги та недоліки інтегрованої звітності.
Ключові слова: стійкий розвиток, інтегрована звітність, фінансова стратегія, фінансова звітність, концепція сталого розвитку.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку економіки і швидкого оновлення бізнес-процесів все більше уваги приділяється розкриттю у фінансовій звітності інформації про стратегію стійкого розвитку організації. Принципи стійкого розвитку починають враховуватися при стратегічному плануванні у вітчизняних компаніях. Зростає значення міжнародних стандартів фінансової звітності як основи для формування і розкриття інформації про вплив діяльності компаній на економіку, навколишнє середовище та суспільство, в якій зацікавлені різні групи її користувачів, в першу чергу потенційні інвестори. Важливим напрямом вдосконалення корпоративної звітності у зв'язку з розрізненістю різних видів розкриття інформації компаніями стає розробка стандартів інтегрованої звітності, яка охоплює фінансові та нефінансові показники.

Сталий розвиток – це та концепція, яка зрозуміла для бізнесу і набуває все більш широке поширення. Її основою служать принципи інтеграції економічних, соціальних та екологічних аспектів бізнесу поряд з введенням професійного управління взаємопов'язаними ризиками і можливостями. Передумовами для введення концепції сталого розвитку в Україні є прийняття міжнародних стандартів фінансової звітності; «прозорість» інформації про показники ефективності; створення міжфункціональних об'єднань (бухгалтерія, фінанси, міжнародний аудит); підвищення професійних знань; посилення контролю з боку керівництва шляхом скуповування акцій. Серед проблем досягнення цілей сталого розвитку слід виділити: комплексність імплементації стратегії в системі бізнес-функцій (49%), конкуруючі стратегічні пріоритети (48%), відсутність визнання з боку фінансового ринку (34%) [9].

У силу цього для оцінки минулих і поточних показників діяльності компанії та її сталого розвитку необхідна більш детальна інформація, ніж та, що відображається у фінансовій звітності компаній. Йдеться про підготовку інтегрованої звітності, яка є основою для розробки стратегії, планів та оцінки результатів діяльності компанії. Така звітність являє собою інструмент постійного вдосконалення діяльності компаній, оскільки допомагає сфокусувати її на підвищенні їх стійкості. За результатами дослідження Центру Хозер (Hauser Center) для некомерційних організацій при Гарвардському університеті понад 3 тис. компаній в усьому світі публікують звіти про сталий розвиток [9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування нової парадигми стійкого розвитку зробили провідні вітчизняні вчені, серед яких А. Амоша, А. Гальчинський, М. Долішний, М. Чумаченко, І. Лукінов, Л. Масловська, В. Опарін, В. Федосов, В. Геєць, М. Павловський. Проблеми теорії і практики інформаційного забезпечення фінансової стратегії знайшли відображення в роботах М. Білик, Г. Блакити, І. Бланка, І. Богатої, П. Макаренко, Л. Ніколаєнко, А. Семенова, В. Терьохіна, А. Ткаченко, І. Хоміній. Високо оцінюючи отримані результати, слід зазначити, що в сучасних умовах проблема формування інтегрованої інформаційної системи підтримки фінансової стратегії стійкого розвитку підприємств залишається актуальною і вимагає системного рішення. До теперішнього часу основні методологічні та прикладні проблеми інтеграції фінансової і нефінансової інформації та її використання для розробки стратегії стійкого розвитку підприємств залишилися за межами системних досліджень.

Відкритими для дискусії є ряд питань щодо інформаційного забезпечення механізму фінансової стратегії стійкого розвитку підприємств, концепції інтегрованої інформаційної системи, використання інформації інтегрованої звітності для контролю за реалізацією фінансової стратегії підприємств.

© Сікорська Т.С., Осадча О.О., 2014

Метою дослідження є обґрунтування методологічних положень щодо інтегрованої інформаційної системи підтримки фінансової стратегії стійкого розвитку підприємств.

Для досягнення означеної мети передбачено виконання наступних **завдань**:

· визначити роль інтегрованої звітності на підприємствах в умовах сталого розвитку;

· сформувати переваги і недоліки інтегрованої звітності;

· дослідити як інтегрована звітність розкривається на підприємствах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняному діловому середовищі відбуваються значні зміни в розумінні стійкого розвитку. Останніми роками все більше компаній інтегрує стратегію стійкого розвитку в єдину стратегію своєї діяльності.

Це підтверджує, що цілі стійкого розвитку стали більш зрозумілими для бізнесу. Компанії, які займають лідируючі позиції у своїх галузях, при визначенні стратегій враховують соціальні та екологічні чинники. Чинники стійкого розвитку беруться до уваги при оцінці ризиків і можливостей, визначенні комунікаційної стратегії, розробці заходів щодо зміцнення бренду.

Для компанії корисний ефект від сталого розвитку вимірюється ступенем його відповідності очікуванням зацікавлених сторін, до яких відносяться населення, регіональні адміністрації, неурядові організації, споживачі, підрядники та постачальники, співробітники, інвестори, ЗМІ, акціонери. Підтримка введення інтегрованої звітності з боку інвестиційного співтовариства проявляється у створенні інвестиційних фондів, що використовують в якості ключового критерію наявність загальнодоступної інформації про корпоративну соціальну відповідальність і нефінансових показниках.

Надання зацікавленим сторонам більш широкого спектру інформації позитивно впливає на ринкову капіталізацію компаній. Згідно з результатами опитування «Ernst & Young», біржові аналітики при оцінці публічних компаній і присвоєння їм рейтингу все частіше беруть до уваги показники сталого розвитку (43% респондентів). Рівень прогресу

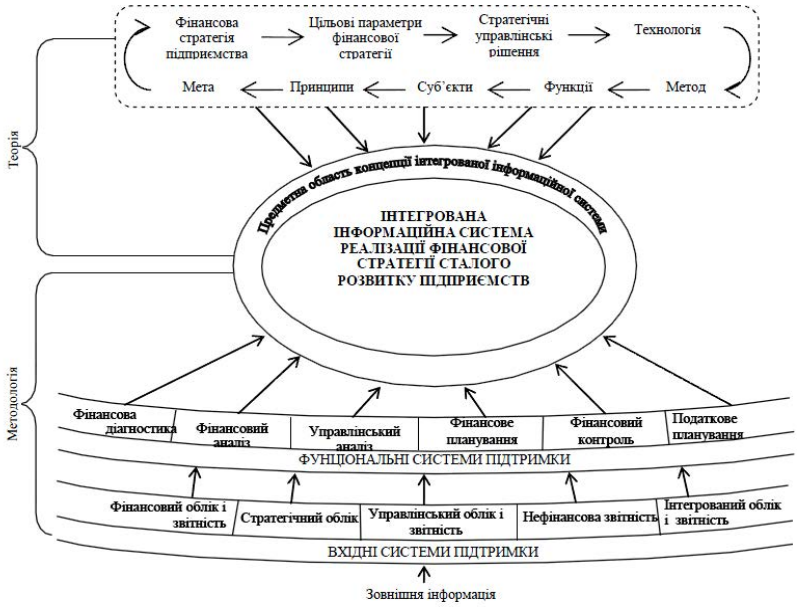

Рис. 1. Концепція інтегрованої інформаційної системи реалізації фінансової стратегії підприємства

Джерело: [8]

в галузі сталого розвитку оцінюється за допомогою спеціальних індексів – індексу сталого розвитку Доу-Джонса (DJSI), серії індексів FTSE4Good і NASDAQ OMX Crd Global Sustainability [9].

Сьогодні укріплюється розуміння серед керівництва та менеджерів соціально відповідальних компаній у необхідності прив'язки стратегії стійкого розвитку до фінансових рішень [3]. Коло питань, пов'язаних з інформаційним забезпеченням фінансового механізму, надзвичайно широке і постійно змінюється під впливом зростаючих вимог ринкових трансформацій і умов господарювання. На даному етапі необхідний постійний контроль за реалізацією фінансової стратегії з метою коригування її параметрів. Механізм стратегії стійкого розвитку підприємства об'єднує систему методів, інструментів і важелів, за допомогою яких здійснюється вибір стратегічних пріоритетів і прийняття стратегічних рішень фінансової стратегії підприємства є (рис. 1).

Відправною точкою у формуванні інтегрованої інформаційної системи реалізації фінансової стратегії підприємства є впровадження звітності в сфе-

Таблиця 1

Передумови виникнення, переваги і недоліки інтегрованої звітності

Передумови	Переваги	Недоліки
Обов'язковість: Законодавча вимога випуску звітності. Вимога фондових бірж . **Потреба:** Запит нефінансової звітності від зацікавлених сторін. Зростаючі очікування інвесторів і аналітиків. Тиск з боку конкурентів, які випускають звіти. Підтримка корпоративної репутації і бренду. **Бажання:** Демонстрація результатів реалізованих ініціатив. Підтримка відносин із зацікавленими сторонами. Збір даних для аналізу компанії.	Підтвердження стейкхолдерам (інвестори. акціонери) інтеграції принципів стійкого розвитку в основну діяльність. Відображення перспектив діяльності компанії. Формування нових даних для управління результатами діяльності. Посилення довіри до компанії. Підвищення інформованості з питань стійкого розвитку у внутрішньому середовищі компанії. Краще розуміння співробітниками бізнес-моделі та стратегії компанії. Інформування провайдерів фінансового капіталу щодо чинників, які сприятимуть створенню коротко-, середньо- і довгострокової вартості.	Юридичні ризики, пов'язані з вимогами регуляторів до річної фінансової звітності. Незадоволеність менеджерів через необхідність розкривати інформацію за межами звичайного процесу звітності. Нерозвиненість систем обліку в сфері стійкого розвитку несе додаткові ризики забезпечення достовірності даних інтегрованого звіту. Можливість незадоволення інформаційних потреб всіх зацікавлених осіб одним звітом.

Джерело: розроблено авторами на основі [8]

рі стійкого розвитку. Зміна парадигми управління, зміщення акцентів з інтересів власників і споживачів на інтереси більш широкого кола осіб передбачає відповідну трансформацію корпоративної звітності як основного джерела інформації. Мова йде про формування інтегрованого мислення – здатності організації розуміти взаємозв'язки між її різними операційними і функціональними одиницями та капіталами.

Важливим елементом інтегрованого звіту є визначення перспектив на майбутнє: з якими викликами та ризиками найімовірніше може стикнутись організація у процесі втілення стратегії, і які наслідки це може мати для бізнес моделі та результативності організації. Передумови впровадження нефінансової звітності пов'язані з такими причинами як: обов'язковість, потреба і бажання (табл. 1). Складання інтегрованої звітності передбачено МСФЗ 1 (п. 9, 10).

У квітні 2013 р. Міжнародною радою з інтегрованої звітності (IIRC) опублікований прототип Міжнародного стандарту (положення) інтегрованої звітності, який орієнтований на розробку єдиних вимог до розкриття в звітності інформації про створення бізнес-вартості [6, с. 1]. Пропоноване положення базується на трьох фундаментальних концепціях: капіталів, бізнес моделі і створення доданої вартості [3].

У травні 2013 р. Глобальна ініціатива по звітності (GRI) випустила критерії і рекомендації для підготовки звітів та роз'яснення взаємозв'язку між інтегрованою звітністю і звітністю в області стійкого розвитку. Вони враховують вимоги 10 принципів Глобального договору ООН (2000 р.), Керівні принципи для багатонаціональних корпорацій ОЭСР (2011 р.) і Керівні принципи ООН у сфері бізнесу і прав людини (2011 р.). G4 вводить нові специфічні стандартні елементи звітності з розкриття інформації щодо антикорупційних практик, викидів парникових газів і споживання енергетичних ресурсів. Вимоги G4 будуть обов'язковими для звітів, опублікованих після 31 грудня 2015 р. [8].

Надання такої інформації об'єктивне важливо для вирішення наступних завдань:

· обґрунтованої оцінки довгострокової життєздатності бізнес-моделі та стратегії організації;

· задоволення інформаційних потреб інвесторів та інших зацікавлених сторін;

· ефективного розподілу обмежених ресурсів.

Дослідження показують, що великі компанії Бразилії, Росії, Китаю, Індії і ПАР звітують про стратегію щодо недопущення зміни клімату та ризики бізнесу. У США на рішення про інвестування кожного восьмого долара впливає рівень соціальної відповідальності компанії (КСВ). Корпорації, які реалізовують концепцію КСВ, мають вищі фінансові показники рентабельності на інвестований капітал, обсяг продажів і прибутки акціонерів. 80% опитаних інвесторів та аналітиків визнають, що питання стійкого розвитку мають бути інтегровані в стратегію компанії, та вважають істотною інформацію про нефінансові аспекти діяльності компанії [3]. У 2013 р. вперше оприлюднені дані про світовий ринок професійних інвестицій, які враховують ESG аспекти, – 13,6 трлн. дол. [8]. Проте тільки 21% компаній, що котируються на біржі, надають відомості про стійкий розвиток, 49% найбільших компаній світу включають в річний звіт розділ КСВ, 3% – екологічні показники, 8% компаній формують річний звіт та звіт про КСВ [4].

Coca-Cola HBC, одна з провідних компаній-виробників безалкогольних напоїв у Європі, постійно прагне до сталого розвитку в усіх сферах своєї діяльності. Десять років тому компанія випустила свій перший Звіт соціальної відповідальності, який відповідає вимогам Global Reporting Initiative (Глобальна ініціатива зі звітності), а сьогодні компанія входить в групу лідерів індексу FTSE4Good, а також п'ять років поспіль, починаючи з 2008 року, входить до світового Індексу сталого розвитку Dow Jones Sustainability Index.

Методи ведення Компанією свого бізнесу інтегровані з її обов'язками у сфері стійкого розвитку. Природно, що наступним кроком стало відображення цього у звітності. Цілісний опис бізнес-моделі компанії і, як вона використовує капітал і ресурси, дає читачеві усестороннє та глибоке розуміння позиції компанії на ринку. Цей звіт демонструє, як саме компанія створює цінність для своїх акціонерів, громад та інших зацікавлених сторін. У звіті також міститься систематичний опис потенційних ризиків і можливостей компанії.

Coca-Cola HBC виконує рекомендації Міжнародної комісії з інтегрованої звітності (IIRC) та разом з The Coca-Cola Company бере участь в експериментальній програмі IIRC, яка спрямована на створення найбільш ефективного методу підготовки Інтегрованого звіту на світовому рівні.

При підготовці звіту Компанія намагалася відповідати найсуворішим критеріям та жорстким міжнародним стандартам, і вже третій рік поспіль пройшла зовнішній аудит, щоб досягти максимального рівня «А +», відповідно до стандарту Глобальної ініціативи зі звітності (GRI G3).

У базі Глобального договору ООН за станом на 1.10.2012 р. зареєстровано 221 українську організацію [7]. У 2012 р. в Україні майже вдвічі збільшилася кількість нефінансових звітів компаній – 35 звітів в порівнянні з 2011 р., коли було випущено 15 звітів. Лідируюча позиція в рейтингу соціально відповідальних компаній належить Систем Капітал Менеджмент, на другому місці – Київстар. Тільки СКМ, Оболонь готують звіти по комплексній системі GRI3. Інтегрована звітність може бути цікавою для українських компаній з кількох причин:

· відображення стратегічних переваг, які істотно впливають на вартість компанії;

· краще розуміння власної бізнес-моделі виявлення бізнес-процесів, які руйнують середню і довгострокову вартість бізнесу, та аналіз впливу бізнес-моделі на суспільство та екологію; донесення цінності соціально відповідального бізнесу до ключових керівників компанії – переклад положень концепції сталого розвитку на мову, зрозумілу менеджерам ключових напрямків;

· використання інтегрованої звітності великими українськими компаніями здатне показати на міжнародних ринках наявність компетенції на рівні з найкращими компаніями світу.

Нова ідеологія стійкого розвитку визначає необхідність реформування інформаційного забезпечення управління, яке надасть релевантну і адекватну інформацію для складання інтегрованої звітності. Формування нової (інтегрованої) теорії корпоративного управління, що базується на ідеології стійкого розвитку, вимагає модернізації методології складання звітності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Однією з умов реалізації концепції сталого розвитку є складання інтегрованої звітності. Інтеграція у світовий ринок універсальних принципів щодо прав людини і трудових прав, стандартів охорони навколишнього природного середовища та протидії корупції сприятиме довгостроковій успішності бізнесу.

Сьогодні інтегрована звітність з економічними, екологічними та соціальними складовими – одна з найбільш перспективних областей, яка динамічно розвивається, потребує досліджень і чекає розробок відповідних методологічних основ.

Пріоритетним завданням у цій сфері є розвиток інструментарію, який би надав вітчизняним компаніям можливість адаптувати до своїх умов апробовані у світовій практиці стандарти і регламенти корпоративної відповідальності. Інтегрований звіт відображає зв'язок між різними компонентами бізнес-моделі компанії, зовнішніми факторами, різними видами ресурсів та виробничими показниками. Введення інтегрованої звітності сприятиме підвищенню ефективності ринків капіталу та розподілу ресурсів між усіма зацікавленими сторонами. У роботі на основі аналізу результатів дослідження визначено проблеми та передумови впровадження інтегрованої моделі звітності як інструменту забезпечення сталого розвитку компаній; обґрунтована методологічна база підготовки інтегрованої звітності компаній в реалізації 10 принципів Глобального договору ООН; розкриті елементи і етапи підготовки Повідомлення про досягнутий прогрес у сфері сталого розвитку компанії згідно рекомендаційним документам і міжнародним стандартам.

Список літератури:

1. Воробей В. Інтегрована звітність [аналітичний огляд]. – Спільнота СВБ, липень 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.svb.org.ua.
2. Интеграция финансовой и нефинансовой отчетности. Руководство по отчетности в области устойчивого развития: версия G4. – «Эрнст энд Янг (СНГ) Б.В.». – 2012-2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ey.com.
3. Костирко Л.А. Фінансовий механізм сталого розвитку підприємств: стратегічні орієнтири, системи забезпечення, адаптація : Монографія / Л.А. Костирко. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2012. – 474 с.
4. Global Sustainable Investment Review 2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gsiareview2012.gsialliance.org.
5. Results for Ukraine (2012) / United Nations Global [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unglobalcompact.org.
6. The Value of Extra-Financial Disclosu. What Investors and Analysts Said, July 2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.globalreporting.org.
7. CSR Review. Бюлетень Центру «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності». – 2010. – 18 с. (www.csr-ukraine.org)
8. Костирко Л.А. Інтегрована інформаційна система підтримки фінансової стратегії стійкого розвитку підприємств – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.svb.org.ua.

Сикорская Т.С.
Учебно-научный институт экономики, менеджмента и права
Национального университета водного хозяйства и природопользования
Осадчая О.А.
Национальный университет водного хозяйства и природопользования

ИНТЕГРАЦИЯ НЕФИНАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В ОТЧЕТНОСТЬ СУБЪЕКТА ХОЗЯЙСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация
В статье исследуются вопросы сущности концепции устойчивого развития. Раскрывается интеграция концепции устойчивого развития в финансовой отчетности. Рассмотрены преимущества и недостатки интегрированной отчетности.

Ключевые слова: устойчивое развитие, интегрированная отчетность, финансовая стратегия, финансовая отчетность, концепция устойчивого развития.

Sikorska T.S.
Management and Law of the
National University of Water Management and Nature Resources Use
Osadcha O.A.
National University of Water Management and Nature Resources Use

INTEGRATION OF NON-FINANCAIL INDICATORS IN STATEMENTS BUSINESSES

Summary
The article deals with the question of the essence of sustainable development. It reveals the integration of sustainable development in the financial statements. Advantages and disadvantages of integrated reporting.

Keywords: sustainable development, integrated reporting, financial strategy, financial statements, the concept of sustainable development.

УДК 339.138

МЕДІА-АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ У РОЗРІЗІ МАРКЕТИНГОВИХ КОМУНІКАЦІЙ

Солодських А.С., Васильєва Т.А.
Українська академія банківської справи Національного банку України

У статті досліджено вплив медіа-матеріалів на репутацію конкретного банку, а також його конкурентне середовище в розрізі маркетингових комунікацій. Для проведення медіа-аналізу з сайту НБУ було обрано перші 20 банків України за розміром активів станом на 01.10.2013 р. Джерелами дослідження слугували друковані (центральні і регіональні), інтернет, інформаційні агентства, телебачення і радіо.
Ключові слова: засоби масової інформації, медіа-активність, жанри публікацій, друковані видання, інтернет ресурси, інформагентства.

Актуальність дослідження. Для банківської сфери ступінь довіри цільової аудиторії має максимальне значення, що визначається специфікою діяльності банку використанням грошових коштів, отриманих від клієнтів, з метою отримання вигоди, а основою довірчих відносин є міцна позитивна репутація фінансової установи. На жаль банківські установи мало уваги приділяють медіа-аналізу. Здійснення медіа-аналізу дозволяє правильно оцінити медіа-образ банку, а також його конкурентне середовище, встановити прямі і приховані інформаційні загрози, а також вимірювати ефективність проведених комунікацій.

Мета статті. Дослідити вплив медіа-ресурсів на репутацію банків України у розрізі маркетингових комунікацій.

Виклад основного матеріалу. Для прийняття правильного бізнес-рішення банк повинен ретельно слідкувати за змінами в маркетингової діяльності конкурентів, Крім цього, результати проведених соціальних досліджень показали, що важливим фактом є значна прихильність українців засобам масової інформації (далі ЗМІ).

Обрана методологія дослідження передбачає виділення кількісних і якісних характеристик медіа-активності банків і складання загального інтегрального показника (IMQ). Комплексний кількісно-якісний показник IMQ дозволяє оцінити вплив медіа-матеріалів на репутацію банку.

Отже, розглянемо більш детальніше вплив медіа-матеріалів та обсяг згадувань в ЗМІ обраних банків на рисунку 1.1.

Абсолютним лідером за кількістю згадок і якості медіа-впливу (IMQ) став ПАТ Приватбанк. Даний банк максимально активно генерував новини, пов'язані з продуктами, послугами та фінансовими результатами на різних інтернет-майданчиках, з акцентом на регіональні джерела.

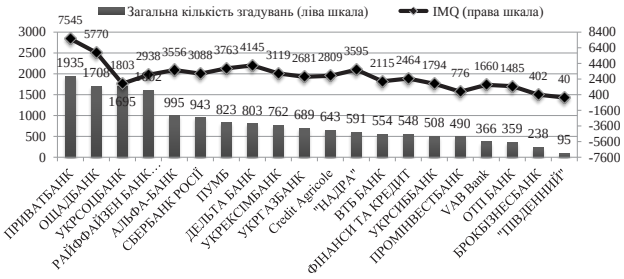

Рис. 1.1. Показник загальної кількості згадувань і IMQ банків України станом на 01.10.2013 р.

Джерело: [2]

Друге місце за медіа-активності посів АТ «Ощадбанк», згадуваний в першу чергу в розрізі реалізації держпроектів. Також, третє місце за кількістю згадок і лише 14-е за IMQ зайняв ПАТ «Укрсоцбанк», який був максимально представлений в ЗМІ у зв'язку з можливим виходом банку з України та котируваннями акцій на фондових біржах.

За коефіцієнтом впливу третє місце зайняв ПАТ Дельта Банк, що знаходиться лише на 8-й сходинці рейтингу загальної кількості згадувань. Банк продемонстрував високу частку позитивних згадувань при невеликій кількості негативу, згадувався переважно у фокусі публікації або з акцентом.

Розмір ініційованих згадувань, що означає згадки, розміщені в ЗМІ з ініціативи або узгоджено з прес-службою (або спікерами) банку прес-релізи, матеріали з посиланням на прес-службу, інтерв'ю та коментарі спікерів (за винятком коментарів до статті з ініційованими журналістами описами подій, пов'язаними з діяльністю банку), зображено на рисунку 1.2.

Рис. 1.2. Показники обсягу ініційованих згадувань та контрольованості медіа-поля банків України станом на 01.10.2013 р.

Джерело: [2]

Абсолютний лідер за кількістю ініційованих згадок – ПАТ «Приватбанк». Прес-служба даного банку максимально активно розміщувала інформацію про нові продукти та послуги фінансової установи, а також результати фінансової діяльності, особливо в регіональних інтернет-виданнях. Крім того, ПАТ «Приватбанк» нерідко займав активну позицію в розрізі публічної реакції на негативну інформацію.

Найбільш контрольованим було медіа-поле банків ПАТ «Фінанси і Кредит» і ПАТ «Credit Agricole» у них домінують згадки, розміщені за ініціативою або узгоджено з прес-службою.

Найменша частка ініційованих згадок була у державних банків – ПАТ Укрексімбанку та АТ «Ощадбанку». Як правило, їх активність у ЗМІ була організована не самими банками, а органами державної влади.

Зазвичай тональність згадки розглядають у розрізі трьох категорій: позитивна, негативна, нейтральна (рис. 1.3).

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

© Солодських А.С., Васильєва Т.А., 2014

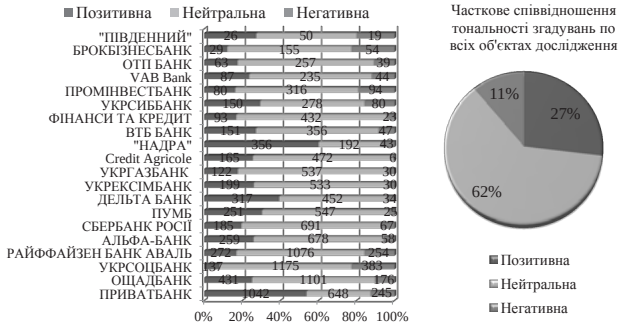

Рис. 1.3. Показник розміру тональності згадки банків України станом на 01.10.2013 р.

Джерело: [2]

Найбільша частка згадувань з позитивною тональністю була у ПАТ «Надра» – понад 60 % від загальної кількості публікацій зі згадуванням банку в ЗМІ. Даний показник був забезпечений великою кількістю прес-релізів банку (по продуктах, соціальним ініціативам та фінансовими результатами), а також лідерством по відносному приросту депозитів фізичних осіб і згадкою, що Банк Надра має одну з найбільших регіональних мереж.

Найбільше негативних згадок протягом досліджуваного періоду було в Укрсоцбанку, що обумовлено чутками про можливий відхід ПАТ «UniCredit» з українського ринку.

Далі проаналізуємо представленість банків у розрізі жанрів публікації.

В інтерв'ю більше інших банків згадувався ПАТ «Надра» та ПАТ «Приватбанк». У статтях найбільша часткова представленість була у АТ »Ощадбанку», ПАТ «Дельта Банк» та ПАТ «Брокбізнесбанк».

Наступним кроком необхідно проаналізувати представленість банків за типами ЗМІ за наступними категоріями: центральні видання, регіональні видання, Інтернет ресурси, інформагентства, телебачення та радіо. До центральних видань було обрано найвідоміші з них, а саме Комерсант-Україна, Гроші, Бізнес, Капітал та Влада грошей (рис. 1.4).

Найбільшу кількість згадок у центральних друкованих ЗМІ показав ПАТ «Укрсоцбанк». Представленість банку домінує у щоденних ділових виданнях – Комерсант-Україна і Капітал. У журналі «Бізнес» більше інших об'єктів дослідження згадувався ПАТ «Райффайзен Банк Аваль» – у дев'яти публікаціях, з яких більшість – коментарі спікерів. Загальний обсяг згадувань у центральній друкованій пресі АТ «Ощадбанк» склав 72 згадування. Найбільше банк був представлений у журналах «Капітал» і «Комерсант-Україна».

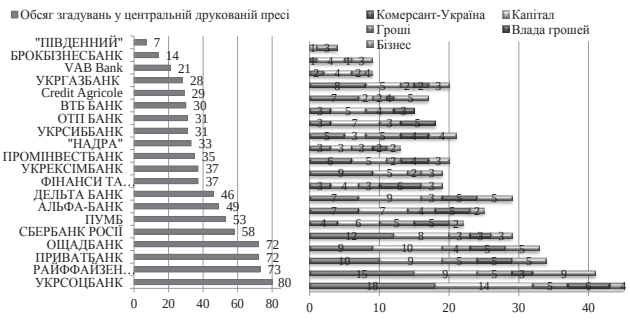

Рис. 1.4. Представленість банків за типами ЗМІ (центральні видання)

Джерело: [2]

З рисунку 1.5 видно, що значно більше за інші банки в регіональних друкованих виданнях згадувалися АТ «Ощадбанк» і ПАТ «Приватбанк». АТ «Ощадбанк» згадувався переважно у зв'язку з реалізацією державних проектів (казначейські зобов'язання, програма іпотечного кредитування). Медіа-поле ПАТ «Приватбанк» було більш емоційно насиченим переважали публікації з позитивної або негативної тональністю.

Для аналізу представленості банків за типами ЗМІ у розрізі інтернет ресурсів було обрано джерела з найбільшим коефіцієнтом, що враховує відвідуваність сайту і кількість цитат в інших джерелах. Такими джерелами стали: Коммерсант.ua, Delo.ua, Forbes.ua, Економічна правда та ЛигаБизнесИнформ.

В інтернет-джерелах частіше за інших згадувався ПАТ «Приватбанк», який активно розміщував інформацію про свої продукти на різних сайтах, у тому числі регіональних. У топ-5 найбільш рейтингових ЗМІ максимальну представленість показав ПАТ «Укрсоцбанк», що став лідером на сайтах Коммерсант.ua, Delo.ua і ЛігаБізнесІнформ. Багато в чому це було забезпечено згадуваністю в розрізі зміни котирувань акцій на фондових біржах.

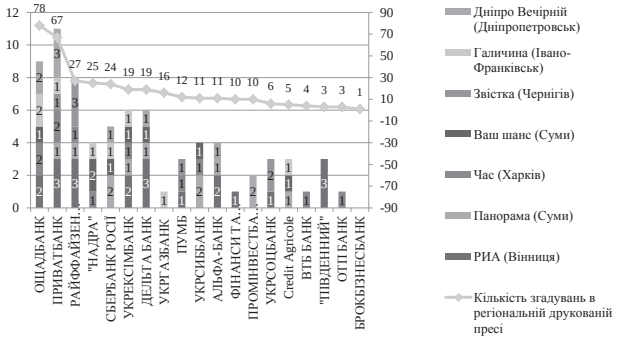

Рис. 1.5. Представленість банків за типами ЗМІ (регіональні друковані) станом на 01.10.2013 р.

Джерело: [2]

Представленість банків за типами ЗМІ у розрізі інформагентств включають в себе такі джерела, як ІА Українські новини, Інтерфакс-Україна, Укрінформ та УНІАН. Абсолютний лідер представленості у всіх основних інформаційних агентствах ПАТ «Укрсоцбанк». Багато в чому це було забезпечено згадками в розрізі котирувань акцій на фондових біржах. В Укрінформі частіше за інших був представлений АТ «Ощадбанк». Основні інформаційні приводи були пов'язані з діяльністю Міністерства фінансів України (залученням коштів за допомогою казначейських зобов'язань, видачею держгарантій на будівництво Дністровської ГАЕС та ін).

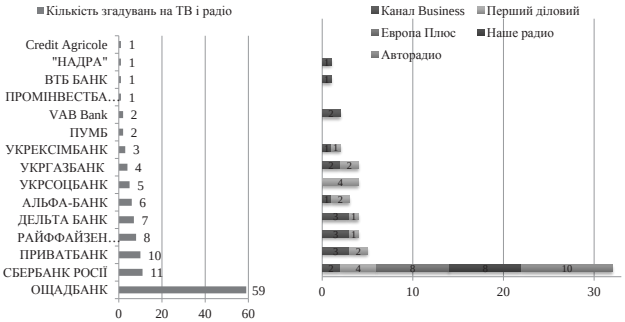

Рис. 1.6. Представленість банків за типами ЗМІ (телебачення, радіо) станом на 01.10.2013 р.

Джерело: [2]

З проаналізованих виходів на телебаченні і радіо абсолютний лідер згадуваності – АТ «Ощад-

банк» (рис. 1.6). Значну частку забезпечили новини, що вийшли на радіо і присвячені казначейськими зобов'язаннями. На каналі Бізнес більше за інших згадувалися ПАТ «Сбербанк Росії», ПАТ «Приватбанк» і ПАТ «Райффайзен Банк Аваль». ПАТ «Альфа Банк» був активно представлений на Першому діловому каналі. Однак згадувався як правило не в фокусі сюжету.

Висновки. Станом на 01.10.2013 р. медіа-поле досліджуваних банків було зосереджено на темах, пов'язаних з їх бізнес-діяльністю, що було викликано за рахунок серії резонансних інформаційних приводів щодо можливого відходу західних банків з України (зокрема, ПАТ «ЮніКредит» і ПАТ «Райффайзен банк Аваль»). З продуктних публікацій домінували згадки банків у розрізі просування депозитів і послуг для малого та середнього бізнесу. Найбільш агресивну медіа-політику серед всіх об'єктів дослідження проводив ПАТ «Приватбанк», який з будь-якого інформаційного приводу намагався робити максимальний медіа-резонанс, підключаючи в першу чергу регіональні інтернет-джерела. Основний акцент був зроблений на темах, пов'язаних з продуктами банку. Державний Ощадбанк посів друге місце як за кількістю згадувань у ЗМІ, так і за якістю медіа-впливу. Банк став лідером по представленості в регіональній друкованій пресі, а також на телебаченні та радіо. Однак, більшість тем, в яких був представлений АТ «Ощадбанк», генеровані не самим банком, а державою у розрізі держпроектів і дій регуляторів ринку. Найменшу медіа-активність серед усіх досліджуваних банків показав «Південний», найбільш резонансні новини якого були пов'язані зі зниженням прибутку в січні-вересні і з тим, що банк став учасником Платіжної системи CONTACT.

Список літератури:

1. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/index
2. Context Media експерти в медіа-аналітиці [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://www.context-ua.com/uk
3. Шендеровський К.С. Соціальна освіта та соціальні Комунікації : Тексти лекцій / Київ. нац. ун -т; Ін-т журналістики. – К., 2011.
4. Forbes Украина [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://forbes.ua/
5. Деловой информационно-новостоной сайт Дело [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://delo.ua/
6. ЛІГАБізнесІнформ [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документу : http://www.liga.net/

Солодских А.С., Васильева Т.А.
Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

МЕДИА-АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ УКРАИНЫ В РАЗРЕЗЕ МАРКЕТИНГОВЫХ КОММУНИКАЦИЙ

Аннотация
В статье исследовано влияние медиа-материалов на репутацию конкретного банка, а также его конкурентную среду в разрезе маркетинговых коммуникаций. Для проведения медиа-анализа с сайта НБУ были выбраны первые 20 банков Украины по размеру активов по состоянию на 01.10.2013 г. Источниками исследования служили печатные (центральные и региональные), интернет, информационные агентства, телевидение и радио.
Ключевые слова: средства массовой информации, медиа-активность, жанры публикаций, печатные издания, интернет ресурсы, информагентства.

Solodskyh A.S., Vasiliev T.A.
Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine

MEDIA ANALYSIS OF RESULTS OF ACTIVITY OF UKRAINIAN BANKS IN TERMS OF MARKETING COMMUNICATIONS

Summary
The paper studies the influence of media materials on the reputation of a particular Bank and its competitive environment in the context of marketing communications. For media analysis from the site of the NBU were selected top 20 Ukrainian banks by size of assets as of 01.10.2013, Sources of research were printed (Central and regional), Internet, information agencies, TV and radio.
Keywords: media, media activity, genres, publications, printed publications, Internet resources, news agencies reported.

УДК 338.45(447):336.7

ГРОШОВІ ПОТОКИ ПІДПРИЄМСТВА: СУТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ УПРАВЛІННЯ

Стащук О.В., Хандучка А.М.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

У статті розкрито сутність грошових потоків та необхідність управління ними. Визначено економічну характеристику грошових потоків підприємств та їх класифікацію.
Ключові слова: грошові потоки, грошові кошти, надходження, управління, класифікація.

Вступ. У сучасних умовах розвитку економіки України управління грошовими потоками суб'єктів господарювання є важливою складовою фінансового планування. Питання ефективності управління грошовими потоками підприємства є доволі актуальним, оскільки величина цих потоків свідчить про стан самого підприємства, основою для його самофінансування та впливає на платоспроможність і ліквідність [3, с. 469].

Постановка проблеми. Фінансово-господарська діяльність підприємств нерозривно пов'язана з рухом грошових коштів, в результаті якого формуються вхідні і вихідні грошові потоки. У зв'язку з цим особливого значення набуває поняття "грошовий потік", яке привертає увагу багатьох практиків і науковців. Важливість дослідження проблеми формування грошових потоків обумовлюється тим, що вони обслуговують господарську діяльність в усіх її напрямках. Аналіз останніх досліджень. Концептуальні основи сутності, виникнення та руху грошових потоків достатньо широко розглядаються в працях зарубіжних та вітчизняних вчених: Ю. Брігхема, Л. Гапенскі, Д. Ван Хорна, А. Кінга, В. Бочарова, І. Бланка, В. Ковальова, Л. Лігоненко, А. Поддєрьогіна, О. Терещенка, О. Шеремета та інших. Проте, хоча й досить багато напрацювань із зазначеної тематики ще не сформовано єдиної теоретичної бази, яка б охоплювала увесь комплекс питань управління грошовими потоками підприємства. Крім того, не визначено єдиного однозначного підходу при визначенні та тлумаченні категорії грошові потоки.

Метою є дослідження і уточнення теоретичних аспектів визначення сутності грошових потоків, їх класифікація та необхідність управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі розвитку економічних відносин в Україні зростає увага до проблеми оптимізації грошових потоків підприємства. Це зумовлено тим, що перехід до ринкової економіки суттєво підвищує роль та місце руху грошових коштів у системі управління підприємством. Тому управління грошовими потоками підприємства є необхідною функціональною стратегією, успіх якої виступає запорукою високих результатів підприємницької діяльності, конкурентноздатності та динамічного розвитку підприємства [2, с. 108].

Різноманітність підходів до розуміння економічної сутності грошових потоків обумовлене тим, що вони складають основу всієї фінансової системи підприємства і мають тісний зв'язок фактично з усіма його економічними процесами. Науковці вважають, що поняття грошових потоків можна трактувати по-різному, залежно від завдань аналізу [12, с. 102]. Проте це обумовлює складнощі у його вживанні. Тому існує необхідність в уточненні формулювання змісту зазначеного поняття.

Грошові кошти, які одержує підприємство у результаті своєї діяльності, називаються грошовим потоком [4, с. 158]. Грошові надходження повинні мати постійний, динамічний характер. Це означає, що грошовий потік повинен бути безперервним. Поняття «грошовий потік» (Cash flow) включено у фінансову діяльність вітчизняних підприємців з іноземних джерел. Ознайомлення з науковими працями провідних учених-економістів показало, що існує значна кількість підходів до трактування грошового потоку як економічної категорії. Вітчизняні вчені-економісти В. А. Верба та О. А. Загородніх розширюють поняття грошового потоку, підкреслюючи, що це «...різниця між кількістю отриманих і витрачених грошей...» [5, с. 75]. С. О. Москвін при визначеності грошового потоку обмежується поняттям різниці між грошовими надходженнями й витратами. [10, с. 54] При цьому звертається увага на існування декількох підходів до визначення грошового потоку (рис. 1.1).

Зауважимо, що російський учений-економіст І. Балабанов тлумачить грошовий потік, передбачаючи оборот грошей, який протікає безпосередньо в часі. При цьому автор звертає увагу на те, що система відношень, яка виникає при грошовому потоці, носить фінансовий характер [2, с. 175].

В навчальному посібнику «Фінансовий менеджмент» Коваленко Л. М. грошовий потік – це надходження та вибуття грошових коштів та їх еквівалентів у результаті виробничо-господарської діяльності підприємств [7, с. 79].

Показник «грошовий потік» або «чистий грошовий потік», за твердженням О. О. Терещенко, почав використовуватись у 50-х роках XX століття американськими аналітиками при аналізі цінних паперів і звітності підприємства [11, с. 181].

Чистий рух грошових коштів, отриманий при здійсненні операційної діяльності, у світовій прак-

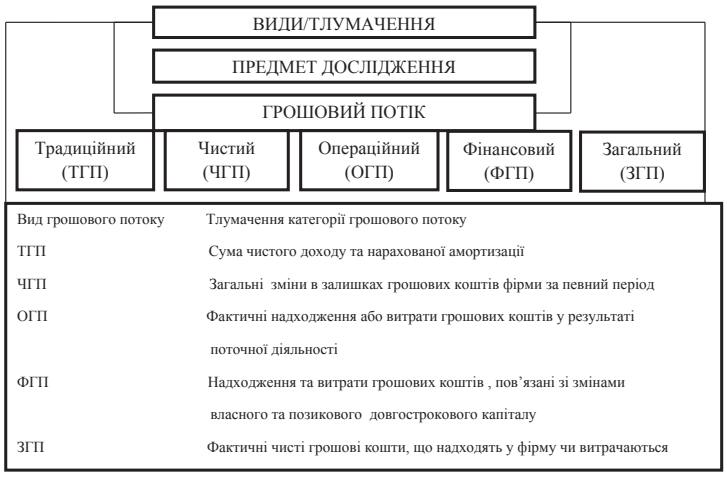

Рис. 1.1. Схема визначення грошового потоку за ознакою методу його розрахунку [6]

© Стащук О.В., Хандучка А.М., 2014

господарської діяльності. Автор зазначає, що «... це надлишок грошових коштів, який утворюється на підприємстві в результаті господарської діяльності» [8, с. 137]. Повне розкриття сутності поняття «грошовий потік» неможливе без проведення його класифікації. Найбільш повну класифікацію видів грошового потоку подано І. А. Бланком, про що й відповідно відображено на рис. 1.2.

Виходячи з класифікації, грошові потоки безпосередньо пов'язані з рухом коштів на підприємстві, який відображає надходження в розпорядження суб'єкта господарювання коштів та їх еквівалентів і їх використання.

Отже, грошовий потік підприємства є одним з головних об'єктів управління, представлений у грошовій формі і безпосередньо пов'язаний із функціонуванням грошей і грошової системи. Виконуючи функцію інструменту взаєморозрахунків із суб'єктами економічних відносин всіхвидів його діяльності, грошовий потік, пов'язаний із чинниками ліквідності та ризику, впливає на рух активів та капіталу підприємства, характеризується відповідними розміром, напрямом і часом [1, с. 176].

Висновки. Уточнення поняття та розширення класифікації грошових потоків надасть можливість розширити аналітику руху грошових коштів, підвищити рівень управління грошовими потоками підприємства, що в свою чергу забезпечить його фінансову стабілізацію та високі темпи розвитку. На основі розглянутих визначень грошового потоку можна сформулювати найбільш об'єктивне визначення даного поняття. Таким чином, грошовий потік підприємства є сукупністю розподілених у часі надходжень і витрат грошових коштів, рух яких є одним з головних об'єктів управління, пов'язаний з чинниками ліквідності та ризику, впливає на рух активів та капіталу підприємства, характеризується відносними розміром, напрямком і часом. Формування грошових потоків на підприємстві характеризується різним рівнем їх значущості для забезпечення стабільності фінансово-господарської діяльності підприємства у короткостроковому та довгострокових періодах.

Список літератури:

1. Бланк І.А. Управління грошовими потоками. - К.: Ніка-Центр, Ельга 2002 – 736 с
2. Балабанов И.Т. Финансовый анализ и планирование – 2 изд, доп. – М.: Финансы и статистика, 2008. – 208 с.
3. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: Учебный курс/ Игорь Александрович Бланк – перераб. и доп. К.: Ника - Центр. 2004. – 528 с, 2-е изд.,
4. Брігхем Є. Ф. Основи фінансового менеджменту : пер. з англ. / Є. Ф. Брігхем. – К. : КП «Вазако» ; Молодь, 1997. – 1000 с.
5. Верба В. А. Проектний аналіз : підручник / В. А. Верба, О. А. Загородніх. – К. : КНЕУ, 2000. – 322 с.
6. Дюдюн Т. Ю. Оцінка рентабельності грошових потоків при управлінні фінансово-господарською діяльністю : дис. ... канд. екон. наук : 08.04.01. – фінанси, грошовий обіг і кредит / Тетяна Юріївна Дюдюн. – Кривий Ріг, 2006. – С. 184.
7. Коваленко Л. О. Фінансовий менеджмент : навч. посібник / Л. О. Коваленко, Л. М. Ремньова. – 2-ге вид., перероб. і доп. -К. : Знання, 2005. – 485 с. - (Вища освіта XXI століття). – ISBN 966-346-036-9.
8. Коласс Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы : учеб. пособие / Б. Ко-ласс ; пер. с франц. под ред. Я. В. Соколова. – М. : Финансы ; ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
9. Коробов М. Я. Фінансово-економічний аналіз діяльності підприємств / М. Я. Коробов. – К. : Знання, 2000. – 378 с.
10. Суторміна В. М. Фінанси зарубіжних корпорацій : навч. посібник / В. М. Суторміна, В. М. Федоров, Н. С. Рязанова. - К. : Либідь, 1993. – 247 с.
11. Терещенко О. О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посібник / О. О. Терещенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с. - ISBN 966-574-441-0.
12. Яструбецька Л.С. Грошові потоки в оцінці інвестиційного проекту // Фінанси України. – 2005. – №5. – С. 101-109.

Стащук Е.В., Хандучка А.М.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ДЕНЕЖНЫЕ ПОТОКИ ПРЕДПРИЯТИЯ: СУЩНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация
В статье раскрыта сущность денежных потоков и необходимость управления ими. Дана характеристика денежных потоков предприятий и их классификацию.
Ключевые слова: денежные потоки, денежные средства, поступления, управления, классификация.

Staschuk O.V., Khanduchka A.M.
Eastern European Ukrainian National University

CASH FLOW GROUP: ESSENCE AND THE NEED TO MANAGE

Summary
The article reveals the essence of cash flow and the need to manage them. The economic characteristics of the cash flows of companies and their classification.
Keywords: cash flows, cash receipt, management, classification.

УДК 002.2: 004.738.5 (477)

ПОРІВНЯННЯ КЛАСИЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ І СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДО УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Федотова Т.А., Корнієнко С.О.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі досліджено сучасні тенденції в менеджменті та специфіку управління персоналом в ІТ сфері. Порівняно особливості класичного менеджменту та новітніх тенденцій онлайн індустрії. Також у роботі особливої уваги приділено аналізу сучасного підходу до управління людськими ресурсами в проекту – SCRUM.
Ключові слова: Класичний менеджмент, функції менеджменту, скрам, проект-менеджер, ІТ продукт, інтернет технології.

Постановка проблеми. Питання необхідності інноваційного розвитку управління персоналом останнім часом все частіше виникає у сучасних проектних команд, які розробляють інноваційні продукти для всіх сфер життя. Специфіка ІТ галузі зумовлює впровадження в менеджмент проектів нетрадиційних методів керування проектами та їх ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом в середовищі ІТ спеціалістів з'явилось багато публікацій стосовно проектного менеджменту та організації управління командою під час розробки продукту. Переважно описанням методики СКРАМ займались американські спеціалісти, зокрема розробники методики СКРАМ – Кен Швабер и Джефф Сазерленд, Майк Бідл, Майк Кон, Хенрик Книберг.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на чисельні роботи присвячені дослідженню методики СКРАМ невирішеними залишаються питання адаптації даної методики в інших галузях економіки, а не лише в ІТ.

Мета статті. Головною метою даної роботи є аналіз та співставлення особливостей класичної школи менеджменту та СКРАМу, а також детальний аналіз особливостей СКРАМу для подальшої можливості імплементації його на інші сфери економіки, а не лише на ІТ галузь.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на молодість науки менеджмент, вже з початку XXI ст. класичні принципи організації праці персоналу зазнали серйозних метаморфоз, особливо в інноваційних галузях економіки. Проте матеріалоємні галузі виробництва такі як металургія або важке машинобудування як і раніше використовують класичні водопадні моделі управління проектами, які потребують значної кількості персоналу. Сучасні тенденції менеджменту проектів активно впроваджуються в галузях з величезною конкуренцією та швидким старінням продукції, зокрема в ІТ. Та наукова література продовжує акцентувати увагу на класичних засадах, не приділяючи належної уваги бережливим методикам західних спеціалістів. На рис. 1. Представлено основні 5 функцій класичної школи менеджменту.

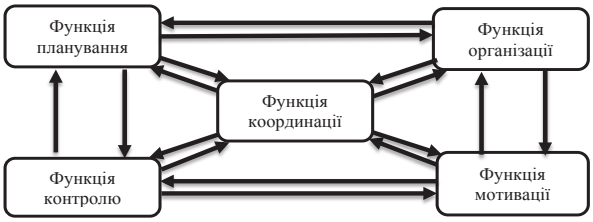

Рис. 1. Класичні функції менеджменту
Розроблено автором за даними [1]

Найбільшим гігантом сучасного ІТ менеджменту є корпорація «Google». Саме її розробки в цьому напрямі являються передовими та широко використовуються по всьому світу. В Україні яскравим послідовником менеджменту «Google»є ігрова компанія «Murka», підконтрольна корпорації Noosphere ventures. Головною ідеєю компанії, що перевертає класичну теорію менеджменту з ніг на голову є нерегламентований робочий день, і максимальна свобода працівників на робочому місці в рамках розробки продукції. Головним чином це пов'язано із зацікавленостю компанії в креативних та талановитих кадрах, а ці якості не можуть уживатись в людині коли її оточує жорсткий робочий графік, одноманітна обстановка та інші повсякденні рамки. На рис. 2 зображено стандартні етапи розробки продукту в ІТ компанії «Murka».

Рис. 2. Етапи розвитку проекту в загальному вигляді
Розроблено автором

Згідно до особливостей сучасного менеджменту проектів співробітник приймає активну участь у всіх вищенаведених етапах. Більш того команда розробки самостійно створює план своєї діяльнос-

© Федотова Т.А., Корнієнко С.О., 2014

ті та контролює його виконання разом з проект-менеджером, а останній безпосередньо виконує обов'язок авторитетного експерта.

Відповідно до методики СКРАМ співробітник під керівництвом сучасного менеджера не потребує контролю, організації та мотивації. Всі ці аспекти працівник покладає на себе та вбачає власним обов'язком. А тому, менеджер має час на більш важливі справи (наприклад масштабування бізнесу), а команда розробників, маючи завдання, самостійно організовує свій робочий процес. Більш того сучасні інтернет продукти дозволяють вести контроль розробки в реальному часі і без значних витрат часу.

Проте СКРАМ не є панацеєю від всіх бід – є лише одна із методик «гнучкої розробки», яка є ефективною лише для немасивних проектів, та які можна швидко реалізувати. Для проектів матеріалоємних галузей, таких як важке машинобудування, чорна металургія, висотне будівництво, тощо застосовують як раз водоспадні моделі, які основані на класичному менеджменті, а СКРАМ для них неможливо застосувати. Вся причина в тому, що матеріалоємне виробництво потребує значних фінансових, часових та людських затрат. Більш того матеріалоємне виробництво потребує досконалої технічної документації та економічного обґрунтування проекту.

Проте СКРАМ можна використати у багатьох інших галузях економіки, які не потребують значних часових витрат на виробництво і мають швидку економічну віддачу від інвестицій. Порівняння особливостей класичного менеджменту та СКРАМ підходу представлено в табл. 1.

Отже, згідно вищеподаної таблиці можна зробити висновок про переорієнтування менеджера в повсякденній роботі на стратегічні питання розвитку бізнесу в умовах підвищеної конкуренції, зокрема «відкидання» функцій постійного контролю та мотивації, які лягають на нього в класичній моделі менеджменту. А при використанні сучасної моделі – працівники більше віддаються свій роботі та вважають її особистим завданням, за яке можуть поплатитись робочим місцем. Також потрібно зауважити, що можна досягти значної ефективності роботи персоналу за використання такого менеджменту в галузях подібних до ІТ. Підсумовуючи вищесказане, можна говорити про зменшення контакту між менеджером та працівником при використанні СКРАМу, що в свою чергу веде до покращення та спрощення службових обов'язків одних та інших.

Надалі розглянемо більш детально основні моменти СКРАМу, які стосуються управління персоналу та загалом проекту в висококонкурентному середовищі.

СКРАМ вперше був описаний на початку 90-х років американськими розробниками Кеном Швабером та Джефом Сазерлендом. Вони за основу взяли американську гру регбі та її прийом «схватка», який в перекладі на англійську має назву SCRUM.

В ІТ сфері СКРАМ є одним і з методів управління гнучкою розробкою, яка дозволяє швидко реагувати на зміни смаків споживачів і вносити відповідні зміни у продукт. Систему розробки продукту за принципом СКРАМ представлено на рис. 3.

* MVP – мінімально життєздатний продукт (демо версія);

* Sprint – короткочасний етап розробки (1-2 неділі);

* Sprint backlog – описання спринту, план дій на спринт.

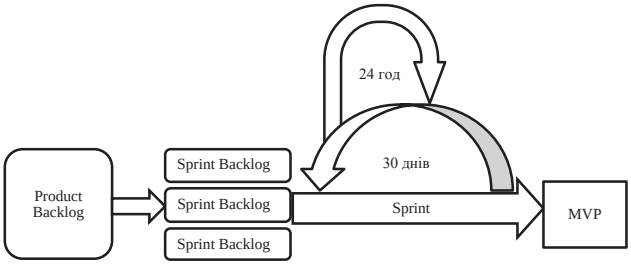

Рис. 3. Загальний вигляд скрам-процесів

Розроблено автором за даними [2]

Згідно поданого вище рисунку, можна виділити основні складники Скраму:

- Product Backlog – це загальний список завдань, які команда повинна виконати в процесі розробки;
- Sprint Backlog – конкретна задача (або їх невелика сукупність), які команда взялась робити в цьому спринті;
- Sprint – процес однієї ітерації, під час якого команда виконує одну задачу із повного списку завдань;
- MVP (Minimum viable product) – мінімальний життєздатний продукт, що є результатом дії кожного спринту (Інкремент).

Як наслідок, після кожного спринту, замовник отримує хоча і частковий, але повністю здатний до продажів на ринку мінімальний продукт. Така спе-

Таблиця 1

Відмінність класичного та сучасного менеджменту

Характеристика / Функції	Класичний менеджмент	Сучасний менеджмент
Планування	Формування цілі управління, вибір шляхів та методів дослідження цієї цілі.	Концепція залишається як і в класичному менеджменті, але існує плідна співпраця із працівниками.
Організації	Створення оптимальної структури управління, направлення на досягнення цілі організації.	Панує самоорганізація та самомотивація працівників, оскільки лише від них залежить вчасність та якість роботи яку вони виконують.
Мотивації	Сукупність методів, стимулюючих робітників до найбільш ефективної роботи.	
Контролю	Система регулювання діяльності робітників по виконанню роботи певної кількості і якості.	Лягає на плечі кожного робітника. Пов'язується із самосвідомвстю та самомотивацією.
Координації	Зворотній зв'язок по кожній із функцій.	Проведення у вигляді «сенд-апів» або інших вправ-ігор.

Розроблено автором за даними [3]

цифіка обумовлена високою степеню фінансування IT-продукції, тому, при її недостатності, замовник матиме найменший шанс окупити власні витрати.

Та найцікавішим етапом в даній методології є робота команди, а саме її формування та подальша співпраця. Ключовими членами команди є:

- Власник продукту або його довірений представник (Product Owner);
- Команд(а)и розробників (Development Team);
- Скрам Майстер (Scrum Master).

Ініціатором всього процесу є власник продукту, який може бути як безпосереднім власником, так і лицем, що контактує напряму із замовником. До його основних завдань входить:

- Участь у розробці плану необхідного функціоналу продукту та чітке визначення його елементів;
- Впорядкування елементів журналу продукту для максимального досягнення цілей та поставлених завдань;
- Забезпечення доступності, прозорості та зрозумілості журналу продукту;
- Відповідальність за розуміння командою розробників вимог журналу продукту на належному рівні.

Подані вище функції власник продукту може виконувати сам, або довірити їх виконання членам команди розробників, але в будь-якому разі власник продукту залишається підзвітною особою.

Головною ланкою команди є група розробників. Це професіонали, які виконують роботу із стадії потенційно готового продукту до випуску інкременту у кінці кожного спринта. Саме в команді розробників чітко проявляється дія сучасного менеджменту, оскільки вони є самостійно організованими та керують процесом своєї роботи. Таким чином, проявляється синергія в сполученні можливості вільно керувати своїм часом та направляти можливості у правильному руслі кожного члена команди розробників, що посилює продуктивність та ефективність цілою команди розробників. Їм притаманні такі наступні характерні ознаки:

- самоорганізація;
- кросфункціональність;
- відповідальність лежить на всіх членах команди, оскільки вона є од-ним цілим, але кожен окремо відповідає за своєчасне виконання час-тини своєї індивідуальної роботи;
- відсутність структурних підрозділів.

Отже, команда розробників гуртується, та робить спільно одну роботу. Не дивлячись на індивідуальність та володіння спеціалізованими знаннями у різних областях кожного члена команди, всі є рівні та однаково знають і відповідають за прогрес всієї роботи. Що стосується самоорганізації, то в цьому випадку навіть скрам майстер не може вказувати розробникам як правильно перетворювати журнал продукту на мінімальний життєздатний продукт. І, найголовнішим в команді розробників є їх кількість, а вона повинна бути оптимальною для простого управління та виконання значного об'єму роботи. Наприклад, при наявності менш ніж трьох людей в команді на певному етапі спринту може відчутися нестача знань для завершення роботи над інкрементом. І навпаки, при наявності більш ніж дев'яти чоловік, потрібно докладати більше зусиль для координації роботи всередині команди.

Сполучною ланкою всього командного механізму є скрам майстер, який несе відповідальність за те, щоб Скрам був досконально зрозумілим всім учасникам команди. Скрам майстер є головним організатором процесу та тісно взаємопов'язаний із командою розробників і власником продукту.

Обов'язки скрам майстра щодо власника продукту:

- виявлення методів ефективного управління журналом продукту;
- інформує членів команди розробників про бачення, цілі та ключові елементи журналу продукту;
- здійснює довгострокове планування по продукту;
- розуміє та практикує гнучкі методи розробки та управління.

Обов'язки скрам майстра щодо команди розробників:

- вчить команду самоорганізації та кросфункціональності;
- усуває перешкоди, які виникають в процесі роботи команди розробників;
- проводить необхідні тренінги для скрам команди в тих областях, де скрам є ще не до кінця впровадженим та зрозумілим.

Отже, робота скрам майстра не є другорядною та неважливою. Але при цьому він не контролює суворо всі дії персоналу команди розробки, а лише направляє її в правильному напрямку для ефективності роботи. Саме завдяки цій ролі, у Скрамі все залишається вкрай зрозумілим та доступним для всіх інших членів скрам команди.

Висновки та пропозиції. Отже проведений порівняльний аналіз виявив особливості використання класичного менеджменту у водоспадних моделях розробки продукту та СКРАМу у гнучких розробках. Аналіз СКРАМу дозволив виявити ключові особливості, які в подальших дослідженнях можна адаптувати до різноманітних галузей економіки, в яких можливе застосування гнучких методологій менеджменту проектів. Також доцільно більш детально розглянути практичні аспекти використання СКРАМу та сформувати базові вимоги для створення нової течії методології виробництва малими партіями для різних сфер виробництва.

Список літератури:

1. TQM в освіті – [Електронний ресурс]. – Режим досту-пу: http://www.quality.edu.ru/quality/sk/menedjment/tqm/636/
2. Матеріали інжинірингової школи. Управління персоналом в IT. [Презентація]. – 2014. – 29 с.
3. «Основы менеджмента», Мескон Майкл, Альберт Майкл, Хедоури Франклин – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net /books_men/meskon.htm
4. «Посібник зі Скраму». – [Електронний ресурс]. – Режим досту-пу: https://www.scrum.org/Portals/0/Documents/Scrum%20Guides/Scrum%20Guide%20-%20UA.pdf
5. Все, что вы хотели знать о SCRUM, но боялись спросить. – [Електрон-ний ресурс]. – Режим доступу: http://zillion.net/ru/blog/303/vsie-chto-vy-khotieli-znat-o-scrum-no-boialis-sprosit
6. SCRUM – от идеи до реализации быстрее конкурентов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pmscrum.ru/
7. Обзор методологии SCRUM. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://citforum.ru/SE/project/scrum/;Scrum и XP: заметки с передовой. [Електронний ресурс]/Спосіб досту-пу: http://scrum.org.ua/wp-content/uploads/2008/12/scrum_xp-from-the-trenches-rus-final.pdf
8. Scrum and Kanban: выжимаем максимум. [Електронний ресурс]/Спосіб доступу: http://scrum.org.ua/wp-content/uploads/ ScrumAndKanbanRuFin- al.pdf.

Федотова Т.А., Корниенко С.А.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

СРАВНЕНИЕ КЛАССИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА И СОВРЕМЕННЫХ ТЕНДЕНЦИЙ К УПРАВЛЕНИЮ ПЕРСОНАЛОМ

Аннотация
В работе исследовано современные тенденции в менеджменте и специфику управления персоналом в IT отрасли. Проведено сравнение особенностей классического менеджмента и современных тенденций онлайн индустрии. Также в работе особого внимания заслужил анализ современного подхода к управлению человеческими ресурсами в проекте – SCRUM.
Ключевые слова: Классический менеджмент, функции менеджмента, скрам, проект-менеджер, IT продукт, интернет технологии.

Fedotova T.A., Korniienko S.O.
Dnipropetrovsk O. Honchar National University

A COMPARISON OF THE CLASSICAL MANAGEMENT AND MODERN TRENDS OF LABOUR MANAGEMENT

Summary
The current trends in management and the peculiarities of personnel management in the IT industry were investigated. Between features of the classic management and the current trends of the online industry were drawn a comparison. In addition, special attention was drawn to the analysis of a modern technique of the project-management – SCRUM.
Keywords: classical school of management, functions of management, SCRUM, project-manager, IT product, internet technologies.

УДК 331.522.4+330.554](477)

ЗАЛЕЖНІСТЬ ВВП УКРАЇНИ ВІД КІЛЬКОСТІ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

Федотова Т.А., Фролов О.В.
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

У роботі досліджено динаміку ВВП та чисельності економічно активного населення. Розглянуті основні проблеми цих показників. За допомогою регресійного аналізу проведено аналіз залежності зміни ВВП України від зміни кількості економічно активного населення. Проаналізована державна програма: «Про сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року».
Ключові слова: ВВП, економічно активне населення, зайнятість, безробіття, сприяння зайнятості.

Постановка проблеми. Для України, як для постсоціалістичної країни, проблема економічної активності населення стоїть дуже гостро, адже через недосконаліть політики є загроза зниження його чисельності. ВВП України напряму залежить від виробленої продукції всередині країни, тому і залежить від економічно активного населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Це питання досліджували такі вчені: Богиня Д. П., Голіков А. П., Ковалев С. О., Ковальская Н. Я., Паламарчук М. М., Паламарчук О. М., Топчієв О. В., Андрющенко А. М., Бурляй А. П., Заставецька О. В., Заставецький Б. І., Ткач Д. В. Також важливий внесок в розвиток методології щодо визначення чіткого розподілу населення на економічно активне та неактивне зробили такі вітчизняні вчені, як В. Васильченко, О. Грішнова, Т. Заяць, С. Злупко, А. Колот, Г. Купалова, Е. Лібанова, В. Петюх, В. Онікієнко, Л. Шевченко.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Залежність ВВП України від робочої сили зрозуміла кожному, але ще не проводилося дослідження саме про те, наскільки саме відсотків в динаміці існує ця залежність.

Мета статті. Метою роботи є дослідження залежності зміни чисельності економічно активного населення України від динаміки ВВП.

Виклад основного матеріалу. Економічна активність – це прагнення працездатної людини застосувати на практиці наявні в неї здібності до праці, знання та досвід за винагороду в грошовій або іншій формі. Реалізація цього прагнення виявляється в зайнятості людини економічною діяльністю. Рівень економічної активності визначається як відношення (у відсотках) кількості економічно активного населення у віці 15-70 років до всього населення зазначеного віку чи населення за відповідною соціально-демографічною ознакою [1].

Відповідно до методики Міжнародної організації праці економічно активне населення, або робоча сила, – це населення обох статей віком 15-70 років включно, яке протягом певного періоду забезпечує пропонування своєї робочої сили на ринку праці. Кількісно економічно активне населення складається з чисельності зайнятих економічною діяльністю і чисельності безробітних, до яких за цією методикою відносять чітко визначені групи людей:

1. Зайняті економічною діяльністю – це особи у віці 15-70 років, які виконують роботи за винагоро-

© Федотова Т.А., Фролов О.В., 2014

ду за наймом на умовах повного або неповного робочого часу, працюють індивідуально (самостійно) або в окремих громадян-роботодавців, на власному (сімейному) підприємстві, безоплатно працюючі члени домашнього господарства, зайняті в особистому підсобному сільському господарстві, а також тимчасово відсутні на роботі. Зайнятими за цією методикою вважаються особи, які працювали протягом тижня не менше 4 годин (в особистому підсобному господарстві – не менше 30 годин) незалежно від того, була це постійна, тимчасова, сезонна, випадкова чи інша робота.

2. Безробітні, (у визначенні МОП) – це особи у віці 15-70 років (як зареєстровані, так і незареєстровані в державній службі зайнятості), які одночасно задовольняють трьом умовам: не мають роботи (прибуткового заняття), шукають роботу або намагаються організувати власну справу, готові приступити до роботи протягом наступних 2 тижнів. До цієї категорії відносяться також особи, що навчаються за направленнями служби зайнятості, знайшли роботу і чекають відповіді або готуються до неї приступити, але в цей час ще не працюють [1].

Економічно активне населення має прямий вплив на ВВП країни, так як бере участь у його формуванні.

Державна служба статистика України надає інформацію про стан та динаміку економічно активного населення по рокам, яка приведена в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка економічно активного населення в 2000-2013 рр. [2]

Рік	Економічно активне населення у віці 15-70 років	
	в середньому, тис.осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2000	22 830,8	63,2
2001	22 426,5	62,3
2002	22 231,9	61,9
2003	22 171,3	61,8
2004	22 202,4	62,0
2005	22 280,8	62,2
2006	22 245,4	62,2
2007	22 322,3	62,6
2008	22 397,4	63,3
2009	22 150,3	63,3
2010	22 051,6	63,7
2011	22 056,9	64,3
2012	22 011,5	64,6
2013	21 980,6	65,0

Виходячи з даних наведених в таблиці можна зробити висновок про те, що у відсотковому численні стан економічно активного населення трохи покращився, але в чисельному погіршився, що зумовлено декількома причинами.

Головною негативною рисою сучасного стану використання економічно-активного населення є відтік його за кордон. Протягом останніх років Державна служба статистики провела два великих опитування на цю тему – у 2008 та у 2012 роках. Дослідження, в яких брали участь трудові мігранти та члени їх сімей, дали схожі результати. У 2008 році кількість жителів країни, які виїжджали на роботу за кордон протягом попередніх трьох з половиною років, була оцінена в 1,5 млн. Дослідження 2012 року показало, що число українців, які постійно або періодично працювали за кордоном протягом попередніх двох з половиною років, становило 1,2 млн. Це 5,4% робочої сили(економічно-активного населення). Водночас, опитування також не дають точного уявлення про число трудових мігрантів, оскільки вони не охоплювали тих, хто виїхав на роботу за кордон до досліджуваного періоду (наприклад, в опитуванні 2012 року не враховані ті, хто виїхав до 2010 року). Крім цього, опитуванням не могли бути охоплені ті мігранти, які перевезли за кордон свої сім'ї. Тому названі цифри є мінімальною оцінкою трудової міграції. Її реальний розмір більше. Найчастіше роботу за кордоном шукають жителі сільської місцевості. Портрет типового трудового мігранта виглядає наступним чином: українець у віці 37 років, одружений, має повну середню освіту, знає мову країни перебування. При цьому потрібно врахувати, що Європейський Союз є головним напрямком міграції українців – за підсумками опитування 2012 року, частка Союзу склала 50% (частка Росії – 43,2%) [3].

Такий відтік економічно-активного населення пояснюється більш високим рівнем заробітної плати та більшим соціальним захистом трудових ресурсів в інших країнах.

Для того, щоб побудувати залежність ВВП від зміни економічно активного населення за допомогою регресійного аналізу, нам потрібно розглянути і саму динаміку ВВП України за 2000-2013 роки.

Таблиця 2

Динаміка ВВП 2000-2013, млрд. дол. [4]

Рік	Показник ВВП України, млрд. дол.	Зміна відносно попереднього року, %
2000	31,26	-
2001	38,01	21,59
2002	42,39	11,52
2003	50,13	18,26
2004	64,88	29,42
2005	86,14	32,77
2006	107,75	25,09
2007	142,72	32,45
2008	179,99	26,11
2009	117,23	-34,87
2010	136,41	16,36
2011	163,42	19,80
2012	176,31	7,89
2013	173,11	-1,88

В таблиці наведені показники ВВП України за даними Світового банку. Виходячи з наведених даних можна сказати про стабільний приріст економіки починаючи з 2000 року до 2009. Причиною спаду в 2009 стала Світова криза і Україні до сих пір не вдалося досягти показника 2008 року.

Основними проблемами розвитку економіки України, на мою думку, є:

- Постійне зростання економічного боргу. В 2008 році державний борг становив 14 % від ВВП, 2009 р. – 25 %, 2010 р. – 30 %, 2011 р. – 27 %, 2012 р. – 34 %.
- Недостатнє фінансуваннянаукової й науково-технічної діяльності: як-що в 1990 р. країна на фінансування науки й техніки використовувала більше 2,5 % ВВП, то в 2012 р. – 0,86 % ВВП (якщо порівняти з високо розвинутими країнами, то США – 2,9 % ВВП, Японія – 3,36 % ВВП).

Тепер маємо можливість провести регресійний аналіз. Використовуємо для цього пакет аналізу даних в Excel.

Отримуємо такі данні: R-квадрат = 0,31.

Це означає, що зміна ВВП України на 31 % залежить від зміни кількості економічно активного населення. Оскільки показник додатній, то ця залежність є прямою і при збільшенні кількості економічно активного населення України збільшуватиметься і її ВВП.

Прямо пропорційна залежність, яка отримана при регресійному аналізі, також продемонстрована на графіку (рис. 1). Нахил лінії графіку свідчить про прямо пропорційну залежність показників.

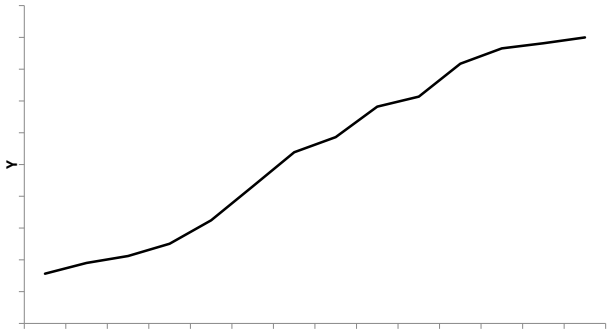

Рис. 1. Графік нормального розподілу залежності

15 жовтня 2012 р. Кабінет Міністрів України затвердив програму: «Про сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року». Ця Програма визначає заходи і шляхи розв'язання проблем у сфері зайнятості населення та передбачає консолідацію зусиль усіх сторін соціального діалогу, що спрямовані на підвищення рівня економічної активності населення, сприяння його продуктивній зайнятості та посилення соціального захисту від безробіття [5].

З метою сприяння підвищенню рівня зайнятості та зниженню рівня безробіття державна політика у сфері зайнятості спрямовується на виконання пріоритетних завдань за такими основними напрямами:

- розширення сфери застосування праці та стимулювання заінтересованості роботодавців у створенні нових робочих місць;
- підвищення рівня зайнятості сільського населення;
- розвиток підприємницької ініціативи економічно активного населення;
- посилення мотивації економічно активного населення до легальної зайнятості та підвищення державних гарантій в оплаті праці;
- формування переліку класифікації професій та професійних стандартів;
- підвищення професійного рівня та конкурентоспроможності економічно активного населення;
- підвищення мобільності робочої сили на ринку праці та удосконалення механізму регулювання трудової міграції;
- сприяння зайнятості осіб, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних умовах конкурувати на ринку праці;
- активізація роботи з профілактики та запобігання масовому вивільненню працівників [5].

Виконання Програми дасть змогу:

- забезпечити розширення сфери застосування праці шляхом створення нових робочих місць, а отже, збільшити чисельність осіб, зайнятих економічною діяльністю;
- зменшити обсяг безробіття, у тому числі серед молоді та сільського населення;
- підвищити мобільність робочої сили на ринку праці, її якість та конкурентоспроможність, зокрема осіб віком від 45 років;
- підвищити якість робочих місць за умовами та оплатою праці у результаті реалізації інноваційно-інвестиційної політики держави;
- зменшити обсяги нелегальної (тіньової) зайнятості;
- підвищити престижність праці за робітничими професіями;
- ліквідувати абсолютну бідність серед працездатних осіб;
- забезпечити зростання надходжень до бюджетів усіх рівнів та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- зменшити відтік економічно активного населення за кордон[5].

Висновки. Підводячи підсумки можемо сказати:

1. Економічна активність населення України має низку проблем.

2. Зміна ВВП України на 31% залежить від зміни кількості економічно активного населення. Це говорить про те, що показник кількості економічно активного населення прямо впливає на економічний розвиток країни в цілому.

3. Програма Кабінету Міністрів України: «Про сприяння зайнятості населення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» повинна покращити стан з економічно активним населенням в Україні. Але наскільки ефективно задекларовані заходи будуть реалізовані на практиці побачимо найближчим часом.

Список літератури:

1. Економіка праці та соціально-трудові відносини / Грішнова О.А. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/12211027/ekonomika/ekonomichno_aktivne_naselennya.
2. Державна служба статистика України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua.
3. Скільки українців працює за кордоном? / Константин Кравчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://society.lb.ua/life/2013/11/28/243134_skilki_ukraintsiv_pratsyuie.html
4. Світовий банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://databank.worldbank.org.
5. програма Кабінету Міністрів України: «Про сприяння зайнятості насе-лення та стимулювання створення нових робочих місць на період до 2017 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1008-2012-%D0%BF.

Федотова Т.А., Фролов А.В.
Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ЗАВИСИМОСТЬ ВВП УКРАИНЫ ОТ КОЛИЧЕСТВА ЭКОНОМИЧЕСКИ АКТИВНОГО НАСЕЛЕНИЯ

Аннотация
В работе исследованы динамика ВВП и численность экономически активного населения. Рассмотрены основные проблемы этих показателей. С помощью регрессионного анализа проведен анализ зависимости изменения ВВП Украины от изменения численности экономически активного населения. Проанализирована государственная программа: «О содействии занятости населения и стимулировании создания нових робочих мест на период до 2017 года».
Ключевые слова: ВВП, экономически активное население, занятость, безработица, содействие занятости.

Fedotova T.A., Frolov O.V.
Dnipropetrovsk O. Honchar National University

DEPENDENCE OF THE UKRAINIAN GDP FROM CHANGES IN THE ECONOMICALLY ACTIVE POPULATION

Summary
In this paper we study the dynamics of GDP and the economically active population. Examined the main problems of these indicators. Using a regression analysis, analyzed depending on changes in Ukraine's GDP in the number of economically active population.. Analyzed the state program «Promotion of Employment and stimulating the creation of new jobs in the period up to 2017».
Keywords: GDP, the economically active population, employment, unemployment, employment promotion.

УДК 336.71

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ

Чернишова О.К.
Київський національний торговельно-економічний університет

Розглянуто основні наукові підходи до тлумачення поняття «фінансова стійкість банку», обґрунтовано теоретичні засади фінансової стійкості банків, наведено характеристику основних її складових. Наведено економічну інтерпретацію фінансової стійкості банку в сучасних умовах.
Ключові слова: фінансова стійкість банку, фінансова стабільність банку, надійність банку, ліквідність банку, банківські ризики, платоспроможність, прибутковість, капіталізація банків.

Постановка проблеми. Питання забезпечення фінансової стійкості банків є складним та недостатньо дослідженим. Ця проблема притаманна розвинутим країнам з ринковою економікою та набула великого значення і для України, що зумовлено специфікою розвитку вітчизняних банків. А саме, відносно коротким періодом їх діяльності, необхідністю працювати в умовах підвищеного ризику, що пов'язано з економічною та політичною нестабільністю в Україні, а також незначними обсягами власного капіталу порівняно з банками економічно розвинутих країн. Саме тому забезпечення фінансової стійкості має бути основним та обов'язком стратегічним завданням кожного комерційного банку. Пошук найбільш ефективних шляхів забезпечення фінансової стійкості банків та відсутність єдиного підходу до визначення даного поняття зумовлює актуальність теми даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даного питання займались зарубіжні та вітчизняні вчені. Так проблемі змісту та сутності фінансової стійкості банків приділили увагу такі зарубіжні економісти, як Дж. К. Ван Хорн, Е. Дж. Долан, Р. Дж. Кемпбелл, Р. Л. Міллер, П. С. Роуз, Дж. Ф. Сінкі.

Також варто відзначити доробки російських вчених: Л. П. Бєлих, М. З. Бора, В. В. Іванова, С. І. Кумок, Ю. С. Масленченкова, Г. С. Панової, Л. С. Сахарової, О. Б. Ширінської, Г. Г. Фетисова, якими було визначено фактори впливу, методи оцінювання та аналізу фінансової стійкості.

Даній темі приділили увагу також представники української економічної науки, як О. Д. Вовчак, О. Д. Заруба, А. М. Мороз, М. І. Савлук – при розгляді основ фінансового аналізу діяльності банків і менеджменту; А. А. Мазаракі, Н. П. Шульга – при обґрунтуванні методологічних засад рейтингових систем оцінки діяльності комерційних банків; В. В. Вітлінський, В. П. Пантелєєв, С. П. Халява, Н. М. Шелудько – при дослідженні теоретичних аспектів і проблем регулювання фінансової стійкості банків; Л. А. Клюско, С. А. Святко, Є. В. Склеповий, Л. Ю. Петриченко, Р. І. Шиллер – при визначенні складових стійкості, розгляді питань аналізу та оцінки фінансової стійкості банку; В. М. Кочетков – при обґрунтуванні методологічних та організаційних засад управління фінансовою стійкістю банків.

Незважаючи на досить велику кількість наукових публікацій присвячених вивченню даної проблематики, досі немає єдиного загальноприйнятого

© Чернишова О.К., 2014

тлумачення поняття «фінансова стійкість» банку, що значно ускладнює процес управління нею.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення та систематизація наукових підходів до визначення фінансової стійкості комерційних банків і розробка підходу до визначення фінансової стійкості банку як певного інтегрального показника.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми:

· співставлення визначення понять надійність,стійкість та стабільність;

· порівняння наукових поглядів на визначення фінансової стійкості банку;

· систематизація поглядів науковців на сутність фінансової стійкості банку;

· узагальнення існуючих визначень фінансової стійкості банку.

Виклад основного матеріалу. Поняття фінансової стійкості, стабільності та надійності часто ототожнюють, вважаючи їх синонімічними. Проте, на нашу думку, стабільність є лише складовою стійкості. Стабільність варто розглядати як здатність певної системи функціонувати не порушуючи власну структуру та зберігати рівновагу. Незважаючи на те, що на перший погляд стабільність є статичною та інертною категорією, насправді вона є динамічною, оскільки характеристики стабільності мають зберігатися у часі та проходити поступове пропорційне зростання, відповідно до умов загальної тенденції (економічної, фінансової, технологічної, інноваційної тощо). Поняття стабільність доцільно вживати до банківської системи, а не до конкретного банку.

Близьким за значенням до понять стабільність банку та стійкість банку є поняття надійність банку. Під надійністю банку слід розуміти її здатність долати вплив негативних чинників. Фетисов Г. Г. розглядає базову категорію з боку кожного суб'єкта-оцінювача надійності: клієнтів, акціонерів, співробітників, регулятивно-наглядових органів, і зазначає, що надійний банк – це такий банк, діяльність якого безсумнівно призводить до реалізації інтересів конкретного суб'єкта [1, с. 12]. Тому надійність, слід розуміти, як здатність банку постійно забезпечувати ефективну діяльність, протистояти зовнішнім і внутрішнім факторам, а також зберігати можливість виконувати свої зобов'язання вчасно і в повному обсязі.

Отже, поняття стійкість, стабільність та надійність є близькими за змістом, але їх не можна ототожнювати. Вони є взаємопов'язаними та спорідненими.

Існує досить багато підходів до її визначення фінансової стійкості банків. Проаналізувавши підходи до визначення сутності фінансової стійкості, виокремимо кілька напрямів (Таблиця 1):

Прихильники *першого напряму*: Г. С. Панова, О. Д. Заруба, С. А. Святко, Р. І. Шиллер розглядають фінансову стійкість банку з боку набору параметрів, що характеризують окремі аспекти його фінансового стану [2; 3; 4]. Ю. С. Масленченков, В. В. Вітлінський, О В. Пернарівський фінансову стійкість визначають як "відповідність (невідповідність) діяльності банку основним плановим (нормативним) узагальнюючим показникам, що синтезують характеристики економічних складових фінансової стійкості: обсягу й структури власних засобів, рівня доходів і прибутку, норми прибутку на власний капітал, достатності ліквідності, мультиплікативної ефективності власного капіталу, створення банком доданої вартості" [5; 6].

Подібне визначення фінансової стійкості запропонував Р. І. Шиллер [2, с. 34]. Беручи до уваги, що фінансова стійкість комерційного банку залежить від капітальної, комерційної, організаційної та функціональної фінансової стійкості, Р. І. Шиллер дає визначення фінансовій стійкості комерційного банку, як результат узагальнення показників: обсягу та структури власних ресурсів, рівня прибутковості, норми прибутку на власний капітал, показниками ліквідності та інших. Автор не враховує такий показник, як якість активів, а також надає надзвичайно велике значення показникам, які характеризують прибутковість.

Слід зазначити, що така орієнтація на планові показники, а саме на відповідність/невідповідність ним при оцінюванні фінансової стійкості є деякою мірою неправильною, оскільки не завжди є можливість точно їх розрахувати.

Відповідно до *другого напрямку* фінансова стійкість – це "динамічна, інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів і ризиків повноцінно (з максимальною ефективністю і мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ" [7, 8, 9, 10]. Варто відзначити, що це визначення здається певною мірою абстрактним, адже в ньому чітко не пояснено, у чому полягає сутність "повноцінної трансформації ресурсів і ризиків" і немає порад щодо її кількісного вимірювання. Окрім цього, незрозумілим є відношення до таких значущих параметрів банківської діяльності, як ліквідність і платоспроможність, які безпосередньо відносяться до визначення фінансової стійкості комерційного банку. Враховуючи, що банк – це складна динамічна система, яка знаходиться у постійному розвитку, слід погодитися з тим, що фінансова стійкість є динамічною категорією.

Таблиця 1

Систематизація наукових підходів до визначення фінансової стійкості комерційного банку*

№	Представники наукового підходу	Підходи до тлумачення сутності фінансової стійкості
1	Г. С. Панова, О. Д. Заруба, С. А. Святко, Р. І. Шиллер, Ю. С. Масленченков, В. В. Вітлінський, О В. Пернарівський, В. М. Кочетков	Фінансову стійкість розглядають як відповідність сукупності критеріальних (оптимальних) значень певних фінансових показників.
2	В. М. Кочетков, Є.В. Склеповий, Н.М. Шелудько, В. В. Глущенко	Фінансову стійкість аналізують як динамічну категорію "системи трансформації ресурсів і ризиків".
3	Н. Г. Антонов, М. А. Пессель, В. Г. Андрєв, Н. Н. Захаров, О. І. Лаврушин, В. В. Вітлінський, О В. Пернарівський	Фінансову стійкість ототожнюють із ліквідністюі платоспроможністю.
4	В. В. Пантелєєв, С. П. Халява, Л. П. Бєлих	Фінансову стійкість ототожнюють із прибутковістю.
5	О. Д. Заруба, В. М. Кочетков, О. С. Стоянова, Р. І. Шиллер.	Фінансову стійкість розглядають як складову загальної стійкості комерційного банку.

**Складено автором на основі [1-18]*

Подібне визначення надає і В. В. Глущенко «фінансова стійкість – це стан рівноваги банку, який зберігається незважаючи на вплив зовнішніх і внутрішніх факторів, які мають дестабілізуючий вплив на його функціонування» [11, с. 36]. Це визначення є дуже широким та узагальненим і не враховує особливості банківських ризиків, тому його можна використовувати до фінансової стійкості будь-якого підприємства або фінансово-кредитної установи.

У працях прихильників *третього напрямку* Н. Г. Антонова, М. А. Песселя, В. Г. Андрєва, Н. Н. Захарова поняття "фінансової стійкості" прирівнюється з ліквідністю та платоспроможністю [12, с. 121]. На думку О. І. Лаврушина, банк можна вважаєти стійким, якщо він: має достатній капітал, є платоспроможним, має достатній рівень ліквідності і задовольняє ряд вимог щодо якості капіталу. [13, с. 239] Так, ці показники чинять достатньо великий вплив на фінансову стійкість, оскільки, тільки маючи достатню ліквідність та платоспроможність, банк можна визнати фінансово стійким, але ототожнювати ці поняття неправильно, оскільки "фінансова стійкість" є ширшим поняттям. Зокрема, як зазначає В. В. Вітлінський, "платоспроможність – це, у свою чергу, складова частина показника фінансової стійкості банку. А ліквідність та прибутковість – показники (критерії), що деталізують поняття платоспроможності комерційного банку" [14, с. 49]. Слід зауважити, що недостатня ліквідність є небезпечною для банківської установи, оскільки така ситуація може спричинити втрату довіри з боку вкладників і кредиторів банку. У подальшому це призводить до неплатоспроможності, що свідчить про кризові явища у діяльності банку. Низька ліквідність викликає внутрішні порушення фінансового стану банку і в кінцевому рахунку негативно позначається на його стійкості щодо зовнішніх факторів. До того ж, забезпечення платоспроможності слід узгоджувати з утриманням достатнього рівня ліквідності та відповідно до темпу зростання активів, пасивів та обсягів власного капіталу. А прибутковість, в свою чергу, також є однією з необхідних умов фінансової стійкості комерційного банку.

На думку деяких авторів *четвертого напрямку*, зокрема В. В. Пантелєєва та С. П. Халяви, Л. П. Бєлих визначення фінансової стійкості банку певною мірою ототожнюється з прибутковістю [15; 16]. Зокрема, Л. П. Бєлих зазначив, що "рівень фінансової стійкості визначає прибутковість банку та його здатність виплачувати дивіденди за акціями". В. В. Пантелєєв та С. П. Халява підкреслюють, що "своєрідним відображенням стійкого перевищення доходів над витратами і є фінансова стійкість". На нашу думку, більш правильним буде визначення: фінансова стійкість – це здатність банку до перевищення доходів над витратами.

Ми згодні, що прибуток має прямий вплив на фінансову стійкість, позитивно впливає на її рівень, тому що дає можливість нарощувати власний капітал, покривати певні збитки. Але ототожнення цих понять не повною мірою розкриває зміст фінансової стійкості банку, яка є набагато ширшим поняттям. Слід взяти до уваги, що для коректного визначення впливу рівня прибутковості на фінансову стійкість потрібно враховувати джерела, з яких отримано прибуток, потреби на які його використовують та стабільність його отримання. Банки повинні прагнути дотримання оптимального співвідношення розподілу прибутку на поповнення резервів, страхових фондів та на виплату акціонерам дивідендів. Сплата дивідендів, в свою чергу, не завжди свідчить про належний рівень фінансової стійкості банку, тому що зазвичай високі дивіденди пропонують банки, які відчувають труднощі із залученням ресурсів та нових інвесторів. Отже, банки обов'язково повинні раціонально розподіляти прибуток на виплату дивідендів та капіталізацію, що безпосередньо впливає на достатність капіталу як однієї з найважливіших складових стійкого фінансового стану банку.

Науковці *п'ятого напрямку* розглядають фінансову стійкість як складову загальної стійкості банку, до якої, також відносяться капітальна, комерційна та організаційно-функціональна стійкість [2; 5; 17; 18]. Зокрема капітальна стійкість вважається базисною для забезпечення загальної стійкості, тому що власний капітал (а саме – резервні фонди) може виступати опорою у кризових ситуаціях. Власний капітал є основою ефективного функціонування банку та джерелом його розвитку. Він виконує три серйозні та значущі функції: захисну, оперативну та регулюючу. Організаційно-функціональна стійкість є віддзеркаленням відповідності організаційної структури банку визначеній стратегії розвитку та існуючій ринковій кон'юнктурі.

Узагальнення визначень стійкості дає можливість розуміти під стійкістю банку системну властивість комерційного банку, що обумовлена дотриманням збалансованості, взаємозв'язку і взаємоузгодженості таких елементів: фінансових (власного капіталу, активів та зобов'язань, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, ризиків) й організаційних (організаційна структура, кадровий потенціал, інформаційні технології та рівень контролю і банківської безпеки), яка відображає здатність у динамічних умовах ринкового середовища витримувати непередбачені втрати й забезпечує досягнення тактичних і стратегічних цілей.

Оскільки проблема забезпечення фінансової стійкості та надійності банків є особливо актуальною в сучасних умовах глобалізації фінансових ринків, ускладнення банківських продуктів, запровадження вимог нової Базельської угоди, загострення міжбанківської конкуренції, зростання банківських ризиків, а також кризових явищ у фінансовому секторі, слід виділити основні причини, які стоять на шляху забезпечення належного рівня фінансової стійкості та надійності банків України. Зокрема, серед основних негативних чинників слід виділити наступні:

- відплив іноземного капіталу;
- низький рівень капіталізації банків;
- неефективне управління ризиками;
- несвоєчасне погашення кредитів.
- падіння курсу національної валюти;
- зниження ліквідності.

З метою стримання відпливу іноземного капіталу, пропонуємо наглядовим органам ввести норматив сталості іноземних інвестицій у статутному капіталі та суворий контроль за грошовими потоками банків з іноземним капіталом. Тобто за аналогією субординованого боргу можна вирахувати певну кількість років, упродовж яких іноземні інвестиції не можуть вилучатися зі статутного капіталу банку.

Підвищенню рівня капіталізації як одного із пріоритетних чинників забезпечення фінансової надійності може сприятиме стимулювання збільшення власного капіталу банків перш за все за рахунок зовнішніх джерел та реінвестування прибутку. Для цього ми пропонуємо внести відповідні зміни до законодавства і розширити перелік гібридних інструментів, наблизивши його до міжнародного. Наприклад, банк із статутним капіталом $85 мільйонів може додати тільки $42,5 мільйона капіталу за рахунок довгострокового субординованого боргу,

оскільки він має обмеження до 50% капіталу 1-го рівня. За рахунок інших інструментів гібридного капіталу можна збільшити капітал на $115 мільйонів [19 с. 19]. Вартість залученого боргового капіталу, як правило, є нижчою ніж акціонерного, що позитивно впливає на загальну вартість капіталу, а особливо якщо він не обкладатиметься податком. За допомогою зазначених фінансових інструментів можна максимально збільшити розмір капіталу банку без зміни структури власників банку, тобто однією з характеристик інструментів гібридного капіталу є не розмиття структури капіталу.

Для підвищення ефективності управління банківськими ризиками, українські банки повинні застосовувати відповідні управлінські заходи, коригувати політику з управління ризиками, проводити додаткове хеджування ризиків, а також використовувати методологію стрес-тестування, що дає змогу на основі розрахунків сформувати оцінку можливих збитків у результаті реалізації стресових умов. Слід формувати спеціальні програми дій на випадок виникнення стресових ситуацій. Також гостро стоїть розкриття інформації про відносини із пов'язаними сторонами та забезпечення диверсифікації ризиків. у процесі організації та оцінки результатів стрес-тестування мають відігравати наглядові органи, на які, на нашу думку, необхідно покласти виконання таких функцій:

– методологічного та методичного забезпечення стрес-тестування на основі розроблення певних рекомендацій і правил;

– розроблення та оцінки результатів стрес-тестів системного характеру;

– обґрунтування певних граничних значень окремих показників чи встановлення коридорів їх зміни;

– забезпечення єдиної інтерпретації результатів стрес-тестування, системи їх оприлюднення, використання та розроблення фінансово-кредитними установами певних програм і планів удосконалення управління ризиками.

З метою зменшення ризику несвоєчасного погашення банківських кредитів, особливо його валютної складової, пропонуємо застосувати ряд заходів. В умовах зростання позик у іноземній валюті необхідно забезпечити стабілізацію національної валюти шляхом: введення певних обмежувальних заходів щодо збільшення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку і скорочення попиту на неї, адже підрив довіри до національної грошової одиниці зумовлений передусім виконанням грошових функцій на території нашої країни іноземною валютою – доларом США (частково – євро).

На забезпечення належного рівня ліквідності спрямовано вимоги Базельського комітету з банківського нагляду: як інструмент контролю ліквідності наведений показник покриття ліквідності Liquidity Coverage Ratio (LCR). Даний показник контролює покриття відтоку капіталу за 30-денний термін запасом високоліквідних активів. Впровадження LCR планується з 2015 року. З метою контролю достатності фінансування наведений показник Net Funding Stability Ratio (NFSR), що відображає співвідношення між доступним і необхідним обсягами фінансування. Впровадження NFSR планується з 2018 року.

Таким чином, розглянувши питання забезпечення фінансової стійкості комерційних банків, слід зазначити наступні заходи, які допоможуть підвищити фінансову стійкість та надійність вітчизняних фінансових установ.

Висновки і пропозиції. Розглядаючи думки та точки зору наведених вище науковців стосовно суті та змісту поняття фінансова стійкість банку, можна зробити висновок, що дані підходи мають вагомі розбіжності та не утворюють єдиного бачення даного поняття. Але більшість вчених погоджуються, що для визначення фінансової стійкості необхідно використовувати сукупність показників і надають тлумачення поняття фінансової стійкості через певний набір індикаторів, які характеризують фінансову стійкість. Але фінансова стійкість є скорі-ше певною здатністю банку, якісною властивістю банку. Також слід зазначити, що всі українські банки діють в умовах невизначеності, яка зумовлена становленням ринкової економіки в Україні та процесами глобалізації у світі.

Список літератури:

1. Фетисов, Г. Г. Надёжность коммерческого банка и рейтинговые системы ее оценки : автореф. Дисс на соиск. уч. ст. к. э. н. / Г. Г. Фетисов – М. : Финансовая академия при Правительстве РФ, 1998. – С. 12-13.
2. Заруба, О. Д. Фінансова стійкість комерційного банку: способи визначення [Текст] /О. Д. Заруба, Р. І. Шиллер // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 7. – С. 33–36.
3. Панова, Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка [Текст] / Г. С. Панова. – М. : Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
4. Святко, С. А. Аналіз і оцінка фінансової стійкості банку як необхідна умова ефективного банківського менеджменту [Текст] / С. А. Святко, Р. І. Шиллер // Банківська справа. – 1997. – № 8. – С. 48–54.
5. Кочетков, В. М. Методологічні аспекти визначення фінансової стійкості комерційного банку [Текст] / В. М. Кочетков // Стратегія економічного розвитку України : наук. зб. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. 4. – С. 293–300.
6. Масленченков, Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: технология финансового менеджмента клиента [Текст] / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1997. – 214 с.
7. Кочетков, В. М. Організація управління фінансовою стійкістю банку в ринкових умовах [Текст] : [монографія] / В. М. Кочетков. – К. : Вид-во Європейського університету, 2003. – 300 с.
8. Склеповий, Є. В. Складові стійкості комерційного банку [Текст] / Є. В. Склеповий // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 138–142.
9. Шелудько, Н. М. До визначення фінансової стійкості комерційного банку [Текст] / Н. М. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3. – С. 40–43.
10. Шелудько, Н. М. Фінансова стійкість комерційних банків та механізм її забезпечення [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / Шелудько Н. М. – К., 2000. – 18 с.
11. Глущенко, В. В., Кизим Н. А., Чанг Хонгвен. Анализ и регулирование деятельности коммерческого банка.- Х.: АО «Бизнес Информ», 2000.- 75 с.
12. Антонов, Н. Г. Денежное обращение, кредит и банки [Текст] / Н. Г. Антонов, М. А. Пессель. – М. : Финстатинформ, 1995. – 272 с.
13. Деньги, кредит, банки. Экспресс-курс./ Под. ред. И. О. Лаврушина. - 4-е изд., стер.- М.: Кронус, 2010. - 320 с.
14. Вітлінський, В. Фінансова стійкість як системна характеристика комерційного банку [Текст] / В. Вітлінський, О. Пернарівський // Банківська справа. – 2000. – № 6. – С. 48–51.

15. Белых, Л. П. Устойчивость коммерческих банков. Как банкам избежать банкротства [Текст] / Л. П. Белых. – М. : Банки и биржи, 1996. – 192 с.
16. Пантелєєв, В. П. Фінансова стійкість комерційного банку: проблеми регулювання [Текст] / В. П. Пантелєєв, С. П. Халява // Банківська справа. – 1996. – № 1. – С. 32–39.
17. Финансовый менеджмент: теория и практика [Текст] : учебник / [под. ред. Е. С. Стояновой]. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Перспектива, 1998. – 656 с.
18. Шиллер, Р. І. Фінансова стійкість комерційного банку та шляхи її зміцнення [Текст] / Р. І. Шиллер. – К. : Наукова думка, 1998. – 158 с.
19. Гібридний капітал банку: світовий досвід, перспективи впровадження в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 13 / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, В.В. Салтинський, О.Г. Приходько. – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. 2009. – 180 с.

Чернышова А.К.
Киевский национальный торгово-экономический университет

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОНЯТИЯ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВ

Аннотация
Рассмотрены основные научные подходы к толкованию понятия «финансовая устойчивость банка», обоснованы теоретические основы финансовой устойчивости банков, приведена характеристика основных ее составляющих. Представлена экономическая интерпретация финансовой устойчивости банка в современных условиях.
Ключевые слова: финансовая устойчивость банка, финансовая стабильность банка, надежность банка, ликвидность банка, банковские риски, платежеспособность, прибыльность, капитализация банков.

Chernyshova O.K.
Kyiv National University of Trade and Economics

THEORETICAL ASPECTS OF RESEARCH THE CONCEPT OF FINANCIAL STABILITY OF BANKS

Summary
The main scientific approaches to the interpretation of the concept of «financial sustainability of a bank» are considered, the theoretical foundations of financial stability of the banks are grounded, and characteristic of its basic components is given. The economic interpretation of the bank financial stability under current conditions is revealed.
Keywords: financial stability of the bank, reliability of the bank, the bank's liquidity, banking risks, solvency, profitability, capitalization of banks.

УДК 336.71

УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ИНСТРУМЕНТАРИЯ РИСК-МЕНЕДЖМЕНТА КРЕДИТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ БАНКОВ УКРАИНЫ

Чёрный В.А.
Украинская академия банковского дела Национального банка Украины

В статье рассмотрены основные виды кредитного риска банков Украины и факторы, которые на него влияют. Рассмотрена система управления кредитным риском в банке. Показаны основные методы усовершенствования инструментария риск-менеджмента кредитной деятельности в банках Украины.
Ключевые слова: кредит, кредитный риск, риск-менеджмент, проблемный кредит, кредитоспособность.

Постановка проблемы. Кредитный риск является одним из существующих банковских рисков, управление которым имеет определенные особенности. Важно то, что эффективное управление кредитным риском не только позволяет банкам обеспечивать прибыльность и эффективность кредитной деятельности, но и способствует выполнению банковским кредитом его роли в сфере денежного обращения. В свою очередь, выданные и невозвратные в определенный указанный срок кредиты увеличивают денежную массу в стране и способствуют инфляционным процессам.

Итак, проблематика данной темы обусловлена необходимостью исследования составляющих системы риск-менеджмента кредитной деятельности банков с целью повышения эффективности их кредитной деятельности и обеспечения финансовой устойчивости на рынке банковских услуг Украины.

Анализ последних исследований и публикаций. Вопросы риск-менеджмента кредитной деятельно-

© Чёрный В.А., 2014

сти банков, а именно определение сущности риск-менеджмента, факторов, обусловливающих возникновение кредитного риска, системы управления кредитным риском, разрабатывались в работах Сашинской А. В., Галасюка В. В., Градового А. П.

Нерешенные части исследуемой проблемы. Однако, несмотря на высокую теоретическую разработанность в сфере, не управления кредитным риском банков Украины, нерешенным вопросом является усовершенствование инструментария риск-менеджмента кредитной деятельности банков Украины.

Целью статьи является исследование основных методов усовершенствования инструментария риск-менеджмента кредитной деятельности банков Украины.

Изложение основного материала. Кредитный риск на сегодняшний день занимает одну из главных позиций среди финансовых рисков банка, так как основным доходом банка являются операции по размещению ресурсов, каждая из которых в той или иной степени несёт в себе кредитный риск.

Исходя из множества определений зарубежных и отечественных автором понятия «кредитный риск», можно сделать вывод, что кредитный риск банка – это стоимостное выражение вероятности отклонения фактических результатов операции, которая несёт в себе кредитный риск, от ожидаемых результатов вследствие неопределённости действия внешних и внутренних по банку факторов.

Проведя анализ законодательно – нормативных материалов, не было обнаружено определение понятия «индивидуальный кредитный риска банка». Так, в методических указаниях Национального банка Украины по инспектированию банков «Система оценки рисков» [1] и в «Методических рекомендациях по организации и функционированию системы риск -менеджмента в банках Украины» [2] только идёт речь о том, что при проведении анализа кредитного риска необходимо различать индивидуальный кредитный риск и портфельный, однако четкое определение понятия «индивидуальный кредитный риск» отсутствует.

Согласно определенных сущностных характеристик кредитного риска банка должна осуществляться классификация кредитного риска, как индивидуального, так и портфельного.

Большинство ученых по источнику возникновения выделяют внешний и внутренний кредитные риски банка.

Внешние риски являются чрезвычайно разветвленными, имеют сложную, что, в свою очередь, определяет сложность управления и мониторинга кредитного риска банка. Внешний кредитный риск предлагаем распределять на риск страны, риск носителя риска (заемщика, должника, эмитента) и риск обеспечения.

Важным для формирования системы управления кредитным риском является выделение видов кредитного риска банка по последствиям реализации:

- кредитный риск, результатами которого является реальный ущерб (невозвращение основной суммы долга);

- кредитный риск, результатами которого является упущенная выгода (неоплаченные проценты).

Под системой риск-менеджмента кредитной деятельности банка сегодня следует понимать систему взаимосвязанных методов целенаправленного воздействия на факторы влияния кредитного риска с целью недопущения отклонения объемных, временных значений финансовых потоков от предусмотренных договором при осуществлении кредитования.

В более широком смысле [3], система кредитного риск-менеджмента представляет собой систему мер и методов, направленных на выявление, оценку кредитного риска, выбор стратегии управления и контроль за ним.

Основными задачами процесса кредитного риск-менеджмента являются:

– выявление источников риска;

– уменьшение вероятности неисполнения заемщиком своих обязательств перед банком;

– минимизация потерь банка в случае невыполнения заемщиком своих обязательств по договору;

– уменьшение количества и объемов сверхрисковых кредитных операций;

– принятие мер при наступлении риска.

Управление кредитным риском начинается с установления стратегических целей деятельности банка, создают основу стратегии управления риском. Значительная роль в управлении кредитным риском отводится кредитной политике банка, под которой понимаем стратегию и тактику банка по привлечению средств и направления их на кредитование клиентов банка на основе принципов кредитования. Данная политика формирует общее представление о ключевых задачах кредитного риск -менеджмента.

Этап идентификации риска предусматривает реализацию почти всех функций управления, поскольку он направлен на выявление степени соответствия параметров рисковой позиции запланированным характеристикам. На этой почве формируется качественная оценка кредитного риска, предусматривает определение круга управленческих решений и методов для эффективного управления [4].

Заключительным этапом процесса управления кредитным риском считается контроль за изменением уровня риска. На данном этапе разрабатывается и реализуется процедура контроля за изменением уровня риска, его мониторинг, происходит корректировка методов, которые применяет банк.

Основной целью контроля за изменением уровня риска является недопущение повышения уровня кредитного риска сверх установленного нормативными документами банка уровня.

Постоянный контроль помогает своевременно выявлять проблемные кредиты, а также осуществлять проверку соответствия действий кредитных работников основным требованиям кредитной политики банка.

Таким образом, под системой кредитного риск – менеджмента следует понимать систему взаимосвязанных методов целенаправленного воздействия на факторы влияния кредитного риска с целью недопущения отклонения объемных, временных значений финансовых потоков от предусмотренных договором при осуществлении кредитования [5].

Исходя из вышесказанного основной задачей банков на сегодня является усовершенствование инструментария кредитного риск-менеджмента банков Украины. Основными методами в данном случае является усовершенствование методологии управления проблемными кредитами и усовершенствование процесса оценки кредитоспособности заёмщика через разработку «дерева классификаций».

Важное значение в достижении целей системы риск -менеджмента кредитной деятельности банка играет эффективное регулирование проблемной задолженности, поскольку это позволяет своевременно выявлять изменения в уровне кредитного риска банка и предупреждать его рост.

Сначала осуществляется мониторинг признаков

проблемной задолженности заемщиков банка, по результатам которого на основе сложившейся системы критериев проводится разграничение задолженности на проблемную и не проблемную.

Для корпоративного бизнеса эффективным является выделение отдельного перечня критериев, базирующихся на специфике деятельности в определенной области [6].

В составе критериев структуризации задолженности на проблемную но не проблемную, предлагаем учитывать критерии реструктуризации, которые могут быть определены теми ее типами, которые применяются в банке. Предлагаем выделять следующие типы реструктуризации (табл. 1).

Таблица 1

Тип реструктуризации	Характеристика типа
Реструктуризация графика платежей	Реструктуризация с частичным отказом от права требования
	Выплата процентов перенесена на > 30 дней
	Выплата основной суммы перенесена на > 6, но ≤ 12 месяцев
	Выплата основной суммы перенесена на ≤ 6 месяцев
	Выплата процентов перенесена на ≤ 30 дней
	График погашения переведен на аннуитет
Изменение структуры залога	Изменение структуры залога, что приводит к уменьшению залоговой стоимости на > 50%
	Изменение структуры залога, что приводит к уменьшению залоговой стоимости на > 10%, но ≤ 50%
	Изменение структуры залога, что приводит к уменьшению залоговой стоимости на ≤ 10%
Изменение структуры заёмщика	Изменение заемщика по соглашению
	Расторжение / окончания срока действия договора финансового поручительства
	Изменение структуры финансовых поручителей, что ухудшает общую платежеспособность поручителей
	Изменение структуры финансовых поручителей, что существенно не влияет на общую платежеспособность поручителей

В случае признания задолженности проблемной считаем целесообразным передавать полномочия по ее обслуживание и сопровождение в соответствующее специализированное подразделение по работе с проблемной задолженностью.

Анализ возможных сценариев реструктуризации проблемной задолженности предполагает построение прогноза денежных потоков заемщика, оценку их устойчивости и достаточности по каждому сценарию, сравнительный анализ с другими возможными сценариями стратегий урегулирования задолженности, и, если целесообразно, обоснование избрания стратегии реструктуризации.

Кроме того, процесс управления проблемной задолженностью предполагает усовершенствование системы оценки кредитоспособности через разработку «дерева классификаций», основными компонентами которого являются:

X1 – предоставлялся кредит раньше (1), или предприятие кредитуется впервые (0);

X2 – выплата займа и процентов по нему без задержек (1), или с задержками, или предприятие кредитуется впервые (0);

X3 – устойчивая позиция на рынке (заемщик занимает более 10 % рынка, имеет постоянных клиентов и поставщиков (1), или не очень устойчивая позиция на рынке (предприятие занимает менее 10 % рынка);

X4 – наличие ликвидного залога, которымможет выступать движимое и недвижимое имущество, имущественные права, гарантии и поручительства (1), или залог недостаточно ликвидный или вообще отсутствует (0);

X5 – наличие неофициальных гарантов, то есть руководителей банковских учреждений, политических деятелей или других платежеспособных лиц (1), или их отсутствие (0);

X6 – хорошая деловая репутация клиента, которая состоит из отзывов о предприятии клиентов и поставщиков, его работников и других контрагентов (1), или деловая репутация не достаточно хорошее (0);

X7 – наличие технико – экономического обоснования использования кредитных средств (1), или его отсутствие (0);

X8 – постоянное поступление средств на счета клиента (1), или поступления носят нерегулярный характер (0);

X9 – наличие эффективного бизнес- плана деятельности предприятия (1), или его отсутствие (0);

X10 – уровень заработной платы на предприятии менеджеров нижнего цепи выше минимального прожиточного минимума (1), или ниже (0).

В результате, схема принятия решения касательно предоставления кредита может быть такой, как на рисунке 1.

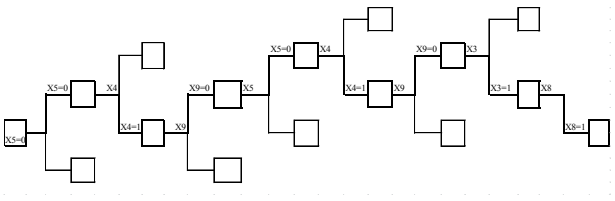

Рис. 1. Схема принятия решения про предоставление кредита [составлено автором]

Подводя итог, можно сказать, что дерево классификаций – рациональное решение проблемы оптимизации оценки кредитоспособности заемщиков и минимизации кредитного риска банка, по сравнению с традиционными технологиями, оценки кредитоспособности заемщика.

Выводы и предложения. Исследование направлений совершенствования инструментария системы риск -менеджмента кредитной деятельности банка позволило сделать следующие выводы.

Важное значение в достижении целей системы риск -менеджмента кредитной деятельности банка играет эффективное регулирование проблемной задолженности, поскольку позволяет своевременно выявлять изменения в уровне индивидуального кредитного риска банка и предупреждать его роста.

Предложенный в работе подход к анализу сценариев регулирования проблемной задолженности позволит банку оценить эффективность альтерна-

тивных вариантов регулирования проблемной задолженности заемщика или ее восстановления как непроблемных, или принять решение о взыскании такой задолженности.

Дерево классификаций – рациональное решение проблемы оптимизации оценки кредитоспособности заемщиков и минимизации кредитного риска банка, по сравнению с традиционными технологиями.

Список литературы:

1. Береговая Г. И. Методы анализа кредитного риска и построение модели оценки кредитоспособности заемщика [Текст] / Г. И. Береговая, Л. М. Лабецкая // Региональная экономика, 2005. – № 4. – С. 113-123.
2. Василик О. Д. Теория финансов : учебник / А. Д. Василик; КНУ им. Т.Г. Шевченко. – 4-е изд., Доп. – М.: Ниос, 2003. – 416 с.
3. Васюренко, А. В. Цена кредитных ресурсов как ключевая составляющая системы управления кредитным риском / А.В. Васюренко, В. В. Подчесова // Банковское дело. – 2008. – № 1. – С. 28-34.
4. Вишняков, И. В. Методы и модели оценки кредитоспособности заемщиков [Текст] / И. В. Вишняков / СПб. : Изд – во. СПбГИЭА, 1998. – 89 с. - ISBN 978-5-370-01631-8.
5. Витлинский, В. В. Анализ, моделирование и управление экономическим риском [Текст] : учеб. пособие. / В. В. Витлинский, П. И. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с. - ISBN 966-574-019-9.

Чорний В.А.
Українська академія банківської справи Національного банку України

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТРУМЕНТАРІЮ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ КРЕДИТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ

Анотація
У статті розглянуті основні види кредитного ризику банків України і фактори, які на нього впливають. Розглянуто систему управління кредитним ризиком в банку. Показані основні методи удосконалення інструментарію ризик-менеджменту кредитної діяльності в банках України.
Ключові слова: кредит, кредитний ризик, ризик-менеджмент, проблемний кредит, кредитоспроможність.

Chorny V.A.
Ukrainian Academy of Banking of the National Bank of Ukraine

IMPROVEMENT TOOLS CREDIT RISK MANAGEMENT ACTIVITIES IN UKRAINIAN BANKS

Summary
The article describes the main types of credit risk of Ukrainian banks and the factors that affect it. We consider a system of credit risk management in the bank. The basic methods of improving risk management tools lending activities of Ukrainian banks.
Keywords: credit, credit risk, risk management, bad credit, credit worthiness.

УДК 330.13

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ДОХОДНОСТИ КОМПАНИЙ МОЛОЧНОЙ ОТРАСЛИ УКРАИНЫ

Шашина М.В., Седун Р.С.
Национальный технический университет Украины «Киевский политехнический институт»

В статье предлагается анализ путей повышения прибыльности предприятий молочной области Украины. Определены понятия прибыли и прибыльности как экономических категорий. Выявлены резервы повышения прибыли на молочных предприятиях и разработаны рекомендации относительно их внедрения.
Ключевые слова: прибыль, резервы прибыли, прибыльность, рентабельность, эффективность.

Актуальность проблемы. Развитие рыночных отношений требует осуществления новой финансовой политики, усиления и воздействия на ускорение социально – экономического развития, рост эффективности производства и укрепления финансов государства. Важная роль в обеспечении всесторонней интенсификации производства и повышения его эффективности принадлежит прибыли . Именно он играет одну из главных ролей в системе экономических показателей и является незаменимой целью функционирования предприятия. На сегодняшний день для предприятий молочной отрасли Украины прибыль представляет собой не только конечный финансовый результат, характеризующий их производственно-хозяйственной деятельности, но и жизненно важный толчок к новому

© Шашина М.В., Седун Р.С., 2014

витку развития и содержания конкурентоспособности. Ведь рост прибыли создает финансовую основу для самофинансирования деятельности молочных предприятий, осуществляя расширенное воспроизводство, для их инвестиционного и инновационного развития, выступает средством стимулирования работников, выполнения обязательств перед бюджетом, банками, другими организациями, характеризует степень деловой активности и финансового благополучия компаний.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованием сущности, природы возникновения прибыли, параметров оценки и путей его повышения посвящены работы зарубежных и украинских ученых-экономистов: Р. Коха [2, с. 28-29], А.С. Филимоненко [6, с. 25], Шеремета А.Д. и др. Проблемы финансового анализа, прогнозирования, планирования финансовых результатов, а также определение резервов повышения доходности рассматриваются в работах В. Меца [1, с. 88-90], М.А. Болюха [3, с. 15-18], Н. А. Власовой [4, с. 30] и др.. Научные труды ученых обосновывают фундаментальные аспекты управления доходностью и позволяют на этой основе определять резервы доходности и, соответственно, использовать методы и инструменты его повышения. Однако ученые не дают полной характеристики практического применения данных методов, не делают упор на методиках, которые будут эффективными при их применении на молочных предприятиях.

Цель работы. Анализ путей повышения доходности предприятий молочной отрасли. Для достижения цели были поставлены следующие задачи :

1)определить понятие прибыли и прибыльности как экономических категорий;

2)выявить резервы повышения доходности на молочных предприятиях и разработать рекомендации по их внедрению;

3)осуществить декомпозицию путей повышения прибыльности предприятий молочной отрасли.

Изложение основного материала исследования. Финансовом результатом хозяйственной деятельности любого предприятия выступает его доходность, которая характеризуется абсолютными (сумма прибыли) и относительными (уровень рентабельности) показателями. В современной экономической теории существует множество разнообразных точек зрения относительно экономической сущности прибыли. Прибыль в классическом понимании – разница между выручкой предприятия от реализации продукции (товаров, услуг, работ) и затратами на ее производство, т.е. себестоимости [5, с. 42].

Широко понятие прибыли, по нашему мнению, раскрывает В.А. Мец, обращая внимание на то, что прибыль не только выражает финансовую эффективность деятельности предприятия, но и дает возможность понять, какие именно факторы приводят к его получению.

В прибыли отражается выполнение таких важных качественных показателей, как повышение производительности труда, снижение себестоимости и повышение качества продукции, использования производственных фондов. Прибыль является основным источником расширения основных и оборотных фондов, действенным фактором, который стимулирует (путем создания и использования фондов экономического стимулирования) до достижения как можно более высоких показателей производства.

Однако для оценки результатов и эффективности хозяйствования и использования составляющих процесса производства, с помощью которых получена прибыль, его сумму необходимо отнести к соответствующим показателям. В итоге будет получен показатель доходности или рентабельности.

Рентабельность – это относительный показатель интенсивности производства, характеризующий уровень окупаемости (доходности) соответствующих составляющих процесса производства или совокупных расходов предприятия [1, с. 88-90; 6, с. 77-78]. С другой стороны, рентабельность – качественный стоимостной показатель, который показывает уровень отдачи затрат или степень использования существующих ресурсов в процессе производства и реализации товаров (работ и услуг) [3, с. 68-69]. Это не просто статистический, расчетный параметр, а сложный комплексный социально – экономический критерий. В отличие от прибыли, он характеризует эффективность финансовой деятельности любого конкретного экономического субъекта, в отношении всех других (индивидуальных предпринимателей, организаций, регионов, отдельных стран и мира в целом), независимо от размеров и характера экономической деятельности. Данное качество придает рентабельности, с одной стороны, форму экономической категории, выражающей экономические отношения между экономическими субъектами по поводу результативности использования факторов капитала, а с другой – характер объекта и инструмента финансового менеджмента.

При анализе и оценке доходности необходимо учитывать то, что на нее влияют различные факторы, как внешние так и внутренние. К внешним можно отнести систему налогообложения, государственное регулирование цен, нормативные документы отрасли, в которой работает предприятие, условия и ставки кредитования. К внутренним входят ценовая политика, объем деятельности (количество и номенклатура продукции, цены), объем и характеристика издержек обращения, численность работников, фонд оплаты труда, а также показатели эффективности работы оборудования и работников и др.

Современные экономисты, такие как Бланк И.А., Шеремет А.Д. считают, что для промышленных предприятий, в том числе и предприятий молочной отрасли, показатель доходности выполняет ряд функций, из которых наиболее актуальными являются :

- оценка эффективности использования ресурсов и обобщенная оценка работы предприятия в целом;
- отображение прироста стоимости всего капитала;
- стимулирование работников к эффективному труду;
- регулирование темпов расширенного воспроизводства основных средств.

Для того чтобы постоянно обеспечивать рост доходности, необходимо искать неиспользованные возможности увеличения, то есть резервы роста прибыли. Резервы выявляются на стадиях планирования и непосредственного производства и реализации продукции. Определение резервов увеличения доходности базируется на научно обоснованной методике разработки мероприятий по их мобилизации [4, с. 55].

В процессе выявления резервов выделяют три этапа:

1.Аналитический этап – выявление и количественная оценка резервов.

2.Организационный этап – разработка комплекса инженерно – технических, организационных,

экономических и социальных мер, которые должны обеспечивать использование выявленных резервов.

3.Функциональный этап – практическая реализация мероприятий и контроль за их выполнением.

Резервы повышения прибыли могут быть получены в следующих случаях:

· при увеличении объемов выпуска и реализации продукции ;

· за счет снижения затрат на производство и реализацию продукции

при внедрении достижений научно-технического прогресса ;

· за счет повышения качества [3, с. 78-79].

Рассмотрим эти направления более подробно, используя формулы вычисления резервов на базе данных о затратах на производство и прибыльность.

1.Резерв повышения прибыли за счет увеличения объемов выпуска и реализации продукции. Его можно рассчитать по следующей формуле [4, с. 93-95; 5, с. 158-159]:

$$РП_о = \sum_{i}^{n} П_i^p \Delta P_i^p, \quad (1)$$

где $П_i^p$ – плановая сумма прибыли на единицу i-го вида продукции;

ΔP_i^p – дополнительно реализованая продукция;

n – количество видов продукции.

Если прибыль рассчитан на 1 грн. продукции, то сумма резерва ее роста в результате увеличения объемов реализации определяется по формуле [4, с. 93-95; 5, с. 158-159]:

$$РП_о = \sum_{i}^{n} П_i^p \Delta P_i^p, \quad (2)$$

где $П_i^p$ – плановая прибыль от реализации 1 грн. i-й продукции;

ΔP_i^p – плановая величина увеличения объемов реализации i-го вида продукции .

Однако далеко не многие молочные предприятия могут позволить себе наращивать объемы производства в силу того, что их производственные мощности и финансовое обеспечение, с одной стороны, и уровень покупательной способности и требования к продукции их потребителей, с другой стороны, не дают возможность использовать данный метод.

2.Следующим направлением обеспечения резервов повышения прибыли является уменьшение затрат на производство и реализацию продукции.

Для поиска и определения путей снижения себестоимости продукции анализируют отчетные данные калькуляций затрат на производство и реализацию продукции, используя метод сравнения фактического уровня расходов с прогрессивными научно обоснованными нормами и нормативами по видам расходов, нормативами использования производственных мощностей, оборудования, нормами косвенных материальных затрат, капитальных вложений и т.п., полученные в результате проведения организационно-технических мероприятий.

При этом необходимо учитывать, что существует несколько направлений определения увеличения прибыли в связи с выявлением резервов снижения себестоимости.

Первым направлением является уменьшение прямых материальных затрат. Для определения суммы возможного резерва увеличения прибыли используют следующую формулу [4, с. 93-95; 5, с. 158-159]:

$$РП_{м.з} = \sum_{i=0}^{n} (МЗ_i^д - МЗ_i^п) ОП_{i_i}, \quad (3)$$

где $МЗ_i^д$ *и* $МЗ_i^п$ – прямые материальные затраты в составе себестоимости i–го вида продукции до и после внедрения научно – технических достижений;

$ОП_i$ – объем производства i–го вида продукции в натуральных единицах.

Вторым направлением является экономия средств на оплату труда за счет внедрения инноваций (снижение трудоемкости). Резерв прибыли в этом случае можно рассчитать по следующей формуле [4, с. 93-95; 5, с. 158-159]:

$$РП_{с.т} = \sum_{i=0}^{n} (З_i^д - З_i^п) ОП_i, \quad (4)$$

где $З_i^д$ *и* $З_i^п$ – расходы на оплату труда на i-ю единицу продукции до и после внедрения инноваций.

Третьим направлением формирования резерва увеличения прибыли является снижение условно – постоянных расходов, что возможно при увеличении объемов производства. Такую зависимость описывает следующая формула [4, с. 93-95; 5, с. 158-159]:

$$РП_{уп} = \left(\frac{С_б Ув_б}{100\%} - А_б\right)(К_{уп} - 1), \quad (5)$$

где $С_б$ – себестоимость товарной продукции в базисном году;

$Ув_б$ – удельный вес условно-постоянных расходов в себестоимости товарной продукции в базисном году;

$А_б$ – сумма амортизационных отчислений в себестоимости товарной продукции в базисном году;

$К_{уп}$ – темп прироста объемов выпуска товарной продукции в плановом году по отношению к базисному году .

Однако необходимо отметить, что для украинских молочных предприятий подобные методы наиболее сложны в использовании, так как для внедрения инновационных технологий они не имеют ни достаточного количества собственных средств, ни финансовых инвестиций извне, ни должной поддержки со стороны государства.

3.Следующим направлением выявления резерва повышения прибыли является повышение качества продукции.

Однако приведенный перечень методов образования резервов для увеличения прибыли молочных предприятий, которые являются неотъемлемой составляющей для повышения прибыльности их деятельности, можно отнести к традиционным. Сегодня существуют новые методы, основанные на том, что под повышением прибыльности предприятий подразумевается увеличение стоимости его капитал, чего прибыль может и не обеспечивать. С учетом этого предлагается декомпозиция путей повышения прибыльности предприятий молочной промышленности, приведены в Табл. 1.

Так, в зависимости от того, в каком состоянии находится предприятие с точки зрения финансового обеспечения и положения на рынке, и в зависимости от его намерений относительно изменений, возможно выбрать и применить соответствующий набор мер повышения доходности предприятия.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Являясь источником производственного и социального развития, прибыль занимает ведущее место в обеспечении самофинансирования предприятий, возможности которых во многом определяются тем, насколько доходы превышают расходы. Однако для оценки эффективности работы предприятия недостаточно использования показателя прибыли, поскольку его наличие еще не означает, что предприятие работает хорошо. Поэтому для определения эффективности произведенных затрат необходимо использовать относительный показатель – уровень рентабельности (доходности).

Таблиця 1

Декомпозиция путей повышения прибыльности

1. Сокращение расходов 1) производство или закупка деталей на стороне; 2) покупатели не ценят отдельные составляющие товара; 3) у конкурентов более высокие показатели рентабельности продаж; 4) расходы на единицу продукции стремительно растут	**2. Повышение цены** 1) прибыльность сегмента низкая; 2) покупатели высоко оценивают продукцию; 3) более низкие цены, чем у конкурента; 4) качество и свойства продукции намного выше, чем у конкурентов	**3. Снижение цены** 1) низкие цены конкуренттив; 2) потеря доли рынка через цены 3) малая вероятность снижения цен конкурентами; 4) цена – наиболее важный показатель для покупателей; 5) высокая доходность деятельности
11.Методы рыночной экономики 1) анализ бизнес среды; 2) оценка стоимости капитала; 3) влияние финансового левериджа 4) оценка EBIT и инвестиций	**Пути повышения доходности**	**4. Изменения структуры деятельности** 1) доходность направлений деятельности сильно отличается; 2) относительные доли рынка сегментов различны; 3) оценки покупателей различных сегментов различны; 4) возможность завоевания лидерства при концентрации на отдельном сегменте
10. Инновации 1) успешность деятельности; 2) возможность использования зарубежного опыта; 3) возможность копирования новейших тенденций		
9. Повышение уровня качества и обслуживания 1) низкое качество продукции конкурентов; 2) недовольство покупателей продукцией на рынке; 3) низкий уровень имиджа		**5. Расширение деятельности в смежном сегменте** 1) возможность использования преимуществ и опыта; 2) преимущества в размерах и доходности над конкурентами смежных сегм
8. Изменения в основной деятельности 1) интеграция с поставщиками или посредниками; 2) концентрация на том виде деятельности, который имеет преимущества перед главным конкурентом	**7. Проникновение в новые сегменты** 1) наличие мощностей и резервов; 2) слабая конкурентная среда; 3) новое видение сегментов	**6. Расширение деятельности в существующих сегментах** 1) рост деятельности предприятия с большими темпами, рост рынка; 2) поглощение конкурентов; 3) достижение более высоких цен (низких издержек), чем у любого конкурента

Проблематика прибыльности предприятий охватывает вопросы возникновения прибыли в процессе производства, его формирование в сфере обслуживания и распределения и использования для капитализации. Для решения этой проблемы необходимо системно анализировать прибыльность предприятий и факторы, на нее влияющие, постоянно отслеживать и устанавливать резервы увеличения прибыли и комбинировать различные пути повышения уровня доходности. Таким образом, предложенная декомпозиция путей повышения прибыльности предприятий станет индикатором плана мероприятий по повышению доходности молочных предприятий.

Перспективой дальнейших исследований станет разработка плана мероприятий по повышению доходности молочных предприятий и оценка результатов их практического применения.

Список литературы:

1. Мец В.О. Экономический анализ финансовых результатов и фінансового состояния предприятия: Учебн. пособие. – К.: Высшая школа, 2003.
2. Кох Р. Пути повышения прибыльности предприятий, 2006.
3. Экономический анализ: Учебн. пособие. / М.А. Болюх, В.З. Бучевский, М.И. Горбатоки др.; под ред. М.Г. Чумаченко. – К.: КНЭУ, 2003.
4. Власова Н.О., Круглова О.А., Бузинова Л.И. Финансы предприятия: Учебн. пособие. - К.: Центр уч. лит-ры, 2007.
5. Салига С.П., Даций Н.В., Корецкая С.О. Финансовый анализ: Учебн. пособие. – К.: Центр учебной литературы, 2006.
6. Филимоненко О.С.Финансы предприятия: Учебн. пособие. – К.: Кондор, 2007.

Шашина М.В., Седун Р.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ПРИБУТКОВОСТІ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОЧНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

Анотація
У статті пропонується аналіз шляхів підвищення прибутковості підприємств молочної галузі України. Визначено поняття прибутку і прибутковості як економічних категорій. Виявлено резерви підвищення прибутку на молочних підприємствах і розроблено рекомендації щодо їх впровадження.
Ключові слова: прибуток, резерви прибутку, прибутковість, рентабельність, ефективність.

Shashyna M.V., Sedun R.S.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

WAYS TO IMPROVE PROFITABILITY DAIRY INDUSTRY UKRAINE

Summary
The analysis of ways of increase of profitability of enterprises of dairy industry of Ukraine is offered in the article. The concept of income and profitability as economic categories are defined. The backlogs of increase of the income on milk enterprises are found out and recommendations in relation to their introduction are developed.
Keywords: income, the backlogs of income, profitability, efficiency.

УДК 330.3:330.111.66

ПРОБЛЕМА НЕРІВНОСТІ НА ФОНІ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ТА РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В ЇЇ РОЗВ'ЯЗАННІ

Шипілова М.В.
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку між рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем економічної нерівності в групах відносно розвинених країн світу на початку другої декади 2000-х років та шляхам вирішення ключових проблем, пов'язаних з даними характеристиками економіки. За статистичними даними з'ясовано обернений характер зв'язку між означеними параметрами економічної системи. Запропоновано та обґрунтовано використання в практиці державного регулювання концепції соціального капіталу як можливого шляху для розв'язання протиріччя між досягненням важливих цілей державної політики: економічного зростання та ліквідація надмірної нерівності у розподілі створеного національного доходу.
Ключові слова: економічна нерівність, коефіцієнт Джині, індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП), соціальний капітал, економічна політика держави, добробут.

Постановка проблеми. Економічне зростання залишається однією з найбільш актуальних макроекономічних проблем сучасності. Фактори, що його стимулюють або стримують, досліджуються багато років в динамічному взаємозв'язку. Більш того, виявляються відносно нові чинники, що дозволяють не тільки досягти певних темпів зростання, а й утримати їх у довготривалій перспективі.

Одним із заявлених факторів, що на сучасному етапі привертає все більшу увагу учених, є економічна нерівність. До того ж, економічна нерівність сама по собі залишається серйозною соціально-економічною проблемою, розв'язання якої, і на рівні національних економік, і на рівні глобального світу вимагає від держав застосування нових методів та підходів у подоланні цього явища.

Очевидно також, що від співвідношення макроекономічних параметрів, що характеризують економічне зростання (ВВП, ВВП на душу населення, приріст ВВП) та способу розподілу й перерозподілу створеного (а також накопиченого) доходу залежить добробут суспільства і подальший соціально-економічний розвиток країни. Приймаючи до уваги те, що кінцевою метою функціонування економічної системи є досягнення високого рівня добробуту на суспільному та індивідуальному рівнях, розв'язання задач щодо оптимального співвідношення згаданих характеристик виходить на перші місця по актуальності і в економічній теорії, і в практиці державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З часів висунення Саймоном Кузнєцом теорії про характер змін у нерівномірності розподілу доходів в залежності від стадії розвитку економіки, відомої під назвою «крива Кузнєца», у реальному світі співвідношення нерівності та зростання змінювалося не відповідаючи запропонованим ученим критеріям. Але підняте питання не залишилось без уваги дослідників, які впевнені у існуванні зв'язку між економічною нерівністю та економічним зростанням. Серед тих, хто в подальшому займався означеною проблематикою А. Окун, Р. Адамс, Я. Тімберген, А. Шерман, Б. Міланович, Е. Берг. При цьому в частині нерівності, провокованої нею бідності, а також економічного зростання як окремих проблем займаються досить тривалий час займаються спеціалісти МВФ та Світового банку, надаючи ученим достатньо широке коло даних іншим дослідникам. Серед російських та вітчизняних учених в колі таких можна назвати В. Полтеровича, Т. Меркулову, Б. Гершмана та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявність подібних досліджень в попередніх періодах [3,4,6] та необхідність підтвердити або спростувати раніше виявлені тенденції на основі останніх актуальних даних обумовили проведення даного дослідження Також досі нез'ясованими залишаються дієві шляхи розв'язання проблеми зростання економічної нерівності на рівні національної економіки та одночасного забезпечення стійкого зростання та розвитку.

Метою статті є дослідження зв'язків між вище вказаними економічними проблемами (нерівності та зростання) і з'ясування шляхів використання виявлених взаємозв'язків для їхнього розв'язання з застосуванням для цього відносно нових підходів та концепцій.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дослідження нерівності розподілу багатства на всіх рівнях приводить економістів до цікавих висновків, що змінюють погляди навіть ліберально налаштованих учених. Так, якщо раніше вважалося, що існує обернена залежність між рівномірністю розподілу

© Шипілова М.В., 2014

доходів та ефективністю (тобто, ціною рівномірності розподілу виступає суттєве зменшення ефективності через відсутність стимулів до більш результативної праці та інвестування), то на сучасному етапі з'ясувалося, що дилеми вибору між даними економічними параметрами можна уникнути. Навіть більше, в довгостроковій перспективі рівність виступає однією із складових забезпечення та підтримання стійкого економічного зростання [3, с. 13].

Відповідно, вплив економічної нерівності на ключові макроекономічні є набагато більш важливим та суттєвим, особливо беручі до уваги історичний досвід та перспективу. Наприклад, зростання нерівності в Сполучених Штатах Америки мало місце напередодні обох великих рецесій: кінця 20-х років XX століття та початку XXI століття, коли нагромадження кредитів бідним населенням, в ряді інших чинників, сприяло зростанню фінансових «мильних бульбашок».

Після піку нерівності, досягнутого в наведений період, країна пройшла вирівнюючий «курс Рузвельта» та до кінця 70-х років економіка США

Таблиця 1

Рівень розвитку людського потенціалу та соціальна нерівність в країнах світу на початку 2010-х років

Місце країни в рейтингу	Назва країни	Індекс ІРЛП1 (2012)	Коефіцієнт Джині[2]	Індекс ІРЛП (скорегований з урахуванням нерівності)[1]	Зниження ІРЛП через нерівність, % (розраховано за даними[1,2])	Коефіцієнт Джині скорегований ($К_{Дж}$/ІРЛП)
Країни з дуже високим рівнем розвитку						
1	Норвегія	0,955	25,0	0,894	6,4	26,2
2	Австралія	0,938	30,3	0,864	7,9	32,3
3	США	0,937	45,0	0,821	12,4	48,0
4	Нідерланди	0,921	30,9	0,857	6,9	33,6
5	Німеччина	0,920	27,0	0,856	6,9	29,3
7	Ірландія	0,916	34,3	0,850	7,2	37,4
8	Швеція	0,916	23,0	0,859	6,2	25,1
9	Швейцарія	0,913	29,6	0,849	7,0	32,4
10	Японія	0,912	37,6	н/д	-	41,2
11	Канада	0,911	32,1	0,832	8,7	35,2
12	Півд. Корея	0,909	31,1	0,758	16,5	34,2
13	Ісландія	0,906	28,0	0,848	6,4	30,9
14	Гонконг	0,906	53,7	н/д	-	59,3
Країни з високим рівнем розвитку						
15	Данія	0,901	24,8	0,845	6.2	27,5
16	Ізраїль	0,900	39,2	0,790	12,3	43,6
17	Бельгія	0,897	25,9	0,825	8,0	28,9
18	Сінгапур	0,895	47,8	н/д		53,4
18	Австрія	0,895	26,3	0,837	6,6	29,4
20	Франція	0,893	32,7	0,812	9,0	36,6
21	Словенія	0,892	24,0	0,840	5,8	26,9
21	Фінляндія	0,892	26,8	0,833	6,6	30,0
23	Іспанія	0,885	32,0	0,796	10,1	36,2
25	Італія	0,881	32,0	0,776	11,9	36,3
26	Великобританія	0,875	34,0	0,802	8,2	38,9
27	Люксембург	0,875	26,0	0,813	7,2	29,7
28	Чехія	0,873	24,9	0,821	6,0	28,5
39	Польща	0,821	34,2	0,740	9,9	41,7
55	Росія	0,788	42,0	н/д		53,3
61	Мексика	0,775	48,3	0,593	23,4	62,3
Країни з середнім рівнем розвитку						
69	Казахстан	0,754	н/д	0,652	13,6	-
70	Албанія	0,749	н/д	0,645	13,9	-
71	Венесуела	0,748	н/д	0,549	26,6	-
72	Ліван	0,745	н/д	0,575	22,8	-
73	Грузія	0,745	46,0	0,631	15,3	61,7
76	Іран	0,742	44,5	н/д		60,0
77	Перу	0,741	48,1	0,561	24,3	64,9
78	Україна	0,740	28,2	0,672	9,2	38,1
78	Македонія	0,740	н/д	0,631	14,7	-
80	Маврикій	0,737	39,0	0,639	13,3	52,9
81	Боснія та Герцеговина	0,735	н/д	0,650	11,5	-
82	Азербайджан	0,734	33,7	0,650	11,4	45,9
90	Турція	0,722	40,2	0,560	22,5	55,7
101	Китай	0,699	47,4	0,543	22,4	67,8

1. Джерело: [8]

2. Джерело: [9]

характеризувалися довготривалим зниженням нерівності. Але з того часу Америка, як і більшість розвинених країн, стали багатшими та розподіл доходів став менш рівномірним. Негативні зсуви в розподілі доходів та їхній зв'язок зі зростанням реального доходу на душу населення можна прослідкувати на прикладі США та Великої Британії. В цих країнах за період з 1980 по 2010 рік підвищення середньодушового реального доходу на 65 та 77 відсотків відповідно, супроводжувалося зростанням нерівності з 35 до 40 пунктів коефіцієнту Джині в США та з 30 до 37 пунктів даного коефіцієнту в Великобританії [5, с. 8]. Подібна ситуація з поглибленням нерівності за вказаний період спостерігається не лише в 16 з 20 найбагатших країн світу, а й у відносно небагатому Китаї, який тільки набирає обороти щодо світового лідерства [5, с. 8].

Залежність між рівнем розвитку країн та соціальною нерівністю більш докладно можна представити з використанням загальноприйнятого та більш комплексного, ніж показники доходу або ВВП на душу населення, індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП, з 2013 року – Індекс людського розвитку (ІЛР)), з одного боку, та коефіцієнту Джині – з іншого. До того ж, проведені в 2000 році емпіричні дослідження щодо систематичного зв'язку між показником ВВП на душу населення (або між середнім доходом домогосподарств) та нерівністю в розподілі національного доходу не показали такої взаємозалежності [4, с. 82]. Але нагальність потреби в поясненні парадоксальних іноді явищ розповсюдження нерівності та бідності змушує включати до аналізу більше факторів впливу, і зокрема, інституційні фактори, роль яких в економічному розвитку беззаперечна. Саме цим фактом зумовлене використання показника саме ІРЛП (ІЛР).

Тож, керуючись даними Європейського статистичного бюро та орієнтуючись на країни середнього та високого рівня розвитку, ми проаналізуємо зв'язок між вище згаданими показниками, наведеними в таблиці 1.

Коментуючи дані зведеної таблиці, треба сказати, що в останній доповіді з людського розвитку Програми розвитку ООН (United Nations Development Programme) критерії віднесення країн до тієї чи іншої групи виглядають дещо інакше: тобто, до країн з дуже високим рівнем людського розвитку відносять всі країни, що мають відповідний (не скорегований за нерівністю) індекс вище 0,800 (таким чином до переліку таких країн входить 47 держав, включаючи Аргентину, Сейшели та Хорватію), а середнього рівня людського розвитку країни мають згаданий індекс починаючи з 0,710 (і це такі країни як Тонго, Бейліз, Домініканська республіка). Для цілей даної роботи ми обрали інші критерії через врахування корегування на нерівність, самого коефіцієнту нерівності, а також традиційне сприйняття економічного рейтингу тих чи інших країн в світі. Звісно, до уваги приймалися і останні тенденції конвергенції світової економіки за рахунок більш стрімкого зростання країн, що розвиваються. Тому, на наш погляд, вибірка країн є показовою для проведення досліджень впливу нерівності на рівень людського розвитку.

Тож, проаналізувавши дані, представлені в таблиці 1, ми робимо висновок про те, що, по-перше, факт зв'язку між рівнем економічного розвитку та соціальною нерівністю існує в більшості випадків. Він проявляється як мінімум в тому, що за умови врахування нерівності в коефіцієнті ІРЛП, він зменшується. При цьому для групи розвинених країн втрати в індексі, як правило, складають менше 10%, а для більшості країн з середнім рівнем розвитку зменшення індексу відбувається на більш ніж 10 відсоткових пункти. Це свідчить про більш вагомий рівень впливу нерівності на країни нижчого рівня розвитку.

Для більшості розвинених країн з дуже високим рівнем людського розвитку характерний коефіцієнт Джині в межах 40 пунктів (виключеннями є США, Гонконг). Подібна ситуація спостерігається і в групі країн з високим рівнем людського розвитку (тут також є виключення у вигляді Сінгапуру, Росії та Мексики), тоді як в країнах з середнім рівнем розвитку нерівність в розподілі більш виражена (із своїми виключеннями: до прикладу, Україна та Азербайджан). У кожному з випадків ті чи інші виключення з загальної тенденції можна пояснити специфікою етапу розвитку економік (так, для більшості «азійських тигрів» високий рівень розшарування став ціною за якісний ривок у розвитку другої половини XX століття), специфікою загальних характеристик економіки (як для Росії та США, хоча для кожної з цих країн вона полягає в різних факторах), що стосується України, то тут недоліком дослідження коефіцієнта Джині є те, що в ньому не враховується рівень тіньової економіки, а для України вона є досить суттєвою часткою у суспільному виробництві і, відповідно, джерелом суттєвої похибки. І, якщо аналізувати індекс Джині з урахуванням цієї складової доходів, то він складе 42,3 пункти, що суттєво відрізняється від офіційної позиції Держкомстату [7].

Тож, керуючись даними таблиці 1, ми можемо представити обернений зв'язок між рівнем людського розвитку та соціально-економічною нерівністю в аналізованих групах країн наступними графіками:

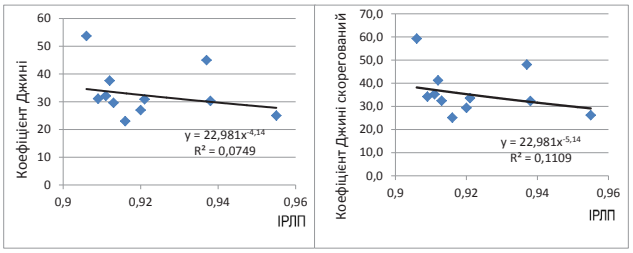

а) **б)**

Рис. 1. Залежність між коефіцієнтом Джині та індексом розвитку людського потенціалу (а) та скорегованим коефіцієнтом Джині й ІРЛП (б) для групи найбільш розвинених країн

Аналізуючи представлені на рисунку 1 діаграми, можна заключити, що обернений зв'язок між коефіцієнтом нерівності та індексом розвитку, хоч і помітний, але не є тісним (з огляду на величину достовірності апроксимації). Але, що цікаво, остання зростає після корегування коефіцієнту Джині на ІЛРП. Це можна пояснити тим, що після включення інституційної складової нерівність оцінюється з урахуванням ефекту для соціального розвитку і внаслідок цього показник нерівності збільшується відповідною мірою для кожної країни, підсилюючи ілюстрацію нерівномірності розподілу доходів.

До речі, та ж сама тенденція відносно зростання тісноти зв'язку спостерігається і в двох інших аналізованих групах країн, що наочно демонструють наступні діаграми:

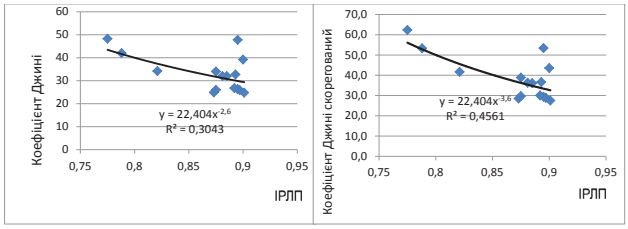

а) б)

Рис. 2. Залежність між коефіцієнтом Джині та індексом розвитку людського потенціалу (а) та скорегованим коефіцієнтом Джині й ІРЛП (б) для групи розвинених країн

Для розвинених країн характерний набагато більш тісний обернений зв'язок між коефіцієнтом нерівності та рівнем людського розвитку, ніж у двох інших групах, але так само скорегований коефіцієнт Джині має більшу величину достовірності апроксимації, тобто, обернена залежність проявляється тут сильніше за врахування інституційних факторів.

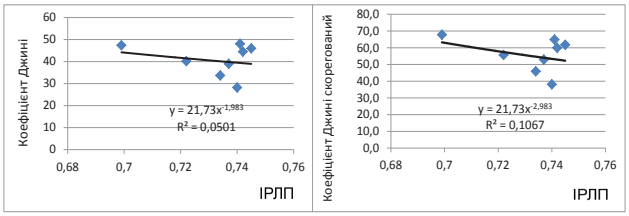

а) б)

Рис. 3. Залежність між коефіцієнтом Джині та індексом розвитку людського потенціалу (а) та скорегованим коефіцієнтом Джині й ІРЛП (б) для групи країн середнього рівня розвитку

Тож, проведений аналіз свідчить про те, що для груп країн високого та середнього рівня розвитку на початку другої декади 2000-х років зберігається обернена залежність між показником економічної нерівності та показником людського розвитку. Ми також з'ясували, що чим нижчий рівень людського (гуманітарного) розвитку, тим більший соціальний ефект має нерівномірний розподіл доходів та в подальшому – багатства. І тим тісніша від'ємна взаємозалежність між показниками нерівності та розвитку.

Таким чином, виправити ситуацію із подальшим поглибленням диференціації доходів в переважній більшості країн, що вважаються розвиненими, можливо за проведення політики подальшого якісного покращення людського розвитку.

Не останнє місце в створенні платформи для подальших перетворень у боротьбі з нерівністю та бідністю, на нашу думку, має зайняти розвиток соціального капіталу. З огляду на те, що, з одного боку, соціальний капітал виступає суспільною виробничою силою, а також фактором ефективності виробництва [1, с. 158-159], що разом з тим виконує перерозподільчу функцію через реалізацію у суспільстві і на ринку «такого типу поведінки, коли суб'єкт з власної волі відмовляється від частини своєї власності (в т.ч. інтелектуальної) на користь інших, вбачаючи в цьому зиск і для власної особи, то стимул не зникає, а змінює характер. Економічний суб'єкт приймає рішення про відчуження власності, змінюючи таким чином первісний стан речей у розподілі, впливаючи перш за все на перерозподіл людських ресурсів і, внаслідок цього – доходів та добробуту» [2, с. 54-55].

Наявність соціального капіталу як специфічного феномену, обумовленого відповідною поведінкою людей в процесі суспільного відтворення певним чином знімає проблему оберненої залежності між економічним зростанням (зростанням рівня розвитку) та підвищенням економічної нерівності. Мається на увазі, що забезпечується не тільки більшу ефективність виробництва, отриману за рахунок використання соціального капіталу учасників процесу відтворення, а й наближення суспільства до більш справедливого розподілу доходів між групою працедавців-організаторів, чия роль у виробництві та залежність від них групи найманих працівників поступово зменшується. Іншими словами, під впливом соціального капіталу пропорції розподілу добробуту між двома групами суб'єктів змінюються у бік більш рівномірного (за рахунок добровільного перерозподілу без втручання держави). В розглянутому сенсі соціальний капітал компенсує не тільки існуючі провали ринку, а й недоліки державного перерозподілу економічних ресурсів та благ.

Таким чином, працюючи над створенням саме такого інституційного підґрунтя суспільного виробництва, держава одночасно досягає двох важливих цілей, що за показниками мають обернений взаємозв'язок (і це підтверджують здійснені дослідження): 1) досягає економічного зростання за рахунок дії соціального капіталу як фактору ефективності суспільного виробництва, 2) та оскільки, в той же час, соціальний капітал окремо виконує функцію перерозподілу матеріальних та нематеріальних благ між суб'єктами виробництва на добровільній основі в бік більш рівномірного їхнього привласнення, то певною мірою розв'язується проблема економічної нерівності, або принаймні згладжується до рівня, прийнятного даним суспільством на даному етапі розвитку.

Інституційне середовище, створене сформованим на високому рівні соціальним капіталом, може і буде виключати необхідність у надмірному патерналізмі та втручанні держави в соціально-економічні процеси. І, оскільки взаємне виконання норм та правил відбувається добровільно, немає потреби у жорсткому контролі правопорядку для дотримання і демократичних свобод, прийнятного рівня розшарування суспільства. Соціальний капітал, в достатній кількості накопичений в суспільстві знімає за рахунок своїх якостей небезпеку у негативного впливу демократизації на розподіл доходів, про яку кажуть деякі дослідники [6, с. 17].

Загалом, вплив соціального капіталу на вирішення завдань економічної політики держави, пов'язаних із стимулюванням економічного зростання та сталого розвитку, а також з підтриманням прийнятного для суспільства рівня диференціації доходів можна, на нашу думку, представити наступним чином:

Рис. 4. Вплив соціального капіталу на економічну нерівність та економічне зростання

Треба відзначити, що окрім прямого впливу соціального капіталу на економічне зростання через підвищення ефективності суспільного виробництва, існує вплив, опосередкований його впливом на зменшення економічної нерівності, що підсилює значення соціального капіталу для досягнення стійкого соціально-економічного розвитку.

Висновки і пропозиції. Підводячи підсумок під вище викладеним аналізом, акцентуємо на оберненій залежності між рівнем економічного зростання й розвитку, що формалізовано у комплексному показнику Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП або ІЛР), та економічною нерівністю (виражається за допомогою коефіцієнта Джині). Ця залежність виявлена раніше та зберігається на сучасному етапі для переважної більшості розвинених країн. До того ж, надмірна (за певну суспільну норму в окремо взятій державі) нерівність негативно відбивається на рівні людського розвитку (особливо це помітно за урахування інституційних складових показників). Тому, зважаючи на зазначені факти, є необхідність у створенні такого широкого інституційного підґрунтя розвитку економіки, яке б розв'язувало цю проблему та сприяло зменшенню нерівності на фоні стійкого економічного зростання. Виходячи з внутрішньої сутності та якостей соціального капіталу, саме він може слугувати таким чинником. Тому вже сьогодні завданням держав і суспільств є підвищення рівня сформованого соціального капіталу, розробка шляхів більш широкого за необхідності використання цього чинника в економічній та соціальній політиці держави.

Подальшої розробки потребує вивчення впливу соціального капіталу на нерівність та економічний розвиток у їхньому взаємозв'язку в державах специфічної трансформаційної доби. Оскільки саме розв'язання цих проблем загострюється на важкому шляху цих країн до високого рівня суспільного добробуту.

Список літератури:

1. Архієреєв С.І., Шипілова М.В. Сутність соціального капіталу індивіду з позицій неоінституціональної та неокласичної економіки// Социальная экономика. – №1. – 2010. – С. 145-159.
2. Архиереев С. І., Шипілова М.В. Функції соціального капіталу та його економічна структура в Україні та Німеччині/ С. И. Архиереев, М. В. Шипілова// Социальная экономика. – Х.: ХНУ им. Каразина, 2012. – № 2–3. – С. 48-61.
3. Берг Э.Дж., Остри Д.Дж. Равенство и эффективность. Нужно ли выбирать между ними, или они способны идти рука об руку? // Финансы и развитие. – Выпуск 48. – № 3. – 2011. – С. 12-15.
4. Меркулова Т.В. Экономический рост и неравенство: институциональный аспект и эмпирический анализ / Т.В. Меркулова // Экономическая теория. – 2009. – №1. – С. 81-90.
5. Милановић Б. Более или менее// Финансы и развитие. – Выпуск 48. – № 3. – 2011. – с.6-11.
6. Полтерович В.М. Концентрация доходов, нестабильность демократии и экономический рост [Текст] / В. М. Полтерович, В. В. Попов, А. С. Тонис // Экономика и математические методы. – 2009. – Т. 45, № 1. – С. 15-29.
7. Экономическое неравенство в Украине – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://poslezavtra.com.ua/ekonomicheskoe-neravenstvo-v-ukraine/
8. Human Development Report 2013/ http://hdr.undp.org
9. https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook

Шипилова М.В.
Харьковский институт банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины

ПРОБЛЕМА НЕРАВЕНСТВА НА ФОНЕ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА И РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА В ЕЕ РЕШЕНИИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию взаимосвязи между уровнем социально-экономического развития и уровнем экономического неравенства в группах относительно развитых стран мира в начале второй декады 2000-х годов и путям решения ключевых проблем, связанных с данными характеристиками экономики. По статистическим данным выяснен обратный характер связи между обозначенными параметрами экономической системы. Предложено и обосновано использование в практике государственного регулирования концепции социального капитала как возможного пути разрешения противоречия между достижением важных целей экономической политики: экономического роста и ликвидация чрезмерного неравенства в распределении созданного национального дохода.

Ключевые слова: экономическое неравенство, коэффициент Джини, индекс развития человеческого потенциала (ИРЧП), социальный капитал, экономическая политика государства, благосостояние

Shypilova M.V.
Kharkiv Institute of Banking
of University of Banking of the National Bank of Ukraine

THE PROBLEM OF INEQUALITY ON ECONOMIC GROWTH BACKGROUND AND SOCIAL CAPITAL ROLE IN ITS SOLVING

Summary
The article investigates the relationship between socio-economic development and economic inequality level in respectively developed countries groups at the beginning of the second decade of the 2000s. On the statistics base there was clarified reversed relationship between economic inequality and human development level in chosen groups of countries. The author suggests and justifies the use of social capital concept in the government regulation practice as a possible way of solving the contradiction between important policy objectives achievement: economic growth and the elimination of excessive inequality in income distribution.

Keywords: economic inequity, Gini coefficient, human development index (HDI), social capital, economic policy, welfare.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82.091(73+477)"19"

Т.С. ЕЛІОТ У РЕЦЕПЦІЇ ГРИЦЬКА ЧУБАЯ: ГЕНЕТИКО-КОНТАКТНІ ТА ТИПОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Бачук А.О.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Досліджено впливи творчості американського поета Т.С. Еліота на ідейно-художні параметри творчості Г. Чубая. Здійснено зіставний аналіз поем «Порожні люди» Т.С. Еліота і «Відшукування причетного» Г. Чубая. Виявлені та проаналізовані спільні для обидвох авторів образи-мотиви.

Ключові слова: «витіснене покоління», рецепція, міфопоетика, образ-міфологема, архетип, міфологічний хронотоп.

Постановка проблеми. Влив представника «високого» модернізму Томаса Стернза Еліота на подальший розвиток американського та європейської літературного процесу є беззаперечним фактом. Світоглядні риси, що виявили себе на художньо-змістовому рівні, можна простежити і у творчості Грицька Чубая – одного з чільних поетів львівського андеґраунду 1970-х рр., представника так званого «витісненого покоління» (термін Івана Андрусяка), до якого належали також Т. Мельничук, В. Голобородько, М. Воробйов, В. Кордун, О. Лишега та ін. Пасіонарна поетика «витісненого покоління» не могла існувати в рамках неприйняття монотипічного стилю мислення, що й спричинило фізичне витіснення поетичного скарбу митців з літературного процесу України. Це призвело до внутрішньої міграції, а відтак до посиленої самозаглибленості, саморефлексійності, що й наділило лірику генерації «найтоншими емоційними рухами, грою нервів, мінімізованими спостереженнями» [1, с. 5]. Грицько Чубай серед інших своїх поетичних побратимів – чи не найгерметичніший автор, джерела творчості якого, особливо в ліро-епічних жанрах, важко осмислити поза зв'язком із найважливішими тенденціями світової модерністської поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Творчість Грицька Чубая неодноразово ставала об'єктом дослідження таких, зокрема, літературознавців, як Д. Кравець, Я. Поліщук, Л. Статкевич, К. Москалець, В. Кауфман та ін. Об'єктом зацікавлення авторів ставали загальні питання поетики Г. Чубая, особливості індивідуально-авторського стилю тощо. В компаративному аспекті творчість Г. Чубая не досліджувалася.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Звичайно, поет існував не поза традицією, та опору для своєї творчості шукав насамперед у знахідках митців «високого» модернізму. Відтак є досі не зреалізована в українському літературознавстві необхідність відчитати типологічні паралелі і впливи на представників «витісненого покоління», зокрема Грицька Чубая, творчості західноєвропейських та американських представників «високого» модернізму, зокрема Т.С. Еліота.

Мета нашої роботи передбачає аналіз особливостей рецепції творчості Т.С.Еліота українським поетом та зіставлення поем «Порожні люди» Т. С. Еліота та «Відшукування причетного» Грицька Чубая на формально-змістовому рівні.

Виклад основного матеріалу. Хоча плеяда митців «витісненого покоління» досить розмаїта, Грицько Чубай вирізняється з-поміж усіх виявом «активності, «агресивності», різноспрямованості запитів до світу, у присутності, хоч здебільше неявній, віддаленій, широкого громадянського поля закоріненості поетичних мотивів, у музикальності вірша, артистичності голосу, а подекуди й театральності антуражу – беручи під кутом зору естетичності» [1, с. 36]. Серед основних ознак його поетичного стилю – герметизм, інтертекстуальність (у формі алюзій та ремінісценцій), відсутність заангажованості (як політичної насамперед, так і будь-якої релігійної, соціальної), вільна версифікація, сюрреалістичні деталі, універсальність поетичних ідей і смислів.

Будучи культурно інспірованим ідеями західного мистецтва, Грицько Чубай визначив для себе беззаперечних авторитетів. Згадки про плеяду його улюблених митців у спогадах залишили Юрко Кох, Володимир Кауфман, Микола Рябчук, Віктор Морозов та ін. Саме від них дізнаємося про літературні впливи та уподобання Чубая.

«Своє 18-ліття зустрічав я на підлозі Грицькової кімнати під стіною з портретами Езри Павнда, Томаса Стернза Еліота і Григорія Чубая. Очевидно, господареві імпонувала трійця «цих найкращих у світі поетів», як він любив принагідно зауважувати», – згадує Юрко Кох [6, с. 259]. Про намагання «не відставати» від європейського поступу в умовах тотальних обмежень художник пише: «Дискусії та суперечки в його хаті велися навколо творчості Еліота, Павнда, Сильвії Плат, ми слухали музику європейського рівня, ми намагалися, попри всі совдепівські перепони, доторкнутися душею до всього найсвіжішого, авангардового, модерного» [6, с. 267]. Про представників високого модернізму, які справили вплив на естетичне осердя поетичного доробку Грицька Чубая йдеться і в спогадах Володимира Кауфмана: «Одним з найбільших поетичних захоплень Грицька того часу був Езра Павнд. Певна річ, інформація про знаного у світі поета, якого практично не друкують в СРСР, доходила через незначні московські публікації, але головно через польські джерела. Грицько, старший за нас, доволі добре був обізнаний з поетичним доробком Павнда і розповідав нам про нього не раз. Потім таким самим захопленням Грицька був Томас Стернз Еліот» [4, с. 301].

«Хоча сам поет не залишив якихось теоретичних обґрунтувань або рефлексій з приводу власної творчості, пам'ять сучасників зберегла спогад про напрочуд промовистий жест. На стіні поетового помешкання висіли портрети Езри Павнда, Томаса Стернза Еліота і самого Григорія Чубая, «цих найкращих у світі поетів», як зауважував господар. Цим жестом Чубай самотужки, без зайвих маніфестів і декларацій, визначив власне місце та відповідний контекст приналежності – і визначив їх безпомилково. Самі по собі маніфести не створюють літературних течій, не засновують дискурсу; єдиним формотворчим у цьому плані чинником залишаються виключно поетичні та прозові тексти,

© Бачук А.О., 2014

і якраз «Марія», поруч із «Відшукуванням причетного» та «Говорити, мовчати і говорити знову» дозволяє беззастережно зарахувати Григорія Чубая до найвидатніших представників високого модернізму в українській літературі», – стверджує К. Москалець [9, с. 24].

Такі свідчення вказують на необхідність дослідження впливу цих літературних постатей світового масштабу на естетику, ідейні засади та настанови, тематику, поетику творів Грицька Чубая.

Намагаючись осягнути постать Грицька Чубая, К. Москалець приходить до висновку: «У творах Чубая перегукуються не так поодинокі слова чи образи, як плідні для розмислювання філософські ситуації, тому «Відшукування причетного» без труднощів потрапляє до відповідного контексту не надто вже й неоглядного ряду творів, де автори, такі як Малларме, Рільке або Т. С. Еліот намагаються упритомнити собі й читачеві більш ніж затяжний, нескінченний стрибок у небуття, що ним є кожне перебування в безплідній землі, кожне самогубство і кожний недоконаний спосіб смерті» [9, с. 15].

Про можливе джерело натхнення поета – естетику творчості Еліота – стверджує також Ю. Андрухович у відкритій лекції про Грицька Чубая: «Попри всю кількість інтерпретацій, особисто для мене – це те, що могло бути навіяно Еліотом (а може, й ні, але в будь-якому разі портрет на стіні висів). По суті це поема про пошук сенсу існування. Тут є поворот до релігійності, в чому теж можна побачити вплив Еліота, який був католицьким поетом, що після навернення прагнув послідовно декларувати свій католицизм в антирелігійну добу» [2].

Щоб продемонструвати такі очевидні і не дуже впливи, стислому зіставному аналізові піддаємо найпоказовіші поеми авторів – «Порожні люди» Т.С. Еліота та «Відшукування причетного» Грицька Чубая. Серед поем «Безплідна земля» (1922), «Порожні люди» (1925), «Великопісна середа» (1930) саме друга в цій своєрідній трилогії найбільш конденсовано містить у собі основну ідею цих творів. Спільними ознаками, що дають підстави для аналізу, є загальний настрій поетичних творів, гносеологічно-онтологічна парадигма поетичних шукань авторів, система образів-міфологем та ряд формальних елементів, які, щоправда виконують різні функції.

На формальному рівні, який насамперед кидається у вічі, спостерігаємо і спільне, і самобутнє як на рівні паратекстуальних елементів, так і на рівні архітектоніки. Звертаючи увагу на назви поем, помічаємо, що «Порожні люди» – назва багатошарова, що виникла, ймовірно, із поєднання назв творів «Порожня земля» В. Моріса та «Зламані люди» Р. Кіплінга; натомість «Відшукування причетного» – оригінальна. У поемі «Порожні люди» очевидний медитативний первень, тоді як подієвість та сюжетність – ознака «Відшукування причетного», проте саме лаконічність у висловленні, швидка зміна переднього плану та фону зображення створює в поемі не менш дієвий ефект навіювання. Сама назва поеми «Відшукування причетного» закладає основу розуміння теми твору – трансцендентних пошуків екзистенції і тих, хто до неї причетний. У творі Еліота відсутній мотив пошуку, а сама поема ніби світлина, на якій відображений завмерлий («жести без рухів») світ з людьми, які не достойні і не прагнуть вищих матерій. В обох поемах відчутна атмосфера Дантової «Божественої комедії»: в Чубая – своєрідна мандрівка задля віднаходження себе та власної автентичності (воскресіння душі, її переродження), в Еліота – похмура та песимістична стилістика Чистилища і Пекла.

Візуально впадає у вічі наявність в тексті поеми «Порожні люди» епіграфу, тлумачення якого дає нам ключ для роз'яснення складних метафізичних образів.

Архітектоніка «Порожніх людей» проявляє себе у поділі на 5 невеликих розділів. Поема Грицька Чубая не має такого поділу, проте є графічний прийом – виділення деяких слів та фраз великим шрифтом, що акцентує увагу на необхідному, а також зближує фокус зображення. Спільною ознакою для обох порівнюваних творів є форма вільного віршу – верлібру, «Відшукування причетного» вирізняється відсутністю розділових знаків.

Динамічна канва ліризованих сюжетів обох поем розгортається навколо ключових, домінантних антитезових мотивів – життя-смерть, афектація-автентика, невідання-усвідомлення.

Міфопоетика – основа творів Т.С. Еліота та Г. Чубая. «Раціоналістична експериментаторська гра з традиційними міфами та їхніми різноманітними богословськими та філософськими інтерпретаціями, з прихованими цитатами, з асоціаціями додаткових відтінків сенсу і фонетичних співзвуччях» [7, с. 344] – спосіб використання міфопоетичного Еліотом. У творчості Чубая віднаходимо архетипи, які зачіпають народно-міфологічні прапервні слов'янського світовідчуття. В Чубая звернення до міфопоетики інтуїтивне, в Еліота – раціональне, як результат пошуків універсального методу для письменницької майстерності.

У «Відшукуванні причетного» та «Порожніх людях» є типологічно споріднена система міфологем, серед яких найчастіше зустрічаються образи-міфологеми зорі, вітру, дерева, попелу та ін.

Образ небесного світила у поемі «Порожні люди» («Як одвічна зоря... єдина надія порожніх людей»), як у «Відшукуванні причетного» («одна невидима зоря...сам її нам не вистачає далеко попереду щоб до неї іти...щоб до неї повертати») символізує «божество або помічників божества» [11], щось сакрально-стале, що є мірилом справжності, духовності та своєрідним дороговказом для «спустошених людей».

Дерево – це посередник між світами: між «безплідною землею» та виміром, де знаходиться зоря («Порожні люди»); між реальним світом, де усі «нарочито існуючі», містичним безчассям, де відбувається самоідентифікація та самоусвідомлення «цілого гурту самовбивць», та іншим потойбічним світом, куди вони потраплять після воскресіння.

Цікавим і показовим є образ попелу у творах Еліота і Чубая. Попіл, що «сидить» за плечима в кожного із самогубців, актуалізує давні уявлення про Фенікса, що відроджується з попелу в поемі «Відшукування причетного». Цей образ концептуальний для поеми «Великопісна середа» Т.С. Еліота, проте це своєрідне нагадування про конечність буття: «Пам'ятай, о людино, що прах ти и в прах повернешся» (Кн. Буття, III, 19).

Попіл – універсальний концепт для творчості Еліота. У «Чотирьох квартетах» попіл «у старого на рукаві» свідчить про конечність життя. У розділі «Літтл Гілдінґ» є подібні мотиви, що й у «Відшукуванні причетного»: блукання, двійництва, штучності (зокрема мови), відчуженості душі та тіла, циклічності часу. Можна зробити висновок про подібність символічної образності, до якої апелюють автори, щоб проявити свої внутрішні метаморфози та витворити поетичну дійсність.

Фінал блукання «порожніх людей» відбувається «там, де потоки струмують широкоплинно». Двійники з «Відшукування причетного», знайшовши міс-

це для очікування вирішення їхньої долі, слухають «як вчиться плакати вода ще не навчившись бути солоною». Оскільки вода завжди була «першоречовиною, із якої народжуються всі форми і в яку вони повертаються внаслідок катастрофи чи поступового регресу», «контакт з водою завжди передбачає очищення та відновлення» [12].

Цікаві паралелі можна побачити і в образі-міфологемі смерті. «В Еліота міфологема смерті-воскресіння парадоксально перетворюються у мотив неможливості і небажання «воскресіння» на мертвій «безплідній землі», в яку перетворився світ» [7, с. 360]; смерть у Т.С. Еліота означає не лише фізичний етап переходу в іншу форму існування; це символ загибелі старого світу [10, с. 238].

Ще на початку поеми «Відшукування причетного» Грицько Чубай оприлюднює саму причину метафізичних пошуків та саморефлексій ліричного героя – неможливість його власного існування, переходу до майбутнього через виплакування «вчорашньої сльози». Далі есхатологічну естафету продовжують «душа самогубця» та її «двійник». Ліричний герой зникає з поля зору тому, що діалог антагоністів у формі «звинувачення» – «оправдання» відбувається вже в ірреальному світі, у позачассі, десь у «спазматичній захололій лінії» між життям та смертю, у своєрідному Чистилищі. Навіть якщо ці перипетії відбуваються не у внутрішніх глибинах його Самості, то він лишається причетним, адже суд відбувається над ним. Обидва супротивники прибувають до місця діалогу на «коніках», образи яких в українському фольклорі є медіатором між світом мертвих і живих [3, с. 524]; «двійник» на глинянім (з реального, предметного світу), а «душа самогубця» на «сивім конику диму» (ймовірно, з потойбічного). Кількість двійників зростає, бо збільшуються суперечності, вагання, самозвинувачення.

Герой поеми «Порожні люди» – суспільство, цивілізація, людство. Спочатку оповідь ведеться від першої особи однини («ми», що переходить в «я»), тобто, коли послуговуватися наратологічною термінологією, наратор гомодієгетичний в екстрадієгетичній ситуації. У «Відшукуванні причетного» – гетеродієгетичний наратор в екстрадієгетичній ситуації (тобто, розповідає історію, в котрій він не виконує функції персонажа). Проте, це лише експліцитна ознака («він», «вони» тощо); насправді ці метафізичні пошуки – це авторова само ідентифікація.

Апелювання до біблійного світу, зокрема у формі алюзій та цитат, викликає думку про пошук спасіння у вірі. Проте, якщо Еліот обрав релігію як засіб зберегти духовність, для Еліота шлях до Бога це служіння та покаяння (внутрішнє, а не зовнішнє) «порожніх людей», то Чубай бачить його як «шлях до самого себе, крізь самого себе, так само, як істинний шлях до людей – це теж дорога крізь власну душу» [8, с. 55]. Міфосвіт поезії Чубая схиляє до думки про його пантеїстичне світобачення.

Ще один ключовий момент, який вимагає бодай побіжного роз'яснення, – художній хронотоп та образ часу в поемах. «Нерозривність художнього хронотопу в міфологічній моделі світу обумовлена архаїчним уявленням про те, що значимість простору проявляється тільки в зв'язку зі співвіднесенням його з певним відрізком часу» [5, с. 394], тому міфопоетичний континуум пов'язаний не лише з часом, а і з героями, образами, речами. Саме тому в поемі «Відшукування причетного» ми відчуваємо рух часу – через покадрову зміну образів, що знаходяться у фокусі, через динаміку, перебіг думок та ідей, символів та архетипів, що замінюють одне одного, додаються, множаться. Натомість у «Порожніх людях» вектор часу направлений на обов'язкове майбутнє (профетичний мотив), це, швидше за все, розповідь про те, що станеться з «порожніми людьми», адже міфопоетичне дозволяє витворювати свою модель часу та його плину.

На думку М. Моклиці, в епоху модернізму «процес творчості стає процесом самоусвідомлення, вигадані герої – засобом опосередкованого самовиразу» [8, с. 46], тому саме настрій та фінали поем свідчать про світовідчуття поетів. Кульмінаційним у «Відшукуванні причетного» стає очікування самовбивць, за плечима у яких попіл. Саме тому самогубці блукають у цьому метафоричному безчассі: відродження можливе лише тоді, коли минуле пережите і забуте. Попіл, що за їхніми спинами, – та сама невиплакана сльоза на початку поеми. Проте душі можуть відродитися, як колись це відбулося із сином Божим. Автор дає таку надію у вигукові «ХРИСТОС ВОСКРЕС!», спроектувавши спасіння Ісуса Христа на кожного, хто «нарочито існує». Еліотовий безальтернативний фінал – «Світ кінчається саме так» – не дає можливості сподіватися на відродження у цьому світі. Поет стверджує, що «очі воскреснуть» (тобто, людина стане мудрою та свідомою сакрального) «в королівстві присмерку та смерти».

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз поем «Відшукування причетного» Г. Чубая та «Порожні люди» Т.С. Еліота довів ідейно-естетичну подібність поем. Це свідчить про філософський вплив авторитету Еліота на українського митця. Спільним методом для творення літератури є міфологічний (міфопоетика). Проте система архетипів в Чубая та Еліота різнорідного характеру: архетипи українського поета сягають народно-поетичних основ та праукраїнських первнів, натомість в Еліота – універсальні, що охоплюють релігійну сферу та багатошарову, насамперед урбаністичну західну культуру.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Список літератури:

1. Андрусяк І. Про птахів «затиснутих дощами», або що існує у «проміжку між травами» / Іван Андрусяк // Поети «витісненого покоління». – Харків : Ранок, 2009. – С. 3–39.
2. Андрухович про Грицька Чубая : конспект лекції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.chytomo.com/news/andruxovich-pro-gricka-chubaya-konspekt-lekciii
3. Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – К. : Либідь, 2002. – 664 с.
4. Кауфман В. Грицько Чубай і Львів / В. Кауфман // Чубай Грицько. Плач Єремії. – Львів : Кальварія, 1998. – С. 300–304.
5. Коркішко В.О. Часопростір як формотворча категорія художнього тексту / В.О. Коркішко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія : Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. – 2010. – Вип. XXIII, ч. 1. – С. 388–395. – Бібліогр.: 7 назв. – укр.
6. Кох Ю. Віднайдені файли / Юрко Кох // Чубай Грицько. Плач Єремії. – Львів : «Кальварія», 1998. – С. 253–263.
7. Мелетинский Е. Поэтика мифа / Е. Мелетинский. – М. : «Наука», 1976. – 407 с.
8. Моклиця М. Модернізм як структура. Філософія. Психологія. Поетика / Марія Моклиця. – Луцьк : Волинський державний університет ім. Лесі Українки, 1998. – 416 с.
9. Москалець К. Поезія Григорія Чубая / Констянтин Москалець // Чубай Г. П'ятикнижжя. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2013. – С. 5–27.

10. Статкевич Л. П. Інтертекстуальність як засіб творення амбівалентного світосприйняття ліричного героя в поемах Т.С. Еліота / Л. П. Статкевич // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. – Вип. VI. – Т. 6. Ч. 2. Художня література в контексті культури. – С. 235–242.
11. Тресиддер, Джек. Словарь символов [Електронний ресурс] / Джек Трессидер ; пер. с англ. С. Палько. – М. : ГРАНД : Фаир-Пресс, 1999. – Режим доступу: http://royallib.ru/read/tresidder_dgek/slovar_simvolov.html#0
12. Элиаде, Мирче. Трактат по истории религии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eliade.ru/voda-i-simvolika-vod.html

Бачук А.А.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

Т.С. ЭЛИОТ В РЕЦЕПЦИИ ГРИЦЬКА ЧУБАЯ: ГЕНЕТИКО-КОНТАКТНЫЕ И ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Аннотация
Исследовано влияние творчества американского поэта Т.С. Элиота на идейно-художественные параметры творчества Г. Чубая. Осуществлен сопоставительный анализ поэм «Полые люди» Т.С. Элиота и «Отыскание причастного» Г. Чубая. Выявлены и проанализированы общие для обоих авторов образы-мотивы.
Ключевые слова: «вытесненное поколения», рецепция, мифопоэтика, образ-мифологема, архетип, мифологический хронотоп.

Bachuk A.O.
Lesia Ukrainka Eastern European National University

T.S. ELIOT IN THE RECEPTION OF HRYTSKO CHUBAI: GENETICS-CONTACT AND TYPOLOGICAL ASPECTS

Summary
The article deals with the impact of works of the American poet T. S. Eliot on the ideological and artistic parameters of works of H. Chubay. The research implements the comparative analysis of the poems «The Hollow Men» by T. S. Eliot and «The Search for the Accomplice» by H. Chubay. The image motifs common to both authors have been revealed and analysed in this article.
Keywords: «ousted generation», mythopoetics, image-mythologem, archetype, mythological chronotope.

УДК 821.112.2(436)-1.09"19"

ПОЕТИКА САКРАЛЬНОГО У ЗБІРЦІ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА «МАК І ПАМ'ЯТЬ»

Брикса О.С.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

Досліджено вияви поетики сакрального, її особливості у дебютній збірці П. Целана «Мак і пам'ять». Закцентовано на структурних, тематичних, ідейних виразниках категорії сакруму, проведено паралель між священним як категорією буття homo religious та вектором світобачення. Наголошено на ієрархії сакральних відчуттів за концепцією Р. Отто.
Ключові слова: сакральное, герметизм, замовляння, заклинання, ієрархія сакральних відчуттів.

Постановка проблеми. П. Целан – німецькомовний поет єврейського походження, творчість якого сприймається неоднозначно: активна проекція особистих переживань на загалом дуже герметичний текст-рефлексію, сповнений символів та алюзій, а також інтертекстуальна природа целанової творчості роблять його поезії важкими для осмислення. На нашу думку, найдоречніша методологія, завдяки якій можна адекватно прочитати творчість автора, – поєднання зусиль герменевтики, рецептивної естетики та семіотики. Саме їхня сукупність дає можливість максимально повно осмислити поетичну манеру автора та особливості його світогляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Попри все, творчість П. Целана неодноразово ставала об'єктом зацікавлення ряду дослідників, серед яких Г. Гадамер, А. Гріцман, А. Вольський, О. Подлісецька та ін., а також найбільш уважний український читач відомого автора П. Рихло, автор монографічного дослідження про творчість австрійського поета як інтертекст.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Малодослідженим є аспект поетики сакрального у творчості П. Целана, що і визначило актуальність роботи. Сакрум, священне, сакральне як самостійне явище досліджували також П. Флоренський, Р. Отто, М.Еліаде, Х. Ортега-і-Гассет, П. Рікер, Е. Левінас, С. Зенкін, І. Набитович та ін. Поетична мова – доказ злиття «духу» та «літери» воєдино. Саме у слові відбивається істинність сакрального як категорії релігії, філософії та світовідчуття. Поетика сакрального на рівні структури замовлянь, молитов, заклинань тощо, ремінісценцій, алюзій має вияв і в поезії. Бажаючи пояснити себе,

© Брикса О.С., 2014

митці часто звертаються до надприродних джерел. Ця риса, на нашу думку, великою мірою виявляє себе і у творчості П. Целана. Проте поетика сакруму як домінантна риса поета-містика досі не була вповні досліджена. Саме цій проблемі присвячена наша робота.

Мета статті – продемонструвати, обґрунтувати поетику сакрального в дебютній збірці «Мак і пам'ять», закцентувати на її провідних аспектах, а також здійснити типологію вияву сакрального начала в поетичному універсумі поета за концепцією відомого німецького релігієзнавця, родоначальника західної феноменології релігії Р. Отто, викладеною ним у відомій книзі «Священне».

Виклад основного матеріалу. П. Целана називають останнім модерністом XX століття. Його поезія – доказ можливості Слова існувати після Аушвіцу. Категорія сакруму відчутна вже у його дебютній збірці «Мак і пам'ять», проте її функціонування амбівалентне, оскільки П. Целан – доказ розчахнутості на рівні дихотомії «іудей-єврей».

П. Целан – поет містично-релігійного типу. Традиції юдаїзму, хасидизму мають відгомін у творчості на рівні імен, топонімів, екзистенційних проблем вибору, смерті, осмислення буття. Та особливість поетики сакруму у збірці «Мак і пам'ять» полягає не лише у зверненні до тем єврейства, християнства, а й на рівні світовідчуття, оскільки воно властиве Целану як єврею, а не іудею (мова йде про національну, а не релігійну приналежність, що виявляє себе і на рівні сакральних аспектів).

У 1952 році світ побачила перша книжка тоді ще маловідомого єврейського німецькомовного поета з Чернівців Пауля Целана «Мак і пам'ять». Згодом її вважатимуть символом «поезії після Аушвіцу», а німецький лірик Карл Кролов стверджуватиме, що вона «на багато років наперед змінила уявлення про структуру, тематику, сутність вірша». Важливість книжки Пауля Целана «Мак і пам'ять» насамперед в тому, що тут зібрані вірші, які визначили поетичне майбутнє автора «Фуґи смерті», утвердили його перо, сформували світоглядні орієнтири. Водночас ця збірка стала своєрідним першим підсумком у творчості поета, результатом довгої й копіткої роботи.

Доказом поетики сакрального на рівні структури та семантики образів у збірці є вірш «У Єгипті», присвячений І. Бахман (про це дізнаємось із епістолярію П. Целана: у листі до І. Бахман за 1948 рік згаданий твір має підзаголовок «Для Інгеборг») [1, с. 6]. Ця поезія – друга у циклі «Контрове світло». Важливу функцію відіграє назва, що спрямовує реципієнта на місце дії. Варто зазначити, що практика такого вживання не поодинока: наприклад, добре відомий поетичний цикл Лесі Українки «Весна у Єгипті» (1910). Вочевидь, такі географічні контури слугують центром узагальнення, збірним поняттям. У біблійному тексті Єгипет – символ поневолення єврейського народу, тому П. Целан вибором саме такої назви створює сугестію у формі домінуючих емоцій – суму, співчуття. Сам твір складається з одинадцяти рядків, два останніх з яких є своєрідним висновком (така теза вмотивована їх графічним розміщенням). Аби детально розглянути прояв сакрального у творі, варто спершу зосередитись на формальних показниках. Є. Кагаров, дослідник фольклорних жанрів, розробив схему замовлянь, «загальна формула» яких має такий вигляд: J + E + L + B + Z [3, с. 61], де J означає звертання (в поезії це проявляється через ряд мікрообразів: основне – «ти», інші – «чужинка» та свої «Рут, Мір'ям, Ноемі»), E – епічну частину (детальна оповідь), L – ліричну частину («убрати їх пишно, коли лежиш у чужинки», «оздобити їх піднебесним волоссям чужинки»), B – містичні імена (Рут, Мір'ям, Ноемі, що символізують собою «потрійний» сакральний вияв жінки: дружина – Рут, сестра – Мір'ям, мати – Ноемі) і Z – висновки, кінцеві слова («Ти повинен сказати чужинці: дивись, я ділив з ними ложе!» [3, с. 71]; у перекладі М. Фішбейна вони звучать інакше: «Дивися, я спав у них!»). Отож, формальні показники замовляння як жанру, спрямованого на магічно-сакральний вплив, що і свідчить про відповідні ознаки поетики твору.

Доля всього єврейського народу зображена в невеликому поетичному тексті. Єврейський чоловік, що завжди опиняється в ситуації непевного вибору, – «ти», до якого, очевидно, у внутрішньому діалозі звертається П. Целан. З одного боку вимальовується картина вагання (або чужинка, або єврейська жінка – символами яких є відомі біблійні героїні Рут, Мір'ям, Ноемі), яка переростає в опозицію профанного (чужого) та сакрального (свого), а з іншого – трагедія особистого вибору, що й досі властива багатьом євреям, які через певні обставини не зберегли своїх традицій поведінки, релігії та світовідчуття (тут варто згадати біографічні відомості про Целана, його часті зміни місць проживання, розрив з родиною тощо). Крім інших, важливим у творі є образ води («Ти повинен сказати оку чужої: подивися на воду», «Ти повинен шукати усіх нероздільних з водою в оці чужинки»). Образ води – один із найбільш багатозначних у структурі сакралізованої свідомості. Вода – це символ животворчої, життєдайної стихії; вона несе в собі сакральний зміст очищення – не лише від бруду фізичного, а й від бруду духовного; це і символ плинного часу; це один із жіночих символів (у євреїв родовід ведеться за жіночою лінією) – прамати, океан, з якого вийшло життя і т. ін. Очевидно, що, вживаючи цей образ-символ у поезії, П. Целан сакралізує кожен із зазначених аспектів. Крім того, образ-символ води в індивідуальній міфології П. Целана може бути витлумачена як образ фізичної смерті (усі «свої» в поезії Целана, на відміну від чужинки, в чиїх очах ліричний герой шукає їх – мертві; відтак він шукає те, чого вже нема). Це припущення ґрунтується на біографічних даних – поет покінчив життя самогубством, утопившись у Сені, – пророчо-сугестивний аспект саме такого вибору смерті виключати не варто. Напевно, поет не зміг пережити втрату свого єврейського «я» і змушений був у воді приєднатись до тих нероздільних «Рут, Мір'ям, Ноемі», яких доречно кликати лише з води. «Вбирання чужинки тугою» – ще один образ, який символізує відданість традиціям, історії, прагнення пам'ятати, шанувати минуле навіть у чужому середовищі. На прикладі цього вірша поетика сакруму виявляє себе як замовляння, внутрішній монолог – солілог. Звернення до біблійних імен, понять створює сугестію атмосфери визначення, вибору. Знаковим є вживання особого займенника «Ти», що є своєрідною альтернативою «Я», або ж «Іншим».

Ліричні герої поезії «Тавро» (чоловік – жінка) згинають стрілки часу, та ті невідворотно поспішали назад, батожачи «час аж до крові». Мотив заклинання «звисаючої сутені» – апеляція до сакрального. Заклинання – прагнення увіковічнити щось, змінити під впливом енергетики свого слова. Градація, анафора «і» – це розвиток «Тавра» і «тавра» як категорії болю. Батоження часу до крові» – це і є тавро. Священне тут виявляє себе і в синтаксисі старозавітних текстів, з їх то інверсивністю, то почерговими подіями. «У дванадцятиразовому «зверненні на «ти» до ночі твойого слова» можна

вбачати мотив пам'яті генетичної, національної та релігійної: число 12 – кількість колін синів Ізраїля, а звернення «до ночі твойого слова» – апеляція до слів минулого, священних. Прокладання ж бікфордового шнурка має підтекст самогубства («як вену відкриту») та пристрасті. Після цього ніч слова «розчахнулась», лишившись «відкритою». Як і більшість віршів П. Целана, «Тавро» має суб'єктивний, почуттєвий (тут він дуже відчутний) та вищий, ірреальний плани.

Вірш «Очі» доречно тлумачити як триптих не тільки у зв'язку із авторським графічним розміщенням (цей факт не можна оминути), а й з ідейним навантаженням. Кожна частина починається словом «Очі», після чого стоїть двокрапка. Очі – світильники душі – постають як самостійне речення, яке пояснюється в наступних рядках задля підкреслення їх сакральних виявів. У першій частині вони – свідки випробувань: «Ви мерехтіли у цівках рясного дощу, коли Бог наказав мені випити чашу» [5, с. 109]. У другій частині вони – «золото зір, яке ніч відлічила мені на долоню, коли я кропиву зривав і викорчовував тіні пророчень» [5, с. 109]. Ці рядки символічні, що передбачає різнотлумачення, проте яскраво тут звучить ідея винагороди «золотом зір» після «викорчовування тіні пророчень». Висновком слугує третя частина, де домінантною є ідея брами, крізь яку ліричний герой скаче, будучи «увінчаним снігом своїх білих скронь» (старість), до «оселі вічності» (смерть). У цій поезії, на нашу думку, сакральне проявляє себе на рівні світовідчуття та через універсальні релігійні мотиви (випробування, райські врата, винагородження). Очі ж тут – свідки, що супроводжують цей процес. І, звичайно, форма триптиха дозволяє провести аналогії із сакральністю числа «три».

Ієрархію відчуттів сакрального у творчості П. Целана можна систематизувати завдяки праці Р. Отто «Священне: про ірраціональне в ідеї божественного і його співвіднесеність з раціональним» (1917). Ця наукова розвідка мала свого часу значний резонанс, оскільки автор позбавив слово «священне» таких «включень», як мораль та раціональність. Натомість він назвав той компонент, який лишився, «нумінозність», що тлумачиться як «відчуття присутності божественного». Сама сутність святого перебуває в нумінозному, а зустріч людини з ним відбувається у відчутті благочестивості. Таємниця – важливий фактор вже згаданого нумінозного, тому усі релігії базуються на досвіді «присутності таємниці». Відповідно автор вибудував свою схему відчуттів святого в релігійному досвіді: відчуття тварності – Kreaturgefüihl, містичний жах – Mysterium tremendum (який містить у своїй структурі моменти жаху – Tremendum, величі – Majestas, божественної енергії – Energicum й таємниці – Mysterium), захоплення – (Fascinans), священне як нумінозна цінність – Sanctum als numinoser Wert [4, с. 39].

Цю ієрархію можна тлумачити не лише як структуру релігійно-містичного досвіду, але і на рівні світовідчуття як духовно-поведінкової моделі буття. Оскільки П. Целан не був послідовним прихильником юдаїзму (його родина була у цьому плані достатньо демократичною, тож у відповідному дусі виховувався й майбутній поет), містичне відчуття сакрального в митця – скоріше наслідок його приналежності до єврейства як національного комплексу, із самобутнім колективним містичним світовідчуттям.

Таким чином, запропонована Рудольфом Отто ієрархія сакральних відчуттів виявляє себе в Целана як містика. Misterium tremendum – таїнство трепету (перед Жінкою, Матір'ю, святинями іудаїзму: вірші «Пісня у пустелі», «Осокоре», «Літа поміж нами», «Пізно й глибоко» та ін.). Tremendum (почуття жаху) присутнє на рівні страху перед Старозаповітним Богом: вірші «Темне око у вересні», «Таємниця папороті» та ін. Момент majestas (всемогутності) вбачаємо в циклі «Контрове світло» на рівні замовлянь, заклинань, самопереконань як упевненості, віри у велич Творця («У Єгипті», «Той, хто вирве вночі твоє серце», «Саван» та ін.). Момент енергійного в поета має форму моделі світла як еманації святості. Все ж відчуття Misterium – це, без сумніву, найближча поетові категорія, модель світовідчуття, притаманна Целанові – єврею – містикові. Стосунки з Богом у поета не драматичні, бо, вочевидь, митець добре усвідомлював тезу Терстегена про те, що «зрозумілий Бог – не Бог».

Висновки і пропозиції. Отже, категорія сакрального – знакова у площині рецепції митця. Поезії зі збірки «Мак і пам'ять» пронизані різними формами сакрально-містичного. Ба більше, на рівні жанровому вони також є прикладами замовлянь, заклинань, священними триптихами, медитаціями, тобто жанрами із відповідним формо-змістовим наповненням – священними. Ієрархія відчуттів – доказ їх важливості не лише у творчості, а й житті П. Целана – містика та герметиста.

Список літератури:

1. Бахман І. Пора серця. Листування / З листування між Паулем Целаном і Максом Фрішом, а також між Інгеборг Бахман і Жизель Целан-Лестранж / І. Бахман, П. Целан ; упорядк. й комент. Бертран Бадью, Ганс Гьоллер, Андреа Штоль і Барбара Відеман ; пер. Лариса Цибенко та Петро Рихло. – Чернівці : Книга–ХХІ, 2012. – 416 с.
2. Брикса О. Поетика сакрального в поезії Пауля Целана «У Єгипті» (цикл «Контрове світло») / О. Брикса // Scripta manent : молодіжний науковий вісник Інституту філології та журналістики : зб. наук. праць / уклад. Л. Б. Лавринович. – Луцьк : «Вежа-Друк», 2014. – 198с.
3. Гунчик І. Український магічно-сакральний фольклор: структура тексту та особливості функціонування : монографія / І. Гунчик. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 232 с.
4. Отто Р. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным / Р. Отто ; пер. с нем. яз. А. М. Руткевич. – СПб. : АНО «Изд-во С.-Петерб. ун-та», 208. – 272 с.
5. Целан П. Мак і пам'ять. Поезії / П. Целан; переклад з нім. та післям. Петра Рихла (нім. та укр. мовами). – Чернівці : Книги–ХХІ, 2013. – 148 с.

Брикса Е.С
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ПОЭТИКА САКРАЛЬНОГО В СБОРНИКЕ ПАУЛЯ ЦЕЛАНА «МАК И ПАМЯТЬ»

Аннотация
Исследованы проявления поэтики сакрального, ее особенности в дебютном сборнике П. Целана «Мак и память». Акцентировано на структурных, тематических, идейных формах отражения категории сакрума, проведена параллель между священным как категорией бытия homo religious и вектором мировоззрения. Отмечено иерархию сакральных ощущений по концепции Р. Отто.
Ключевые слова: сакральное, герметизм, заговор, заклинание, иерархия сакральных ощущений.

Bryksa O.S.
Lesya Ukrainka Eastern European National University

SANCTITY POETICS IN THE PAUL CELAN COLLECTION «POPPY AND MEMORY»

Summary
The poetics of sanctity and its special features of the debut collection of poems by P. Celan «Poppy and Memory» have been explored. The category of sanctity was concentrated on its structural, thematic and ideological expressions. Has been drawn a parallel between the sanctity in the manifestation of homo religious-existence and the course of the world's outlook. The concept of the hierarchy of sacred sensations by R. Otto has been emphasized.
Keywords: sanctity, hermeticism, charms, spells, the hierarchy of sacred feelings.

УДК 81.373.21 (571.66)

ЯЗЫКОВАЯ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПРЕДСТАВЛЕНИЙ О ПРИРОДЕ В РЕГИОНАЛЬНОЙ ТОПОНИМИКЕ (НА ПРИМЕРЕ КАМЧАТСКИХ ГИДРОНИМОВ)

Глущенко О.А.
Камчатский государственный университет имени Витуса Беринга

В работе представлена авторская интерпретация организации класса гидронимов, мотивированных названиями животных и растений. Топонимы рассматриваются как фрагмент топонимической языковой картины мира, выделены системные отношения, дан историко-лингвистический комментарий. Номинативные признаки, сформировавшие гидронимы, не только содержат сведения об особенностях экосистемы территории, но и особым образом отражают преломленную через призму языкового сознания информацию об исконных типах хозяйствования, верованиях и приметах, ценностных ориентирах человека.
Ключевые слова: семантика, внутренняя форма, гидроним, зоотопоним, фитотопоним.

Названия водных объектов на региональной карте любой территории (топонимы-гидронимы) существуют как совокупность системно организованных наименований, внутри которой представлены парадигматические, синтагматические и вариантные отношения. Микротопонимия Камчатского края в целом характеризуется всеми признаками системности, равно как системно организован и любой денотативно-номинативный макрокласс (гидронимы, оронимы, ойконимы и др.). Особый интерес в плане комплексного описания представляют собой именно топонимы-гидронимы, поскольку они обладают максимальной степенью устойчивости и информативности. Гидронимы, кроме прямой номинативной и дифференцирующей функций, выполняют кумулятивную и социально-адресную функции. В Камчатском крае насчитывается свыше 14 тыс. водных объектов (озера, реки, ручьи, водопады и др.), большая часть рек и ручьев не превышает 10 км в длину, только около 1% рек имеет протяженность свыше 100 км. Самые крупные реки полуострова – это р. Камчатка (758 км) и р. Пенжина (713 км). Корпус собранных нами гидронимов Камчатки составлен более чем 3 тыс. наименованиями, из которых не более половины картографировано и включено в официальные кадастровые описания. Как следствие, гидронимикон Камчатки практически не изучен, имеются преимущественно научно-популярные работы краеведческого плана, собственно научные филологические наблюдения над современным состоянием гидронимикона и всего топонимикона в целом отсутствуют.

С конца XX в. наблюдается стабильный рост интереса к изучению топонимических систем разных регионов с позиций антропоцентризма, поскольку именно топонимия является одним из важнейших источников объективных сведений о формировании этнолингвистического ландшафта территории и перспективах его динамики. В процессе изучения регионального топонимикона через описание номинативных моделей, сформировавших географическую номенклатуру региона, раскрывается специфика культурно-исторической эволюции локальных этносов.

Особенно интересны для наблюдения топонимиконы территорий с многослойными этногенетическими процессами, территорий с языковым субстратом, поскольку региональный языковой материал раскрывает специфику древней этноязыковой ситуации и дает возможность для сопоставительного изучения номинативных моделей топонимикона. Камчатка считается территорией

© Глущенко О.А., 2014

позднего заселения и поздней русификации, потому что русскоязычное население начало осваивать полуостров в конце XVII – начале XVIII вв., когда была сформирована русская государственность и начался процесс освоения Сибири и Дальнего Востока. Исконными жителями Камчатки до прихода русскоязычного населения были ительмены, коряки и чукчи (на границе современного Камчатского края с Магаданской областью и Чукотским округом). В условиях активной ассимиляции русского и аборигенных этносов на Камчатке в XVIII – XX вв. сформировался субэтнос русскоговорящих камчадалов. Дополнительный колорит в этноязыковую ситуацию полуострова внесли эвены, обосновавшиеся на Камчатке в XIX в. В XXI в. Камчатка в качестве историко-культурной зоны представляет собой итог многовековых ассимиляций неродственных этносов, стремительной трансформации хозяйственно-семейных отношений, широкого многоязычия и поликультурных контактов.

Проанализируем отдельный класс гидронимов, мотивированных наименованиями флоры и фауны (экогидронимы) с целью описания специфики языковой концептуализации экосистемы региона. В качестве рабочей мы используем следующую методологическую установку: комплексное описание совокупности единиц номинативно-семантической классификации раскрывает механизмы организации фрагмента ономастического пространства языка. Камчатские экологические гидронимы (экогидронимы) являют собой совокупность разноязычных номинативных единиц (около 350 корякских, ительменских, эвенских и русских топонимов), структурированных в ономастическом пространстве языка по понятийно-денотативным основаниям. Анализ механизмов данной классификации раскрывает особенности организации фрагмента экологических знаний в языковой картине мира жителей полуострова.

Класс экогидронимов построен по дихотомическому принципу, поскольку уже на первом уровне семантической классификации противопоставляются два микрокласса онимов – фитогидронимы и зоогидронимы. Каждый из подклассов допускает семантическое сегментирование второго и третьего уровней.

Класс фитогидронимов. Во всех номинативных моделях образования единиц данного класса имеется общая понятийная часть – названия отражают заполнение пространства растительными объектами как компонентами экосистемы (у всех гидронимов данного класса есть архисема «флора»). На основе лексико-семантического анализа топонимов и обобщения всех частных мотивировочных принципов выстраивается иерархия наименований класса.

Во-первых, в кругу фитогидронимов противопоставлены две общих номинативных модели: 1) наименование отражает наличие древесной или кустарниковой растительности по берегам водного объекта без указания на ее конкретную разновидность; 2) наименование отражает наличие определенного вида растительности по берегам водного объекта. Соответственно, на первом уровне членения семантического класса мы выделяем два подкласса, дальнейшее дробление которых логично подчинить номинативно-семантическому принципу.

1. Отапеллятивные гидронимы, мотивированные наличием древесной или кустарниковой растительности по берегам водного объекта без указания на ее конкретную разновидность. Уже в самом наименовании подкласса заложено основание для его дихотомического членения (второй уровень иерархии): 1.1) фитогидронимы, мотивированные наличием древесной растительности; 1.2) фитогидронимы, мотивированные наличием кустарниковой растительности.

1.1. Номинативный признак «река / ручей с деревьями» без смысловых наращений реализован только в корякских омонимичных гидронимах: *р. Утваям*[1] (правый приток р. Анапка, Караг. р-н); *р. Утваям*[2] (левый приток р. Уннэйваям, бас. р. Таловка, Пенж. р-н) и др. Замена первого аборигенного корня происходит по причине спецификации (сужения) значения: *р. Умуваям* (правый приток р. Палана, Тигил. р-н) и *р. Умэваям* (левый приток р. Ванэтат, бас. р. Таловка, Пенж. р-н) – коряк. «с толстыми деревьями река»; *р. Хухлотваям* (два левых притока р. Русаковая, Караг. р-н) – коряк. «река с дуплистыми деревьями» и др.

Комбинация смыслов «густые деревья по берегам» и «месторасположение в лесу» мотивирует происхождение следующих гидронимов: *р. Лесная (Уемлян, Вэемлен, Воемля)* (залив Шелихова, между рр. Палана и Пустая, Тигил. р-н); *р. Умкавылкуль (Умкавылкуюл)* (левый приток р. Белая (Пальматкина), бас. р. Пенжина) – коряк. «река густого леса» и др. Кажущийся на первый взгляд славянским по происхождению гидроним *р. Утка* (впадает в Охотское море, Усть-Больш. р-н) на самом деле ительменского происхождения: он является давним русифицированным вариантом исконного ительменского топонима *Ут* или *Уткыг* (от ительм. *ут (уд)* «лес»). Сужение комплексного номинативного признака мы видим в гидрониме *р. Утваям* (о. Карагинский) – коряк. «лесная дровяная река». Наименования водных объектов свидетельствуют, что густая и богатая растительность по берегам воспринималась исконным населением как норма, положительный и прямой мотивировочный признак. В противоположность именование реки с мотивировочным признаком «мелкий лес по берегам» нам встретилось один раз: *р. Талаучваям* (левый приток р. Большой Оммайваям, Пенж. р-н). Как мы полагаем, данный признак неактуален для общей стратегии наименования в сфере аборигенных топонимов. Обращает на себя внимание и тот факт, что доминируют аборигенные прямые отапеллятивные топонимы, тогда как переносные наименования появились в топонимическом слое, сформировавшемся уже в период русификации Камчатки: *руч. Голый* (левый приток р. Верхнекешумная, Быстр. р-н); *р. Лысая* (впадает в Охотское море, Елиз. р-н) и др. В славянских топонимах реализована антропоцентрическая метафора.

1.2. Обилие кустарников по берегам водного объекта мотивирует малую часть фитогидронимов: *р. Илкываям* (правый приток р. Апука, Олют. р-н) – коряк., алют. диал. «кора дерева, кустарника»; *р. Кустовая (Утваваям)* (правый приток р. Пенжина) – русская калька коряк. «кустарниковая река»; *оз. Оттоноп* (бухта Рессина, Олют. р-н) – коряк. «лесная (или кустарниковая) сопка» и др. Образная антропоцентрическая метафора реализуется один раз: *р. Горгачан (Горгочан)* (левый приток р. Быстрая, бас. р. Камчатка, Быстр. р-н) – эвен. «кудрявая», «бородатая», т.е. заросшая кустарником река.

2. Подкласс отапеллятивных гидронимов, мотивированных наличием определенного вида растительности по берегам водного объекта, объединяет наименования со следующими частными номинативными признаками: по берегам водного объекта произрастает тополь // береза // ольха // хвойные деревья // осина // ива // кустарник // травянистые растения // лишайники. Изобилуют наи-

менования тополиных и березовых рек, что отражает специфику фитосистемы полуострова. Так, тополиные реки и ручьи поименованы, как правило, однокоренными топонимами в корякском языке: *р. Таклявэем* (правый приток р. Черная, бас. р. Пенжина); *р. Тклеваям*[1] (правый приток р. Левая Лесная, Тигил. р-н); *р. Тклеваям*[2] (левый приток р. Мутная, бас. р. Воямполка, Тигил. р-н); *р. Тыкля-Куюл (Мя Тыклякуюл)* (левый приток р. Энычаваям, бас. р. Таловка, Пенж. р-н) и др. Эвенские гидронимы, отражающие тот же номинативный признак, представлены в меньшем объеме: *р. Улавкавчан*[1] (левый приток р. Быстрая, Быстр. р-н); *р. Улавкавчан*[2] (левый приток р. Вывенка, бас. р. Камчатка, Быстр. р-н); *р. Холоховчан (Кубавеем)* (правый приток р. Пенжина) и др. Собственно русские названия тополевых рек: *р. Тополовая*[1] (левый приток р. Козыревка, бас. р. Камчатка, Мильк. р-н); *р. Тополовая*[2] (правый приток р. Чананка, Быстринский р-н); *р. Горно-Тополовая* (левый приток р. Большая Хапица, Мильк. р-н) и др. Дополнительное смысловое наращение «размер» отражается в гидронимах 3-мя способами: 1) синтетическим способом через изменение значимого словообразовательного элемента в аборигенном наименовании: *р. Таклявааампиль* (левый приток р. Гыленга, бас. р. Тылхой, Пенж. р-н) – коряк. «малая тополевая речка»; 2) синтетическим способом через образование сложного аборигенного дефисного наименования: *р. Кай-Тэклаваям* (правый приток р. Ачайваям, Олют. р-н) – коряк. «малая тополевая река»; 3) аналитическим способом через введение определения *Малый / Большой* в составной гидроним: *р. Текловаям Большой, Малый* (правый приток р. Хайрюзова, Тигил. р-н).

В ряде случаев в корякских гидронимах основной номинативный признак «растущие на берегах реки тополя» осложняется дополнительными признаками, как-то: молодой тополь, единственная река с тополями вдоль берега, тропа вдоль берега реки, на реке долго сохраняется снег, река глубокая, берега реки с ракушечником, на реке есть заводь: *р. Кунтыкляваям* (левый приток р. Таловка, Пенж. р-н) – «единственная тополиная река»; *р. Хонтеклякууль* (левый приток р. Белая (Пальматкина), бас. р. Пенжина) – «одиночная тополевая речка»; *р. Нынчеваям* (левый приток р. Кутина, бас. р. Воямполка, Тигил. р-н) – «река молодого тополя»; *р. Ивчейвинтихляваям* (левый приток р. Пенжина) – «для быстрой ходьбы тополевая река»; по этой реке проходила тропа с побережья Олюторского залива на р. Пенжина; *р. Чиллитихляваям* (правый приток р. Энычаваям, бас. р. Таловка, Пенж. р-н) – «ракушечная тополевая река» и др. Дополнительный признак порядка следования и расположения реки или ручья в пространстве отражается исключительно через создание составного гидронима: *р. Теклевэем Третий* (левый приток р. Пахача, Олют. р-н); *руч. Тополовая Левая* (Быстринский природный парк); *р. Тополовая Первая* (Быстринский природный парк); *р. Тополовая Вторая* (правый приток р. Большая Хапица, Мильк. р-н).

«Березовых» водных объектов на Камчатке также много: реки, ручьи, бухты. Данный номинативный признак актуален при образовании ительменских, корякских, чукотских и русских гидронимов: *бухта Берёзовая* (юго-восток Камчатки); *р. Березина* (долина р. Налачево, Елиз. р-н); *р. Ичумач* (Собол. р-н) – ительм. «березовая»; *р. Лыгунваям* (левый приток р. Имлан, бас. р. Пенжина) – коряк. «березовая река» и др. Имеет место двойная номинация реки, при которой сохраняется в процессе калькирования исходный номинативный признак: *р. Берёзовая (Вылгилвэем, Выльгылвэем)* (правый приток р. Чёрная, бас. р. Пенжина) – чукотское название реки также переводится как «березовая река». Дополнительные смысловые наращения к базовому номинативному признаку в неславянских топонимах отражают признак глубины или размера водного объекта, характер местности, по которой протекает водный объект, специфику берез в данной местности: *руч. (р.) Вильгилькуюл* (левый приток р. Гайчавеем, бас. р. Пенжина) – коряк. «березовая глубокая река»; *р. Чалбугчан* (левый приток р. Оклан, бас. р. Пенжина) – эвен. «небольшая березовая река»; *р. Лигунаханяваям* (правый приток р. Куйвиваям, Пенж. р-н) – коряк. «река березового ущелья» и др.

По номинативному признаку «ольховая река» образованы русские и аборигенные гидронимы: *р. Ольховая*[1] (долина р. Налачево, Елиз. р-н); *р. Ольховая*[2] (впадает в залив Озерной, Усть-Камч. р-н); *р. Ольховая*[3] (правый приток р. Кавыча, Мильк. р-н); *р. Вытвирваям* (впадает в залив Тымлат, Караг. р-н) – коряк. «река ольховых листьев»; *руч. Гиленвээм* (левый приток р. Майнылвыгоргын, Олют. р-н) и др. корякские гидронимы, *р. Дуктыликич* (левый приток р. Быстрая, бас. р. Хайрюзова, Тигил. р-н) – эвен. «место, куда ходят за ольхой» и др. Распространенность данного номинативного признака для именования «ольховых» рек связано также с хозяйственным предназначением ольхи: настой из коры ольхи использовался как природный краситель для замши (ровдуги), из которой шили одежду, головные уборы и обувь народности Севера. Дополнительно отражен в названии только признак размера водного объекта: *р. Хайгыленга* (правый приток р. Гыленга, бас. р. Тылхой, между рр. Пенжина и Парен, Пенж. р-н) – коряк. «малая ольховая река»; *руч. Хеггилекуюл* (правый приток ручья Телилеуткуюл, бас. р. Таловка, Пенж. р-н) – коряк. «малая ольховая речка».

В группе «хвойных рек» по частотности выделяется номинативный признак «растущая по берегам реки лиственница», который использован при образовании корякско-чукотских гидронимов исключительно для именования рек и дополнительных смысловые наращений не получает: *р. Геоваам* (правый приток р. Кончуолен, бас. р. Пенжина); *р. Геева* (правый приток р. Хайлюля, Укинская губа, Караг. р-н). На Камчатке используется 2 русских гидронима для именования «лиственничных» территориально смежных водных объектов, по берегам которых еще сохранились лиственницы: *оз. Кроноцкое* (Елиз. р-н) и вытекающая из него *р. Кроноцкая* (*Лиственничная*) (впадает в Кроноцкий залив, Елиз. р-н). О реке Кроноцкой, первоначально называвшейся русскими Лиственничной, упоминается в «Чертежной Книге Сибири», составленной в 1701 г. тобольским картографом С.У. Ремезовым, следовательно, р. Кроноцкая (Лиственничная) была известна русским землепроходцам уже на рубеже XVII – XVIII вв. В 1713 г. на так называемом «Чертеже похода Козыревского» были обозначены ительменские острожки Кроноки и Нижние Кроноки. Примерно в то же время этот район под названием Кроноки появляется в камчатских «ясачных книгах». Оба русских названия возникли на месте исконных ительменских топонимов типа *Кродагыч, Крода-кыг, Кродкыг Крогыч* путем калькирования в период первой волны русификации Камчатки. Среди других хвойных деревьев, наличие которых по берегам реки мотивирует образование гидронима, мы выделим ель и кедр: *р. Кирганик* (левый приток р. Камчатка, Мильк. р-н) – вероятно,

ительм., в то же время близко к коряк. «кедровник»; *р. Кыррагонайваям* (правый приток р. Левая Лесная, Тигил. р-н) – коряк., палан. диал. «река кедровой горы»; *р. Томоваям* (впадает в озеро Паланское, Тигил. р-н) – коряк. «хвойная река»; *р. Кедровая (Айнын)* (левый приток р. Таловка, Пенж. р-н); *р. Еловка (Коочь, Коачь, Матёрая[2])* (левый приток р. Камчатка, Усть-Камч. р-н) и др.

«Осиновые» и «ивовые» реки и ручьи немногочисленны: *р. Аятыхлаваям* (левый приток р. Лигинмываям, Олют. р-н) – коряк. «дальняя осиновая река»; *р. Осиновая (Гельмувэем)* (правый приток р. Черная, бас. р. Пенжина, чукот.-коряк.); *руч. Ивовый* (левый приток р. Левые Самки, Быстр. р-н) и др.

Два вида кустарников стали основой для образования многочисленных гидронимов – тальник (ивняк) и орешник. Так, «тальниковые» водные объекты поименованы в русском и корякском языках: *р. Ияваям Большой, Малый* (левые притоки р. Пылговаям, Олют. р-н) – коряк. «тальниковая река»; *р. Гыявваям (Кутхи)* (правый приток р. Переваловая, бас. р. Тигиль) – коряк. «тальниковая река»; *р. Явваям* (правый приток р. Палана, Тигил. р-н) – коряк. «тальниковая река»; *руч. Тальничная* (правый приток р. Чананка, Быстр. р-н) и др. «Орешниковыми» являются три водных объекта: *р. Никлекуюл* (левый приток р. Пенжина) – коряк. «ореховая протока»; *р. Хаяныкланваям* (впадает в Олюторский залив, между рр. Укэлаят и Апука) – коряк. «малая орешниковая река»; *руч. Ореховый* (левый приток р. Быстрая (Хайрюзовка), Быстр. р-н). Водные объекты с можжевельником по берегам: *р. Венухваям* (левый приток р. Эссовеем, система р. Белая, бас. р. Пенжина) – коряк. «можжевельниковая река»; *руч. Венхоиский* (правый приток р. Микина между рр. Пенжина и Парен, Пенж. р-н) – возможно, русифицированное от коряк. «можжевельник». В корякском названии *руч. Клюквээм* (правый приток р. Эссовеем, система р. Белая, бас. р. Пенжина) отражен единичный номинативный признак «река волчьей ягоды».

Обилие травы на берегах водного объекта стало номинативным признаком для образования ряда корякских гидронимов: *р. Вайвеем* (правый приток р. Куньовеем, бас. р. Пенжина); *р. Вэвысесенваям* (левый приток р. Кануриваям, бас. р. Русакова, Караг. р-н); *р. Тваян* (левый приток р. Ича, Быстр. р-н) – коряк. «травянистая река». Смысловое осложнение данного номинативного признака мы встречаем в корякских и эвенских гидронимах: *р. Ганныямылхиваям* (правый приток р. Напана, бас. р. Тигиль) – коряк., палан. диал. «река ранней травы в тундре»; *р. Маневваям* (правый приток р. Ачайваям, Олют. р-н) – коряк. «река, где растет трава для плетения корзинок»; *р. Оракач (Ораках)* (правый приток р. Быстрая, бас. р. Хайрюзова, Тигил. р-н) – эвен. «заросли старой травы». Дополнительный смысл «растение или его ягоды пригодно для употребления в пищу или для лечения» объединяет корякские гидронимы Олюторского района: *лагуна Анана* (Олюторский залив) – возможно, коряк. «съедобное лекарственное растение»; *р. Яловаям* (впадает в лагуну Нерпичье озеро, Олютор. р-н) – коряк. «река, у которой собирают ягоду или другие съедобные растения». В некоторых топонимах содержится указание на съедобные корни растения: *р. Кимчекваям[1]* (левый приток р. Ургываям, между рр. Воямполка и Палана, Тигил. р-н) и *р. Кимчекваям[2]* (правый приток р. Правая Лесная, Тигил. р-н) – коряк.-чукот. «река съедобных картофелеобразных кореньев»; *р. Нубалыкич-Окат* (левый приток р. Куйкев-Окат (Куклев-Окат), бас. р. Хайрюзова, Тигил. р-н) – эвен. «река, где собирают корни съедобного растения» и др. Внутри данной подгруппы мы выделили антонимичные гидронимы, противопоставленные по признаку «характер, состояние растительности»: с одной стороны, *р. Кукутваям* (правый приток р. Вальваям, между рр. Укэлаят и Апука, Олют. р-н) – возможно, чукот.-коряк. «река, изобилующая растениями»; *р. Тинатына* (впадает в залив Мелководный, п-ов Елистратова, Пенж. р-н) – коряк., возможно, «цветущее место», с другой – *р. Кэньгуваям* (правый приток р. Ткаправаям, Пенж. р-н) и *руч. Кэньгуваям* (правый приток р. Пустая) – коряк. «река сухостоя, сушняка».

Мотивированы конкретными видами травянистой растительности следующие наименования водных объектов: *оз. Саранное (Федосьи)* (в северной части о. Беринга) – по берегам растет съедобное растение сарана, корни которого ительмены и коряки употребляли в пищу; *р. Ветлюн, Вэллан (Аманина)* (впадает в зал. Шелихова между рр. Тигиль и Воямполка, Тигил. р-н) – от ительм. *вэхльнун* «кипрей»; *р. Черемошная* (правый приток р. Камчатка, Мильк. р-н); *р. Нухен* (левый приток р. Оклан, бас. р. Пенжина) – эвен. «дикий лук, черемша»; *р. Крапивная* (левый приток р. Камчатка, Мильк. р-н); *р. Клюквенная Большая* (правый приток р. Камчатка, Мильк. р-н); *р. Арлыч* (правый приток р. Камчатка, Мильк. р-н) – ительм. «папоротник»; *р. Ламкайлингваям* (левый приток р. Вилюйвэем, бас. р. Шаманка, Пенж. р-н) – коряк. «вторая малая голубичная река» и др. Как правило, формируют номинативный признак названия тех растений, которые имеют хозяйственное применение: корни сараны, морошка, голубика и черемша, папоротник-орляк употребляются в пищу, осока, крапива используется в хозяйстве как материал для плетения сетей, ниток, веревок.

Мох, ягель также имели важное хозяйственное значение в жизни аборигенного населения Камчатки: мох служил фитилем в жирнике, ягелем питались олени, поэтому разноязычных гидронимов данной подгруппы много: *руч. Моховой* (правый приток р. Чаба, Быстр. р-н); *бухта Моховая* (северное побережье Авачинской губы); *р. Мегуваям* (правый приток р. Вывенка, Олют. р-н) – коряк. «мховая река»; *р. Авальгырникиваям* (правый приток р. Рекинники, Пенж. р-н) – коряк., возможно, «белый болотный мох»; *р. Ватапваям* (левый приток р. левый Лесная, Тигил. р-н) – коряк. «ягельная река»; *р. Луянываям* (левый приток р. Анапка, Караг. р-н) – коряк. «река с настоящим ягелем»; *руч. Яныяный* (левый приток р. Гыленга, бас. р. Тылхой, Пенж. р-н) – коряк. «ягельное место» и др.

Анализ фитогидронимов показывает, что формируют номинативный признак названия тех растений, которые имеют широкое хозяйственное применение: из ствола тополя выдалбливали лодки, береза использовалась как строительный материал, из ее коры плели корзины и домашнюю утварь; настой из коры ольхи применялся как природный краситель и т.д. Стратегия номинатора определяется исключительно функциональным подходом к объектам экосистемы, поэтому, несмотря на обилие элементов фитосистемы полуострова, названия далеко не всех растений находят отражение во внутренней форме топонимов. В кругу аборигенных фитогидронимов представлены в основном прямые номинации, но при порождении славянских топонимов мы нередко обнаруживаем ассоциации с внешностью человека и его физическими способностями.

Класс зоогидронимов. Класс названий водных объектов по особенностям животного мира (зоо-

топонимы) имеет иную внутреннюю иерархию в сравнении с классом фитотопонимов. Так, на первом уровне внутреннего членения мы выделим три подкласса, в мотивировочном признаке членов которых будут обозначены виды живых существ: 1) зоотопонимы, мотивированные названиями рыб и ракообразных; 2) зоотопонимы, мотивированные названиями животных; 3) зоотопонимы, мотивированные названиями птиц. Каждый микрокласс представляет собой членимую структуру.

1. Зоотопонимы, мотивированные названиями рыб и ракообразных. На первом уровне членения подкласса используется общая с фитогидронимами смысловая оппозиция «название мотивировано родовым наименованием – название мотивировано видовым именем»: противопоставлены зоотопонимы, отражающие наличие рыбы в водном объекте, и зоотопонимы, производные от конкретного наименования рыбы и ракообразных.

Общие названия рыбных водных объектов: *руч. Рыбный* (левый приток р. Быстрая (Хайрюзовка), Быстр. р-н); *оз. Рыбное* (сточное озеро, к северо-востоку от вулкана Ичинская сопка, Быстр. р-н) и др. Корякские и ительменские топонимы образованы от разных корней, поскольку мотивированы такими дополнительными признаками, как «возрастной период рыбы» (малек – взрослая рыба – умирающая после нереста рыба), «протяженность водного объекта» и «сорасположение реки с объектами рельефа»: *р. Ганычалан* (правый приток р. Таловка, Пенж. р-н) – коряк. «рыбная»; *р. Ганьниваям* (левый приток р. Гайчавеем, бас. р. Пенжина) – коряк., возможно, «река с рыбой»; *р. Келюгыч (Горбушечья)* (на восточном побережье Камчатки) – ительм. «река маленьких рыбешек»; *р. Мигиваям* (левый приток р. Гапьниваям, система р. Белая, бас. р. Пенжина) – коряк. «мальковая река»; *р. Ивылыныльхываям* (левый приток р. Энынгваям, бас. р. Рекинники, Пенж. р-н) – коряк. «длинная рыбная река» и др. Обратим внимание на семантику топонима *р. Егольгиваям* (правый приток р. Рассошина, бас. р. Тигиль) – коряк. «река истощенной, ободранной после нереста рыбы». Спецификацию значения топонима формирует уникальная сема «умирающая после нереста рыба», осознание которой опирается на этнолингвистический контекст: только камчатские породы лосося нерестятся один раз в жизни, после чего погибают. Семантика топонима свидетельствует, что доминирующим видом рыбы в реке был именно лосось. Ситуация отсутствия рыбы в водном объекте, напротив, не становится генеральной стратегией именования, поскольку осознается как аномалия. Поименованная по отсутствию рыбы река встретилась один раз: *р. Пшамакунган* (Олют. р-н) – коряк. «безрыбная».

Подкласс зоотопонимов, производных от конкретного наименования рыбы и ракообразных, отражает ценностную классификацию рыб в языковом сознании жителей полуострова: лососевые рыбы противопоставлены всем остальным (белорыбице), среди лососевых на вершине градации находится чавыча, а завершает иерархию горбуша. На втором уровне семантического членения по понятийно-денотативному принципу выделяются группы подкласса. В названиях камчатских водных объектов номинативными признаками выступают наименования всех пород лососевых рыб и только некоторых пород рыб с белым мясом, которые имели важное промысловое значение. По номинативному признаку «наличие чавычи в водном объекте» образованы русские топонимы Быстринского природного парка: *руч. Чавыча Правая* (берет начало на северо-западном склоне г. Янпат) и *р. Чавыча (Эвэчывэем, Чучун)* (левый приток р. Тигиль) – река имеет три семантически равноценных номинации, причем славянский топоним является полной калькой корякского топонима *Эвэчывэем* «чавычья река». Названия «чавычьих» рек распространены на полуострове: *р. Авача (Сувачу, Савача, Овача, Вовача)* (впадает в Авачинскую губу, Елиз. р-н) – ительм. «чавыча» или коряк. *эвэч* «чавыча»; *р. Сувоен (Чувваям)* (левый приток р. Быстрая, бас. р. Хайрюзова, Тигил. р-н) – ительм. «чавычная», адаптировано корякским языком; *р. Кавача*[1] (впадает в одноименную лагуну, Олют. р-н); *р. Кавача*[2] (правый приток р. Камчатка, Мильк. р-н) – корякские омонимы и др.

Все названия «кетовых» рек имеют одинаковый первый корень в корякском и эвенском языках: *р. Кетаваям* (правый приток р. Агваям, Олют. р-н) – коряк. «кетовая река»; *р. Кетаальваям* (левый приток протока Пылговаям, бас. р. Апука, Олют. р-н) – коряк. «богатая рыбой кетой и снежная»; *р. Кэтонитонваям* (о. Карагинский) – коряк., возможно, «река, откуда выходит рыба кета»; *р. Кетачан (Ича)* (образована в результате слияния р. Кетачан Первый, Кетачан Второй и Неута, сливаясь с р. Копылье, дает начало р. Ича, Быстр. р-н) – эвен. «малая кетовая» и др.

Собственно «нерковые» реки поименованы славянами: *р. Ильинская* (впадает в Тихий океан, Елиз. р-н) – название реки связано с ильинской неркой (августовская нерка, идет после Ильина дня); *р. Первая Красная (Китхажниц)* (левый приток р. Средняя Гольцовка, бас. р. Большая, Елиз. р-н) и др. В то же время существует гидроним *оз. Ажабачье (Ажаба, Азабач, Шантальское)* (протока, бас. р. Камчатка, Усть-Камч. р-н) – словом *арабыч* (*арабуч, арабуц, арабус, азабыч, озабыч, озабуч, озябач, озябыч, ажабыч*) камчадалы называют нерестовую нерку второго потока в противоположность нерестовой нерке первого потока *(красница, красная, красна)*.

Названия «горбушовых» рек образованы преимущественно в корякском языке: *р. Асуваям* (правый приток р. Сиганэктан, бас. р. Тымлат, Караг. р-н) – коряк., палан. диал. «горбушечья река»; *р. Кай-Ачи* (правый приток р. Апукваям, Олют. р-н) – коряк., возможно, «малая горбушья»; *р. Оссора, Кангираиваям (Оссорка)* (впадает в бухту Оссора, Караг. р-н) – русск. модификация коряк. караг. диал. *кангираиваям* «жилище, дом горбуши»; *р. Усатаваям* (впадает в лагуну Средняя, Олюторский залив) – коряк. алют. диал. «горбушная река» и др. Все славянские наименования однокоренные: *р. Горбушечья (Келюгыч)* (на восточном побережье Камчатки); *р. Горбуша* (левый приток р. Камчатка, Мильк. р-н) и др.

Нам встретилось одно название «кижучовой» реки, образованное в русском языке на базе исконного ительменского топонима: *р. Кижичонок* (левый приток р. Большая, Елиз. р-н).

Особое место между лососевыми и рыбами других пород занимает голец, чье мясо имеет приятный розовый цвет и напоминающие лосось вкусовые качества. Гольца ловят круглый год, местные жители его ценят наравне с горбушей. Среди наименований «гольцовых» водных объектов преобладают русские топонимы центральной части Камчатки: *оз. Большое Гольцовое* и *оз. Гольцовое Малое* (Быстринский природный парк) и др.

Названия только отдельных и особо ценных в пищевой цепи пород рыб (сельдь, хариус, камбала и др.) с белым мысом мотивируют гидронимы. Бо-

гатая сельдью бухта имеет русское наименование: *бухта Жировая (Южная Жировая, Инадин)* (между мысами Крутым и Раздельным) – в бухту регулярно приходила авачинская жирующая сельдь, промысел которой велся вплоть до 50-х годов XX в. Наименования «сельдевых» рек нам встретились только в топонимиконе Корякии: *р. Ука (Укуваем)* (Укинская губа, Караг. р-н) – коряк. «сельдяная река»; *р. Укаяктынваям* (впадает в залив Корфа, Олют. р-н) – коряк. «сельдяная река с обитающими чайками» и др. Все корякские наименования «хариусных» рек являются омонимичными: *р. Кичавваям*[1] (левый приток р. Пенжина); *р. Кичавваям*[2] (левый приток р. Рекинники, Пенж. р-н); *р. Кичавваям*[3] (правый приток р. Энынчваям, бас. р. Рекинники, Пенж. р-н) и *р. Кичавваям*[4] (левый приток р. Пустая, Пенж. р-н) – коряк.-чукот. «хариусная река». На основе корякского корня образовано в русском языке название *р. Кичевина* (левый приток р. Озерная, Караг. р-н). Также выделим названия рек с кунжей и микижей: *р. Кунжик* (впадает в Охотское море между рр. Колпакова и Крутогорова, Собол. р-н); *р. Окыньчоваям* (впадает в Пенжинскую губу, Пенж. р-н) – коряк. «кунжевая река»; *р. Микижина* (правый приток р. Малая Кимитина, Мильк. р-н) и др. Нам встретилось единичное славянское название реки с камбалой: *р. Камбальная, Камбалина (Питпуй, Мутепкуп)* (впадает в Охотское море, Усть-Больш. р-н).

Среди ракообразных особо ценится краб: *бухта Раковая* (восточное побережье Камчатки, Елиз. р-н) – бухта поименована в XVIII в. по обилию раков (крабов).

2. Зоотопонимы, мотивированные названиями животных. Внутри этого подкласса топонимы противопоставлены по понятийно-денотативному принципу в зависимости от названия конкретного вида животного (олень, горный баран, конь, медведь, суслик и др. грызуны, росомаха и т.п.) – всего 15 рядов наименований, например: *р. Кепен* (правый приток р. Морошечная, Тигил. р-н) – коряк., возможно, «росомаха»; *р. Таталаваям* (левый приток р. Шаманка, Тигил. р-н) – коряк., палан. диал. «лисья река»; *руч. Соболиный* (левый приток р. Рассошина, Быстр. р-н); *р. Игиньвильваям* (левый приток р. Кичига, Караг. р-н) – коряк. «река остановившегося волка»; *р. Козийваям* (левый приток р. Апука, Олют. р-н) – коряк. «козья река»; *р. Нынгачу, Нынгучу (Голыгина)* (впадает в. Охотское море, Быстр. р-н) – ительм. «река, где обитают выдры»; *бухта Калику (Гека)* (залив Корфа, Олют. р-н) – коряк. «пестрая нерпа»; *бухта Моржовая* (восточное побережье Камчатки, Елиз. р-н); *залив Бобровое море (Кроноцкий)* (между полуостровами Шипунским и Кроноцким) – происхождение связано с наличием у берегов морского бобра (калана), к концу XVIII в. уничтоженного, и др. Самыми многочленными являются ряды названий «оленьих», «бараньих», «конских» и «медвежьих» водных объектов.

Преобладают наименования именно «оленьих» рек и ручьев: *руч. Олений*[1] (долина р. Налачево, Елиз. р-н); *руч. Олений*[2] (левый приток р. Сопочная, Быстр. р-н); *р. Карага, Харанынын* (впадает в бухту Карага, Карагинский залив) – русская адаптация *харанынын* – коряк., караг. диал. «оленное место»; *руч. Каралевский* (левый приток р. Воямполка, Тигил. р-н) – русское производное от эвен. «загон для оленей» и др. Смысловая дифференциация есть только среди корякских и эвенских гидронимов. Так, в корякском языке четко противопоставляются номинативные признаки «река / ручей, где обитают дикие олени» – «река / ручей, где обитают прирученные, домашние олени», поэтому можно противопоставить следующие корякские наименования: *р. Илввиваям* (приток р. Мал. Чалбугчан, Пенж. р-н); *р. Элваваям* (правый приток р. Пустая, Пенж. р-н) – коряк. «река диких оленей» и др., с одной стороны, и *р. Вээнхаваям* (правый приток р. Ивашка, Караг. р-н) – коряк. «река важенок, ручных оленей», с другой стороны. В эвенских топонимах мы не встретили такой оппозиции номинативных признаков, поскольку для эвенов оказывается более существенным противопоставление «самец – самка»: *р. Элкевая* (левый приток р. Копылье, бас. р. Ича, Быстр. р-н) – эвен. «домашний олень, вожак» и *р. Конгуасыен* (левый приток р. Оклан, бас. р. Пенжина) – эвен.-коряк. «важенка с теленком». Дополнительные смысловые наращения номинативного признака связаны с понятием возраста животного и встречаются только в корякских топонимах: *р. Карночивеем* (впадает в Пенжинскую губу, между р. Парен и п-овом Елистратова, Пенж. р-н) – коряк.-чукот. «крупный старый дикий олень»; *р. Каюлеваям* (правый приток р. Шаманска, Пенж. р-н) – коряк. «телячья река».

3. Зоотопонимы, мотивированные названиями птиц. Как и в первом подклассе систематизация наименований опирается на понятийно-денотативный принцип и допускает 2 уровня членения: 1) противопоставление сектора топонимов, мотивированных родовым и видовыми наименованиями; 2) детализация сектора топонимов, мотивированных видовыми наименованиями.

Так, собственно птичьи реки представленными русским и корякскими гидронимами: *р. Ливланваям* (левый приток р. Пустая, Пенж. р-н; коряк.) – коряк. «река, на которой имеются гнездовья птиц»; *р. Хай-Псиканваям* (левый приток р. Макаровка, впадающей в пролив Литке, Караг. р-н) – коряк. «река малых пташек»; *руч. Птичий* (левый приток р. Левые Самки, Быстр. р-н). Названия водных объектов, в которых в мотивировочном признаке содержится видовое наименование птицы (чайка, гусь, кукушка, ворона, лебедь, сорока, орел, сокол, кулик и др.), представлены 14 рядами: *бухта Чаячья (Крюгера)* (севернее мыса Чаячьего, западное побережье Камчатского залива); *р. Какукваям* (о. Карагинский) и *р. Кекукваям* (левый приток р. Инноваям, бас. р. Палана, Тигил. р-н) – коряк. «кукушечья река»; *р. Валоваям* (впадает в лагуну Анпуянгвын, залив Уала, Караг. р-н) – коряк. «воронья река»; *р. Оленгенде* (правый приток р. Быстрая, бас. р. Камчатка, Мильк. р-н) – эвен. «воронья»; *р. Итульваранваям* (правый приток р. Гатымынваям, Олют. р-н) – коряк., алют. диал. «река, где гнездятся гуси»; *р. Майни Ивехватваям* (левый приток р. Вывенка, Олют р-н) – коряк., возможно, «большая сорочья река»; *р. Ювыкуюл* (правый приток р. Имлан, бас. р. Пенжина) – коряк. «гагарья заводь, река»; *р. Сеэрваям* (правый приток р. Луэрваям, между рр. Вывенка и Озерная, Олют. р-н) – коряк., алют. диал., возможно, «куликовая река»; *оз. Синичкино* (в северо-восточном направлении от Петропавловска-Камчатского) и др. Многочленными являются названия «чаячьих», «кукушечьих», «вороньих» и «гусиных» водных объектов. Востребованность номинативного признака в первых четырех группах мы связываем с особой значимостью перечисленных пород птиц в языковом сознании жителей: чайки, например, сопровождают промысел, это верные спутники рыбаков, в них, по поверьям, переселяются души погибших рыбаков; ворон – тотемная птица-божество у коряков и ительменов; гуси являются самой ценной промысловой птицей на полуострове и т.д.

Итак, мотивированные наименованиями флоры и фауны камчатские экологические гидронимы (экогидронимы) являют собой совокупность разноязычных номинативных единиц (корякские, ительменские, эвенские и русские топонимы), структурированных в ономастическом пространстве языка по понятийно-денотативным основаниям. Анализ механизмов данной классификации раскрывает особенности организации фрагмента экологических знаний в языковой картине мира жителей полуострова. Мотивируют экогидроним названия тех растений и животных, которые имеют высокую практическую ценность для номинатора. Класс экогидронимов построен по дихотомическому принципу, поскольку уже на первом уровне семантической классификации расподобляются фитогидронимы и зоогидронимы. Каждый из микроклассов допускает семантическое сегментирование второго и третьего уровней, сквозным принципом организации является противопоставление мотивированных родовым и видовым наименованием топонимов. Полионимия свойственна в целом топонимикону Камчатки, в кругу экогидронимов мы встречаем одновременное употребление исконного северного и калькированного славянского наименования с одинаковой номинативной моделью. Повторение мотивировочного признака не только свидетельствует о его универсальности и типичности, но и отражает значимость языковой репрезентации элементов экосистемы в языковой картине мира аборигенного и пришлого населения Камчатки. Система гидронимов Камчатки, будучи организованной системой единиц культурного кода, заключает в себе квинтэссенцию региональной культуры, в которой, как в призме, преломляется и играет всеми цветами радуги в неповторимом спектре общенациональная культура страны.

Список сокращений:
Алют. – алюторский, бас. – бассейн, г. – гора, диал. – диалектный, ительм. – ительменский, коряк. – корякский, коряк.-чукот. – корякско-чукотский, о. – остров, оз. – озеро, палан. – паланский, п-ов – полуостров, р. – река, рр. – реки, руч. – ручей, чукот. – чукотский, эвен. – эвенский, Быстр. р-н – Быстринский район, Елиз. р-н – Елизовский район, Караг. р-н – Карагинский район, Мильк. р-н – Мильковский район, Олют. р-н – Олюторский район, Пенж. р-н – Пенжинский район, Собол. р-н – Соболевский район, Тигил. р-н – Тигильский район, Усть-Больш. р-н – Усть-Большерецкий район, Усть-Камч. р-н – Усть-Камчатский район.

Glushchenko O.A.
Vitus Bering Kamchatka State University

LINGUISTIC CONCEPTUALIZATION OF NATURE CONCEPTION IN REGIONAL TOPONYMY (ON THE EXAMPLE OF KAMCHATKA HYDRONYMS)

Summary
In this work the author's interpretation of organization of hydronyms' class, motivated by the names of animals and plants, is presented. Toponyms are regarded as a part of toponymic linguistic perception of the world, some system relations are defined, the linguo-historcal commentary is given. Nominative features, which have formed the hydronyms, contain the information about not only peculiarities of the territory's ecosystem, but also they reflect the information, interpreted through the prism of linguistic perception, about the original types of house-keeping, creeds and signs, values of a person.
Keywords: semantics, internal form, hydronym, zootoponym, phytotoponym.

УДК 82'06.091

«QUEER» СТУДІЇ – ЛАКУНА У ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

Жорнокуй У.В.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Предметом аналізу цієї статті стали окремі проблеми теорії «queer» у вітчизняній науці, а також було окреслено можливі перспективи її розвитку як міждисциплінарних студій.
Ключові слова: деконструкція, Інший, міждисциплінарний, сексуальна поведінка, статева ідентичність, стать, queer.

Постановка проблеми. Теорія «queer» зародилась на початку 90-х років минулого століття в США як літературознавчо-культурологічна дисципліна, опираючись на здобутки гей-лесбійських студій та філософську концепцію Мішеля Фуко та Жака Лакана. Дослідники «queer» приймають постмодерністську невизначеність та різноманітність як аксіому в своїх культурологічних критичних розвідках та працях. У той час, як гей-лесбійські дослідження беруть за основу лише гомосексуальність, теоретично-методологічну базу студій «queer» розширюють поняття «транссексуальність», «бісексуальність», «статеві відхилення», «фетиш» тощо. Дослідники теорії «queer» розширили сферу своїх зацікавлень у порівнянні з теоретиками фемінізму чи послідовниками гендерних студій: вони аналізують усі види сексуальної поведінки, складові концепти статевої ідентичності та категорії девіантного й нормального через призму статі [6, с. 1061].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія «queer», зважаючи на предмет свого вивчення, є мультидисциплінарною галуззю науки, яка стоїть на перетині гуманітарно-соціологічної та медично-

© Жорнокуй У.В., 2014

природничої сфер. Як галузь науки, вважаємо, що теорія «queer» повинна дистанціюватися від односпрямованості та визначеності до багатовекторності й комплексності підходів у характеристиці статі. Невипадково, термін «статева ідентичність» постає поняттям відкритим і нефіксованим, бо насправді не визначає, ким людина є за статевою ознакою. Про це говорили чимало американських теоретиків й дослідників «queer», як Джудіт Батлер [5], Майкл Варнер [12], Девід Галперін [7], Єва Косовська Седґвік [11]; польських Яцик Кохановський [8] та Єва Мєжелінська [9]; дописувачі датського веб-видання «Trikster» під загальною редакцією Матіаса Данбольда. Проблеми «queer», загалом, є малодослідженими в українській науці, проте спостерігається тенденція до зростання їхньої популярності в рамках мас-дискурсу. На цю тему з'явилось й декілька розвідок, наприклад, «Квір і мас-медіа» (автор О. Пода), проте широкого розголосу набула до певної міри епатажна антологія «120 сторінок содому» [1], що підтверджує запити сьогодення: «Subversion[1] carries a market value» [5, с. 20].

Мета статті. Головною метою цієї роботи є окреслити основні проблеми «queer» студій у рамках української науки, які, зважаючи на стан їх дослідження та зацікавлення загалом, залишається питанням табуйованим для широкого кола реципієнтів, а у майбутньому, вважаємо, стане тенденцією мас-дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, одна із проблем, з якою стикаємося у процесі вивчення проблеми «нетрадиційної» орієнтації, – це неперекладність самого англійського терміну «queer» українською мовою. Звичайно, еквіваленти існують, але вони не будуть адекватно відтворювати свій відповідник у мові-оригіналі. По-перше, завжди інтерпретативна парадигма залучатиме негативну семантику («queer» перекладається як «дивний, дивакуватий» і навіть «сумнівний, підозрілий» [2, с. 427]). По-друге, український варіант семантично вужчий, бо передбачає лише один аспект «queer» – «гомосексуаліст» [2, с. 427], що одночасно обмежує предмет вивчення, зупиняючись лише на гей-лесбійських дослідженнях.

Проте, коли вживаємо термін «queer» як характеристику патологічної сексуальності, постає запитання, що послужило основним чинником уніфікації гетеросексуальності як виміру норми еротичного? З цього погляду, складники «queer» постають антиномією до гетеросексуальності, але ніяк не нівелюють стереотипу про свою «антинормальність». Залучення терміну «патологія» у наш час також є невиправданим, бо інтерпретація Іншої сексуальної поведінки тільки з позицій медицини, уже не тільки не актуальна, а й одностороння. Це, у свою чергу вимагає введення нового терміну як «сексуальна ідентичність», позбавленого заполітизованості та антинормальності.

Книга Дж. Батлер «Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity» до певної міри постає як опозиція фемінізму, бо авторка вважає, що останній, звертаючись до дихотомії «жінка/чоловік», поглиблює проблему статевої ієрархії та винятковості, проте у фемінному ракурсі. Метою ж американської дослідниці було «to open up the field of possibility gender without dictating, without dictating which kinds of possibilities ought to be realized» [5, с. 9]. Звідси постає питання, чи праця Дж. Батлер культурологічного чи критично-теоретичного характеру, але уже постановка подібної проблеми свідчить про те, що «... the strong distinction between the two enterprises has broken down» [5, с. 10].

По-друге, зважаючи на те, що межі «queer» студій розмиті, то й предмет її вивчення теж виходитиме за рамки поняття «стать» чи «сексуальна поведінка» й вимагатиме перегляду дефініції зазначених понять аж до повної їх реконструкції й, можливо, дестабілізації. Наперед задана гетеросексуальність визначає спосіб витворення (усвідомлення) людиною її статі, а статеві стандарти детермінують сексуальне бажання та способи його реалізації, що у свою чергу формує поняття статевої норми і відхилення. Таким чином, переосмислення категорій гендеру та сексуальності – є першочерговим завданням «queer» студій, оскільки вони засновані на системі «stratyfikacji społecznej, z jego wykluczeeniami i jego przemocą» [10, с. 9]. Відзначимо, що окреслена ціль доволі далекоглядна, але це дасть змогу дивитись на власне тіло й інтерпретувати сексуальні бажання з позицій відмінних від тих, де поняття статі – стале і уніфіковане. З погляду теорії «queer», перегляду вимагає й трактування сексуальності не як похідної статі[2], а, навпаки, як рівнозначного з нею елементу людського життя.

Переосмислюючи категорію статі, Дж. Батлер по-іншому інтерпретує й поняття «queer». На думку дослідниці, важливу роль в трактуванні «нормального/ненормального (чи й антинормального)» набуває категорія етносу, яка як класифікаційна одиниця набуває семантики обмеження.

По-третє, погоджуємось з думкою Дж. Батлер [5], що стать є категорією перформативною, оскільки одночасно належить вимірам біологічним і культурологічним. Одновимірність у трактуванні категорії статі у контексті «queer» студій породжує виникнення поняття «меншовартості», «антинормальності», «патології» тощо, що свідчить про залучення дослідником не всіх необхідних класифікаційних типологій для аналізу, й звужує предмет вивчення лише до гомо-/гетеро-категорій. Тому дослідження проблем «queer» повинні опиратися не тільки на бінарну позицію «сексуальність/стать», а й паралельно висвітлювати їх у двох ракурсах – біологічному й суспільно-культурологічному.

Виходячи з цієї позиції, стать не є наперед біологічно заданою категорією, а, навпаки, свого роду «результатом виробництва», яке відбувається під впливом різних чинників, тому стать – це не «річ сама у собі», а те, що «... we anticipate and produce through certain bodily acts» [5, с. 16]. Неспівпадіння набутих і заданих статевих рис породжує конфлікт гендеру, який поглиблюється категорією нудьги, а це дає змогу говорити про включення теоретико-методологічну парадигму «queer» студій й екзинтенціоналістських постулатів.

Як бачимо, зважаючи на дискусійність можливих визначень статі і пов'язаної з ними сексуальної поведінки, необхідно переглянути не тільки можливі складники статевої норми (ідеалізований статевий диморфізм, гетеросексуальна взаємодоповнюваність тіл, ідеалів та норм щодо категорій маскулінності й фемінності, більшість з яких – це національні, етнічні чи племінні «неписані закони» й заборони), а доповнити їх перелік при проведенні дослідження з проблем «queer» студій. Часто статева норма кодифікується з огляду на панівну релігію народу. Для прикладу, в Україні, вважаємо, у цьому плані гальмівним фактором постає християнство, яке накладає обмеження й навіть на чуттє-

[1] Маємо на увазі й статеву, і гендерну – У.Ж.

[2] Подібне трактування суголосне інтерпретативним постулатам «концепції браку», популярної в дослідженнях теоретиків фемінізму.

ву сторону гетероеротичного, а навіть елементарно нівелюючи її за допомогою постулату про «чистоту наших думок і тіл». Усе, що знаходиться за рамками останньої постає як обмеження, яке християнство реалізує через категорію «гріха».

Існування навіть найменшої прив'язаності дослідником до уявлення про гетеростатеву норму може сформувати поняття «додатка» при трактуванні «Іншої» сексуально-статевої поведінки. Постає питання: що зумовлює залучення саме цього поняття при інтерпретації? Система мови певною мірою регулюється за допомогою механізму бінарних понять і концептів, наприклад, «добро/зло», «життя/смерть», «душа/тіло», «мир/війна», «прекрасне/непрекрасне» тощо, про що говорив ще Ж. Дерріда. Закономірно, що коли існує дихотомія «чоловік/жінка», мовна свідомість не знаходячи опозиційного елемента для негетеросексуальної поведінки, сприймає її як щось маловажливе, або й навіть – заборонене. Більше того, опираючись на твердження про мовний бінаризм, можна пояснити присутність негативної семантики в трактуванні гомосексуального: один із елементів у бінарній парі сприймається позитивно, як-от зазначені вище категорії добра чи миру, на відміну від іншого, який репрезентує антонімічне поняття. Аналогічно відбувається з гомо-, бі- й транссексуальним як опозиційними поняттями до гетеросексуального.

Висновки і перспективи дослідження. У час глобалізації науки й виходу компаративістики на міждисциплінарний рівень відсутність методологічних, теоретичних й практичних здобутків у галузі «queer» студій постає як значуща проблема вітчизняної науки. Оскільки «... style is complicated terrain, and not that we unilaterally choose or control with the purposes we consciously intend... Neither grammar nor style are politically neutral» [5,с. 19], то при перекладі з мови оригіналу певного твору чи при дослідженні творчості важливо враховувати усі можливі інтерпретативні методи з метою уникнення можливості упередженого аналізу та трактування шляхом національно й культурно прийнятної статевої норми. Відомо, що не тільки гомо-, транс- чи бісексуальна поведінка потребує перегляду й своєї переоцінки як зразка девіантного, а й еротичне загалом. Зазначена проблема свідчить про те, що традиційні методи дослідження постають неактуальними й усе більше загострюють проблему «смерті автора», поступаючись масштабністю синергетичному методу. У цьому ракурсі «queer» студії дають змогу дослідникам-літературознавцям не просто по-новому, а по-іншому подивитись на предмет свого дослідження й, як висновок, говорити про статево-еротичний комплекс вітчизняної літератури, яка у різні періоди свого розвитку доволі часто сублімувала почуття справжні в почуття необхідні й прийнятні у рамках національно-культурної традиції.

Потенціал «queer» студій – значний, як було зазначено вище, зважаючи на відсутність напрацювань будь-якого характеру. Хоча шлях її академічної уніфікації буде складним і довгим, бо тісно пов'язаний з національною ГЛТБ-політикою, впливом релігії, існуючих стереотипів на поняття гетеростатевої норми й, щонайголовніше, готовністю реципієнта сприймати стать як сукупність біологічно заданих і набутих рис, та соціалізацією самих ГЛТБ-представників. При подвійній реалізації своєї статі – справжньої і тієї, яку хочуть бачити, – творчість постає можливістю проявити свою «Іншу» суть, тому залучення «queer» студій в подібній ситуації є вимогою об'єктивного, ґрунтовного й вичерпного аналізу.

Список літератури:

1. 120 сторінок содому. Сучасна світова лесбі/гей/бі література. Квір-антологія [Текст] / упоряд. І. Шувалова [та ін.]. – К. : Критика, 2009. – 138 с.
2. Балла М. І. Новий англо-український словник – Понад 160 000 слів та словосполучень – 4-е видання, випр. та доп. / Слав М. І. Балла. – К. : Чумацький шлях, 2007. – 668 с.
3. Фуко М. Історія сексуальності / Фуко Мішель. – Харків : Око. – Т.2 : Іструмент насолоди. – 1999. – 288 с.
4. Фуко М. Історія сексуальності / Фуко Мішель. – Харків : Око. – Т.3 : Плекання себе. – 2000. – 264 с.
5. Butler J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity / Judith Butler. – New York : Routledge, 1990. – 256 p.
6. Encyclopedia of Erotic Literature / Ed. by Gaetan Brulotte, John Phillips. – New-York – London : Routledge, «Taylor and Francis Group», LLC, 2006. – 1620 p.
7. Halperin D. Saint Foucault: Towards a Gay Hagiography / David Halperin. – New York : Oxford Press, 1995. – 246 p.
8. Kochanowski J. Spektakli wiedza. Perspektywa społecznej teorii queer / Jacek Kochanowski. – Łodź : Wschod-Zachod, 2009. – 311 s.
9. Mizielińska J. Płeć, ciało, seksualność. Od feminizmu do teorii queer / Joanna Mizielińska. – Krakow : Universitas, 2006. – 248 s.
10. Queer Studies. Podręcznik kursu / Red.: Marta Abramovicz, Robert Biedroń, Jacek Kochanowski. – Warszawa : Kampania Przeciw Homofobii, 2010. – 234 s.
11. Sedgwick E. K. Epistemology of the Closet / Eve Kosofsky Sedgwick. – Berkeley : University of California Press, 1990. – 258 p.
12. Warner M. Fear of a Queer Planet / Michael Warner. – Minneapolis : University of Minnesota Press, 1993. – 334 p.

Жорнокуй У.В.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

«QUEER» СТУДИИ – ЛАКУНА В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ ПАРАДИГМЕ

Аннотация
Предметом анализа данной статьи послужили отдельные проблемы теории «queer» в отечественной науке, а также были намечены возможные перспективы ее развития как междисциплинарных студий.
Ключевые слова: деконструкция, Другой, междисциплинарный, сексуальное поведение, половая идентичность, пол, queer.

Zhornokui U.V.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

«QUEER» STUDIES AS A GAP IN THE NATIVE SCIENTIFIC PARADIGM

Summary
The article deals with some particular problems of queer theory in the context of native science. Possible perspectives of its development as an interdisciplinary science were also outlined.
Keywords: deconstruction, Other one, interdisciplinary, sexual behaviuor, gender identity, sex, queer.

УДК 811.111'373.46

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ТЕРМІНОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ

Іващишин О.М.
Львівський національний університет імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню проблеми визначення основних етапів розвитку термінознавства. Вивчення діяльності термінологічних шкіл та аналіз праць відомих термінологів показують, що хоча предметні знання окремих галузей науки та техніки характеризуються значними відмінностями, терміносистеми, які їх обслуговують, мають низку спільних рис. Узагальнення досвіду дослідників та шкіл, пошуки універсальних завдань та шляхів їх вирішення у різні часи – важливі принципи термінологічної роботи.
Ключові слова: термінологія, термінологічна діяльність, трансфер знань, міжнародна співпраця, термінологічні бази даних, універсальні завдання.

Ґрунтовне вивчення термінознавства вимагає дослідження кола питань, пов'язаних з усвідомленням процесів його розвитку та розумінням взаємозв'язку наукових даних сучасного стану цієї царини знань з результатами попередніх здобутків як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Як наголошував Т. Канделакі, питання термінології – це не лише національно-історична, а й інтернаціональна проблема історії світової науки, історії цивілізації та пошуків взаєморозуміння між народами [4, с. 3]. Дана точка зору відомого термінолога знаходить підтвердження в сучасних працях, зокрема Х. Піхт, котра зазначає, що передумовою співпраці між термінологами різних країн є трансфер знань, який успішно здійснюється, передусім, завдяки належному рівню розвитку термінології, котра відображає основні поняття тієї чи іншої галузі [9, с. 44].

Проблема історичного розвитку термінологічних досліджень, в основі якої знаходиться розвиток знань про терміни та їх дослідження, є вагомою для кожного покоління термінологів. На думку Д. С. Сіліної, формування та розвиток термінології – це складний і довготривалий процес, який тісно пов'язаний з історією становлення галузі та науки про неї [7, с. 53]. На сучасному етапі, який характеризується інтенсивним розвитком багатьох галузей науки і виробництва, процесами глобалізації, міжнародної координації та стандартизації терміносистем, зокрема, в новітніх галузях, проблема набуває особливої актуальності, адже її вивчення дозволяє підвести підсумок уже здобутих за певний зріз часу результатів, порівняти їх з існуючими та окреслити на основі цього підґрунтя завдання та напрямки діяльності на майбутнє.

Проблемам термінознавства присвячено чимало праць таких відомих термінологів, як Т. Л. Канделакі, Є. Вюстер, Х. Фельбер, Д.С. Лотте, Е.К. Дрезен, Г.О. Винокур, Е. Ф. Скороходько, Т. Р. Кияк та ін. Проте питання послідовного і логічного трансферу знань у постановці та вирішенні термінологічних проблем в процесі розвитку цивілізації, їхнього взаємозв'язку та взаємозалежності, визначенні основних часових рамок історичних етапів та ролі окремих дослідників у творенні термінознавства як науки залишаються відкритим і потребують детального вивчення. Саме на цих питання зосереджуємо увагу у нашому дослідженні, де ставимо за мету створити основу для розуміння тих закономірностей термінологічного розвитку, які слугували основою формування сучасних фахових мов.

Коріння термінологічної діяльності сягають сивої давнини, проте становлення термінознавства як галузі науки відбулось на початку XX-го ст. До цього багато в чому спонукала робота із стандартизація термінології, яка розпочалась ще до 1-ої Світової війни та набула інтенсивного розвитку у післявоєнний період. Одночасно з виникненням міжнародних організацій із стандартизації були засновані міжнародні установи, що здійснювали термінологічні дослідження. Такі відомі термінологи, як Е. Вюстер [10] та Х. Фельбер [8] тісно співпрацювали з міжнародними організаціями із стандартизації. Міжнародні термінологічні установи на той час знаходились у Австрії у складі Австрійської організації зі стандартизації, яка виконувала роль генерального розпорядника в міжнародній термінологічній діяльності, та в Канаді при канадському уряді.

У 20–30 рр. у зв'язку із значним на той час технічним прогресом, розвитком промисловості в більшості країн, створенням нових галузей науки та техніки формуються термінологічні системи мов. Термінологія стає актуальним об'єктом лінгвістичних досліджень. У ці роки створюються три термінологічні школи: Празька, Віденська, Радянська.

Термінологічні праці були написані не лише лінгвістами, але й фахівцями, котрі у своїй практичній діяльності зіштовхнулись із недосконалістю технічної термінології. У 1931 р. вийшла у світ стаття Д. С. Лотте „Чергові завдання науково-технічної термінології", в якій зазначалось, що стан технічної термінології створює серйозні перешкоди на шляху технічного прогресу, оскільки рівень розвитку різних конкретних термінологій не відповідає значному росту науки і техніки [6, с.19]. У 1936 р. була опублікована монографія Е. К. Дрезена, в якій він наголошував, що призначення терміна полягає у

© Іващишин О.М., 2014

відтворенні у свідомості людини по можливості повнішої уяви про об'єкт науки чи техніки з усіма його властивостями та якостями [2, с. 29].

Значну роль у розвитку термінознавства як науки відіграла робота Г. О. Винокура „Про деякі явища словоутворення в російській технічній термінології" [1]. Саме Г. О. Винокуру належить заслуга постановки питання про лінгвістичну роль терміна, природу і організацію термінологій, співвідношення між номенклатурою і термінологією – тих питань, які і на сьогоднішній день знаходяться у фокусі термінологічних досліджень.

Міжнародна співпраця фахівців причетних до термінологічної діяльності розпочалась ще у 18 ст., та лише після ІІ-ої світової війни виникла необхідність створення умов для організованого розвитку та координації термінології різних країн світу. Цікаво зазначити, що серед тих, хто першими сприяли створенню міжнародної координуючої установи з питань термінології були перекладачі, тобто користувачі термінологією, котрі практично почали відчувати труднощі в зв'язку з постійно зростаючою кількістю термінів в умовах швидкого розвитку науки та техніки. На початку 1949 р. міжнародна організація ЮНЕСКО запропонувала створити Міжнародне Термінологічне Бюро.

У середині 50-х років гостро постало питання про необхідність розширення термінологічних досліджень, що, у свою чергу, викликало зміни у розвитку термінології спеціальних областей знань. Вона стає предметом як традиційної, так і прикладної лінгвістики. А у 1956 р. після ІІ-го Конгресу Міжнародної Федерації перекладачів у Римі розпочалось обговорення питання про заснування міжнародного центру наукової та технічної термінології. Як зазначав Т. Канделакі, одним із завдань термінознавства на той час було визначення: а) її методологічних принципів; б) її об'єкта; в) основних понять; г) всіх основних її розділів, їх змісту, субординації і взаємного зв'язку [4, с. 5].

Значна увага приділялась і культурі мови в технічних та наукових документах; особливе значення отримала проблема створення максимально повного зібрання термінів різних галузей знання в рамках автоматизованого фонду – системи автоматизованих картотек, що вміщали текстові, словникові, граматичні джерела даних мов. Але центральною проблемою для лінгвістики залишалось питання про природу і семантико-граматичну організацію терміна.

У 60-х роках міжнародна організація ЮНЕСКО затвердила програму під назвою "Інформаційна система Об'єднаних Націй з питань науки та техніки ", котра на міжурядовому рівні заохочувала та підтримувала співпрацю в галузі обміну науковою та технічною інформацією між національними, регіональними та міжнаціональними установами. В 1967 р. Європейське Консульство заснувало робочу групу з термінології з метою створення Європейського центру з термінологічної проблематики. Цей центр повинен був допомагати у розв'язанні проблем навчання фаховим мовам.

У 70-х – 80-х рр. термінологічні дослідження продовжувались з чотирьох основних напрямків:

– лінгвістичний опис природи терміна і організація термінології;

– автоматизовані (з використанням обчислювальної техніки) методи аналізу термінологій;

– аналіз термінологій з метою конструювання мови для сучасних інформаційних систем;

– стандартизація науково-технічної термінології.

Міжнародна організація ЮНЕСКО продовжувала активно підтримувати термінологічну діяльність фахівців. Обговорювався важливий проект про заснування агенції міжнародного комітету з координації термінологічної діяльності. В результаті було оголошено рішення про необхідність створення міжнародного центру термінології, здатного задовольняти потреби зацікавлених груп користувачів. Активну термінологічну діяльність в Європі продовжував здійснювати на той час австрійський вчений Є. Вюстер, завдяки зусиллям якого при підтримці ЮНЕСКО та Австрійського інституту стандартизації у 1971 р. було засновано Міжнародний Інформаційний Центр Термінології (INFOTERM) у Відні. В 1971 – 1979 рр. Центр зосередив свою діяльність на інформаційній та документаційній діяльності в галузі термінології точних наук та нових технологій, особливо питаннях стандартизації термінології на міжнародному рівні. Центр встановив контакти з кількома сотнями партнерів через комп'ютерну мережу. Розпочалась нова ера у розвитку термінологічних систем Європи. У 1980 р. вийшов у світ перший випуск журналу „Новини термінологічної комп'ютерної мережі", створений Центром у співпраці з генеральним директоратом термінології та документації перекладацького бюро Департаменту Секретаріату США та Канади. Цим було закладено основи фундаментальних термінологічних досліджень, активізовано вивчення методів навчання термінології різноманітних галузей науки та техніки, почалось створення ринку термінологічних баз даних. У 1987 р. засновано Німецьку Термінологічну Асоціацію, у 1988 р. – Японську Термінологічну Асоціацію, 1991 – Італійську Асоціацію Термінологів, а, згодом, у 1992 р. – Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології в Україні (Українське термінологічне товариство було засноване у 2000 р.).

Швидкий розвиток термінологічної діяльності в різних країнах світу у 90- х роках та зростання міжнародної співпраці у цій галузі зумовили активізацію науково-практичної роботи термінологів, публікацію результатів термінологічних досліджень та укладання термінологічних тлумачних та перекладних словників, створення банку термінологічних даних, організації міжнародних термінологічних конгресів та симпозіумів (1985 р. – симпозіум у Австрії, 1988 р. – конгрес у Німеччині, 1991 р. – міжнародна наукова конференція в Україні у Чернівецькому державному університеті, 1992 р. – у Львівському політехнічному інституті, 1994 р. – конференція у Китаї, 1998 р. – конгрес у Канаді тощо), створення організованної системи термінологічного навчання (1993 р. – термінологічні курси було проведено в Китаї, Південній Африці, Італії, Аргентині, Венесуелі, Бразилії).

Кінець 20-го – початок 21-го століття характеризується так званим "термінологічним вибухом, який спостерігається майже в усіх мовах, супроводжується запровадженням великої кількості нових термінологічних одиниць" [3, с. 7], що зумовлено високим розвитком комп'ютерних технологій та комунікатив-них систем, зокрема розширенням наукового спілкування за допомогою Інтернету, швидким проникненням автоматизованих систем у найрізноманітніші галузі науки і техніки та зростанням можливостей обробки баз даних. Якщо в кін-ці 20-го століття у термінознавстві спостерігалось зосередження роботи на творенні національних систем термінів, то початок 21-го століття виділяється тенденцією до створення міжнаціональних термінів, котрі ведуть до порозуміння фахівців та вчених різних країн світу, що в свою чергу зумовлено прагненням до Європейської та світової інтеграції, вирішенню проблем, особливо, техногенного характеру, в масштабах усієї планети.

На сьогоднішній день увагу дослідників привертають як проблеми теоретичних засад термінології, взаємовідносин між термінознавством, лінгвістикою та філософією, так і проблеми, пов'язані із застосуванням результатів теоретичних досліджень у практиці міжнародного спілкування і укладанні термінологічних словників та банків баз даних, вирішенням проблем стандартизації та гармонізації термінологічних систем в умовах інтеграції наукових і виробничих сфер діяльності людини, вивченням діяльності термінологічних шкіл та аналіз праць відомих термінологів.

Діяльність сучасних термінологів здійснюється в напрямку дослідження когнітивних аспектів у термінознавстві, спрямованих на досягнення комунікативних цілей. Значне місце відводиться питанням термінотворення та деривації у зв'язку з необхідністю досягнення цілі гармонізації термінології в умовах процесів глобалізації. З цим тісно пов'язана комп'ютерна обробка інформації, впорядкування та систематизація термінологічних одиниць різних галузей знання на основі здійснення структурно-семантичної класифікації та типологізації за допомогою зіставного, дистрибутивного, комбінаторного та статистичного методів аналізу з метою опису загальних та специфічних рис різних терміносистем, виявлення термінологічних універсалій, а також розробки загальних принципів впорядкування термінології, що має вихід на укладання тлумачних та перекладних галузевих словників, теорію і практику перекладу спеціальних текстів.

Ми поділяємо думку Т. Кияка про те, що кількість термінів-інтернаціоналізмів у сучасній мові науки і техніки буде, безумовно, зростати, що відображає тенденції міжнародного кооперування, інтеграції багатьох галузей, об'єднаних зусиль вчених та фахівців різних країн з метою високоефективного обміну досвідом та професійної комунікації [5, с. 9].

Підводячи підсумок, наголосимо, що в процесі розвитку термінознавства системи термінів дають можливість розмежовувати окремі наукові дисципліни, які в своїй сукупності складають науку загалом, та розглядати об'єкт дослідження з різних позицій. Вірно впорядкована та хронологічно організована термінологія не лише підводить підсумок і відображає найпрогресивнішу систему понять, а й набуває прогностичних властивостей, служить інструментом для подальшого розвитку науки.

Дослідження діяльності термінологічних шкіл та аналіз праць відомих термінологів дали змогу визначити шість етапів історичного розвитку термінознавства як галузі науки, становлення якої відбулось на початку XX-го століття: 20-ті – 30-ті роки; 50-ті роки; 60-ті роки; 70-ті – 80-ті роки; 90-ті роки; кінець 20-го – початок 21-го століття. У процесі розвитку простежуємо розширення кола проблем, над якими працювали термінологи, активізацію міжнародної співпраці у термінологічній діяльності, а також зростання прагматичного відношення до термінологічних знань, що відповідає новим викликам сучасного глобалізованого світу та високому рівню інформаційних технологій.

Наші спостереження підтверджують, що загальні риси, властиві термінології різноманітних галузей знань у різні часові зрізи, заслуговують детального вивчення і в майбутньому, оскільки питання формування та розвитку термінологічних систем неминуче виникають у роботі будь-якого термінолога, а, отже, потребують комплексного розв'язання з урахуванням особливостей кожного історичного етапу. Дослідження термінології окремих галузей ґрунтуються, передусім, на законах загального термінознавства. Узагальнення досвіду дослідників та шкіл, пошуки універсальних завдань та шляхів їх вирішення у різні часи – важливі принципи термінологічної роботи, котрі залишаються актуальними і вагомими на сьогоднішній день, і, безумовно, не можуть втратити свою вагомість у майбутньому, оскільки саме вони є фундаментом у побудові знань про терміни.

Список літератури:

1. Винокур Г. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. Винокур // Труды Моск. ин-та истории философии и литературы. – М. : Изд. МИИФЛ. – 1939. – С. 3-54.
2. Дрезен Э. Интернационализация научно-технической терминологии. История, современное положение и перспективы / Э. Дрезен. – Москва – Ленгинград: Стандартгиз, 1936. – 100 с.
3. Д'яков А. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько. – К.: Вид. дім „КМ Academia", 2000. – 218 с.
4. Канделаки Т. Л. Программа по курсу "Основы научно-технической терминологии" / Т. Л. Канделаки. – М. : Московский полиграфический ин-т, 1968. – 32 с.
5. Кияк Т. Українська термінологія як фактор державності української мови / Т. Кияк // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів. – 2000. – № 402. – С. 513.
6. Лотте Д. Очередные задачи научно-технической терминологии / Д. Лотте. – М., 1931. – 74 с.
7. Сіліна Д. С. З історії формування української коксохімічної термінології / Д. С. Сіліна // Наукові записки. Серія філологічна. – Острог : Видавництво Національного університету „Острозька академія". – Вип. 45. – 2014. – С. 53-56.
8. Felber H. Standartization of Terminology / H. Felber. – Vienna, 1976. – 12 p.
9. Picht H. Introduction to "Comparison of the theoretical foundations of terminology in Eastern Europe and Western Countries" colloquia / H. Picht // The 14th European Symposium on Language for Special Purposes, 2003. – P. 72.
10. Wuster E. Einfьhrung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie / E. Wuster. – Wien: International centre for Terminology (Inforterm), 1985. – 214 p.

Иващишин О.М.
Львовский национальный университет имени Ивана Франко

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РОЗВИТИЯ ТЕРМИНОВЕДЕНИЯ КАК НАУКИ

Аннотация
Статья посвящена исследованию проблемы определения основных этапов развития терминоведения. Изучение деятельности терминологических школ и анализ трудов известных терминологов показывают, что хотя предметные знания отдельных отраслей науки и техники характеризуются значительными различиями терминосистемы, которые их обслуживают, имеют ряд общих черт. Обобщение опыта исследователей и школ, поиски универсальных задач и путей их решения в разные времена – важные принципы терминологической работы.
Ключевые слова: терминология, терминологическая деятельность, трансфер знаний, международное сотрудничество, терминологические базы данных, универсальные задачи.

Ivashchyshyn O.M.
Ivan Franko National University of Lviv

BASIC STAGES IN THE DEVELOPMENT OF TERMINOLOGY STUDIES AS A SCIENCE

Summary
The paper is dedicated to the research of the problem of defining the basic stages in the development of Terminology Studies. The study of the activity of terminological schools and the analysis of papers written by famous terminologists show that, in spite of the fact that the subject field knowledge of certain branches of science and technology is characterized by an amount of differences, their terminological systems have a lot in common. Generalization of the experience of schools and their representatives, and the search for the universal tasks and ways of their solutions in various times are important principles of terminological work.
Keywords: terminology, terminological activity, knowledge transfer, international cooperation, terminological data base, universal tasks.

УДК 821.162.1–31.09

ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ ТРАВЕЛОГУ В РОМАНІ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «БІГУНИ»

Калинюшко О.А.
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

У статті зроблено спробу визначити «Бігуни» О. Токарчук як постмодерний травелог. Доведено зв'язок роману із класичним травелогом і досліджено трансформацію жанру через нівелювання авторитету автора та пізнавальності у творі. Проаналізовано образи «нащадків паломника» (за З. Бауманом), що дозволило простежити вплив світоглядних цінностей доби постмодерну на специфіку травелогу О. Токарчук.
Ключові слова: подорож, травелог, постмодернізм, ідентичність, паломник, бродяга, фланер, турист, гравець.

Постановка проблеми. Поняття «травелог» (англ. travelogue – подорож) означає звіт про подорож (журнал, діалог, щоденник, в сучасному розумінні ще й блог, присвячений опису мандрів) [5], який містить не лише опис і хронологію поїздки, а й реакцію на побачене. Це літературний жанр, що продовжує традицію подорожі та подорожніх нотаток. Однак у сучасному літературознавстві до цього часу немає єдиної думки відносно меж і ознак цих жанрів (як і можливої взаємозамінності термінів, що можуть позначати модифікації єдиного жанрового утворення). Як найбільш повне і термінологічно коректне визначення жанру подорожі дослідники вказують таке: «Жанр, в основі якого лежить опис мандрівником (очевидцем) достовірних відомостей про які-небудь, в першу чергу, незнайомі читачеві чи маловідомі країни, землі, народи у формі нотаток, записок, щоденників, журналів, нарисів, мемуарів. Крім власне пізнавальних, подорож може ставити додаткові – естетичні, політичні, публіцистичні, філософські та інші завдання. Особливий вид літературних подорожей – розповідь про вигадані, уявні мандри з домінуючим ідейно-художнім елементом, що тією чи іншою мірою відповідають принципам побудови документальної подорожі» (за В. Гумінським) [6, с. 23]. А от у відомому «Лексиконі загального та порівняльного літературознавства» зазначено, що жанр подорожі використовувався переважно в літературі до середини XIX ст. і сюжетно базувався виключно на переміщенні персонажа у просторі й часі, натомість у сучасній літературі це насамперед художній прийом, що застосовується в інших літературних жанрах, насамперед прозово-романних [7]. Що ж до літературного травелогу, то його визначають як звіт про певну мандрівку, який характеризується експресивною та емоційною розповіддю про побачене, принципом жанрової свободи, провідною роллю автора-оповідача, суб'єктивністю авторської точки зору, наявністю елементів інших жанрів (автобіографії, листа, щоденника, фольклорної байки, газетної інформації) (Н. Білецька) [4, с. 42].

Так чи інакше, частотність перелічених В. Гумінським та Н. Білецькою комплексів ознак жанрів подорожі та травелогу в сучасній художній літературі зростає. За словами дослідниці травелогу А. Бондарєвої, жанр нині «не просто затребуваний, а популярний. Але тому й розмитий» [5].

© Калинюшко О.А., 2014

Не в останню чергу актуалізація феномену подорожі (у широкому розумінні – як розповіді про мандри) пов'язана із суттєвою зміною загальної картини світу. Серед факторів, які впливають на його популярність (а отже, і літературного жанру), – глобалізація і значно більша можливість подорожувати, ніж у попередні епохи, розвиток Інтернету і поява соціальних мереж із блогами про подорожі, подорожні нотатки, а також викликаний цими факторами інтерес до пізнання Іншого.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Серед проблем, які практично не ставилися дослідниками, – модифікації жанру травелогу в постмодерністській літературі. Одне з основних питань – як саме такі літературні принципи постмодернізму, як децентрація, релятивізація свідомості, «смерть Автора», інтертекстуальність, ігрова природа та ін. видозмінюють жанр.

Мета цієї роботи – на прикладі роману сучасної польської письменниці Ольги Токарчук «Бігуни» (2007, укр. пер. 2011) продемонструвати специфічні риси постмодерного травелогу. Хоч творчість О. Токарчук неодноразово ставала об'єктом дослідження (Т. Дзядевич, М. Крупка, А. Мардієва, О. Сливинський, Н. Сняданко, Р. Харчук, А. Ящук та ін.), під цим кутом зору твір у вітчизняному літературознавстві не досліджувався.

Виклад основного матеріалу. Формально «роман у фрагментах», як його визначила в рецензії Р. Свято [8], «Бігуни» нібито не має «чистих» ознак травелогу: він складається із більших чи менших новел, які поєднані «доволі хаотично і майже довільно: це десятки самостійних сюжетних ліній, розкиданих на кілька століть у часі та декілька континентів у просторі, які, всупереч читацьким сподіванням, не вибудовуються зрештою в цілісну ... картину» [8]. Крім того, роман повністю позбавлений ознак публіцистичної документальності, що зазвичай притаманно подорожі. Проте жанровий плюралізм, за раніше цитованим визначенням Н. Білецької, – одна із ознак травелогу, а основа змісту твору – подорож, рух, переміщення чи то героїні-оповідача, чи то інших більш або менш вагомих персонажів. Ще одна важлива риса травелогу – провідна роль автора-оповідача / ліричної героїні, що і є фігурою, яка скріплює доволі хаотичну структуру книги. Лірична героїня ділиться із читачем своїми враженнями та спостереженнями від зустрічей із людьми, які траплялись у її мандрівках, оповідає про різноманітні незручності та вигоди подорожування, переповідає епізоди із життя, свідком яких їй пощастило стати. Записки ліричної героїні ведуться від першої особи, що вказує на її центральне місце у творі та заохочує літературознавців ототожнювати її із авторкою. Нотатки мандрівниці співіснують у книзі із самодостатніми історіями (різні як за часом, так і за місцем дії), персонажами яких є як історичні постаті, так і звичайні люди. Лейтмотивом, який виправдовує поєднання новел у роман, є теза про рух як життя, підсвідоме бажання людини знайти у мандрівці спасіння від суспільних обов'язків, умовностей осілого життя. Таким чином, константа жанрового канону у творі витримана.

Проте інші риси жанру у творі – варіативні. Так, традиційний травелог будується лінійно, є структурно стрункім, своєрідною канвою для твору є маршрут від точки А до точки В. «Бігуни» О. Токарчук руйнують таку модель жанру, що можна пояснити новим підходом до побудови роману в літературі постмодернізму загалом. Так, літературознавець І. Адельгейм, посилаючись на відомого теоретика І. Ільїна, стверджує, що «головним принципом організації постмодерністської розповіді є нонселекція (тобто «різноманітні способи умисного оповідного хаосу, фрагментарного дискурсу про сприйняття світу як розірваного, відчуженого, позбавленого сенсу, закономірностей і упорядкованості»)» [1, с. 188]. Справді, прослідкувати місцезнаходження ліричної героїні надзвичайно важко, її оповіді скупі на певні орієнтувальні вказівки, країни та міста називаються побіжно, адже основний предмет зацікавлення авторки викликає в першу чергу внутрішній стан подорожанина, а роль основних топосів перебирають на себе готель, аеропорт, автомобіль, анатомічний музей. Такий підхід до оповіді створює ефект фрагментарності. Авторка нівелює утилітарність травелогу, позбавляючи його конкретних рекомендацій мандрівникам, адже подорож у О. Токарчук є не метою, а радше засобом осягнення істини. Отже, авторка вибудовує текст, де подорож змінює своє головне призначення: герой намагається пізнати не якийсь зовнішній, досі не відомий йому простір, а через процес руху, зміни місця, мандрів пізнати себе, осмислити своє життя, власний підсвідомий простір. Так, один із численних героїв роману Філіп Фергюйєн говорить: «Я скоротав вік у подорожі, мандруючи до власного тіла, до своєї відрізаної кінцівки» [9, с. 218]. Сенс мандрівки письменниця зіставляє зі способом пізнання, а отже, «листи до ампутованої ноги» становлять не меншу цінність, ніж будь-яка книга подорожніх нотаток. Як зазначено у творі, це «нотатки з подорожі до незнаного берега, спроби накреслити його мапу» [9, с. 214].

Специфічним чином проявляє себе типова риса постмодерністського тексту «смерть Автора», коли акцентувати на такому її аспекті, як втрата авторитету авторства, його дезорієнтованість через релятивізацію процесу пізнання. Авторка через посередництво своєї героїні багато рефлексує, проте не дає ніяких оцінок, що нібито зміщує її роль на периферію, вносячи суттєві корективи у жанр травелогу, де суб'єктивний погляд оповідача є основним джерелом знань і тому сприймається беззаперечно. Лірична героїня постійно сумнівається, дозволяючи собі лише певні припущення: «Чи добре я роблю, що оповідаю? Чи не краще було б скріпити думки скріпкою, напнути віжки і, замість снувати історії, просто викладати все, речення за реченням розгортати одну думку, а в наступних абзацах перетикати її з іншими? [...] А так – погоджуюсь на роль акушерки, садівника, котрий лише сіє зерно, а потім нудно виполює бур'ян» [9, с. 219]; «Оповідь домагається таких, як я – невпевнених у собі, нерішучих, таких, кого легко обвести круг пальця. Наївних» [9, с. 219]. Героїня зневірюється у людині, усвідомлює її немічність супроти загадок світу, де осягнення власного існування є найвищим здобутком пізнання: «Наступним і завершальним, як стверджують психологи подорожі, є третій етап. Це остаточна мета: куди б ми не рухалися, ми подорожуємо лише до неї. «Байдуже, де я». Не має значення, де я перебуваю. Я є» [9, с. 399].

Отже, мета подорожі, як і оповіді про неї в О. Токарчук перетворюється певною мірою на власну протилежність: у їх процесі важливим виявляється не пошук місця, а пошук власного «Я». Концептуальна зміна в жанрі відбулася завдяки перенесенню основного об'єкта зображення зі сфери зовнішнього простору у внутрішній. Світом тревелогу стає світ людини, яка подорожує.

Концептуально цю зміну можна пояснити рядом факторів, серед яких, без сумніву, дезорієнтованість людини, втрата нею власної ідентичності (че-

рез процеси глобалізації, руйнування інформаційних кордонів, загальну гомогенізацію суспільства). Відомий соціолог З. Бауман у розвідці «Від паломника до туриста» намагається через зіставлення проблеми «становлення» ідентичності у добу модерну та «повторне використання» цього явища у добу постмодерну зобразити дух епох, акцентуючи увагу на їх цінностях та суперечностях. На думку соціолога, кожна із них була лояльною до певного типу поведінкового стилю, який прямо залежав від ставлення людини до процесу ідентичності: «Якщо проблема ідентичності епохи модерну полягала в тому, як побудувати ідентичність і зберегти її цілісність і стабільність, то проблема ідентичності постмодерну перш за все в тому, як уникнути фіксації і зберегти свободу вибору» [2]. Протиставляючи обидві епохи за такими критеріями подорожі, як осмисленість, лінійність і комфорт, З. Бауман типовою ідентичністю доби модерну називає паломника, а до поведінкових моделей постмодерну відносить фланера, бродягу, туриста та гравця, яких вважає трансформованими епохою «нащадками паломника».

Прослідкуємо, яким чином концепція соціолога З. Баумана знаходить своє втілення у романі О. Токарчук «Бігуни».

Детально виписаним постає у романі образ Ґаліни, яка репрезентує секту бігунів – один із напрямів старообрядництва, який виник у Росії в другій половині XVIII ст. Згідно з логікою бігунів, необхідно порвати будь-які зв'язки з суспільством і державою, не брати паспортів, не йти до війська, не звертатись в суд, не платити податки, але «переховуватись і втікати», тобто не мати дому, сім'ї, а тільки постійно ховатись і уникати будь-якого зв'язку з людьми, які носять печать антихриста [3].

Бігунка (новела «Бігуни»), зображена О. Токарчук, слугує яскравою ілюстрацією на підтвердження тези З. Баумана про «негостинність» епохи постмодерну до паломників. «Закутана» уособлює трансформованого у бродягу пілігрима, де перетворення зумовлене апатією та закритістю людини доби постмодерну, зосередженістю на власних дрібних проблемах та нехтуванням речами сакральними. Героїня новели Аннушка несподівано переживає прозріння, яке дозволяє їй осягти духовну вбогість людини, побачити абсурдність її існування та усвідомити вищість дивакуватої бігунки: «Зазвичай погляд легко ковзає обличчями, але зараз очі Аннушки, вражені тим видовищем, затримуються на кожній зустрічній людині, кожне обличчя – наче ляпас, важкий і лункий. Ще мить, і вона цього не витримає, затулить собі обличчя, як та пришелепкувата з вокзалу, і так само почне вигукувати прокльони» [9, с. 244]. Ґаліна приковує до себе увагу Аннушки дивним вбранням та агресивною поведінкою, що слугують своєрідною захисною капсулою, яка дозволяє бігунці не підпускати до себе людей випадкових, захищати власну віру від вторгнення приземлених людей, що підпорядковуються антихристу. Стиль поведінки Ґаліни, який повністю накладається на образ пілігрима, виведений З. Бауманом, у добу постмодерну сприймається радше як бродяжницький, ніж як паломницький, що передусім пояснюється змінами у світогляді сучасної людини, а не докорінними змінами в образі паломника.

Спільними ознаками буття паломника та бродяги, за З. Бауманом, є бездомність та спосіб життя як блукання, що для першого із них є методом самобичування, яке є ланкою на шляху до пізнання Бога, а для другого, відповідно, ця обставина є вимушеною, і життя у мандрах передусім відображає бажання бродяги знайти собі прихисток: «Їх паломництво до Бога було вправлянням у побудові себе»; «Сьогодні бродягами стають не від небажання чи непристосованості до осілого життя, а через малу кількість місць, де можна осісти» [2]. Головною ж відмінністю бродяг від паломників є хаотичність їх руху, відсутність сенсу та мети у обраних ними маршрутах: «Але найжахливіше, що переміщення бродяги було непередбачуваним: на відміну від паломника, у бродяги немає пункту призначення» [2]; «Ви не знаєте, куди він піде далі, тому що він сам цього не знає, але і не хоче знати» [2].

Формально бігуни у однойменному романі О. Токарчук є бродягами, адже не мають постійного місця проживання, цілими днями тиняються по метро, не відмовляються від милостині, проте все ж паломницька сутність у них представлена виразніше. Як ми зауважили, З. Бауман вважає, що суттєвою відмінністю паломників від бродяг є осмисленість свого вибору і духовне вивищення у процесі мандрівки, бігуни ж, зображені у романі, перебуваючи у постійному русі, намагаються врятуватися від антихриста, наблизитись до «того, істинного, доброго» Бога, свій вибір вважають богоугодним, а отже, їхнє бродяжництво, по суті, є паломництвом: «Хитайся, рухайся, рухайся. Лише так ти вислизнеш із його лабет. Той, хто керує світом, не владний над рухом і знає, що наше тіло в русі святе» [9, с. 262]; «Тікайте, покидайте свої доми, йдіть бігуни, – лише так уникнете пасток антихриста. Будь-який відкритий герць із ним приречений на невдачу» [9, с. 263]. Бігуни свідомо відмовляються від осілого життя, сім'ї, різноманітних зручностей, як і схимники: «Облиште своє майно, зривайтеся з насиджених місць і рушайте в дорогу» [9, с. 263]; «Бо все, що має своє стале місце у світі, всяка держава, церква, уряд, усе, що втримало форму в цьому пеклі, – все йому прислуговує» [9, с. 263].

Образ ліричної героїні-оповідачки у схемі З. Баумана відповідає поведінковому типу фланера: «Здається, в Нові часи всі нитi життя зустрілись і сплелись у проводженні часу та життєвому досвіді: погуляти – все одно, що сходити в театр, побути серед незнайомців і побути незнайомцем серед них (бути в натовпі, проте не належати йому), сприймати цих чужих людей поверхово, так, нібито «видимістю» вичерпується їх «сутність», і разом з тим бачити і знати їх побіжно... Із побачених шматків життя інших людей фланер мимовільно снує цілі історії. Таке його бачення робило людей акторами п'єси, яку він написав, а вони навіть не знають про те, що стали ними, не говорячи уже про фабулу драми, розіграну ними» [2].

Уже девіз героїні, який лейтмотивом проходить крізь роман, дозволяє реципієнту збагнути, що мандри для неї – це пошук нових облич, доль і драм: «Метою мого паломництва є інший паломник» [9, с. 29]. Жінка розуміє, що, втрачаючи молодість, все більше стає схожою на досконалого фланера: «Буває, що мене спокусить якась виловлена в натовпі постать, і тоді я збочую зі свого маршруту, йду її слідом, вигадую оповідь. Це чудовий метод, я відточую його. З роками моїм найкращим спільником стає час. Так є з кожною жінкою: я стала невидною, прозорою. Можу рухатись, як дух, зазирати людям через плече, дослухатися до їхніх сварок і дивитися, як вони сплять, поклавши голову на заплічник, як говорять до себе, не підозрюючи, що я поруч, як складають докупи слова, котрі я за мить вимовлю замість них» [9, с. 19]. Героїня усвідомлює, що не одна вона займається творення альтернативної дійсності, адже «бачити – значить знати»: «Не соромтеся, – думаю я собі про всіх інших, тих, що

чекають, поки відкриють вихід до літака, – вийміть свої нотатники і пишіть. Нас же багато – тих, хто записує. [...]. Будемо одне одного записувати, це найбезпечніший спосіб комунікації» [9, с. 407].

Майстерно виписаним постає у «Бігунах» турист. З. Бауман наголошує, що турист – це тип домашнього безпечного мандрівника, адже його подорож завжди передбачає повернення додому: «Атмосферу для приземлення турист вибирає не тільки екзотичну, але і безпечнішу; популярні серед туристів місця легко впізнати за яскравою, показною вишуканістю, а ще за великою кількістю ременів безпеки та чітко означених аварійних виходів» [2]. Досить органічно вписується у оповідь скрупульозний опис готелю мандрівниці, який, здається, є більш значимим для жінки, ніж, власне, об'єкт її подорожі чи саме місто, що так і залишаються загадкою для читача: «Зате бібліотека внизу – дуже цікава, саме на мій смак, там є все, що мені могло б знадобитися, коли б я вирішила тут оселитися. Може, я й залишуся тут ще на певний час, лише заради цієї бібліотеки» [9, с. 177]; «Так, я знайшла цілком пристойний готель за доступною ціною, можливо, тут трохи глушина, надто далеко від головної дороги, яку до того ж узимку замітає снігом, але якщо подорожувати автом, то це байдуже» [9, с. 178]. Та все ж межа між туристом і паломником, настільки ж тендітна, як між бродягою та паломником. Епізодичною, проте досить вагомою є історія про чоловіка, який після втрати дружини Рут, вирішив присвятити своє життя відвідуванню місць, які називалися так само, як вона: «Пояснював, що робить це заради неї, що для нього це втіха: так вона якимось неясним, загадковим чином далі існує на світі, бодай як ім'я» [9, с. 313]. Хоча маршрут обраний героєм не є картою паломництва по святих місцях, проте подорожі чоловіка здійснюється без причини і з метою поклоніння, що дозволяє трактувати їх як паломництво в ім'я любові.

Четвертим і останнім типом людини, створеним у епоху постмодерну, як вважає З. Бауман, є гравець. Гра – це постійний ризик, можливість як перемоги, так і нищівної поразки, але основна легкість життя як гри полягає у її недовготривалості та відсутності будь-яких обов'язків: «Яким би поганим не був попередній результат, той, хто зазнає поразки повинен, «списавши втрати», почати нову гру з нуля і зуміти зробити це чесно» [2]. В умовному циклі історій про Куніцького та його безвісти зниклу дружину читач стає свідком численних непорозумінь героїв, які абсолютно по-різному ставляться до життя. Куніцький постає перед читачем типовим патріархом, який перетворюється на боязкого та чутливого чоловіка у протистоянні із морально стійкішою жінкою. У своїх намаганнях встановити причину відсутності Ягоди чоловік нагадує параноїка. Мимовільно читач займає сторону жінки, яка воліє забути про події, що натомість повністю заволоділи розумом її чоловіка: «Часом трапляється, що люди на мить зникають правда? Не варто було зчиняти паніку. Можемо вважати, що я захворіла, а потім одужала» [9, с. 345]. Для Ягоди те, що сталося не більше як гра, що повинна залишитися у минулому, докори чоловіка, його шпигування змушують жінку порвати із ним стосунки, адже він намагається порушити правила, вимагаючи пояснень.

Висновки і пропозиції. Таким чином, у романі О. Токарчук «Бігуни» знаходимо різні типи персонажів-мандрівників, це своєрідний «паноптикум» образів, які, за З. Бауманом, репрезентують поведінкові стилі людини, створені добою постмодерну, – бродягу, фланера, туриста та гравця. Саме у зміні концепції людини, що виявляється у специфічному підході до образу героя-оповідача та інших персонажів, на нашу думку, полягає причина концептуальної модифікації постмодерного травелогу. Головна мета подорожі не пошук місця, а пошук власного «Я», яке у постмодерному світі дезорієнтоване і часто деперсоналізоване, позбавлене ідентичності. Цей пошук прямий або опосередкований – через «Я» Іншого. Перенесення основного об'єкта зображення зі сфери зовнішнього простору у внутрішній призвела до нівеляції того, що раніше у травелозі було основним об'єктом зображення, – опис місця. Не стільки опис побаченого під час подорожі, скільки реакція на побачене стає основою жанру. Як засвідчив аналіз роману О. Токарчук, постмодерний травелог видозмінюється, руйнуючи основні ознаки жанру – авторитет оповідача та пізнавальність.

Список літератури:

1. Адельгейм И. Постмодернизм как «посттравматический опыт» в польской прозе 90-х годов / И. Адельгейм // Вопр. лит. – Москва, 2001. – № 6. – С. 172–97.
2. Бауман З. От паломника к туристу [Электронный ресурс] / З. Бауман // Социологический журнал. – 1995. – № 4. – Режим доступа: vkjournal.ru/doc/2006471
3. Бахмустов Е. Секта бегунов – радикальный толк раскола [Электронный ресурс] / Е. Бахмустов // Режим доступу: regionsar.ru/node/39?page=0,0
4. Білецька Н. Жанр тревелогу на українському книжковому ринку / Н. Білецька // Коло. – 2013. – № 5. – С. 41–44.
5. Бондарева А. Литература скитаний [Электронный ресурс] / А. Бондарева // Октябрь. – 2012. – №7. – Режим доступу : http://magazines.russ.ru/october/2012/7/bo18.html
6. Дідух-Романенко С. Подорожні нотатки: визначення, особливості, еволюція жанру / С. Дідух-Романенко // Коло. – 2013. – № 5. – С. 23–25.
7. Подорож [Електронний ресурс] // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці : Золоті литаври, 2001. – Режим доступу : http://litmisto.org.ua/?p=17375
8. Свято Р. Бігуни : Рецензія [Електронний ресурс] / Р. Свято // Критика. – XVII. – Число 5–6. – С. 187–188. – Режим доступу : http://krytyka.com/ua/reviews/bihuny
9. Токарчук О. Бігуни / О. Токарчук; [пер. з пол. О. Сливинський]. – Харків : Фоліо, 2011. – 416 с.

Калинюшко О.А.
Институт филологии и журналистики
Восточноевропейского национального университета имени Леси Украинки

ЖАНРОВЫЕ МОДИФИКАЦИИ ТРАВЕЛОГА В РОМАНЕ ОЛЬГИ ТОКАРЧУК «БЕГУНЫ»

Аннотация
В статье сделана попытка определить «Бегуны» О. Токарчук как постмодерный травелог. Доказано связь романа с классическим травелогом и исследовано трансформацию жанра в результате нивелирования авторитета автора и познавательности в произведении. Проанализировано образы «потомков паломника» (за З. Бауманом), что позволило проследить влияние мировоззренческих ценностей эпохи постмодерна на специфику травелога О. Токарчук.
Ключевые слова: путешествие, травелог, постмодернизм, идентичность, паломник, бродяга, фланер, турист, игрок.

Kalyniushko O.A.
Philology and Journalism Institute
Lesia Ukrainka Eastern European National University

GENRE MODIFICATIONS OF TRAVELOGUE IN THE NOVEL «BEGUNY» BY OLGA TOKARCHUK

Summary
In this research there is made an attempt to define «Beguny» by O. Tokarchuk as a post-modernist travelogue. In the article the connection of the novel with the classic travelogue is proved and the transformation of genre is investigated through the levelling of the writer's authority and the cognition in the novel. The images of «pilgrim`s heirs» (after Z. Baumann) have been analysed giving us the opportunity to trace the influence of post-modernist world-view values back to the specificity of O. Tokarchuk's travelogue.
Keywords: travel, travelogue, postmodernism, identity, pilgrim, vagrant, flaneur, tourist, player.

УДК 81`4/82-1(821.111(94)):81'25

МЕТАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ ПОЕЗІЇ М=О=В=И ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РІВЕНЬ ПЕРЕКЛАДНОСТІ ОСТАННЬОЇ

Скалевська Г.О.
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячується дослідженню метатекстуальної сутності американської поезії М=О=В=И. Вивчаються важелі впливу, які має риса метатекстуальності на рівень перекладності цієї поезії українською мовою.
Ключові слова: поезія М=О=В=И, метатекстуальність, перекладність, антинаративність, метатекст, метамовний контекст, «поетологічна поезія».

Постановка проблеми. Питання метатекстуальності поезії М=О=В=И відіграє ключову роль у процесі дієвого сприйняття та інтерпретаційного тлумачення образів досліджуваних поезій. Саме тому з'ясування специфіки та важелів впливу зазначеної риси на рівень перекладності текстів американських поетів-мовників українською мовою має суттєве значення для сучасного перекладознавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній лінгвістиці та літературознавстві поняття *метатекстуальності* було вперше досліджено та широко розроблено у наукових працях таких видатних мовознавців як Ю. М. Лотман та М. М. Бахтін. Згідно Юрія Лотмана, прагнення до метатекстуальності «...є іманентною рисою усіх текстів...» [2, с. 205], а сам метатекстовий пласт будь-якого тексту він називав пластом «...в якому об'єктом зображення стає саме літературне зображення» [4, с. 434]. Ці риси метатекстового письма є характерними і для творчості представників американської поезії М=О=В=И, які також проголошували самоцінність кожного окремого слова як безвідносної, повноцінної одиниці об'єктивної реальності, що має право «...просто бути самою собою (переклад наш. – *Г. С.*)» [13, с. 6], і прагнули «...демістифікувати референційну оманливість мови (переклад наш. – *Г. С.*)» [10, с. 2].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Продовжуючи аналіз проблеми метатекстуальності, Лотман у статті "Динамічна модель семіотичної системи" зазначає, що «...досить часто трапляються випадки, коли *текст по суті не містить однозначної послідовності елементів, залишаючи читачеві повну свободу вибору* (курсив наш. – *Г. С.*)» [3, с. 26]. Саме такою *свободою вибору* пройняті і поетичні тексті представників американської поезії М=О=В=И, які, намагаючись відійти від поетики авторського самовираження, відводили читачеві активну роль у процесі вільного інтерпретаційного сприйняття окремих образів та трактування їх значень, по суті провокуючи його у момент читання творити новий поетичний текст. Крім того, у власних літературознавчих есе поети-мовники неодноразово наголошували на тому, що у своїх поезіях вони розламують традиційний силогічний порядок

© Скалевська Г.О., 2014

організації тексту, залишаючи просторові та образно-змістові 'порожнечі' між реченнями та їх частинами для того, щоб «...привернути увагу до матеріальності слів як слів, а не простих означувальних елементів (переклад наш. – *Г. С.)*» [9, с. 45]. З огляду на таке бачення сутнісної природи цієї поезії, та виходячи із загального семіотичного визначення метатексту як особливого «...коду, за допомогою якого здійснюється розшифровка першого тексту» [2, с. 203], можна зробити висновок, що уся поезія М=О=В=И в цілому є одним, великим, суцільним метатекстом, адже вона створена для глибшого розуміння, своєрідної 'розшифровки' сутності самої мови. Тож, у представленій статті ми розглядаємо проблему метатекстуальності саме крізь призму її впливу на інтерпретаційне тлумачення образів поетичних текстів різних представників безпосередньо американської поезії М=О=В=И.

Мета статті. З'ясувати важелі впливу, які має метатекстуальність поезії М=О=В=И на рівень її перекладності українською мовою.

Виклад основного матеріалу. У контексті перекладознавчого аналізу панівних рис та принципів сутнісної організації американської поезії М=О=В=И доведення метатекстуальності її природи має надзвичайно велике значення, адже ця риса виступає додатковим свідченням її *антирефенційності*, що, разом із запереченням суттєвості ролі автора у творенні значення поетичного тексту, значно впливає на процес перекладацької інтерпретації цієї поезії, яка, позбавлена змоги орієнтуватися на метамовний контекст вихідних поетичних текстів, стикається із одним суцільним, відкритим полем безкінечно поліваріантних, семантичних рядів. Така семантично-значеннєва відкритість, з одного боку, створює особливий простір свободи, дозволяючи лексико-граматичним та структурно-синтаксичним одиницям 'власноруч творити' безкінечні світи докорінно нових, конвенційно необмежених асоціативних образів, але, з іншого боку, вона суттєво ускладнює процес сприйняття і тлумачення цих самих образів, адже із психологічної точки зору, продуктивний процес перцепції та засвоєння будь-якої інформації відбувається, в першу чергу, за рахунок своєрідного 'впізнавання', 'виокремлення' вже знайомих образів і понять із загального тла асоціативних сплетінь. У випадку ж принципової відмови від традиційно усталених, звичних референційних зв'язків, що поєднують слова та їх значення, перекладач так само, як і будь-який інший читач, змушений керуватися своїми власними асоціативними навіюваннями, не маючи жодного позамовного орієнтира чи своєрідного екстралінгвального ключа до розв'язання лінгвістично-образного, кодового навантаження першотвору.

Так, у ході роботи над перекладом одного із поетичних текстів Чарльза Бернстіна під назвою "Поезія" (Poem), що входить до поетичного циклу "Тінь" (Shade) [7], найбільший відсоток труднощів викликають саме асоціативно-образна фрагментарність та зазначена вище референційна безвідносність більшості лексичних одиниць та синтаксичних сполучень, присутніх у цій поезії:

«here. Forget.
There are simply tones
cloudy, breezy
birds & so on.
Sit down with it.
It's time now.
There is no more natural sight.
Anyway transform everything
silence, trees
commitment, hope
this thing inside you
flow, this movement of eyes
set of words
all turns, all grains…» [5, с. 3].

В одному зі своїх можливих варіантів перекладу українською мовою цей поетичний уривок має наступний вигляд:

«ось. Забудь.
Є лише звуки
похмурі, веселі
пташки і таке інше.
Посидь із цим.
Вже час.
Немає більше природніх краєвидів.
Усе змінюється
тиша, дерева
зобов'язання, надії
ця річ у тебе всередині
потік, цей жест очима
фрази
все обертається, все розщеплюється…» [1].

Із наведеного фрагменту помітно, що текст перекладу зазнав лексико-семантичних змін і трансформацій. Справа у тому, що певна неоднозначність у трактуванні представлених у поезії лексичних одиниць розпочинається вже на самому початку роботи із текстом, зокрема, в ході надавання переваги тому чи іншому українському еквівалентові оригінального багатозначного іменника «*tone*», вжитого у формі множини «*tones*». Позбавлене визначеного лексичного контексту, це англійське слово могло позначити і «*тон*», і «*вираз*», і «*інтонацію*», і навіть «*настрій*». Обраний нами ситуативний відповідник «*звуки*» не входить до числа прямих еквівалентів оригінального «*tones*», проте він досить природньо поєднується із прикметниками «*cloudy*» та «*breezy*», не руйнуючи притаманний оригіналові безперервний потік асоціативних навіювань. Звичайно, у випадку обрання іншого варіанту перекладу іменника «*tone*», змінилися б і ситуативні відповідники прикметників «*cloudy*» та «*breezy*», які могли б вже перекладатися не як «*похмурі*» та «*веселі*», а, наприклад, як «*плутані*» та «*свіжі*» за умови, що означуваним іменником було б слово «*мелодії*».

Неоднозначним є також переклад рядка «*Anyway transform everything*» тому, що до кінця лишається не зрозумілим, чи це форма наказового речення, чи інвертована, граматично некоректна форма звичайного речення «*anyway, everything transforms*». Відповідною неоднозначністю супроводжується і переклад англійської лексеми «*flow*», яка, з огляду на наявний, досить нечіткий контекст, може бути однаково адекватно перекладена як іменниковою, так і дієслівною формами. В цілому ж, у ході роботи над перекладом цієї поезії, ми прийшли до висновку, що усі інтерпретаційні неточності та випадки поліваріантності адекватних українських відповідників оригінальних лексем, є безпосереднім наслідком значеннєвої відкритості та семантичної антирефернціальності лексико-граматичних одиниць вихідного тексту.

Ще одним фактором, який, поряд із антирефернціальністю, значно ускладнює процес продуктивного сприйняття та інтерпретаційного тлумачення поетичних текстів представників американської поезії М=О=В=И, є відсутність у цих поезіях традиційного у своєму розумінні метамовного контексту, як особливої прозорої нитки, що поєднує майже будь-який художній текст із навколишньої реальністю, непомітно вписуючи його у певний культур-

но-історичний та світоглядний контекст. Зазначена хисткість положення, яке займає метамовний контекст по відношенню до поезії М=О=В=И, полягає, у першу чергу, у природі самої метатекстуальності цих поезій як специфічних поетичних текстів, що зосереджені на дослідженні власної внутрішньої сутності, а не на простому відбитті елементів навколишнього світу, а, по-друге, – у своєрідному 'похованні', слідом за Мішелем Фуко [8] та Роланом Бартом [6], постаті автора як беззаперечного творця значення будь-якого художнього тексту, та у передачі цих повноважень читачеві, до того ж, в умовах майже необмеженої свободи.

Внаслідок таких суттєвих змін у розумінні природи та сутнісної цінності самих поетичних текстів, значних трансформацій зазнає і процес їх безпосередньої передачі засобами будь-якої іншої, у тому числі й української, мови. Так, наприклад, у ході перекладу поезії "Звичні Значення" (Chronic Meanings), що належить одному із провідних представників американських поетів-мовників Бобу Перельману, виникає ціла низка інтерпретаційний питань, розв'язання яких неодмінно вимагає безпосереднього залучення метамовного контексту цієї поезії:

«The single f act is matter.
Five words can say only.
Black sky at night, reasonably.
I am, the irrational residue.

Blown up chain link fence.
Next morning stronger than ever.
Midnight the pain is almost.
The train seems practically expressive...»
[14, с. 1044].

У суто лінгвістичному аспекті ця поезія постає як низка логічно незавершених, змістовно обірваних речень, позбавлених будь-якого зрозумілого контексту, що постають як уривчасті констатації ніяк не пов'язаних між собою фактів. Увагу також привертає сувора структурна організація цих речень, адже всі вони обов'язково складаються лише із п'яти слів. Як наслідок, для продуктивного інтерпретаційного аналізу такого поетичного тексту керуватися одними лише лексико-семантичним та синтаксичним контекстами є абсолютно недостатнім, адже, в результаті загальної синтаксичної обірваності представлених у поезії речень, значна частина їх складових лексем не об'єднується у зрозумілі значеннєві кластери (як, наприклад, у реченнях «*Blown up chain link fence.*» або «*A story familiar as a.*»), тим самим ставлячи перекладача перед проблемою нескінченного вибору можливих варіантів тлумачення породжуваних ними образів. Крім цього, невизначеною залишається сама природа значеннєво-синтаксичної незавершеності цих поетичних рядків, рівень її прагматичного навантаження та питання безпосередньої необхідності відтворення такої асоціативно-образної уривчастості у самому тексті перекладу.

Відповіді на всі ці питання можна знайти, звернувшись саме до метамовного контексту цієї поезії, тобто відкривши для себе безпосередню постать автора, який її написав, та дізнавшись про певні екстралінгвальні, зовнішні чинники, що спровокували народження саме такого поетичного тексту. По відношенню до досліджуваної нами поезії Боба Перельмана таким зовнішнім поштовхом стало смертельне захворювання одного зі знайомих поета, а саме редактора відомого журналу "*Temblor*", на сторінках якого протягом 70х – 80х років з'явилося багато творів представників американського літературного авангарду, – Лі Хікмена. Як писав сам Боб Перельман у статті, присвяченій аналізові мови та своєрідної композиційної структури цієї поезії, «...це була спроба дізнатися, що може статися зі значенням, якщо його раптово перервати (переклад наш. – *Г. С.*)» [11]. До речі, безпосереднє посилання на таку прагматичну обумовленість загального принципу написання усієї поезії криється у самій її присвяті – «*for Lee Hickman*», зазначеній на початку досліджуваного тексту.

В результаті комплексного аналізу усіх розглянутих моментів стає зрозумілим, що повна відмова від метамовного контексту як одного із джерел творення необхідних умов для адекватного розуміння значень образів, присутніх у поезіях, які перекладаємо, є абсолютно неможливою. Адже, якщо повністю відкидати цей контекст, то, по суті, в процесі перекладу поетичних текстів представників американської поезії М=О=В=И ми не мали б орієнтуватися на постать автора, який їх написав, на його літературно-естетичні смаки, або політичні переконання, чи своєрідну манеру письма, притаманну саме йому. Ми також не мали б звертати увагу на чисельні натяки, присутні у самих поетичних текстах, що вказують на конкретні зовнішні події, які спровокували певну особливу структуру чи форму їх написання, як, наприклад, у випадку із поезією "Chronic Meanings" Боба Перельмана. Проте, як зазначає Марджорі Перлофф, «...якщо теорія геніїв вже у минулому, якщо таких речей, як унікальний стиль і авторська присутність більше не існує, тоді чому ж ці імена настільки священні?... Чому ми їх згадуємо знову і знову? (переклад наш. – *Г. С.*)» [12].

Висновки та пропозиції. Беручи до уваги вищенаведене переконання, та в результаті власного ретельного аналізу лінгвістичної та екстралінгвальної складових американської поезії М=О=В=И, ми прийшли до висновку, що, по відношенню до інтерпретаційного тлумачення цієї поезії, метамовний контекст все-таки має місце бути, лише у дещо своєрідному вигляді. Адже так само, як заперечення заперечення залишається, все-таки, запереченням, так і відмова від метамовного контексту є тим самим метамовним контекстом, лише у завуальованій формі. Саме тому для творів переважної більшості представників американської поезії М=О=В=И визначальна сутність їх метамовного контексту полягає у тому, що пересічними читачами вони мають сприйматися як відкриті, антиреференціальні лексико-синтаксичні поля, безкінечні вектори творення лексичного значення яких не обумовлюються жодними конвенційними паттернами чи законами. Навіть визначний принцип їх глибокої метатекстуальності не повинен обмежувати свободу читача у процесі обирання ним різноманітних варіантів тлумачення того чи іншого поетичного тексту.

З огляду на все це стає очевидним, що саме принцип практичної реалізації особливого, завуальованого метамовного контексту, притаманного текстам американських поетів-мовників, та той вплив, що він має на творення прагматичного значення оригінальної поезії, і мають бути збереженими і адекватно переданими у перекладі. Інакше кажучи, переклади поетичних текстів представників американської поезії М=О=В=И мають теж бути лексично та синтаксично відкритими, поліваріативними єдностями, що так само, як і оригінали, надають читачеві повну свободу у виборі орієнтирів інтерпретаційного тлумачення окремих слів та творення загального значення поезії в цілому.

Список літератури:
1. Бернстін, Чарльз. Поезія [Електронний ресурс] / [пер. з англ. Ганна Скалевська] // Сучасна Американська Поезія. – Режим доступу: http://arttranslation.ucoz.ru/index/charlz_bernstin/0-12
2. Ким Хён Ён Теория метатекста и формы ее проявления в поэтике / Ким Хён Ён // Acta Slavica Iaponica. Journal of Slavic Research Center. – Hokkaido, 2004. – № 21. – P. 202–213.
3. Лотман Ю. М. Динамическая модель семиотической системы / Ю. М. Лотман // Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин, 1992. – С. 90–101.
4. Лотман Ю. М. Роман в стихах Пушкина "Евгений Онегин" : спецкурс. Вводные лекции в изучение текста / Ю. М. Лотман. – СПб.,1975. – 462 с.
5. Ashbery, John. Sellected Poems / John Ashbery. – Penguin Books, 1986. – 368 p.
6. Barthes, Roland. The Death of the Author / Roland Barthes // Image, Music, Text. – 1968. – P. 142–148.
7. Bernstein, Charles. Shade / Charles Bernstein. – Sun & Moon Press, 1978. – 65 p.
8. Foucault, Michel. What Is an Author? / Michel Foucault // The Foucault Reader. – Pantheon Books, 1984. – P. 101–120.
9. Hartley, George. Textual Politics and the Language Poets / George Hartley. – Indiana University Press, 1989. – 108 p.
10. McCaffery, Steve. The Death of the Subject: the Implication of Counter-Communication in Recent Language-Centered Writing / Steve McCaffery // L=A=N=G=U=A=G=E. – 1980. – Supplement 1. – P. 2–18.
11. Perelman, Bob. On Chronic Meanings [Електронний ресурс] / Bob Perelman. – Режим доступу: http://writing.upenn.edu/~afilreis/88/chronic-meanings.html
12. Perloff, Marjorie. After Language Poetry: Innovation and its Theoretical Discontents [електронний ресурс] / Marjorie Perloff. – Режим доступу: http://epc.buffalo.edu/authors/perloff/after_langpo.html
13. Saroyan, Aram. Clark Coolidge and I / Aram Saroyan // Stations: a Simposium on Clark Coolidge. – 1978. – № 5. – P. 6–7.
14. The Oxford Book of American Poetry / [edited by David Lehman]. – Oxford University Press, 2006. – 1132 p.

Скалевская А.А.
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины

МЕТАТЕКСТУАЛЬНОСТЬ ПОЭЗИИ Я=З=Ы=К=А И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА УРОВЕНЬ ПЕРЕВОДИМОСТИ ПОСЛЕДНЕЙ

Аннотация
Статья посвящается исследованию метатекстуальной природы американской поэзии Я=Ы=К=А. Изучается характер влияния, который имеет черта метатекстуальности на уровень переводимости этой поэзии на украинский язык.
Ключевые слова: поэзия Я=З=Ы=К=А, метатекстуальность, переводимость, антинаративность, метатекст, метаязыковой контекст.

Skalevska G.O.
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

METATEXTUALITY OF L=A=N=G=U=A=G=E POETRY AND ITS INFLUENCE ON THE LEVEL OF TRANSLATABILITY OF THE LATTER

Summary
The article investigates the metatextual nature of American L=A=N=G=U=A=G=E poetry. Special attention is being paid to the manner of influence this character of metatextuality has on the level of translatability of this poetry into the Ukrainian language.
Keywords: L=A=N=G=U=A=G=E poetry, metatextuality, translatability, antinarrative character, metatext, metalinguistic contexts.

УДК 141.111'25

ОСОБЛИВОСТІ АКТУАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ «ДУША» В АНГЛОМОВНОМУ САКРАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ ТА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Сюткіна О.С.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Стаття присвячена встановленню особливостей актуалізації концепту «душа» в англійській та українській лінгвокультурах шляхом аналізу мовних засобів його репрезентації в англійському сакральному дискурсі та визначення специфіки їхнього перекладу українською мовою.
Ключові слова: концепт «душа», мовна реалізація, мовні засоби, сакральний дискурс, переклад, перекладацькі трансформації, лінгвокультурні ознаки.

Постановка проблеми. Сучасний стан лінгвістичних досліджень, виконуваних у межах антропоцентричної парадигми, орієнтований на вивчення жанрово-стилістичних, функціонально-прагматичних, комунікативно-когнітивних, лінгвокультурних та інших характеристик мовних одиниць, уживаних у різних типах дискурсу. При цьому, незалежно від аспекту наукових пошуків, особливу увагу дослідників спрямовано на виявлення закономірностей актуалізації універсальної одиниці когнітивного знання – концепту.

Аналіз досліджень і публікацій. Як відомо, формування когнітивної парадигми вивчення лінгвосистеми розпочалося в західній науці ще в першій половині 70-х років XX ст. У сучасному мовознавстві у межах когнітивних досліджень розглядаються як теоретичні питання когнітивної лінгвістики, так і лінгвокультурні особливості репрезентації різних концептів. Так, зокрема, ряд дослідників (див., напр., праці І. Огієнка, А. Вежбицької, М.В. Піменової, В. Маслової, І. Голубовської та ін.) звертаються до вивчення специфіки формування та актуалізації концепту «душа» як елемента сакральної сфери людського буття, що відображає взаємодію ідеального та матеріального світів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наведених праць показав, що невирішеним лишається питання пошуку шляхів коректної інтерпретації та перекладу концептів, актуалізованих у контексті іншомовної культури. Звідси й випливає необхідність дослідження лінгвокогнітивної специфіки репрезентації концепту «душа» як виразника національної ментальності в англомовному сакральному дискурсі та його українському перекладі.

Тому **метою цієї статті** є встановлення особливостей актуалізації концепту «душа» в англійській та українській лінгвокультурах шляхом аналізу мовних засобів його репрезентації в англійському сакральному дискурсі та визначення закономірностей їхнього перекладу на українську мову.

Матеріалом дослідження слугували англомовні фрагменти із релігійних і художніх текстів (The Holy Bible containing the Old and New Testaments, David Robert Palmer's translation, "The Picture of Dorian Gray" by Oscar Wilde, "A Christmas Carol a Ghost Story of Christmas" by Charles Dickens, "Pride and Prejudice" by Jane Austen) та їхні українські переклади.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що мова як елемент культури народу, занурюючись своїми витоками у міфологічний світ прадавнього світосприйняття, акумулює символіку певного етносу. При цьому саме в лексичних одиницях, згідно з твердженням [4, с. 3], відображається культ одухотвореної природи як первісного релігійного світогляду.

Розгляд значення лексеми «душа», поданого в лексикографічних джерелах, показав, що в сучасній українській та англійській мовах вона характеризується полісемантичністю, яка, здебільшого, є спільною для обох досліджуваних мов. У словникових статтях лексеми «душа» відображено філософські, релігійні та народні уявлення про це поняття: 1) внутрішній психічний світ людини з її настроями, переживаннями й почуттями; 2) безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварин; 3) людина з прекрасними рисами характеру; 4) розм. про кількість осіб [6, с. 211]; сукупність рис, якостей певної особистості; основне, суть; «заглибина в нижній передній частини шиї» [7, с. 555-446].

Аналіз 201 прикладу вживання концепту «душа» на матеріалі сакральних текстів Нового і Старого Заповіту англійською мовою в перекладі Девіда Роберта Палмера та українського перекладу, виконаного Іваном Хоменко, дозволив виявити, що він актуалізується у сакральних текстах за домопогою двох лексем: *soul* (74 %) та *spirit* (26 %), українськими відповідниками яких є слова *душа* і *дух*. При цьому з'ясовано, що асоціативно-семантичне поле всіх складових концепту «душа» відображає в обох лінгвокультурах внутрішній світ людини. Ознаками, властивими усім словам, які формують концептуальну сферу *душі*, є «благословення», «чистота», «ритуал», «християнство». Лексеми *душі*, *духа* і *soul* та їхні похідні об'єднані значенням «наставництво» (напр., *духовний наставник*). В обох розглядуваних лінгвокультурах знаходимо також присутність спільної для *духа*, *душі* та *soul* ознаки «пекла», а для слів *soul* і *душа* – «гріховності» (*damned soul – пропаща душа*). Для *духа* притаманною є й ознака «демонічності»: *викликати духів; evil spirits, the evil spirit – злий дух*. Щодо асоціативно-семантичного поля концепту «душа», то в сакральних текстів крім релігійних, він набуває й ритуальних характеристик, пов'язаних з ознаками «очищення», «спасіння» і «покаяння»: *духовне очищення, очистити свою душу*.

Таким чином, спираючись на окреслені вище складові змістового насичення концепту «душа», актуалізованого в релігійному дискурсі, нами було здійснено розгляд особливостей їхнього перекладу на українську мову. За результатами аналізу 201 текстових фрагментів Нового і Старого Заповіту було зареєстровано 44% випадків вираження концепту «душа» в українській мові за допомогою дослівного перекладу, наприклад:

© Сюткіна О.С., 2014

And make me savory food, such as I love, and bring it to me, that I may eat. That my ***soul*** *may bless you before I die* [9].

Та й зготуй мені смачну страву, так, як я люблю, і принеси мені; нехай я з'їм, щоб за те благословила тебе моя ***душа*** *перед смертю* (27:4) [8].

Під час аналізу ілюстративного матеріалу було зафіксовано вилучення слова під час перекладу концепту «душа», що складає 30% від загальної кількості досліджених біблійних фрагментів, наприклад:

And if ye shall reject my statutes, and if your ***soul*** *abhor my ordinances, so that ye will not do all my commandments, but break my covenant* [9].

Коли зневажатимете мої установи й гордуватимете велінням моїми, не здійснюючи всіх заповідей моїх та ламаючи союз мій…

У 15 % розглянутих текстів при перекладі концепту «душа» було застосовано граматичну заміну, що пов'язано, на нашу думку, з уникнення тавтології в мові перекладу. Дещо меншу частку серед використовуваних способів перекладу концепту «душа» у сакральних текстах становить синонімічний переклад (7 %), уживання якого дозволяє більш образно передати цей концепт на мову перекладу, наприклад:

And it came to pass, when he had made an end of speaking to Saul, that the ***soul*** *of Jonathan was knit with the soul of David, and Jonathan loved him as his own* ***soul*** [9].

Коли Давид закінчив розмову з Саулом, серце Йонатана прихилилось до Давидового ***серця****, і Йонатан полюбив його, як свою* ***душу*** [8].

Цікавим фактом є й те, що найменш частотним при перекладі сакральних текстів був зареєстрований прийом модуляції (1 %), приклад вживання якого подано нижче:

He says, "How is it then that David, by the ***Spirit****, calls him Lord, saying…* [9].

Він до них мовить: "Як же Давид у ***надхненні*** *називає його Господа* [8].

Украй рідке вживання у сакральних текстах цієї трансформації може бути пояснене тим, що текст Біблія вимагає точного перекладу, аби не викривити основний зміст Святого Писання. З цієї самої причини досить незначний відсоток (1%) припадає й на таку перекладацьку трансформацію, як генералізація.

Узагальнення кількісних показників частотності використання перекладацьких трансформацій при перекладі концепту «душа», актуалізованого в релігійних творах, подано на рис. 1.

Як видно з рис. 1, найтиповішими трансформаціями, які застосовуються при перекладі в сакральних текстах концепту «душа», є дослівний переклад та вилучення слова, тоді як модуляція, генералізація і перестановки використовуються значно рідше. Це пов'язане, з одного боку, з універсальним для англійської й української культур смисломістким насиченням представленого концептом «душа» семантичного поля, та, з іншого боку, з тим, що для перекладу релігійних текстів більш важливим є донесення до читача точного змісту Святого Писання, ніж його естетичне оформлення або відповідність контексту певної лінгвокультури.

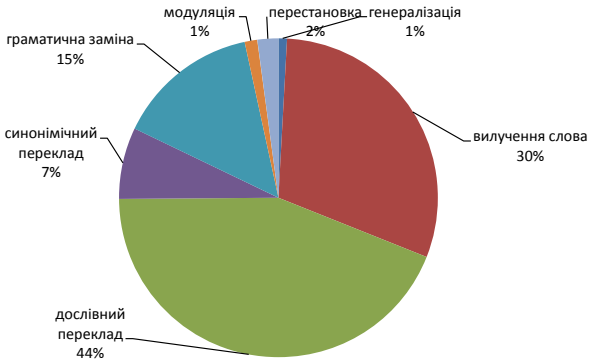

Рис. 1. Відсоткове співвідношення використання перекладацьких трансформацій при перекладі концепту «душа», актуалізованого в релігійних творах

Під час аналізу ілюстративного матеріалу ми також звертали увагу на особливості вживання мовних засобів репрезентації концепту «душа» в англомовних сакральних текстах. Дані відсоткового співвідношення частоти використання певних мовних засобів на позначення концепту «душа» представлені на рис. 2.

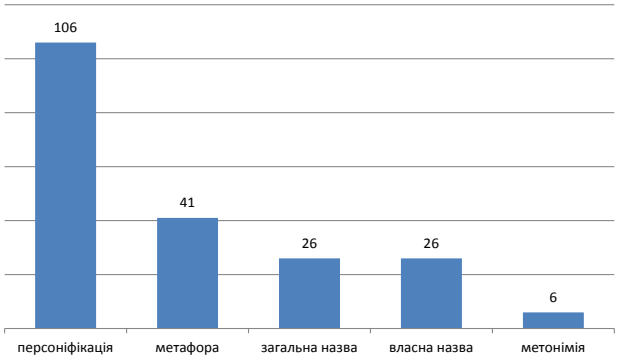

Рис. 2. Кількісне співвідношення мовних засобів репрезентації концепту «душа» в сакральних текстах

З поданої діаграми видно, що найхарактернішим засобом вираження в релігійному дискурсі концепту «душа», який було зафіксовано у 52% досліджуваних уривків, є персоніфікація, наприклад:

And Abram took Sarai his wife, and Lot his brother's son, and all their substance that they had gathered, and the ***souls*** *that they had gotten in Haran; and they went forth to go into the land of Canaan; and into the land of Canaan they came [9].*

Взяв Аврам Сараї, свою жінку, Лота, свого братанича, і все майно, що набули, і ***людей****, що придбали в Харані, та й рушили в дорогу в Ханаан-край і прийшли в Ханаан-край [8].*

Наступною за частотністю була зареєстрована метафора, типова для 44 % досліджуваних текстів:

And his ***soul*** *cleaved to Dinah the daughter of Jacob, and he loved the damsel, and spoke kindly to the damsel. Genesis [9].*

І ***серце*** *його прив'язалося до Діни, дочки Якова, і він покохав дівчину та й утішав її. Книга Буття [8].*

Зазначимо також, що досить часто концепт «душа» репрезентується власними або загальними назвами (по 26 %) та іноді метонімією (6%).

Узагальнення даних, отриманих під час аналізу перекладацьких трансформацій, дозволило нам також визначити частку збереження або втрати семантики концепту «душа» в процесі його перекладу з англійської мови на українську (див. рис. 3).

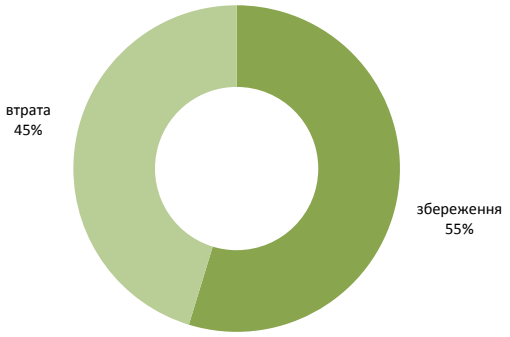

Рис. 3. Відсоткове представлення втрати або збереження семантики концепту «душа» при перекладі англомовних релігійних текстів

З поданої діаграми видно, що у 45% проаналізованих уривків мала місце зміна семантики концепту «душа» під час його перекладу на українську мову, тоді, коли в більшості випадків (55%) семантика була збережена. Даний факт ще раз засвідчує те, що для перекладу сакральних текстів не є характерним відхилення від тексту оригіналу, враховуючи високий ступінь важливості актуалізованих у них етичних ідей.

Отже, більшість розглянутих вище мовних засобів при перекладі з англійської мови на українську зберігались у структурі концепту «душа». При цьому застосування прийому персоніфікації було збережено у 100% випадків їхнього вживання при перекладі на українську мову. Разом з тим під час виконання дослідження було виявлено, що мовними засобами, які найважче відтворити в мові перекладу, є метонімія та іноді метафора, що можна пояснити їхнім прямим зв'язком з концептуалізацією мовної картини світу певної народності.

Висновки. Таким чином, за результатами аналізу особливостей перекладу на українську мову концепту «душа», уживаному в англомовному сакральному дискурсі, було встановлено, що більшість з них перекладаються дослівно (44%) при дещо меншій частці перекладу шляхом вилучення слова (30%). Незначна частка складових концепту «душа» перекладаються за допомогою граматичної заміни (15%) та синонімічного перекладу (7%). Уживання модуляції й генералізація не є типовим для перекладу сакральних текстів на українську мову. Уважаємо, що використання у переважній більшості випадків дослівного перекладу є цілком закономірним, оскільки концепт «душа» є універсальним лінгвокультурним феноменом, більшість значень семантично-асоціативного поля якого має відповідники і в англійській, і в українській лінгвокультурах.

Список літератури:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово / С. А. Аскольдов // Русская словесность: антология / Под ред. В. П. Нерознака. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 360 с.
2. Бабенко Л. Г. Лингвистический анализ худ.текста. Теория и практика: учебник: практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Казарин. – М.: Флинта: Наука, 2005. – 496 с.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. – 104 с.
4. Джваршейшвили Р. Г. Психологическая проблема художественного перевода. / Р. Г. Джваршейшвили. – Тбилиси: "МЕЦНИЕРАБА", 1984. – 66 с.
5. Крупнов В. Н. В творческой лаборатории переводчика: очерки по профессиональному переводу. Второе издание. / В. Н. Крупнов. – М., 1917. – 234 с.
6. Лингвистический энциклопедическийс ловарь / В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1918. – 685 с.
7. Мюллер В.К. Большой современный англо-русский, русско-английский словарь / Под. редакцией Васильевой Л. И. – М.: Издательство: Вече, 2010. – 1056 с.
8. Святе Письмо Старого та Нового заповіту / Пер. тексту о. Івана Хоменка, 3-го ЧСВВ. – Видавництво отців Василян «Місіонер», 2007. – 1122 с.
9. The Holy Bible containing the Old and New Testaments / David Robert Palmer's translation. – New Jersy, 2014. – 1382 p.

Сюткина О.С.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОСОБЕННОСТИ АКТУАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ДУША» В АНГЛИЙСКОМ САКРАЛЬНОМ ДИСКУРСЕ И ЕГО РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ В УКРАИНСКОМ ПЕРЕВОДЕ

Аннотация
Статья посвящена установлению особенностей актуализации концепта «душа» в английской и украинской лингвокультурах путем анализа языковых средств его репрезентации в английском сакральном дискурсе и определения специфики их перевода на украинский язык.
Ключевые слова: концепт «душа», языковая реализация, языковые средства, сакральный дискурс, перевод, переводческие трансформации, лингвокультурные признаки.

Siutkina O.S.
National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute»

THE FEATURES OF THE CONCEPT «SOUL» ACTUALIZATION IN ENGLISH RELIGIOUS DISCOURSE AND ITS REPRESENTATION IN UKRAINIAN TRANSLATION

Summary
The article outlines the features of the concept «soul» actualization in English and Ukrainian lingual cultures by analyzing linguistic means of its representation in the English religious discourse and defining the specificity of their translation into Ukrainian.
Keywords: concept «soul», linguistic realization, language means, religious discourse, translation, translation transformations, lingual and cultural peculiarities.

УДК 811.161.2'373.232(477.82-2)

ПРІЗВИЩА ЖИТЕЛІВ МІСТА НОВОВОЛИНСЬКА, ПОХІДНІ ВІД НАЗВ ПРОФЕСІЙ І РЕМЕСЕЛ

Хвіщук О.В.
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки

Систематизовано і проаналізовано нововолинські прізвища, мотивовані найменуваннями професій та ремесел. Зроблено лексико-семантичний і словотвірний аналіз виявлених антропонімів. З'ясовано, що такі прізвища максимально точно відтворюють побут, вірування, культуру і духовний світ українців.
Ключові слова: антропонімікон, прізвище, апелятив, словотвір, лексико-семантична група.

Постановка наукової проблеми. Для повноти інформації про сучасні українські прізвища, їх поширення та частотність, а також для розуміння історичних процесів формування, становлення і стабілізації українських прізвищевих назв треба мати повний інвентар цих антропонімів з усіх історико-етнографічних регіонів України та дані про кількість носіїв кожного прізвища. У зв'язку з цим серйозного вивчення в синхронії та діахронії потребує антропонімія Волинської області.

Аналіз останніх досліджень. На сьогодні добре вивчена регіональна антропонімія Закарпаття (П. П. Чучка), Бойківщини (Г. Є. Бучко), Опілля (Г. Д. Панчук), Гуцульщини (Б. Б. Близнюк), Буковини (Л. В. Кракалія), Лубенщини (Л. О. Кравченко), Нижньої Наддніпрянщини (І. І. Ільченко), верхньої Наддністрянщини (І. Д. Фаріон) тощо. Прізвищеву систему Волині, зокрема м. Нововолинська, досліджено ще недостатньо, хоча такий матеріал здатний доповнити загальне уявлення про українську антропонімну систему.

Мета дослідження – зафіксувати сучасні прізвища жителів м. Нововолинська Волинської області, мотивовані апелятивами, що пов'язані з економічним життям країни, та зробити їх лексико-семантичний і структурно-словотвірний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Виникнення значної частини прізвищ жителів м. Нововолинська пов'язане з постійним заняттям людини. Вони походять від прізвиськ, що характеризували особу за професією, заняттям або специфікою діяльності. Ці лексеми дають багатий матеріал для дослідження економічного життя країни (промисловості, торгівлі, ремесел, сільського господарства тощо). У більшості випадків прізвища виникали безпосередньо від назви професії першоносія, хоча нащадкам вони передавалися не лише в первісному вигляді, а й із різними суфіксами, частіше – патронімічними та суб'єктивної оцінки.

У цих онімах збереглися архаїчні, а часто і втрачені корені, вони містять важливу не лише для лінгвіста, а й для етнолога, історика інформацію про промисли, які давно відмерли. Українські прізвища як незмінні спадкові найменування, що остаточно сформувалися ще два століття тому, репрезентують специфічну лексику того періоду, яка відображає матеріальний, культурний, історичний досвід суспільного середовища, у якому вона зародилася і функціонує [5, с. 207]. Багато прізвищ цього типу – це словесні пам'ятки тим професіям і заняттям, які вже давно зникли, але залишили у своїх основах віддзеркалення широкої картини народного життя в той час, коли ці прізвища сформувалися [1, с. 108].

Такі прізвища мають високий ступінь історичної та етнографічної інформативності, вони відтворюють побут, вірування, культуру і духовний світ українців [2, с. 7]. Наявні сьогодні родові прізвища могли б служити джерелом для майже повної реконструкції картини життя в цей період [4, с. 34].

У межах лексико-семантичної групи нововолинських прізвищ, мотивованих апелятивами, що пов'язані з економічним життям країни, виокремлюємо відапелятивні антропооснови, що вказують на:

а) промисловість і ремесло: *Бердник* < *бердник* 'мастеръ, делающій берда' (Гр., І, 50); *Бляхар, Бляхарчук*, пор. *бляхар* 'майстер, який виготовляє різні бляшані вироби; робітник, що покриває бляхою дахи' (ВТССУМ, 57); *Боднарук* < *Боднар* < *боднар* = *бондар*; *Бондар* < *бондар* 'майстер, який виготовляє бочки, бодні, дерев'яні відра' (Гр., І, 86); Бондарук < Бондар < бондар; *Бондарець* < *Бондар* < *бондар*; *Боднарчук* < *Бондарець* < *Бондар* < *бондар*; *Будник* < *будник* 'работникъ на поташномъ заводе' (Гр., І, 106); *Вапняр* < *вапняр* 'робітник, який випалює, гасить, возить вапно' (ВТССУМ, 75); *Винокур* < *винокур* 'той, хто виготовляв горілку і спирт, винник' (ВТССУМ, 103); *Винник* < *винник* 'винокур' (Гр., І, 173); *Вівчарук* < *Вівчар* < *вівчар; Вавняр* < *вовняр*; *Гарбар* < *гарбар* 'кушнір, фахівець, що вичиняє хутро із шкури і шиє хутряні вироби' (НТСУМ, ІІ, 435); *Гарбарук* < *Гарбар* < *гарбар*; *Гарбарчук* <

© Хвіщук О.В., 2014

Гарбарець < Гарбар < гарбар; Гонтарук < Гонтар < гонтар ‘майстер, який виготовляє *гонт* – тонко витесані дерев’яні дощечки, якими настилають дах, подібно до черепиці’ (ВТССУМ, 261); *Гончар < гончар* ‘майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини’ (ВТССУМ, 191); *Гончаренко < Гончар < гончар*; *Гончаров < Гончар < гончар*; *Горшар < горщар* ‘майстер, який виготовляє горщики’ (Чуч., 156); *Грабарук < Грабар < грабар* ‘гробокопач, землекоп’ (ВТССУМ, 195); *Гутник < гутник* ‘людина, яка працює на скляному або залізоплавильному заводі’ [3, с. 44], пор. *гута* ‘стекляный заводъ’ (Гр., I, 314); *Дігтярук < Дігтяр < дігтяр* ‘той, хто виготовляє або продає дьоготь’ (СУМ, II, 298); *Зварич < зварич* ‘солевар’ (Редько, I, 395); *Коберник < коберник* ‘коверник, килимник’ (ЕСУМ, II, 482); *Коваленко < Коваль < коваль*; *Ковальчук < Ковалець < Коваль < коваль; Ковалюк < Коваль < коваль; Кожемяка < Кожум'яка < кожум'яка* ‘майстер, що виготовляв сирицю’ (ВТССУМ, 438); *Коломоєць, Коломієць < коломієць* ‘солевар’ (ЕСУМ, II, 519); *Колеснік, Колесник < колесник* ‘колісний майстер’ (ЕСУМ, II, 514); *Колесникова < Колесник < колесник*; *Копач < копач* ‘робітник, який копає землю, землекоп’ (ВТССУМ, 453), пор. також *копач* ‘гробокопач’ [4, с. 55]; *Котлярчук < Котляр < котляр* ‘казаняр, той, хто робить казани’ (ВТССУМ, 409); *Кравець < кравець* ‘фахівець із пошиття одягу’ (ВТССУМ, 460); *Кравченко < Кравець < кравець*; *Кравчук < Кравець < кравець*; *Красильчук < (припускаємо, що це похідне від назви професії носія, який щось фарбував) Красило < красило ‘син або учень красила’; Кушнір < кушнір* ‘фахівець, що вичиняє хутро зі шкури та шиє хутряні вироби’ (ВТССУМ, 476); *Кушнірук, Кушнірчук < Кушнір < кушнір ‘ремісник, який вичиняв хутро зі шкур і виготовляв хутряні вироби’ [Гр., II, 336]; Лимар < лимар = римар* ‘майстер, який виготовляв ремінну збрую’ (ВТССУМ, 486); *Лінік < линник* ‘мотузник, канатник’ (Редько, I, 596); *Майструк < Майстер < майстер* ‘фахівець з якого-небудь ремесла’ (ВТССУМ, 505); *Майстренко < Майстер < майстер*, хоча можливе зіставлення із *майстер* ‘певецъ (кобзар, лірник), обучающій пенію отданого къ нему въ науку ученика’ (Гр., II, 398); *Мельник < мельник* ‘власник млина або той, хто працює в млині’ (ВТССУМ, 518); *Мельникова < Мельник < мельник*; *Мельничук < Мельник < мельник*; *Мірошник, Мірошниченко < мірошник* ‘власник млина, той, хто працює в млині, мельник’ (ВТССУМ, 531); *Мулярук < Муляр < муляр*; *Олейник, Олійник, Олійчук < олійник* ‘той, хто виготовляє або продає олію; власник олійниці’ (ВТССУМ, 669); *Пекар < пекар*; *Пекарук < Пекар < пекар*; *Пивоварчук < Пивовар < Пивовар* ‘той, хто варить пиво, бровар’ (ВТССУМ, 758); *Плахотнюк < Плахотник < плахотник ‘ткач, який виготовляв плахти’; Римарук < Римар < римар ‘майстер, який виготовляє ремінну кінську упряж’ [Гр., IV, 17]; Римарчук < Римар < римар; Сапожніков, Сапожник* < *від *сапог* ‘чобіт’ у значенні ‘майстер, який виготовляє або ремонтує чоботи, чоботар’; *Ситник < ситник* ‘майстер, який виготовляв сита’ (Гр., IV, 124); *Сідельник < сідельник* ‘майстер, який виготовляв ремінну кінську упряж, збрую, сідла’ [4, с. 48]; *Сідлярук < Сідляр < сідляр = сідельник*; *Скляр < скляр* ‘ремісник, який вставляє шибки’ [4, с. 49]; *Скриннік < скринник* ‘майстер, який виготовляв скрині’ [4, с. 49]; *Слюсарук < Слюсар < слюсар* ‘робітник, який обробляє метали ручним або механізованим інструментом’ (ВТССУМ, 1151); *Смолярук < Смоляр < смоляр* ‘той, хто займається смолокурінням’ (СУМ, IX, 416); *Смолярчук < Смолярець < Смоляр < смоляр*; *Стельмах, Стельмаченко, Стельмащук < стельмах* ‘майстер, який робить вози, сани, колеса і т. д.’ (ВТССУМ, 1192); *Столяр, Столярук, Столярчук < столяр* ‘робітник, фахівець, який займається обробкою дерева і виготовленням виробів із нього’ (ВТССУМ, 1199); *Стрихарчук < Стрихар < стріхар*; *Тесленко < Тесля < тесля*; *Теслюк < Тесля < тесля* ‘робітник, що займається грубою обробкою деревини, спорудженням дерев'яних будов, виготовленням простих дерев'яних меблів’ (ВТССУМ, 1243); *Ткаченко < Ткач < ткач*; *Ткачук < Ткач < ткач* ‘робітник, майстер, який виготовляє тканини на ткацькому верстаті’ (ВТССУМ, 1251); *Токарчук < Токар < токар* ‘фахівець із механічної обробки металу, дерева та інших металів шляхом обточування на верстаті’ (ВТССУМ, 1253), хоча, можливо, *людина, яка працювала на *току; Хмілярчук < Хміляр < хмеляр* ‘той, хто вирощує хміль’ (ВТССУМ, 1347); *Шаповаленко, Шаповалов < Шаповал < шаповал* ‘майстер, який виготовляє з вовни шапки способом валяння’ (ВТССУМ, 1389); *Швець < швець*; *Шевченко < Швець < швець*; *Шевчик < Швець < швець*; *Шевчук < Швець < швець* ‘майстер, який шиє і лагодить взуття’ (ВТССУМ, 1393); *Шнайдер < шнайдер* із нім. *Schneider* ‘кравець’ (Редько, II, 1215); *Шмідт < шмідт* із нім. *Schmidt* ‘коваль’ [4, с. 47].

Серед наведених прізвищ особливу групу становлять найменування із суфіксами *-ук* (*-’ук*), *-чук, -енко, -ець*. Ю. К. Редько зазначає, що прізвища на *-енко* утворенні від назви заняття (професії, посади) батька [4, с. 121], пор.: *коваленко* ‘сынъ кузнеца’ (Гр., II, 260), *кравченко* ‘сынъ портного’ (Гр., II, 297), *ткаченко* ‘сынъ ткача’ (Гр., II, 268); *шевченко* ‘сынъ сапожника’ (Гр., IV, 490). *На думку В. В. Німчука, за допомогою суфіксів -ук (-’ук), -чук від іменникових основ творяться також назви молодих віком, недорослих осіб [3, с. 199]: Гарбарчук < гарбарчук ‘учень гарбара (кушніра), син його’; Бондарчук < бондарчук ‘підмайстер у бондаря’ [Гр., I, 86]; Ковальчук < ковальчук ‘учень коваля’ [Гр., II, 260]; Крамарчук < крамарчук ‘син торгівця’ [Гр., II, 299]; Малярчук < малярчук ‘художників син’ [Гр., II, 403]; Мельничук < мельничук ‘мірошників син, помічник мельника’ [Гр., II, 416]; Римарчук < римарчук ‘син шорника, підмайстер у шорника’ [Гр., IV, 16]; Шевчук < шевчук ‘підмайстер у шевця, учень у шевця’ [Гр., IV, 490] та ін.;*

б) торгівлю: *Корчмарук < Корчмарець < Корчмар < корчмар* ‘власник корчми, шинкар’ (Чуч., 298); *Крамар < крамар* ‘людина, яка торгувала у власній крамниці’ [4, с. 51], *‘торговець’ [Гр., II, 299]; Крамаревич < Крамар < крамар*; *Крамарчук < Крамар < крамар*; *Чумак < чумак* ‘візник і торговець, яких перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу’ (ВТССУМ, 1385); *Шинкарук < Шинкар < шинкар ‘власник шинку або продавець у ньому’ (ВТССУМ, 1628);*

в) сільське господарство: *Гайдай < гайдай* ‘пастухъ овецъ’ (Гр., I, 265), ‘той, хто поганяє волів’ (Чаб., I, 143); *Господарик < Господар < господар*; *Косаренко < Косар < косар*; *Косарьов < Косар < косар*; *Огороднік < огородник* ‘городник’ (Гр., III, 37); *Пастушок < Пастух < пастух*; *Сівчук < Сівач < сівач ‘сіяч’ (Чуч., 517); Чабан < чабан* ‘пастухъ овецъ’ (Гр., IV, 442); *Чабанчук < Чабанець < Чабан < чабан; Чабанюк < Чабан < чабан* ‘вівчар’ (ВТССУМ, 1369);

г) лісове господарство; мисливство, рибальство, бджільництво: *Бортнічук < Бортник < бортник ‘бджоляр’ (Гр., I, 89), ‘лісовий бджоляр’ (ВТССУМ, 60); Галас < галас* ‘рибалка’ [7, с. 414]; *Лучник <*

лучник ‘той, хто стріляє з лука’ (ВТССУМ. 497); *Мисливець, Мисливчук* < *мисливець* ‘той, хто займається, захоплюється мисливством’ (ВТССУМ, 525); *Пасічник* < *пасічник* ‘той, хто розводить бджіл, працює на пасіці, бджоляр’ (ВТССУМ, 709); *Рибак* < *рибак* та похідні *Рибальченко* < *Рибалка* < *Рибак* < *рибак*; *Рибачук* < *Рибак* < *рибак*; *Стрільчук* < *Стрілець* < *стрілець*;

г) заробітки: *Бутинець* < *бутинець* ‘робітник, який працював у *бутині*, тобто на вирубі лісу’ [4, с. 55], хоча, можливо, від ойконімів *Бутин* або *Бутини* (Редько, І, 119); *Мазник*, пор. *мазій* ‘той, хто займався мазанням’ [4, с. 55]; *Трач, Трачук*, пор. *трач* ‘пиляр, той, хто пиляє що-небудь пилкою’ (ВТССУМ, 1264), ‘робітник, який розпилював колоди на дошки, працюючи на ‘тračці’’ [4, с. 55]; *Фурман, Форманчук, Форманюк, пор. фурман ‘візник’* [4, с. 54];

д) організацію праці на панщині: *Гуменюк* < *Гуменний* < *гуменний* ‘наглядач за роботою на гумні’ (Гр., І, 340), хоча, можливо, *гумен* = *ігумен* ‘монастирський натоятель’ [4, с. 60–61]; *Лановий* < *лановий* ‘надсмотрщикъ за полевыми работами’ (Гр., ІІ, 343); *Сторожук* < *Сторож* < *сторож*; *Тивонюк* < *Тивон* < *тивон* ‘наглядач’ [6, с. 293];

е) службу при дворі: *Дворак* < *дворак* ‘назва дрібного шляхтича, що служив при магнатському чи королівському дворі’ [4, с. 57]; *Кухар* < *кухар*; *Кухаренко* < *кухар* < *кухар*, якщо не *кухаренко* ‘сынъ повара’ (Гр., ІІ, 333); *Кухарук* < *Кухар* < *кухар; Кухарчук* < *Кухарець* < *Кухар* < *кухар*, хоча, можливо, *кухарчук* = *кухарча* ‘поваренокъ’ (Гр., ІІ, 333); *Кучер* < *кучер* ‘візник’ (ЕСУМ, ІІІ, 167); *Кучерук* < *Кучер* < *кучер ‘візник’ (ВТССУМ, 608);*

є) освіту чи мистецтво: *Малярчук* < *Маляр* < *маляр; Музика* < *музика* ‘музикант’ (Гр., ІІ, 453); *Музичко* < *Музика* < *музика*; *Музичук* < *Музика* < *музика.* Зафіксовано й такі нововолинські прізвища, які походять від назви інструмента, що на ньому грав музика: *Бандура* < *бандура*, хоча можливе зіставлення з діал. перен. *бандура* ‘нерозумна людина’ (Арк., І, 10); *Дуда* < *дуда*; *Дудар* < *дудар* ‘играющій на свирели’ (Гр., І, 453), якщо не *дудар* ‘мастеръ, делающій дудки’ (Гр., І, 453); *Дудка* < *дудка*; *Дудкевич* < *Дудка* < *дудка*; *Органіста* < *органіст* ‘музикант, який грає на органі’(ВТССУМ, 679); *Скрипка* < *скрипка*; *Скрипчук* < *Скрипка* < *скрипка*; *Цимбаліст* < *цимбаліст* ‘играющій на цымбалахъ’ (Гр., IV, 429), хоча існує також *цимбал* у значенні ‘олухъ, балбесъ’ (Гр., IV, 429); *Цимбалюк* < *Цимбал* < *Цимбал* < *цимбали*;

ж) церкву: *Дяк* < *дяк*; *Дячук, Дяченко* < *Дяк* < *дяк*, якщо не *дяченко* ‘сынъ дьячка’ (Гр., І, 463); *Паламар* < *паламар* ‘церковний прислужник’ [4, с. 60]; *Паламарчук* < *Паламар* < *паламар*; *Попов, Попова, Попович* < *Піп* < *піп*, хоча, можливо, *попович* ‘сынъ попа’ (Гр., ІІІ, 333); *Титаренко* < *Титар* < *титар* ‘церковний староста’ (Гр., IV, 263); *Титарчук* < *Титарець* < *Титар* < *титар*;

з) інші заняття: *Зубар* < *зубар* ‘людина, яка займалася вириванням зубів’ [4, с. 62]; *Коновалюк* < *Коновал* < *коновал ‘той, хто, не маючи ветеринарної освіти, проводив кастрування та лікування коней’ (ВТССУМ, 573), пор. також коновал* ‘поганий лікар, неук у медицині’ (СУМ, IV, 261)*; Коновальчук* < *Коновалець* < *Коновал* < *коновал; Смаль* < *смаль* ‘людина, яка займається смалінням’ (ВТССУМ, 1355), ‘той, хто підпалює’, ‘людина, яка коле і смалить свиню’ (Гр., IV, 155); *Смалько* < *Смаль* < *смаль*;

и) боротьбу народу за визволення: *Дейнека* < *дейнека* = *дейнега* ‘народний повстанець’ (ЕСУМ, ІІ, 62).

Висновок. Прізвища, похідні від назв професій, – вагома частина антропонімікону м. Нововолинська Волинської області. У їх основах виявлено лексеми на позначення виробників одягу та взуття, продуктів харчування, предметів побуту, робітників сільського господарства, мистецтва, науки та медицини, а також назви осіб, що вказували на заняття бджільництвом, полюванням, рибальством тощо. Помітне місце у творенні прізвищ посіли апелятиви – назви металообробних та деревообробних ремесел, виробництва різних речовин, видів торгівлі. Нововолинські прізвища, мотивовані назвами професій, цілісно відображають економічне життя цього молодого міста, а також домінувальні види господарської діяльності жителів.

У словотвірній будові прізвищ означеного сематичного типу домінувальним визначено морфологічний спосіб творення офіційних особових назв жителів м. Нововолинська. Прізвища, утворені за допомогою формантів *-ук, (-’ук), -чук,* становлять кількісно найбільшу групу: *Бляхарчук, Боднарук, Боднарчук, Бондарук, Бортнічук, Вівчарук, Гарбарук, Гарбарчук, Гонтарук, Грабарук, Гуменюк, Дігтярук, Дячук, Ковальчук, Ковалюк, Коновальчук, Коновалюк, Корчмарук, Котлярчук, Кравчук, Крамарчук, Красильчук, Кухарук, Кухарчук, Кучерук, Кушнірук, Кушнірчук, Майструк, Малярчук, Мельничук, Мисливчук, Музичук, Мулярук, Олійчук, Паламарчук, Пекарук, Плахотнюк, Рибачук, Римарук, Римарчук, Сівчук, Сідлярук, Скрипчук, Слюсарук, Смолярук, Смолярчук, Стельмашук, Столярук, Столярчук, Сторожук, Стрихарчук, Теслюк, Тивонюк, Титарчук, Ткачук, Токарчук, Трачук, Форманчук, Форманюк, Хмілярчук, Цимбалюк, Чабанчук, Чабанюк, Шевчук, Шинккарук.*

Друге місце за продуктивністю посідають моделі прізвищ із суфіксом *-енко*: *Гончаренко, Дяченко, Коваленко, Косаренко, Кухаренко, Майстренко, Мірошниченко, Рибальченко, Стельмаченко, Тесленко, Титаренко, Ткаченко, Шаповаленко, Шевченко.*

Незначну частку становлять офіційні особові назви нововолинців, утворені за допомогою інших формантів: *-ов (-ев)*: *Гончаров, Косарьов, Попов, Сапожніков, Шаповалов*; *-ик*: *Господарик, Мазник, Сапожник, Шевчик*; *-ович (-евич)*: *Дудкевич, Крамаревич, Попович*; *-ко*: *Музичко, Смалько*; *-ова (-ева)*: *Колесникова*; *-ець*: *Бондарець*; *-ок*: *Пастушок.*

Прізвища-композити, на думку П. П. Чучки, не становлять окремого типу словотвору. Вони, як правило, похідні від апелятивних утворень-композитів [8, с. 27]. Лише у структурі прізвища *Півоварчук* виокремлено поліфункціональний формант *-чук.*

Деякі прізвища із суфіксами *-ук (-’ук), -чук, -енко, -ець, -ик, -ко* (типу *Кравець, Швець, Бондарчук, Дяченко, Кухаренко, Шевчик* і под.) розглядаємо як утворення з подвійною мотивацією, тобто як найменування, що могли виникнути і внаслідок лексико-семантичного перенесення, і суфіксальним різновидом морфологічного творення.

Шляхом семантичного переосмислення утворено такі офіційні особові назви жителів Нововолинська: *Бандура, Бердник, Бондар, Бляхар, Будник, Бутинець, Вапняр, Винник, Вовняр, Гайдай, Галас, Гарбар, Гармаш, Гетьман, Гніздюк, Гончар, Горшар, Дворак, Дейнека, Дуда, Дудар, Дудка, Дяк, Зварич, Зубар, Коберник, Кожемяка, Колесник, Колеснік, Коломієць, Коломоєць, Копач, Кравець Крамар, Кухар, Кучер, Кушнір, Лановий, Лимар,*

Лінник, Лучник, Мельник, Мірошник, Мисливець, Музика, Огороднік, Олейник, Олійник, Органіста, Паламар, Пасічник, Пекар, Рибак, Ситник, Сідельник, Скляр, Скриннік, Смаль, Стельмах, Столяр, Трач, Фурман, Цимбаліст, Чабан, Чумак, Швець, Шмідт, Шнайдер.

Список літератури:

1. Горпинич В. О. Антропонімія Дніпровського Припоріжжя і суміжних регіонів України : монографія / В. О. Горпинич, І. А. Корнієнко; В. О. Горпинич (заг. ред.) // Ономастика і апелятиви / Дніпропетр. нац. ун-т; Миколаїв. держ. ун-т ім. В. О. Сухомлинського; НДЛ фольклору, говірок і літератури Нижньої Наддніпрянщини. – Дніпропетровськ; Миколаїв, 2006. – Вип. 25. – 237 с.
2. Кравченко Л. О. Прізвища Лубенщини / Л. О. Кравченко. – К., 2004. – 197 с.
3. Німчук В. В. Українські прізвища з суфіксами -ук (-юк), -чук та етимологічно споріднені утворення / В. В. Німчук // Українська діалектологія та ономастика. – К., 1964. – С. 194–209.
4. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько. – К., 1966. – 214 с.
5. Скорук І. Д. Прізвища-композити в антропоніміконі м. Луцька / І. Д. Скорук // Актуальні питання антропоніміки: зб. наук. читань пам'яті Юліана Костянтиновича Редька. – К., 2005. – С. 207–218.
6. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX ст. (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів, 2001.
7. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття : монографія // П. П. Чучка Антропонімія Закарпаття : дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук; Київський держ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Ужгород, 2008. – 672 с.
8. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : ысторико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів, 2005. – 704 с.

Хвищук А.В.
Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки

ФАМИЛИИ ЖИТЕЛЕЙ Г. НОВОВОЛЫНСКА, ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ НАЗВАНИЙ ПРОФЕССИЙ И РЕМЕСЕЛ

Аннотация
Систематизированы и проанализированы нововолынские фамилии, мотивированные наименованиями профессий и ремесел. Сделан лексико-семантический и словообразовательный анализ выявленных антропонимов. Выяснено, что такие фамилии максимально точно воспроизводят быт, верования, культуру и духовный мир украинцев.
Ключевые слова: антропонимикон, фамилия, апеллятив, словообразование, лексико-семантическая группа.

Khvischuk O.V.
Eastern European languages Lesya Ukrainka National University

DENOMINAIVE SURNAMES OF NOVOVOLYNSK RESIDENTS FROM THE NAMES OF THE PROFESSIONS AND CRAFTS

Summary
The surnames of Novovolynsk residents driven by the names of professions and crafts are systematized and analyzed. The revealed anthroponyms are analyzed in two ways: lexical-semantic and derivational. Such surnames are investigated to reflect accurately the households, beliefs, culture and inner world of the Ukrainians.
Keywords: anthroponymicon, surname, appellative, word formation, lexical-semantic group.

УДК 821.162.1:821.161.2].09

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК ТА ПРЕДСТАВНИКИ УГРУПОВАННЯ «МОЛОДА ПОЛЬЩА»: ТИПОЛОГІЯ ТВОРЧИХ ВЗАЄМИН

Ямборко С.М.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розглянуто творчі взаємини Василя Стефаника та представників польського модернізму, зокрема керманича літературного угруповання «Молода Польща», Станіслава Пшибишевського. З'ясовано який був вплив польського письменника на творчість українського новеліста, особливо на формування його письменницького світогляду. Також обґрунтована роль С. Пшибишевського у публікації перших творів українського прозаїка на сторінках польського видання «Życie».
Ключові слова: творчі взаємини, модернізм, Молода Польща, Василь Стефаник, Станіслав Пшибишевський.

Творчий світогляд Василя Стефаника, одного з найоригінальніших письменників не лише в українському, а й світовому письменстві, сформувався на зламі XIX–XX століть, у пору активного зародження модернізму. Загальновизнано, що в цей період модернізм, як принципово нова художня система, охопив усі європейські літератури, і, можливо, саме тому входження В. Стефаника у західнослов'янські літератури, зокрема в польську, діалогічність із нею, сприяло широкому резонансу його творів. Засвоєння Стефаником кращих здобутків польського художнього слова та його роль у формуванні письменника, безпосередні контакти українського новеліста з діячами польської культури, зокрема з угрупованням «Молода Польща», участь у польському соціалістичному русі, літературному житті, переклади новел Стефаника мовою Міцкевича, їх інтерпретація в польській критиці – всі ці питання заслуговують сьогодні на глибоке вивчення і системний аналіз, адже попри зацікавлення вченими, не всі аспекти проблеми розроблено з належною повнотою. Цих питань торкалися різні вчені, серед яких Г. Вервес, В. Лесин, Л. Луців, Ф. Погребенник, М. Рудницький, Т. Ткачук, О. Черненко, О. Царик, Я. Ярема та ін. Цікавість до названої проблеми виявляють і польські вчені – Е. Вишневська, Е. Бонецький, С. Бурий, Р. Герлецька, К. Лучинський, В. Мокрий, С. Мразек, С. Пігонь, М. Пухальська та ін. Варто наголосити, що творчість В. Стефаника і вплив на нього польського оточення більшість радянських учених розглядали досить однобічно. Як слушно зазначила польська дослідниця Ельжбета Вишневська, незважаючи на велику кількість праць, присвячених темі контактно-генетичних зв'язків Василя Стефаника з молодополяками під час його навчання в Кракові, в українському літературознавстві переважає думка про мистецьку та художню зрілість українського новеліста навіть під час перших контактів з молодопольським середовищем, а також про трактування життя в Кракові виключно як біографічного епізоду, який не міг вагомо вплинути на процес зародження письменницької свідомості українського новеліста і на його прозу. До такого висновку дійшли у свої розвідках Ярослав Ярема, Федір Погребенник, Володимир Лесин.

Так у своїй праці «Василь Стефаник у слов'янських літературах», яка була опублікована 1976 року в Києві, Федір Погребенник підкреслив додатковий вплив Вацлава Морачевського на формування естетичних поглядів молодого студента медицини. Але виразно не дооцінив в своїй праці, на думку Ельжбєти Вишневської, впливу естетичних концепцій Станіслава Пшибишевського на формування смаків і літературних вподобань молодого, ще не досвідченого адепта мистецької прози [10, с. 161]. Федір Погребенник в своїй праці наголошуючи на духовній зрілості і авторській самодостатності свого співвітчизника, зазначає: „В Кракові Стефаник познайомився з так званою «Молодою Польщею»: Пшибишевським, Висп'янським, Бжозовським, Жулавським і багатьма іншими, але не переймався їхньою творчістю. Завдяки їм він пізнав європейську літературу від Бодлера до Керкегора, але і ця література не залишила в його душі селянина вагомих слідів. Безперечно він відчував їхню красу, Верлена та інших, навіть перекладав уривки з Верлена, але цей світ був для нього чужим. Він споглядав його, як споглядають в музеї" [2, с. 32]. Тут доцільними будуть слова самого Вацлава Морачевського, який добре знав Василя Стефаника: „Спілкування з польською літературою і дружба з багатьма представниками так званої „Молодої Польщі" вплинули на літературну форму його творів, навчили його вирізьблювати слово не лише зовні, але й шукати незвичайного, або ж принаймні уникати банальності і буденності" [7, с. 12].

У розвідках Василя Лесина і Ярослава Яреми, опублікованих у 1958 році, так само розглянуто – як протилежні ідейно-художні явища – творчість реаліста Стефаника і модерністичну творчість Станіслава Пшибишевського, з яким певний час, навчаючись у Краківському університеті, підтримував особисті стосунки Стефаник. Спостереження і висновки Я. Яреми у принципі збігаються з думками В. Лесина. І в одній, і в другій статті провідною думкою є розмежування ідейних засад і художніх принципів, що їх дотримувалися письменники, заперечення тверджень деяких критиків про вплив на українського письменника теоретика і практика польської модерни.

Саме тому це питання варто розглянути детальніше й об'єктивно врахувати всі естетичні концепти, контактно-генетичні взаємини та типологічні зв'язки письменника, що уможливить розкриття індивідуальності його стилю у сукупності різноманітних тенденцій. Зокрема серед невирішених аспектів залишається питання творчих взаємин та впливу на формування письменницького світогляду Василя Стефаник польського модерніста, засновника угруповання «Молода Польща» Станіслава Пшибишевського. Таким чином головна мета цієї роботи – дослідити та обґрунтувати значення та вплив представників польського модернізму, зокрема Станіслава Пшибишевського у популяризації спадщини українського письменника.

Краків часів Стефаника – місто динамічне й різнолике. 1890-і роки – саме той період, коли естетичний вибух «Молодої Польщі» ще тільки готувався, переважно підспудно, коли європейські новації обговорювалися з великим запалом, а молоді сили гуртувалися й гартувалися в численних дискусіях про майбутні шляхи мистецтва. Не одразу, але Стефаник таки увійшов у атмосферу цих суперечок та

© Ямборко С.М., 2014

мрій, щоб вийти з неї вже сформованим письменником, із чітким естетичним кредо та не менш чітко визначеними світоглядними переконаннями.

Протягом восьми літ – від 1892 до 1900 року український письменник мешкав у Кракові. І без впливу цього періоду життя годі осягнути творчий феномен Стефаника – новеліста. Мабуть, легковажимо, коли вважаємо, що Стефаник був самородком, котрий осягнув вершини літературної техніки без сторонньої допомоги, без тривалого і нелегкого входження у сучасну культуру, яка репрезентувалася тоді передусім культурою міста. Вибір міста студій чинився з практичних міркувань – Ягеллонський університет, медицина, і спочатку Стефаник не міг призвичаїтися до нового та суєтного середовища великого міста, та згодом саме Краків став колискою його великого таланту. Тут знайшов письменник застосування своїм молодим силам і був запотребуваний – спершу як громадсько-політичний діяч радикального напрямку, а згодом – як поет і новеліст.

Найбільше пов'язаний був Стефаник з групою краківських письменників, розквіт творчості яких припадає на кінець XIX – початок XX століття: Владиславом Орканом, Станіславом Виспянським, Яном Каспровичем, Казимежом Пшерва-Тетмайєром, Станіславом Пшибишевським.

Звичайно, молодий письменник не відразу зміг правильно зорієнтуватися в тій літературній атмосфері, в яку потрапив. Він повинен був вирватися з різних напрямків, кожен з яких тягнув його у свій бік, мусив знайти свою дорогу, щоб не загубитися на декадентському бездоріжжі, не змарнувати таланту. Опубліковані листи новеліста, може, найповніше розкривають той складний шлях, який пройшов він, безпосередньо спілкуючись з польською літературою, зазнаючи певних впливів її найвидатніших представників.

У Краків Стефаник прибув юнаком, світогляд його ще не сформувався, естетичні погляди не усталилися. Молодий студент-медик поринув у літературно-театрально-художню атмосферу Кракова: бував на різних літературних зібраннях, відвідував театри, художні виставки. Безперечно, письменник багато завдячує Кракову, польській літературі, зокрема Владиславу Оркану, Яну Каспровичу, а також Станіславу Пшибишевському, який був захоплений талантом молодого українця, і, незважаючи на свої декадентські уподобання, зробив чимало корисного для популяризації його творів польською мовою на сторінках редагованого ним журналу «Życie».

Ставлення українського новеліста до керманича «Молодої Польщі» Станіслава Пшибишевського – одне із складних і маловивчених питань, що стосуються зв'язків Стефаника з польською літературою. В автобіографічному нарисі Стефаника «Серце» є така значною мірою апологічна оцінка керманича польських модерністів: „Станіслав Пшибишевський – сам великий, і його великі товариші навчили мене шанувати мистецтво" [4, с. 286].

Листи Василя Стефаника 1896–1898 рр. свідчать про безперечне зацікавлення творчістю Станіслава Пшибишевського, про середовище, в якому польський модерніст мав своїх прихильників і адептів ще до приїзду в Польщу, сприяло зростанню його популярності на польському ґрунті. Чуйний до новітніх літературних напрямів, остаточно не сформований молодий український новеліст не міг не звернути уваги на його твори. На цьому ранньому етапі формування свого світогляду, художніх уподобань молодий письменник зазнав певного впливу Станіслава Пшибишевського.

Розглядаючи з принципових позицій взаємини Василя Стефаника і Станіслава Пшибишевського з його краківським літературним оточенням, варто мати на увазі, що український прозаїк багато чим завдячує своєму польському приятелеві й як редакторові журналу «Życie». На відміну від польсько-шляхетських кіл Станіслав Пшибишевський, як засвідчує він у своїх спогадах, прихильно ставився до українського народу, підтримував дружні контакти з українськими письменниками, зокрема з Василем Стефаником: "...Я особисто ніколи не робив різниці між поляками й українцями, які шукали зі мною зустрічі" [9, с. 20]. Пшибишевському, як уже мовилося, належить безперечна заслуга у популяризації творів Василя Стефаника польською мовою.

Упродовж 1899–1900 рр., як уже акцентувалося, він опублікував на сторінках журналу «Życie» в перекладі Вацлава Морачевського реалістичні новели "Ангел", "Катруся", "Майстер", "Новина", "Лесева фамілія", "Виводили з села". Названі твори внесли у це видання живий струмінь народного життя, збагатили польську перекладну літературу. Пшибишевський на схилі своїх літ з приємністю згадував, що доля йому судила відкрити талант молодого новеліста для польської літератури. Про своє враження від новел Василя Стефаника, які Станіслав Пшибишевський прочитав у рукописі (переклад Вацлава Морачевського. – *С. Я.*), він пише: "...Те, що я прочитав, було для мене зразу ревеляцією величезного таланту. Вихований на європейському письменстві, я був просто зчудований відкриттям, яке я зробив" [9, с. 20].

Зауважимо, що на той час талант Василя Стефаника вже відкрили українські критики Іван Франко, Михайло Павлик, Осип Маковей, Ольга Кобилянська, проте в польській літературі він ще був невідомий. Відтак Станіслав Пшибишевський з великим захопленням репрезентує художній хист українського новеліста: "Він такий життєвий, такий ядерний... Я подивляв завжди, як то він підхоплює у життя жорстокі нюанси і з немилосердною точністю передає у своїх образках... Не диво, що вся літературна братія, яка гуртувалася біля «Życie», глибоко поважала Василь Стефаника" [9, с. 29]. І хоч у спогадах Станіслава Пшибишевського нема згадок про ті суперечки, які точилися між ним і Василем Стефаником з питань мистецтва, хоч редактор журналу «Życie» певною мірою переоцінює свою роль у відкритті таланту українського новеліста, все ж ці свідчення мають певне історико-літературне значення.

У цьому зв'язку варто нагадати такі контактно-генетичні вияви їх творчого шляху. Вміщенні в журналі «Życie» (№10, 15.V 1899) статті про Василя Стефаника та перекладів його двох новел ("Катруся" і "Новина") свідчать про те, як високо оцінив Станіслав Пшибишевський талант невідомого йому автора. Крім того в липневих номерах «Życie» (№13 і 14) було надруковано статтю "Pro domo mea" ("В моїй справі"), в якій польський автор, відповідаючи на закиди, ніби в журналі друкувалися переважно його власні твори, посилається на ряд вміщених у ньому статей, завдяки яким польське суспільство познайомилося з такими невідомими авторами, як Гюйсманс, Отокар Бжезіна та Василь Стефаник. Станіслав Пшибишевський також зацікавився проектом Вацлава Морачевського видати новели українського прозаїка окремою книжкою в польському перекладі, як про це йшлося в попередньому розділі дисертації. Перша зустріч Василя Стефаника зі Станіславом Пшибишевським відбулася десь у травні 1899 року. І саме вона внесла атмосферу

ясності в їх подальші взаємовідносини, які продовжувалися до літа 1900 року, тобто аж до виїзду Пшибишевського з Кракова. Як зауважує Василь Лесин, знайомство відбулося тоді, коли він уже був автором цілого ряду реалістичних новел і коли вже в Чернівцях друкувалася славнозвісна збірка "Синя книжечка" [1, с. 15].

Тоді ж увагу Василя Стефаника, крім Станіслава Пшибишевського, привернули Фрідріх Ніцше та цілий ряд інших в той час відомих та популярних письменників. Упродовж 1896 року український новеліст посилав з Кракова Ользі Гаморак твір Пшибишевського "Im Mal strom" (ч. III "Homo sapiens") разом з листом, у якому намагався розібратися в концепції так званої "нагої (оголеної) душі", що становила філософську основу ідеалістичних поглядів польського літератора. Ідеалістично-містична концепція "нагої душі", яка лягла в основу творчості багатьох декадентів того часу, виникла на початку 90-х років XIX століття на ґрунті вчення психіатра Зигмунда Фройда про походження неврозів. Полягала вона в запереченні керівної і творчої ролі логічного розуму, якому протиставлялась "підсвідома", для логічного розуму недоступна і сильніша за нього, в своїй суті космічна і вічна, ані простором, ані часом не обмежена душа, здатна проникати в найглибші таємниці світу й буття.

Саме вона вважалася потаємним інструктором думок і вчинків людини, а головним полем її безпосередніх проявів вважалися сни, передчуття, видіння, екстази, світ природжених інстинктів, психопатичні стани, творче натхнення тощо. Тож відображення внутрішнього життя людини в світлі її активності вважалось найвищим завданням мистецтва. Твердячи, що "в наших часах проявляється душа у взаємних статевих стосунках", Станіслав Пшибишевський, що проголосив себе співцем "нагої душі" у творах "Homo Sapiens" і "De Profundis", показував цю "нагу чисту вільну душу" у вигляді брудної потвори, що довкруг себе сіє муки і смерть, підпалює будинки, безчестить і знеславлює жінок, навіть рідних сестер, зраджує і призводить до загибелі друзів, пиячить і тоне в розпусті, а потім вдає з себе надлюдину, тішиться хворобливими маренням й галюцинаціями. У "нагої душі" нестримний порив до "нагого тіла", – і ніякі закони, мораль, почуття дружби не спиняють її. Таким є зокрема герой тритомного роману "Homo Sapiens" Фрік Фальк, який відбив у друга дитинства Микити наречену Ізу і цим привів його до загибелі, потім знеславив невинну дівчину Маріт, яка втопилася… Так діє "нага душа", для якої земне життя є "тяжким сном і болісним передчуттям якогось іншого життя і світу" [8, с. 6].

Як зазначає Яким Ярема, Василь Стефаник усвідомив фаталістичну суть світорозуміння, яке, виключаючи розум та волю, перетворювало людину в пасивний об'єкт діяння невідомих свавільних сил, він закінчив свої міркування з цього приводу таким остаточним висновком: "Тільки хворий журиться, що природа так нас за ніс водить… Але я поки що здоров…" [3, с. 160]. Звідси видно, що, читаючи Станіслава Пшибишевського та Фрідріха Ніцше, український письменик не проймався їх духом, протиставляючи їм свій здоровий розум. Згодом, у січні 1899 року, у своєму листі зі Львова він писав Ользі Гаморак про прихильників "нагої душі" вже іншим тоном: "Я ходжу з Морачевським по артистах і артистках. Всі вони трохи чудні. Жінки бояться діти родити, хлопи бояться товпи – відважні. Говориться багато про голу душу, ще радше про голі жінки, а найрадше про ніщо. Всі хотять вигонити розум за десятий поріг, але розум те почув і сам утік. Лишилася душа, але гола. Скука. Один Каспрович подобався мені дуже" [3, с. 160].

Саме в той час з'явилася в журналі «Życie» (№1, 10.1 1899) програмна стаття Пшибишевського "Confiteor" ("Визнаю"), в якій він, взявши на себе і фактично, і формально редакцію журналу, розгорнув свій прапор з гаслом "мистецтво для мистецтва". "Митець не є ні слугою, ні провідником, не належить до народу, ані до світу [8, с. 6]. Станіслав Пшибишевський твердив, що мистецтво є "відтворенням того, що вічне, незалежне від будь-яких змін та випадковостей, незалежне ані від часу, ані від простору, значить: воно є відображенням сутності, тобто душі у всяких її проявах, не залежно від того, чи вони хороші, чи погані, прекрасні чи огидні" [8, с. 6]. Незабаром, у лютому 1899 року, після приїзду до Кракова Василь Стефаник написав свій "Confiteor", але з деякими неістотними змінами це визнання було опубліковано в 1901 році під заголовком "Моє слово". На те, що цей твір був написаний ніби у відповідь на маніфест Станіслава Пшибишевського, вказують не тільки час його виникнення, а й первісний заголовок "Confiteor" та його програмний характер. "Слово своє буду гострити на кремені моєї душі і, замочене в трутізіллю, пускати буду на наліво" – тобто туди, де "чорна машина, що з червоного рота прокльоном стогне" – бездушний світ визиску і гніту, світ, що розпинає людину.

"І слово своє ломати буду на ясні сонячні промінчики і замочу його в кожній чічці і пускати буду направо" – де "синє поле і чорні скиби, і білий плуг, і пісня, і піт солений" – світ простих селян" [4, с. 122].

У цій мистецьки написаній поезії в прозі автор "Синьої книжечки" використовує незвичайні, навіяні творами імпресіоністів та експресіоністів, тропи і фігури, щоб розповісти, як він, селянський син пішов у інший, вищий світ і зустрів там до себе погорду і зневагу, що майже одразу ж отруїли його життя і штовхнули в світ фантазії. Василь Стефаник безуспішно ловив "новий і чорний світ" "за його поли, а він згірдно глядів" на нього, як на жебрака – і змусив заніміти з болю на довгі роки. Він йде в поле, і думки "ссали землю і годували… самотою" [4, с. 122]. Потім "створив собі свій світ", "своє царство". "Як безумний, – пише він далі, – бреду хмарою своєї фантазії. Сто раз розпускаю сили своєї душі, аби далекими світами відшукати моє щастя" [4, с. 122]. Але марно – неводи його сердечних бажань рвуться в "ставі його минувшини" і нічого не ловлять. І він, засмучений, "дрімає, потім летить на чорних хмарах, ріже небесні зорі…" І заключний акорд: "А я шукаю щастя під небом і падаю…" [4, с. 123].

Як не високо в піднебесся злітав письменник на крилах своєї буйної фантазії, він знов і знов падав на землю. Земне життя сільської бідноти раз у раз вривається у павутинну мережанку його мрій і рве її. Навіть мандри "хмарою своєї фантазії" пов'язуються з реальним, земним життям за допомогою такого порівняння: неводи сердечних бажань письменника рвуться, не можуть нічого зловити: "вертають до мене помучені й без нічого – як мужики з лану"; "як старий жовнір дерев'яними ногами блукає, так я блукаю" [5, с. 123]. Мрія Василя Стефаника не може, слідуючи рецептам модерністів групи Станіслава Пшибишевського, залетіти за сині хмари й зовсім відірватись від землі, від земного горя та радощів.

Таким чином, Василь Стефаник образно, але водночас дуже чітко сформулював свою програму, протиставляючи мистецтву, призначеному для відірваної від інтересів простого люду горстки "вта-

ємничених", своє мистецтво для народу, натхнене любов'ю до одних і ненавистю до інших. Це була його програма не тільки на майбутнє: вона безпосередньо випливала з його попередньої творчості.

Не дивно, що й Стефаник у своєму листуванні як до свого знайомства з Пшибишевським, так і пізніше торкається головним чином його особистого життя. Висловлювання, що зустрічаються в листах, дають підставу для висновку, що Стефаник з пошаною ставився до Пшибишевського як до талановитого митця, співчував йому, як людині, справді нещасливій, однак не приховував при цьому своєї антипатії до його безпутного життя. Обидва письменники стояли на протилежних ідейних позиціях, цілком по-різному розуміючи завдання мистецтва в суспільстві.

Так український новеліст за посередництвом Пшибишевського дебютував у місячнику «Życie». Цей дебют значною мірою відкрив Стефаникові дорогу на сторінки інших видань, допоміг йому ввійти в польську літературу. Процес входження Стефаника в польське літературне середовище щляхом перекладів його творів певною мірою стимулював Станіслав Пшибишевський.

Список літератури:

1. Лесин В. Василь Стефаник і українська проза кінця XIX ст. : конспект лекцій спецкурсу / В. М. Лесин. – Чернівці, 1965. – 83 с. (48)
2. Погребенник Ф. Василь Стефаник у слов'янських літературах / Ф. П. Погре-бенник. – К. : Наук. думка, 1976. – 293 с.
3. Стефаник В. Вибране / В. Стефаник ; упоряд., підгот. текстів, приміт. і словник В. М. Лесина та Ф. П. Погребенника; автор **Вступ.** ст. В. М. Лесин. – Ужгород : Карпати, 1979. – 329 с. (97)
4. Стефаник В. Твори / Василь Стефаник. – Реґенсбурґ : Видавнича спілка "Українське слово", 1948. – 343 с. (110)
5. Стефаник В. Твори / В. Стефаник ; упоряд., підгот. текстів та прим. В. М. Лесина і Ф. П. Погребенника ; вступ, стаття В. М. Лесина. – К. : Дніпро, 1964. – 550 с. (112)
6. Ярема Я. Зв'язки Василя Стефаника з Станіславом Пшибишевським і Владиславом Орканом // Міжслов'янські літературні взаємини. – К., Вид-во АН УРСР, 1958. – 376 с.
7. Moraczewski W. Wasyl Stefanyk. "Pamietnik Warszawski", 1931, nr.10/12. – S. 12–39.
8. Przybyszewski S. Confiteor/ S. Przybyszewski // Przybyszewski S. Wybyr pism. Opr, R.Taborski. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966. – 347 s.
9. Przybyszewski S. Z psychologii jednostki tworczej. Chopin i Nietzsche / S. Przybyszewski // Przybyszewski S. Wybyr pism. Opr. R. Taborski. – Wrocław : Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1966. – S. 3–36.
10. Wisniewska E. Wasyi Stefanyk w obliczu Miodej Polski / Elzbieta Wisniewska // Z polskich studia slawistycznych. – Warszawa, 1978. – S. 189–196.

Ямборко С.М.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ВАСИЛИЙ СТЕФАНИК И ПРЕДСТАВИТЕЛИ ТЕЧЕНИЯ «МОЛОДАЯ ПОЛЬША»: ТИПОЛОГИЯ ТВОРЧЕСКИХ КОНТАКТОВ

Аннотация
В работе исследованы творческие контакты Василия Стефаника и представителей польского модернизма, в частности создателя неоромантического течения «Молодая Польша», Станислава Пшибышевского. Обоснованно степень влияния польского писателя на творчество украинского новеллиста, особенно на формирование его писательского мировоззрения. Также обоснованно, какую роль сыграл С. Пшибышевский в публикации первых произведений украинского прозаика на страницах польского издания «Życie».
Ключевые слова: творческие контакты, модернизм, Молодая Польша, Василий Стефаник, Станислав Пшибышевский.

Yamborko S.M.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

VASYL STEFANYK AND REPRESENTATIVES OF LITERARY GROUP «YOUNG POLAND»: TYPOLOGY OF CREATIVE RELATIONSHIPS

Summary
The creative relationships between Ukrainian novelist Vasyl Stefanyk and representatives of Polish Modernism, in particular the leader of literary group «Young Poland» Stanislav Pshybyshevski, were investigated. The influence of Polish writer on Vasyl Stefanyk's works, in particular on formation of his literary world, also was examined. Also the role wich of S. Pshybyshevski in publication of the first works of Ukrainian writer on the pages of the Polish edition «Życie».
Keywords: creative relationships, modernism, Young Poland, Vasyl Stefanyk, Stanislav Pshybyshevski.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

УДК 342.95:342.841

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ПРАЦЮ

Дем'янчук Ю.В.
Комунальний вищий навчальний заклад Київської обласної ради
«Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж»

У даній статті розкрито місце процесу притягнення до дисциплінарної відповідальності за правопорушення у сфері дії інформаційного права у правовій реальності. Проаналізовано його як вид юридичного процесу. Вироблено наукові підходи до його удосконалення.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, інформаційне право, делікт, дисциплінарний проступок, санкції, примусові заходи.

Постановка проблеми. У науковій літературі досі бракує розгорнутих теоретичних праць, присвячених проблематиці порядку притягнення до дисциплінарної відповідальності. При цьому, на думку В. З. Янчука, від бездоганного додержання вимог дисципліни праці залежить виконання виробничих завдань, зростання продуктивності праці та поліпшення матеріального та культурного становища працівників [1, с. 99].

Аналіз останніх досліджень. Інститут дисциплінарної відповідальності можна вважати одним із найбільш проблемних, що зумовлює приділення вченими значної уваги питанням правового регулювання та практичної реалізації дисциплінарної відповідальності у сфері трудових відносин. Зокрема, цю проблематику досліджували О. Т. Барабаш, Я. І. Безугла, Н. Б. Болотіна, В. С. Венедиктов, Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, П. І. Жигалкін, І. В. Зуб, Д. О. Карпенко, Р. І. Кожушко, С. І. Кондратьєв, Л. І. Лазор, А. Р. Мацюк, В. І. Нікітінський, П. Д. Пилипенко, В. І. Прокопенко, О. І. Процевський, А. В. П'ятаков, В. Г. Ротань, Л. А. Сироватська, В. Н. Скобелкін, С. А. Соболєв, М. П. Стадник, Б. С. Стичинський, Г. Угрюмова, Н. М. Хуторян, Г. І. Чанишева та інші. В інформаційному праві це питання детально не досліджено. Є праці таких учених, як Л. А. Букалерова, В. К. Колпаков, С. А. Правдюк, О. В. Стоєцький, М. І. Хавронюк та інших.

Метою статті є визначення теоретичних основ процесу притягнення до дисциплінарної відповідальності за законодавством України про працю.

Виклад основного матеріалу. Одним із засобів забезпечення трудової дисципліни на етапі переходу до ринкових відносин і формування інформаційного суспільства продовжують залишатись заходи юридичної відповідальності, які можуть застосовуватися до осіб, що не дотримуються встановлених правил внутрішнього трудового розпорядку.

На думку Г. Г. Петришиної-Дюг, дисциплінарна відповідальність як самостійний вид юридичної відповідальності є особливим елементом у структурі правової системи, важливим забезпечуючим фактором правомірної поведінки. Вона характеризується наявністю, як правило, власної підстави – дисциплінарного проступку, особливих санкцій – дисциплінарних стягнень, суб'єкта дисциплінарного проступку та суб'єкта дисциплінарної влади, який уповноважений застосовувати дисциплінарне стягнення в позасудовому порядку [2, с. 39].

Ураховуючи багатоаспектність правових проблем дисциплінарної відповідальності, оскільки вони носять міжгалузевий характер (на межі адміністративного та трудового права), питання дисциплінарної відповідальності завжди були та залишаються в центрі уваги законодавця, знаходять своє відображення у практиці їх застосування. При цьому переважний уплив на цей інститут в інформаційному праві здійснюють норми трудового права.

Аналізуючи літературу з трудового права радянського періоду, можна дійти висновку, що поняття дисциплінарної відповідальності зазвичай розглядалося як складова частина більш загальної проблеми дисципліни праці, під якою розуміли визначений законом або на основі закону трудовий розпорядок, що регламентує трудові обов'язки робітників і службовців, відповідальність за невиконання цих обов'язків і заходи заохочення за відмінне їх виконання [3, с. 242].

На думку М. Г. Александрова, ознакою єдиного триваючого трудового правовідношення є його авторитарний характер, що проявлявся в дисципліні праці та передбачав можливість застосування дисциплінарних заходів по відношенню до працівника. Обов'язками останнього дослідник визначав виконання роботи та підкорення правилам внутрішнього трудового розпорядку, а кореспондуючими обов'язками роботодавця були такі: вимагати її виконання та дотримання трудового розпорядку [4, с. 129].

У цей період дисциплінарна відповідальність розглядалася науковцями у сфері питань дисципліни праці та дотримання правил внутрішнього трудового розпорядку [4; 6–8]. У деяких дослідженнях простежуються спроби теоретично обґрунтувати необхідність застосування схеми, яка визначала конкретизацію відповідальності залежно від важкості вчиненого проступку [9, с. 46], коли в підзаконних актах була передбачена відповідно до ступеня важкості дисциплінарних проступків значна кількість їх складів. З іншого боку,

О. В. Смірнов зазначав, що необхідною умовою для застосування заходів дисциплінарної відповідальності є відповідність міри покарання скоєному, особі порушника та обставинам, за яких воно було вчинено [10, с. 153].

Тобто, в цей період загальноприйнятим підходом щодо сутності дисциплінарної відповідальності було її трактування в якості накладення адміністрацією підприємства стягнення на працівника за порушення трудової дисципліни.

Правову природу дисциплінарної відповідальності розглядали в досить спрощеному вигляді, хоча при цьому враховувалися правові реалії. Зокрема,

А. А. Абрамова, М. А. Тимонов та ряд інших дослідників одним із різновидів державного примусу вважали дисциплінарний уплив, оскільки він здійснювався керівництвом державних підприємств фактично від імені держави [11, с. 29; 12, с. 93].

© Дем'янчук Ю.В., 2014

На той момент існували також прихильники договірної теорії, які визначали дисциплінарну відповідальність у загальнотеоретичному розумінні як обов'язок працівника відповісти перед роботодавцем за вчинене правопорушення та зазнати заходів упливу, передбачених у дисциплінарних санкціях трудового права [13, с. 47].

Зараз не можна виокремити істотних змін стосовно загальних підходів до розуміння сутності дисциплінарної відповідальності. Під дисциплінарною відповідальністю розуміють обов'язок працівника відповісти (понести покарання) за дисциплінарний проступок, передбачений нормою трудового права [14, с. 364], осуд поведінки працівника шляхом оголошення йому владою роботодавця дисциплінарного стягнення [15, с. 266].

На думку Г. Г. Петришиної-Дюг, дисциплінарну відповідальність можна визначити як обов'язок працівників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку в порядку та на умовах, передбачених трудовим законодавством [2, с. 40]. Причому дисциплінарною відповідальністю працівників можна вважати передбачений нормами трудового права особливий правовий стан суб'єктів охоронних правовідносин, який виявляється в тому, що роботодавець дає негативну оцінку протиправній поведінці працівника та реагує на неї визначеними законом примусовими заходами [16, с. 730].

На думку В. А. Козлова, суттєвим недоліком сучасного розуміння дисциплінарної відповідальності є ігнорування факту, що відповідальність може містити в собі можливість протилежних наслідків правового впливу – схвалення, заохочення, виправдання [17, с. 357].

З іншого боку, Л. О. Сироватська, хоча й не заперечує важливості питання про дослідження позивної відповідальності прибічниками цієї теорії, усе ж дотримується такого погляду: в дисциплінарній відповідальності не може існувати позитивного аспекту з тієї причини, що у трудовому праві, на відміну від інших галузей права, обов'язок виконувати всі трудові обов'язки (і норми права, що їх закріплюють) прямо сформульований у вигляді обов'язку дотримуватись дисципліни праці, а тому немає потреби запроваджувати ще одну правову категорію, яка по суті дублює цей обов'язок [18, с. 27–28]. Водночас, необхідно зауважити, що вказане вище бачення проблеми залишає поза увагою позитивні моменти дисциплінарної відповідальності – передбачені свідомою й активною правомірною поведінкою елементи морального, стимулюючого та організаційного порядку.

Звідси, позитивний і негативний аспекти дисциплінарної відповідальності діалектично взаємопов'язані та нерозривні один з одним: чим вище рівень дисциплінарної відповідальності в позитивному сенсі, тим рідше виникає негативна дисциплінарна відповідальність [16, с. 732].

На підставі вищевикладеного можна сформулювати такі особливі риси дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: владний осуд протиправної поведінки працівника; скоєння дисциплінарного проступку як підстава для настання дисциплінарної відповідальності; негативні наслідки особистого характеру для правопорушника.

У контексті розкриття сутності дисциплінарної відповідальності потрібно вказати також на те, що ряд об'єктивних і суб'єктивних передумов обумовлюють існування останньої. Дисциплінарна відповідальність можлива за умови попереднього пред'явлення до поведінки працівника закріплених у нормах права вимог, що визначають певні межі поведінки (об'єктивна передумова), встановлених на рівні законодавства, правил внутрішнього трудового розпорядку, інших локальних актів організації спільного процесу праці, трудового договору.

При цьому в Бельгії та Японії діє правило, згідно з яким усі різновиди дисциплінарних правопорушень повинні бути вичерпно зафіксовані в нормативних правових актах. У Великобританії, ФРН, Австрії, Швейцарії, хоча й вимагається, щоб різновиди дисциплінарних правопорушень, по можливості, були повністю визначені, але вважається, що встановлення та фіксація всіх дисциплінарних проступків неможливі, і тому, як виняток, роботодавець має право притягати до відповідальності за проступок, який не було визначено в нормативних актах. У США, Канаді, Франції, Австралії дисциплінарна відповідальність допускається й за проступок, що не зафіксований у нормативних актах, оскільки в цих країнах переважає думка, що неможливо дати вичерпний перелік дисциплінарних правопорушень, тому що на практиці вони мають незліченне число форм і виявів [19, с. 179].

Причому, на думку Н. Б. Болотіної, правовий механізм дисциплінарної відповідальності складається з правових норм, які передбачають підставу дисциплінарної відповідальності, дисциплінарні стягнення, порядок їх накладення, зняття та оскарження [20, с. 440].

Тобто, дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві – це встановлений на рівні норм трудового, адміністративного, інформаційного права особливий правовий стан суб'єктів дисциплінарних правовідносин, що визначає обов'язок правопорушників зазнати юридично несприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку та направлений на забезпечення реалізації у порядку та на умовах, передбачених законодавством, суб'єктивних прав та обов'язків відповідних суб'єктів.

Фактично підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні покладених законодавством обов'язків, зловживанні або перевищенні прав, порушенні заборон чи обмежень.

Загальна дисциплінарна відповідальність в інформаційному праві може стосуватися тих працівників, трудова функція яких відповідно до умов трудового договору пов'язана із забезпеченням обігу інформації, виконанням інших обов'язків у сфері здійснення діяльності в інформаційному просторі.

У цьому контексті однією з найбільш дискусійних проблем загальної дисциплінарної відповідальності є питання про види дисциплінарних стягнень. У статті 147 чинного КЗпП передбачено лише два види заходів стягнення – догану та звільнення.

Звичайно, перелік дисциплінарних стягнень не повинен бути безмежно довгим, але з метою здійснення диференціації заходів дисциплінарного стягнення залежно від ступеня тяжкості дисциплінарного проступку, міри вини порушника тощо для досягнення соціальної справедливості та запобігання свавіллю роботодавця необхідно розширити перелік дисциплінарних стягнень.

Так, спираючись на російський досвід, а саме: закріплення у статті 192 Трудового кодексу Російської Федерації зауваження як одного з за-

гальних дисциплінарних стягнень, доцільно віднести зауваження до видів дисциплінарних стягнень у КЗпП України. Зокрема, у ч. 1 статті 400 проекта

Трудового кодексу Російської Федерації встановлено, що дисциплінарними стягненнями, які застосовуються до працівників за вчинення ними дисциплінарних проступків, є зауваження, догана та звільнення.

З іншого боку, можуть виникати труднощі при практичній диференціації таких видів дисциплінарного стягнення, як зауваження та догана, оскільки навіть у проекті Трудового кодексу Російської Федерації не міститься їх законодавчого визначення. Ураховуючи те, що у тлумачних словниках надається лексико-семантичне розрізнення відповідних понять за філологічним спрямуванням, законодавець у разі розширення переліку дисциплінарних стягнень повинен надати чітке визначення вказаних вище понять, яке не залишало би двозначності.

Ураховуючи факультативний характер притягнення до дисциплінарної відповідальності працівника за вчинення ним дисциплінарного проступку, та накладення на нього дисциплінарного стягнення, в літературі з трудового права висловлюється позиція щодо права роботодавця обмежитися застосуванням до порушника трудової дисципліни заходів упливу, що хоч і не є дисциплінарними стягненнями, однак можуть позитивно вплинути на нього (проведення бесіди між роботодавцем і порушником трудової дисципліни; попередження).

Також власник або уповноважений ним орган на підставі статті 152 КЗпП України має право замість накладання дисциплінарного стягнення передати питання про порушення трудової дисципліни на розгляд трудового колективу або його органу.

Тобто, особливостями спеціальної дисциплінарної відповідальності працівників є більш широкий зміст дисциплінарного проступку та суворіші санкції.

Її характерними рисами можна вважати такі: обмежена сфера та коло суб'єктів її застосування; особливі заходи дисциплінарного впливу (як правило, більш жорсткі стягнення); визначене коло суб'єктів, які можуть її застосовувати; особливий порядок накладення та оскарження дисциплінарних стягнень; наявність спеціальних нормативних актів [21, с. 192].

Фактично спеціальна дисциплінарна відповідальність окремих суб'єктів інформаційних правовідносин застосовується щодо працівників, на яких поширюється дія статутів і положень про дисципліну, що визначають загальні обов'язки відповідних працівників, заходи дисциплінарного стягнення та коло осіб, уповноважених їх застосовувати, порядок накладення й оскарження цих стягнень. Її особливостями є більш широкий зміст дисциплінарного проступку та суворіші санкції.

Висновки. Дисциплінарна відповідальність – це встановлений на рівні норм трудового, адміністративного, інформаційного права особливий правовий стан суб'єктів дисциплінарних правовідносин, що визначає обов'язок правопорушників зазнати юридично не сприятливих наслідків у формі втрат особистого характеру за скоєння дисциплінарного проступку та направлений на забезпечення реалізації у порядку та на умовах, передбачених законодавством, суб'єктивних прав та обов'язків відповідних суб'єктів.

Для формулювання об'єктивного визначення дисциплінарного проступку потрібно розкрити його склад, оскільки наявність у діяннях працівника ознак складу дисциплінарного проступку фактично і є підставою притягнення до дисциплінарної відповідальності.

Підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві є дисциплінарний проступок – протиправне, винне (умисне або необережне) діяння, що полягає в невиконанні чи неналежному виконанні покладених законодавством обов'язків, зловживанні або перевищенні прав, порушенні заборон чи обмежень.

Наразі існують два види дисциплінарної відповідальності в інформаційному праві: загальна і спеціальна.

Список літератури:

1. Янчук В. З. Поняття дисципліни праці та дисциплінарного проступку в колгоспному праві. Вісник Київського університету ім. Т. Г. Шевченка / В. З. Янчук // – Серія економіки та права. – 1962. – № 5. – Вип. 2. – 99–105 с.
2. Петришина-Дюг Г. Г. Дисциплінарна відповідальність у трудовому праві : поняття та принципи. Науковий вісник Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича : зб. наук. праць. – Правознавство. – 2008. – Вип. 461. – 39–43 с.
3. Александров Н. Г. Советское трудовое право / Н. Г. Александров, Г. К. Москаленко // – М., 1947. – 368 с.
4. Александров Н. Г. Социалистическая дисциплина труда / Н. Г. Александров // – М., 1948. – 14 с.
5. Гершанов Е. М. Социалистическая дисциплина труда / Е. М. Гершанов // – М., 1960. – 141 с.
6. Гуляев Г. И. Дисциплина труда рабочих и служащих / Г.И. Гуляев // – Кишенев, 1961. – 47 с.
7. Кафтановская А. М. Дисциплина труда у СССР / А. М. Кафтановская, Р. З. Лившиц // – М., 1959. – 80 с.
8. Левиант Ф. М. Социалистическая дисциплина труда / Ф. М. Левиант // – Л., 1957. – 36 с.
9. Гуляев Г. И. Правовое регулирование социалистической дисциплины труда робочих и служащих / Г. И. Гуляев, Л. Э. Лунгу // – Кишенев, 1962. – 86 с.
10. Смирнов О. В. Эффективность правового регулирования организации труда на предприятии / О. В. Смирнов // – М., 1968. – 184 с.
11. Абрамова О. В. Санкции в советском трудовом праве : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / О. В. Абрамова // – М., 1977. – 18 с.
12. Тимонов Н. А. Трудовой распорядок на предприятии / Н. А. Тимонов // – М., 1954. – 118 с.
13. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская // – М., 1974. – 184 с.
14. Трудовое право России ; под ред. О. В. Смирнова. – М., 1996. – 600 с.
15. Ветрова Г. Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г. Н. Ветрова // – М., 1987. – 113 с.
16. Курс порівняльного трудового права : підручник ; за ред. акад. А. Р. Мацюка. – Х., 2011. – 980 с.
17. Теория государства и права : учебник ; под ред. А. И. Королева и Л. С. Явича. – Л., 1982. – 382 с.
18. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушение трудового законодательства / Л. А. Сыроватская // – М., 1990. – 179 с.
19. Киселев И. Я. Сравнительное и международное трудовое право : учебн. для вузов. – М., 1999. – 728 с.
20. Болотіна Н. Б. Трудове право України : підручник / Н. Б. Болотіна // – 4-е вид. – К., 2006. – 725 с.
21. Дмитренко Ю. П. Трудове право України : навч. посіб. / Ю. П. Дмитренко // – К., 2004. – 288 с.

Демьянчук Ю.В.
Коммунальное высшее учебное учреждение Киевского областного совета
«Белоцерковский гуманитарно-педагогический колледж»

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УСЛОВИЯХ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ О ТРУДЕ

Аннотация
В данной статье раскрыто место процесса привлечения к дисциплинарной ответственности за правонарушения у сфере действия информационного права у правовой реальности. Он проанализирован как вид юридического процесса. Разработаны научные подходы к его усовершенствованию.
Ключевые слова: дисциплинарная ответственность, информационное право, деликт, дисциплинарный проступок, санкции, принудительные меры.

Demyanchuk Y.V.
Communal Higher Educational Establishment of Kyiv Regional Council the Humanities
«Pedagogical College of Bila Tserkva»

CURRENT PROBLEMS IN THE DISCIPLINARY LIABILITY LAW OF UKRAINE ON WORK

Summary
The article describes a process of disciplinary proceedings for an offense within the scope of information law in legal reality. It is analyzed as a form of legal process. Scientific approaches to its improvement are developed.
Keywords: disciplinary responsibility, information law, tort, offense, sanctions, coercive measures.

УДК 347.73:332.1

ФІНАНСОВА САМОСТІЙНІСТЬ МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ: ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Козинець І.Г.
Чернігівський національний технологічний університет

У статті розглянуто сутність та правове забезпечення самостійності місцевих бюджетів. Проаналізовані проблеми фінансової самостійності місцевих бюджетів, що становлять загрозу їх фінансовій безпеці. Визначено шляхи та пропозиції щодо зміцнення фінансової спроможності місцевого самоврядування.
Ключові слова: самостійність бюджетів, фінансова самостійність місцевих бюджетів, джерела доходів місцевих бюджетів, міжбюджетні трансферти, фінансова децентралізація.

Постановка проблеми. Економічний та соціальний розвиток будь-якої країни значною мірою залежить від розвитку її територій. Це, в свою чергу, потребує відповідного фінансового забезпечення, що реалізується через формування місцевих бюджетів. Підвищення значення місцевих бюджетів у реалізації соціального й економічного регулювання є визначальним чинником подальшого розвитку країни. Актуальність проблеми формування доходів місцевих бюджетів і використання їхніх коштів зросла в умовах фінансово-економічної кризи. Забезпечення місцевого самоврядування стабільними та достатніми фінансовими ресурсами є запорукою становлення дієздатної та ефективної місцевої влади. Причому без фінансової самостійності місцевих бюджетів з її численними складовими і врахування податкового потенціалу кожної території, побудова й розвиток ефективної національної економіки неможливі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепції та проблемні пи-тання державного і місцевих бюджетів, міжбюджетних відносин, забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів досліджували вітчизняні науковці та практики, зокрема О.Д. Василик, Л.К. Воронова, А.Є. Бурячено, М.П. Палій, В.І. Кравченко, М.П. Кучерявенко, І.О. Луніна, О.А. Музика-Стефанчук, К.В. Павлюк, Ю.В. Пасічник, І.Я. Чугунов, С.І. Юрій та ін.

Проте, і на сьогоднішній день існує багато невирішених проблем у сфері забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів, що потребує подальшого дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є висвітлення проблем фінан-сової самостійності місцевих бюджетів та шляхів їх вирішення як об'єктивної передумови успішного економічного і соціального розвитку України та зміц-нення місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. В Україні самостійність бюджетів ґрунтується на нормах Конституції України та закріплена ст. 7 БКУ [1], згідно з якою Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Водночас з цим, більша частина фінансових ресурсів України акумулюється в Державному бюджеті. У зв'язку з тим, що практично всю законодавчу базу щодо формування доходів місцевих бюджетів формує держава, а також визначає обсяги доходів і розрахункові показники, обсяги трансфертів, її роль у формуванні доходів місцевих бюджетів зростає з кожним роком [2, с. 15].

© Козинець І.Г., 2014

Реальну самостійність місцевим бюджетам забезпечує лише їх фінансова незалежність. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року [3] відмічається, що самостійність місцевих бюджетів гарантується власними та закріпленими за ними на стабільній основі законом загальнодержавними доходами, а також правом самостійно визначати напрямок використання коштів місцевих бюджетів відповідно до Закону.

Аналіз проблем місцевих бюджетів України, а також розгляд теорії та практики побудови бюджетних систем у країнах із ринковою економікою показує, що існуюча фінансова самостійність місцевих бюджетів має низку серйозних недоліків. На сьогодні в Україні проблеми, пов'язані з незалежним функціонуванням місцевих бюджетів як самостійних мають наступний вигляд:

По-перше, недостатність коштів для фінансування розвитку місцевого самоврядування. У бюджетній системі кожної країни місцеві органи влади повинні володіти достатнім обсягом фінансових ресурсів для своєчасного виконання покладених на них функцій та завдань. Формально відповідно до законодавства України вони наділені необхідною ресурсною базою, володіють низкою повноважень у частині розпорядження наявними коштами, земельними ділянками, іншими об'єктами комунальної власності. Фактично ж фінансові можливості територіальних громад є істотно обмеженими, не відповідають встановленим нормам забезпечення соціальних гарантій та зумовлюють значні касові розриви при виконанні місцевих бюджетів. При цьому найвагомішим джерелом фінансових ресурсів місцевого самоврядування є доходи місцевих бюджетів. Фінансовий потенціал кожного окремого регіону країни формується саме завдяки раціональному управлінню обсягами власних та закріплених джерел до-ходів.

До основних джерел доходів місцевих бюджетів належать податкові надходження (загальнодержавні податки, які згідно із законодавством закріплені за місцевими бюджетами, місцеві податки та збори, а також відрахування від загальнодержавних податків), кошти, отримані від власних засобів муніципального утворення, які створюються за рахунок діяльності підприємств та організацій, що знаходяться у власності територіальних громад, та оплата за послуги, які надають органи місцевого самоврядування, а також місцеві позики. Співвідношення цих основних джерел у структурі місцевих фінансів визначає ступінь самостійності місцевих бюджетів.

Однак, протягом багатьох років в Україні існують проблеми формування дохідної частини місцевих бюджетів, серед них – брак коштів органів місцевої влади та нестабільність надходжень.

Постійна нестача фінансових ресурсів у органів місцевого самоврядування та нестабільність їхніх доходних джерел стали проблемою справді загальнодержавної ваги. Як наслідок, на місцях не вирішуються першочергові проблеми громадян, не забезпечується належне фінансування економічного й соціального розвитку відповідних територій, їх благоустрій, управління комунальним господарством освіти, охорони здоров'я, погіршується стан доріг тощо.

Негативними факторами, що впливають на динаміку надходжень до місцевих бюджетів є зниження темпів соціально-економічного розвитку країни, зростання безробіття, загострення інфляційних процесів, девальвація національної валюти, що спостерігалися останнім часом у державі. При збереженні прискорених темпів зростання видатків на фінансування бюджетної сфери, що знаходяться в компетенції органів місцевої влади проблема нестабільності надходжень є дуже гострою.

По-друге, зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів та високий ступінь централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті країни.

Через постійну нестачу ресурсів органи місцевої влади мають ще одну проблему – це висока частка міжбюджетних трансфертів у складі доходів міс-цевих бюджетів. Надходження місцевих бюджетів наполовину складаються з трансфертів із державного бюджету, через що органи місцевого самоврядування втрачають реальну здатність здійснювати управління соціально-економічним розвитком територій. Високий рівень дотаційності місцевих бюджетів і залежність територіальних громад від розподілу по вертикалі не дає можливості самостійно здійснювати бюджетний процес на місцевому рівні і посилює централізацію бюджетних ресурсів. Упродовж 2010 – 2013 рр. спостерігалася стійка тенденція до зростання питомої ваги міжбюджетних трансфертів у доходах місцевих бюджетів України: від 44,5% у 2010 р. 49,7 % у 2013 р. [4]. Постійне зростання офіційних трансфертів та загальнодержавних податків у доходах місцевих бюджетів не тільки роблять місцеву владу повністю залежною від дій та рішень центрального уряду, але й суперечить європейським та загальносвітовим тенденціям розвитку місцевого самоврядування. Також знижується ініціативність у мобілізації коштів та пошуку власних резервів наповнення місцевих бюджетів.

Висока частка міжбюджетних трансфертів у структурі доходів місцевих бюджетів свідчить про посилення централізації бюджетних ресурсів.

Сьогодні вкрай важливими є питання децентралізації бюджетної системи України, адже фінансова децентралізація – одна з найважливіших умов незалежності та життєздатності органів місцевої влади.

Першим багатостороннім правовим актом, який визначив принципи місцевої автономії, стала Європейська хартія про місцеве самоврядування. В акті сформульовано основні вимоги щодо формування та розвитку місцевих фінансів. Україна 1996 року приєдналась до Хартії і відповідно зобов'язалася впровадити ці стандарти на практиці. Але слід зазначити, що на сьогодні вони не реалізовуються у повній мірі, порівняно з розвиненими країнами.

В ідеалі 90-95% всіх місцевих проблем мають вивіщуватися на рівні територіальної громади. Однак сьогодні нічого не може бути реалізовано вчасно та якісно з однієї причини: в нашій державі більша частина ресурсів держави акумулюється у Державному бюджеті.

За даними Державної казначейської служби України до місцевих бюджетів (з урахування міжбюджетних трансфертів) у 2013 році надійшло 153,2 млрд. грн. Без урахування міжбюджетних трансфертів надійшло 72, 6 млрд. грн. Обсяг міжбюджетних трансфертів склав 79,7 млрд. грн. Частка доходів місцевих бюджетів у структурі доходів Зведеного бюджету України є надзвичайно низькою, у 2013 р. вона склала 23,4 % [4]. Це свідчить про високу залежність ресурсів місцевої влади від державних коштів і про їх низьку автономію.

По-третє, незначна частка власних дохідних джерел у доходах місцевих бюджетів. Самостійність бюджетів можлива лише за наявності достатніх власних дохідних джерел. Як свідчить досвід еко-

номічно розвинених країн, частка власних доходів у бюджетах органів самоврядування повинна складати принаймні 40 %. В Україні ж спостерігається негативна тенденція до зменшення частки власних доходів у структурі доходів місцевих бюджетів (в останні роки цей показник не перевищує 5%), і як результат, збільшення кількості дотаційних бюджетів. Недостатність власних стабільних доходів значно обмежує вплив місцевих органів влади на соціально-економічний розвиток територій.

Відповідно до Податкового кодексу в Україні впроваджені наступні місцеві податки та збори [6]: – податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; – єдиний податок; – збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; – збір за місця для паркування транспортних засобів; – туристичний збір. Але їх частка у доходах місцевих бюджетів незначна, у 2013 році вона становила 3,5% [4].

Нині до 70 % надходжень до місцевих бюджетів забезпечує податок на доходи фізичних осіб, проте він є загальнодержавним. До того ж, як місцевий цей податок не відповідає принципу справедливості оподаткування та використання надходжень, оскільки місце сплати податку може не відповідати місцю проживання громадянина і відповідно надходження збільшуються на користь тих адміністративно-територіальних одиниць, де більший рівень зайнятості (в основному міста чи великі села), проте не завжди вищий рівень потреб [5]. Таким чином, потужніша економічна база формується у тих областях, де зосереджено більше платників податку на доходи фізичних осіб. Вагомим джерелом надходжень до місцевих бюджетів є плата за землю (його частка у доходах місцевих бюджетів у 2013 р. склала 18,7%). Проте зростання надходжень від неї стримується ставками орендної плати, розмір яких не відповідає ринковим умовам і давно не змінювався.

На нашу думку, для забезпечення збільшення доходів бюджету від податку з доходів фізичних осіб потрібно збільшити рівень заробітної плати, ліквідувати заборгованості із заробітної плати, зменшити або ліквідувати тінізацію доходів, що потребує дій від центральних органів виконавчої влади. Щодо доходів від земельного податку, то їх збільшення залежить від діяльності органів місцевої влади з переоцінювання (індексації) грошової вартості земель. Індексацію грошової оцінки земель потрібно здійснювати регулярно. Недостатність наповнення місцевих бюджетів земельним податком зумовлений заниженою грошовою оцінкою вартості земель. Адже саме податок на доходи фізичних осіб та плата за землю є найбільш реалістичними джерелами збільшення доходної бази місцевих бюджетів в Україні.

Розширенню бази оподаткування на місцевому рівні має сприяти податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, стягнення якого передбачено з 2013 року. Даний податок повинен стати важливим джерелом доходів місцевих бюджетів. Стягнення податку на нерухомість відповідає принципу широкого розподілу податкового тягаря, оскільки дозволяє залучити максимальну кількість жителів і підприємств адміністративно-територіальних одиниць, які у більшості своїй є власниками, або орендарями певної нерухомості.

Висновки і пропозиції. Отже, в Україні основними джерелами наповнення доходної бази місцевих бюджетів є закріплені доходи та офіційні трансферти, тому місцевим органам влади необхідно впливати на розвиток бази надходжень закріплених доходів і збільшення частки власних доходів. Зокрема, забезпечувати: підтримку підприємств, що створюють нові робочі місця й збільшують фонд оплати праці; збільшення можливості впливу органів місцевого самоврядування на наповнюваність місцевих бюджетів; застосування режиму жорсткої економії бюджетних коштів; сприяння розвитку малого й середнього бізнесу; збільшення доходів від місцевого господарства, забезпечення прибутковості комунальних підприємств.

Таким чином, недостатність коштів для фінансування розвитку місцевого самоврядування; зростання частки міжбюджетних трансфертів у складі доходів місцевих бюджетів та високий ступінь централізації фінансових ресурсів у державному бюджеті; залежність системи формування та виконання місцевих бюджетів від рішень органів влади потребують внесення змін до нормативно-правової бази, яка регулює ці питання. Перераховані проблеми спричиняють необхідність пошуку способів збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, її оптимізації, удосконалення системи формування міжбюджетних трансфертів.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України // ВВР України. – 2010. – № 50-51. – Ст.572.
2. Буряченко А. Є., Палій М. П. Удосконалення фінансового механізму місцевих бюджетів / А. Є. Буряченко, М. П. Палій // Фінанси України. – 2008. – № 8. – С.13-18.
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»: від 21 травня 1997 р. // ВВР України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
4. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за січень-вересень 2013 року / Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін..; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ – ІІ) впрова-дження», USAID. – К., 2013. – 75с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitor%20Quat%202013/KV__II_2013_Monitoring_ukr.pdf
5. Булій Н.О. Проблеми забезпечення фінансової самостійності місцевих бюджетів України. [Електронний ресурс] / Н.О. Булій. – Режим доступу: // http://www.rusnauka.com/1_NIO_2013/Economics/13_124951.doc.htm
6. Податковий кодекс України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: //http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17

Козинец И.Г.
Черниговский национальный технологический университет

ФИНАНСОВАЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ: ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Аннотация
В статье рассмотрены сущность и правовое обеспечение самостоятельности местных бюджетов. Проанализированы проблемы финансовой самостоятельности местных бюджетов, которые представляют угрозу их финансовой безопасности. Определены пути и предложения по укреплению финансовой состоятельности местного самоуправления.
Ключевые слова: самостоятельность бюджетов, финансовая самостоя-тельность местных бюджетов, источники доходов местных бюджетов, меж-бюджетные трансферты, финансовая децентрализация.

Kozynets I.G.
Chernihiv National Technological University

THE FINANCIAL AUTONOMY OF LOCAL BUDGETS: PROBLEMS OF PROVISION

Summary
The article examines the nature and legal security of local budgets autonomy. The problems of the financial autonomy of local budgets that threaten their financial security are analyzed. The ways and suggestions to strengthen the financial capacity of local governments are determined.
Keywords: autonomy of budgets, financial autonomy of local budgets, sources of profit of local budgets, inter-budgetary transfers, fiscal decentralization.

УДК 347.961.4

ФОРМА І СПОСОБИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НОТАРІУСОМ

Паламарчук Н.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Розглядається проблематика доктринальних підходів до визначення поняття «форма захисту цивільних прав», на основі чого надається дефініція нотаріальної форми захисту цивільних прав. У статті також визначаються характерні риси відповідної форми захисту, її місце серед інших форм захисту цивільних прав. Досліджується і поняття «спосіб захисту цивільних прав», визначаються нотаріальні способи захисту цивільних прав.
Ключові слова: форма захисту цивільних прав, нотаріус, нотаріальна форма захисту цивільних прав, спосіб захисту цивільних прав, нотаріальні способи захисту цивільних прав.

Постановка проблеми. Захист цивільних прав здійснюється у встановленому законом порядку, тобто за допомогою застосування належних форм, способів і засобів захисту [1, с. 202]. Як відзначає, Д. М. Чечот захист суб'єктивних прав у тій чи іншій формі є об'єктивною необхідністю, оскільки видаючи норми права і цим надаючи можливість виникнення на їх основі суб'єктивних прав та інтересів, держава зобов'язана передбачити і відповідні форму їх захисту [2, с. 53].

Одним із можливих варіантів захисту цивільних прав є захист останніх нотаріусом (ст. 18 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3]). У контексті з'ясування правової природи захисту цивільних прав нотаріусом важливим є розуміння: 1) до якої форми захисту належить захист цивільних прав нотаріусом; 2) чи є нотаріальний захист самостійною формою; 3) яким чином (за допомогою яких способів) нотаріус може здійснювати захист цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відзначити, що відповідь на зазначені питання намагались надати різні вчені: І. О. Алферов, А. І. Базилевич, Л. В. Баранова, І. Г. Бережна, В. В. Болгова, О. Грошева, Л. В. Єфіменко, Ю. В. Желіховська, В. М. Марченко, Н. В. Саутенко, Ю. Д. Притика, А. А. Шахбазян та ін., але до єдиної точки зору вони так і не прийшли. Більш того, як правило, дані питання досліджуються фрагментарно, а не комплексно. Це і обумовило обрання теми для дослідження.

Водночас результати даного дослідження мають і практичне значення. Визначившись із особливостями нотаріальної форми захисту цивільних прав, а також способами, за допомогою яких нотаріус здійснює відповідний захист, можна буде у повній мірі використати потенціал такої форми захисту на практиці.

Виділення не виділених раніше частин загальної проблеми. Як вже зазначалось, питання нотаріальної форми захисту цивільних прав, а також способів захисту цивільних прав нотаріусом, як правило, досліджуються фрагментарно, а не комплексно. Тому у даній статті хотілося б комплексно визначитись із даними питаннями.

Метою даної статті є визначення поняття «нотаріальна форма захисту цивільних прав», характерні риси і місце відповідної форми захисту серед інших форм, з'ясування способів захисту цивільних прав нотаріусом.

Виклад основного матеріалу. Щоб визначитись із рисами і місцем нотаріальної форми захисту цивільних прав, насамперед необхідно визначитись із

© Паламарчук Н.В., 2014

поняттям «форма захисту». Аналіз юридичної літератури показав, що єдиного підходу немає, натомість є декілька напрямків при наданні дефініції поняттю «форма захисту»:

1. Форма захисту суб'єктивних прав – певний порядок захисту прав уповноваженою особою. Прихильниками такої позиції є: І. О. Алферов [4], О. П. Вершинін [5, с. 6], В. П. Воложанін [6, с. 6], Ю. Д. Притика [7, с. 17], Є. О. Суханов [8] та ін.

2. Форма захисту цивільних прав – це діяльність уповноважених органів або осіб, пов'язана із застосуванням засобів захисту цивільних прав. Дану тезу підтримують: М. К. Галянтич [9, с. 100], О. Грошева [10, с. 95], В. В. Дунаєв [11], О. С. Жидкова [12, с. 9] та ін.

3. Форма захисту суб'єктивних цивільних прав визначається через комплекс процедур або заходів, які здійснюються уповноваженими особами у рамках правозахисного процесу, що спрямовані на відновлення порушеного, оспорюваного чи невизнаного права. Такий підхід підтримують: С. М. Іванова [13, с. 343], М. І. Іншин [14, с. 112], Х. В. Майкут [15, с. 65], Н. В. Остапюк [16, с. 12], І. Й. Пучковський [17, с. 262-263], О. П. Сергєєв [18, с. 337], Ю. О. Сульженко [19, с. 25] та ін. Слід відзначити, що у рамках цієї концепції найбільш популярною є думка А. І. Базилевича, який під формою захисту суб'єктивних прав розуміє комплекс внутрішніх взаємоузгоджених організаційних заходів щодо захисту суб'єктивних прав, що здійснюється в рамках єдиного правового режиму уповноваженим органом або самою уповноваженою особою [20].

4. Форма захисту суб'єктивних прав визначається через процесуальну форму. Наприклад, В. С. Зеченецькш зазначає, що форми захисту – процесуальні форми, тобто юрисдикційні процедури розгляду цивільних справ [21]. Підтримують також дану тезу і О. І. Мацегорін [22, с. 145], Г. П. Тимченко [23, с. 8].

5. Форма захисту цивільних прав вказує на суб'єкта, який здійснює захист. Такий підхід притаманний для: Г. П. Ареф'єва [24, с. 70-71], Г. О. Свердлика [25, с. 37], Е. Л. Страунінга [25, с. 37].

6. Форму захисту цивільних прав необхідно розглядати у єдності матеріального і процесуального аспектах. Наприклад, Т. М. Підлубна у матеріальному розумінні під формою захисту цивільного права розуміє комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів стосовно відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, що здійснюється уповноваженими органами або самою уповноваженою особою. Форма захисту у процесуальному значенні – це способи здійснення процесуальних дій, що виконуються за певними правилами у певному порядку тим чи іншим уповноваженим суб'єктом [26, с. 45-46]. Подібним чином розглядають форму захисту й: В. В Болгова [27], І. М. Ваганова [28, с. 98], В. І. Журавель [29, с. 223], А. С. Карасев [30, с. 6], Т. М. Ярова [31, с. 64] та ін.

Проаналізувавши основні підходи до визначення поняття «форма захисту», можна відзначити, що останні не суперечать один одному, просто акцентують увагу на різних елементах. Враховуючи, що поняття «захист цивільних прав» є полісемічним, вважаємо, що форму захисту цивільних прав необхідно визначати у матеріально-правовому та процесуально-правовому аспектах. Така позиція також буде відповідати і специфіці обраної теми, оскільки нас цікавить не тільки за допомогою яких способів нотаріус може здійснювати захист цивільних прав, але й як реалізуються ці способи на практиці, а все це входить до форми захисту. При цьому необхідно відзначити, що форма захисту спрямована не тільки на відновлення порушеного права, його визнання, а також і на попередження порушення цивільного права.

Наступний аспект, який буде розглянуто, це класифікація форм захисту цивільних прав. У науковій літературі можна знайти різні критерії, які беруться в основу виокремлення тих чи інших видів форм захисту. Але домінуючим все ж таки є правовий статус суб'єкта здійснення захисту. Залежно від нього форми захисту цивільних прав поділяють на юрисдикційні і неюрисдикційні. Захист цивільних прав в юрисдикційній формі здійснюється уповноваженими державою органами, а у неюрисдикційними – здійснюється без звернення до уповноважених державою органів [19, с. 26; 20; 24, с. 73-74; 26, с. 48; 31, с. 65; 32, с. 33-34; 33, с. 71]. З огляду на таке розрізнення форм, а також враховуючи правовий статус нотаріуса, захист цивільних прав нотаріусом можна віднести до юрисдикційної форми. Така позиція підтримується і науковцями, зокрема: Ю. В. Желіховською [24, с. 75], О. В. Кохановською [33, с. 73], А. А. Фігелем [34, с. 33] та ін.

Слід відзначити, що подекуди в юридичній літературі можна зустріти твердження, що нотаріальний захист належать до адміністративного. Тобто захист цивільних прав нотаріусом не є самостійним видом юрисдикційної форми захисту. Таке твердження притаманне, перш за все, вченим радянського періоду, що зрозуміло, оскільки нотаріат у той період часу належав саме до державних органів (Н. І. Авдєєнко [35, с. 17], Д. М. Чечот [2, с. 60], К. С. Юдельсон [36, с. 27] та ін.). Водночас таке положення підтримується і деякими сучасними науковцями, зокрема О. П. Вершиніним [37, с. 87], Ю. Д. Притикою [7, с. 17] тощо. Наприклад, О. П. Вершинін аргументує свою позицію тим, що нотаріус призначається на посаду органом юстиції, контроль за виконанням професійних обов'язків здійснюється відповідними органами [37, с. 87].

Ми не можемо погодитися з такою точкою зору і підтримуємо вчених, які вважають, що нотаріальний захист не належить до адміністративного [15, с. 66-67; 16, с. 12-13; 38, с. 45; 39, с. 23; 40]. Обґрунтовується така думка насамперед тим, що: 1) нотаріат за своєю природою не здійснює управлінських функцій; 2) відсутні відносини підпорядкування при нотаріальному захисті. Самостійність нотаріального захисту власне також підкреслена і на законодавчому рівні (ст. 18 ЦК України [3]). До того ж, на нашу думку, сама специфіка нотаріальної діяльності і власне правовий статус нотаріуса безпосередньо вказують на те, що такий вид захисту є самостійним у межах юрисдикційної форми і має свої особливості.

Характеризуючи нотаріальну форму захисту, не можна не відзначити її рис, до яких можна віднести наступні,:

1. Є публічно-приватною формою захисту цивільних прав, що обумовлено правовим статусом нотаріуса.

2. Обмежується рамками безспірної цивільної юрисдикції.

3. Є процедурною, оскільки здійснюється у суворій відповідності до правил вчинення нотаріальних дій.

4. Є літеральною, оскільки здійснюється шляхом прийняття (підготовки, видання) письмового акта [41].

Не менш важливим при характеристиці захисту цивільних прав нотаріусом, є і способи, за допомогою яких нотаріус здійснює відповідний захист. Перш ніж перейти власне до них, необхідно першочергово визначитись із поняттям «спосіб захисту».

Проаналізувавши наукову літературу, можна виокремити два основних підходи до дефініції «спосіб захисту»:

1. Способи захисту – це заходи або прийоми, за допомогою яких здійснюється відновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника. Таку позицію підтримують: О. І. Антонюк [42, с. 5], О. С. Жидкова [12, с. 10], С. М. Іванова [13, с. 343], О. О. Кармаза [43, с. 156], Т. М. Підлубна [44, с. 7, 12], О. П. Сергєєв [18, с. 339-340], Ю. О. Сульженко [19, с. 26], Т. М. Ярова [45, с. 387] та ін.

2. Спосіб захисту – це сукупність дій, за допомогою яких відновлюються, визнаються, встановлюються права особи. Прихильниками такої точки зору є: І. М. Ваганова [28, с. 96], Н. Д. Гетьманцева [46, с. 37, 41], В. В. Дунаєв [11], І. Г. Козуб [46, с. 37-41], Ю. Д. Притика [7, с. 17], А. С. Славко [47, с. 2] та ін.

На нашу думку, зазначені підходи характеризують спосіб захисту з двох боків: матеріально-правового і процесуально-правового. Враховуючи практику, розділяти таким чином визначення способу захисту вважаємо недоцільним, тому що особі цікаво не тільки захід або прийом, який можна використати для захисту своїх прав, а й яким чином останній реалізується. Такий стан речей дуже добре видно на прикладі нотаріального захисту цивільних прав.

Щоб остаточно розібратись із поняттям «спосіб захисту», вважаємо за необхідне також визначити його співвідношення із поняттям «форма захисту», оскільки на перший погляд дефініції подібні. Форма захисту і спосіб захисту співвідносяться як ціле і частина. Форма захисту, окрім способів захисту, включає обов'язково і суб'єкта, який здійснює відповідний захист.

Наступний аспект, який буде розглянуто, це власне самі способи, за допомогою яких нотаріус здійснює захист цивільних прав осіб. Аналіз наукової літератури дає можливість виокремити два підходи до вирішення даного питання:

1. Нотаріус здійснює захист виключно шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Обґрунтовується така думка посиланням на ст. 18 ЦК України [3]. Прихильниками такої точки зору є: А. І. Базилевич [20], Л. М. Баранова [1, с. 207-208], І. Г. Бережна [39, с. 23], В. В. Болгова [27], Л. В. Єфіменко [48, с. 144], А. А. Фігель [34, с. 33] та ін.

2. Нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення і інших нотаріальних дій (наприклад, прийняття у депозит нотаріуса грошових сум, цінних паперів, охорона спадкового майна і т.д.). Підтримують таку думку: І. О. Алферов [4], Ю. В. Желіховська [24, с. 89], В. М. Марченко [50, с. 193-194], Н. В. Саутенко [50, с. 193-194], А. А. Шахбазян [41] та ін.

На нашу думку, проблема обрання того чи іншого підходу залежить від розуміння поняття «захист цивільних прав». Ті науковці, які вважають, що захист має місце тільки після порушення, і зазначають, що вчинення виконавчого напису є єдиним способом захисту цивільних прав нотаріусом. А ті, які вважають, що захист включає у себе і попередження порушення, займають протилежну позицію. На нашу думку, захист включає і попередження порушення цивільного права, тому приєднуємось до підходу, за яким нотаріус здійснює захист цивільних прав не тільки шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі. Погоджуємось із думкою В. М. Марченко, Н. В. Саутенко, які зазначають що так чи інакше спрямовані на захист прав осіб, і такі нотаріальні дії, як: накладення нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації; прийняття на зберігання документів; посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту, та фактів, що особа є живою, перебування фізичної особи в певному місці, часу пред'явлення документів; прийняття нотаріусами в депозит грошових сум та цінних паперів; вжиття нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна [50, с. 193-194]. Ми б додали до цього списку також такі нотаріальні дії: опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме; засвідчення вірності копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчення справжності підпису на документах; засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу.

Водночас, на нашу думку, способами захисту цивільних прав нотаріусом є не тільки безпосередньо нотаріальні дії, а й підготовка до вчинення таких дій (визначення обсягу цивільної правосуб'єктності осіб, встановлення намірів сторін вчиняти правочин, перевірка документів, які подаються для вчинення нотаріальної дії, на відповідність вимогам, передбаченим законодавством і т.д.). Така діяльність нотаріуса має превентивний характер і спрямована на попередження порушення прав осіб у майбутньому.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи все викладене, можна зробити наступні висновки:

1. Поняття «нотаріальна форма захисту цивільного права» необхідно розуміти у єдності матеріального і процесуального аспектах. У матеріальному розумінні нотаріальна форма захисту цивільного права – це комплекс внутрішньо узгоджених організаційних заходів стосовно відновлення порушеного, невизнаного чи оспорюваного права, а також попередження порушення права, що здійснюється нотаріусом. Нотаріальна форма захисту у процесуальному значенні – це способи здійснення процесуальних дій, що виконуються за певними правилами у певному порядку нотаріусом.

2. Нотаріальна форма захисту є самостійним видом юрисдикційної форми захисту цивільних прав, якій притаманні наступні риси,: 1) є публічно-приватною формою захисту цивільних прав, що обумовлено правовим статусом нотаріуса; 2) обмежується рамками безспірної цивільної юрисдикції; 3) є процедурною, оскільки здійснюється у суворій відповідності до правил вчинення нотаріальних дій; 4) є літеральною, оскільки здійснюється шляхом прийняття (підготовки, видання) письмового акта.

3. Способами захисту нотаріусом цивільних прав є вчинення таких нотаріальних дій: накладення нотаріусами заборони щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягають державній реєстрації; прийняття на зберігання документів; посвідчення фактів, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту, та фактів, що особа є живою, перебування фізичної особи в певному місці, часу пред'явлення документів; прийняття нотаріусами в депозит грошових сум та цінних паперів; вжиття нотаріусами заходів щодо охорони спадкового майна; опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме; засвідчення вірності копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчення справжності підпису на документах; засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу. Водночас способами захисту цивільних прав нотаріусом є не тільки безпосередньо нотаріальні дії,

а й підготовка до вчинення таких дій (визначення обсягу цивільної правосуб'єктності осіб, встановлення намірів сторін вчиняти правочин, перевірка документів, які подаються для вчинення нотаріальної дії, на відповідність вимогам, передбаченим законодавством і т.д.).

Список літератури:

1. Баранова Л. М. Механізм захисту суб'єктивних цивільних прав юрисдикційними органами // Приватноправові механізми здійснення та захисту суб'єктивних прав фізичних та юридичних осіб : колективна монографія / В. Л. Яроцький, В. І. Борисова, І. В. Спасибо-Фатєєва, І. В. Жилінкова та ін. / За наук. ред. проф. В. Л. Яроцького. – Х.: Юрайт, 2013. – С. 195-216.
2. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты / Д. М. Чечот. – Л.: ЛГУ, 1968. – 72 с.
3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. із змінами та доповненнями // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.
4. Алферов И. А. Нотариальная форма защиты и охраны права и законного интереса : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс»» / И. А. Алферов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawtheses.com/notarialnaya-forma-zaschity-i-ohrany-prava-i-zakonnogo-interesa#ixzz2k9TmtHdm . – Назва з екрану.
5. Вершинин А. П. Способы защиты прав предпринимателей в арбитражном суду / А. П. Вершинин. – СПб, 1996. – 30 с.
6. Воложанин В. П. Несудебные формы разрешения гражданско-правовых споров / В. П. Воложанин. – Свердловск: Средне-Урал. книжн. изд-во, 1974. – 202 с.
7. Притика Ю. Д. Поняття і диференціація способів захисту цивільних прав та інтересів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2004. – Вип. 60-62. – С. 16-19.
8. Суханов Е. А. Формы защиты гражданских прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.studylaw.narod.ru/suhanov1/suhanov1_3_15_1_4.htm . – Назва з екрану.
9. Галянтич М. Особливості цивільно-правової охорони та захисту прав на житло // Право України. – 2007. – № 7. – С. 98-102.
10. Грошева О. Нотаріальна і судова форми захисту суб'єктивних прав // Право України. – 2006. – № 1. – С. 95-98.
11. Дунаев В. В. Понятие и виды форм защиты гражданских прав [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docid=1149711 . – Назва з екрану.
12. Жидкова О. С. Цивільно-правовий механізм захисту права на недоторканність ділової репутації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. С. Жидкова [Електронний ресурс]. – 16 с. - Режим доступу: http://avtoreferat.net/content/view/1124/9/ . – Назва з екрану.
13. Іванова С. М. Система способів захисту цивільних прав та інтересів за законодавством України // Актуальні проблеми держави і права. Збірник наукових праць. – 2006. – Вип. 29. – С. 341-345.
14. Іншин М. І. Науково-теоретичне огрунтування поняття форм захисту трудових прав працівників // Європейські перспективи. – 2012. – № 2. – Ч. 2. – С. 110-114.
15. Майкут Х. В. До питання нотаріальної форми захисту цивільних прав // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – Т. 2. – С. 65-68.
16. Остапюк Н. В. Понятие и формы защиты гражданских прав. Особенности нотариальной защиты гражданских прав // Юрист. – 2006. – № 4. – С. 9-14.
17. Цивільне право України : Підручник: У 2 т. / Борисова В. І. (кер. авт. кол.), Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 1. – 480 с.
18. Гражданское право : учеб.: в 3 т. Т. 1. – 6-е изд., перераб. и доп. / Н. Д. Егоров, И. В. Елисеев [и др.]; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю. К. Толстой. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. – 776 с.
19. Сульженко Ю. Форми і способи захисту суб'єктивних цивільних прав та законних інтересів // Право України. – 2005. – № 12. – С. 24-28.
20. Базилевич А. И. Формы защиты субъективных гражданских прав: автореф. дисс. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / А. И. Базилевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/formy-zashchity-subektivnykh-grazhdanskikh-prav . – Назва з екрану.
21. Зеченецькш В. С. Форми захисту цивільних прав, свобод і законних інтересів та судова влада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://userdocs.ru/pravo/136828/index.html?page=2 . – Назва з екрану.
22. Мацегорін О. І. Поняття та зміст захисту цивільних прав // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 3. – С. 143-147.
23. Тимченко Г. П. Способи та процесуальні форми захисту цивільних прав: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Г. П. Тимченко [Електронний ресурс]. – 16 с. - Режим доступу: http://avtoreferat.net/content/view/4481/9/. – Назва з екрану.
24. Желіховська Ю. В. Охорона цивільних прав та інтересів нотаріусом : монографія / Желіховська Юлія Віталіївна; Хмельницький ун-т упр. та права. – Хмельницький: Мельник А. А., 2012. – 216 с.
25. Свердлык Г. А., Страунинг Э. Л. Защита и самозащита гражданских прав : Учеб. Пособие. – М.: Лекс-Книга, 2002. – 208 с.
26. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів : [монографія] / Тетяна Миколаївна Підлубна; Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: ЧНУ, 2010. – 192 с.
27. Болгова В. В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы: автореф. на соиск. ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория права и государства; история права и государства; история политических и правовых учений» / В. В. Болгова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/formy-zashchity-subektivnogo-prava-teoreticheskie-problemy – Назва з екрану.
28. Ваганова І. М. Поняття форми захисту та різновиди заходів трудових прав працівників // Форум права. – 2009. – № 3. – С. 94-99.
29. Журавель В. І. Поняття форм захисту трудових прав працівників // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 219-225.
30. Карасев А. С. Досудебная защита прав человека: понятие, механизм, субъекты осуществления [Електронний ресурс]. – 29 с. - Режим доступу: http://actualresearch.ru/nn/2008_1/Article/law/karasev.doc . – Назва з екрану.
31. Ярова Т. М. Поняття і види форм захисту суб'єктивних цивільних прав та інтересів // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 375. – Правознавство. – С. 63-67.

32. Василина Н. В. Охорона та захист права власності нотаріусом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Василина Наталія Володимирівна. – К., 2012. – 196 л.
33. Кохановська О. В. Форми захисту інформаційних прав у доктрині і законодавстві України // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2006. – № 3(53). – С. 70-77.
34. Фігель А. Форми захисту житлових прав фізичних осіб // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 9. – С. 31-34.
35. Авдеенко Н. И. Нотариат в СССР / Н. И. Авдеенко, М. А. Кабакова. – Ленинград, 1984. – 148 с.
36. Юдельсон К. С. Советский нотариат / К. С. Юдельсон. – М., 1959. – 376 с.
37. Вершинин А. П. Выбор способа защиты гражданских прав. – Спб, 2000. – 384 с.
38. Підлубна Т. М. Нотаріальна форма захисту цивільних прав та інтересів // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 533. – Правознавство. – С. 44-48.
39. Бережна І. Г. Місце виконавчого напису нотаріуса в системі нотаріальної форми захисту цивільних прав та інтересів юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців // Європейські перспективи. – 2012. – № 4. – Ч. 2 – С. 22-27.
40. Калиниченко Т. Г. Нотариальная защита прав и законных интересов граждан и юридических лиц [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://old.notariat.ru/press_2652_23.aspx.htm . – Назва з екрану;
41. Шахбазян А. А. Защита гражданских прав в нотариальном : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; гражданский процесс; международное частное право»» / А. А. Шахбазян [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawtheses.com/zaschita-grazhdanskih-prav-v-notarialnom-proizvodstve#ixzz2svI6oHvU . – Назва з екрану.
42. Антонюк О. І. Право учасників цивільних правовідносин на самозахист : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. І. Антонюк [Електронний ресурс]. – 22 с. - Режим доступу: http://disser.org.ua/file31550.html . – Назва з екрану.
43. Кармаза О. О. Засоби та способи захисту прав суб'єктів житлових відносин // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 154-157.
44. Підлубна Т. М. Право на захист цивільних прав та інтересів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Т. М. Підлубна [Електронний ресурс]. – 23 с. - Режим доступу: http://lawdiss.org.ua/2011-01-15-11-45-49.html?page=shop.getfile&file_id=91093305&product_id=1093305 . – Назва з екрану.
45. Ярова Т. М. Поняття способів захисту цивільних пав та інтересів // Держава і право: збірник наукових праць: юридичні і політичні науки. – 2008. – Вип. 41. – С. 386-392.
46. Гетьманцева Н. Д., Козуб І. Г. Засіб, спосіб і форма захисту трудових прав // Адвокат. – 2009. – № 11 (110). – С. 37-42.
47. Славко А. С. Співвідношення понять «захист суб'єктивних цивільних прав» та «відповідальність за порушення суб'єктивного цивільного права» [Електронний ресурс]. – С. 1-4. – Режим доступу: http://www.bulletin.uabs.edu.ua/store/jur/2011/2c6d3c52990079e392e7fe9ce8114741.pdf . – Назва з екрану.
48. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності : дис. ... канд.. юрид. наук : 12.00.03 / Єфіменко Леонід Васильович. – Київ, 2013. – 235 л.
49. Цивільний кодекс України : Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). – Т. 1: Загальні положення / За ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. – Серія «Коментарі та аналітика». – Х. : ФО-П Колісник А. А., 2010. – 320 с.

Паламарчук Н.В.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМА И СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ГРАЖДАНСКИХ ПРАВ НОТАРИУСОМ

Аннотация
Рассматривается проблематика доктринальных подходов к определению понятия «форма защиты гражданских прав», на основании чего дается дефиниция нотариальной формы защиты гражданских прав. В статье также определяются характерные черты соответствующей формы защиты, её место среди других форм защиты гражданских прав. Исследуется и понятие «способ защиты гражданских прав», определяются нотариальные способы защиты гражданских прав.
Ключевые слова: форма защиты гражданских прав, нотариус, нотариальная форма защиты гражданских прав, способ защиты гражданских прав, нотариальные способы защиты гражданских прав.

Palamarchuk N.V.
Kiev National Taras Shevchenko University

THE FORM AND THE METHODS OF PROTECTION OF CIVIL RIGHTS BY A NOTARY

Summary
The problems of doctrinal approaches to the definition of the concept “the form of protection of civil rights” are investigated. Based on results of this research the definition of the concept “the notarial form of protection of civil rights” is formed. This article also deals with the elucidation features of this form of protection, determination place of this form of protection. Also the definition the concept “the method of protection of civil rights” and the methods of protection of civil rights by a notary are examined.
Keywords: the form of protection, notary, notarial form of protection of civil rights, the method of protection, the methods of protection of civil rights by a notary.

ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 378:811.161.2]37.013+39

ФОРМУВАННЯ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НА ОСНОВІ ТЕКСТІВ ЕТНОПЕДАГОГІЧНОГО ЗМІСТУ

Горохова Т.О.
Київський університет імені Бориса Грінченка

У статті текст розглядається як один з ефективних засобів навчально-виховного процесу у вищій педагогічній школі. Розкрито методичні аспекти використання інформаційно-виховного та мовного потенціалу текстів етнопедагогічного змісту у формуванні граматичної компетентності майбутніх учителів української мови. Подано зразки текстів етнопедагогічного змісту та вправ до них.

Ключові слова: компетенція, компетентність, граматична компетентність, текст, етнопедагогіка.

Постановка проблеми. Сучасні процеси глобалізації, інтернаціоналізації, полікультурність суспільства передбачають засвоєння студентською молоддю надбань культури різних народів, внаслідок чого поступово втрачається своєрідність українського етносу, знецінюються національні звичаї й традиції, відбувається нівелювання національних цінностей, зменшується вжиток української мови. Тому, як зазначається у Концепції національного виховання студентської молоді [6, с. 2], постає потреба в здатності студентів до інтеграції у світовий соціокультурний простір – за умови збереження української національної ідентичності.

Ознакою національної ідентичності є усвідомлення індивідом причетності до власної нації, знання рідної мови, її вільний вжиток у всіх сферах життєдіяльності. Саме тому пріоритетним стає формування україномовної компетентності як провідного компонента в структурі професійної підготовки і розвитку особистості.

Особливої актуальності ця проблема набуває для студентів-філологів, оскільки якість підготовки майбутніх учителів української мови та літератури великою мірою залежить від рівня сформованості складових професійно-педагогічної компетентності. Важливе місце у професіограмі сучасного філолога відведено граматичній компетентності як складової комунікативної. Розвинене граматично правильне мовлення передбачає, що мовець володіє значною кількістю граматичних моделей, правилами наповнення, перетворення, сполучування граматичних одиниць та вміє обирати й об'єднувати їх у процесі професійного спілкування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування україномовної компетентності у майбутніх словесників на етнооснові висвітлюється в науковій та науково-педагогічній літературі. Зокрема, роль народної педагогіки у процесі становлення особистості досліджували Г. Ващенко, Г. Волков, О. Духнович, Я. Коменський, Г. Лозко, В. Мосіяшенко, Л. Паламарчук, І. Песталоцці, Г. Сковорода та інші. Етнопедагогічну основу навчання рідної мови досліджувати такі науковці, як Н. Бабич, Т. Донченко, Р. Друженеко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Л. Мацько, М. Пентилюк, Т. Симоненко та інші. Практичне застосування народнодидактичної системи у процесі формування мовленнєвих умінь і навичок розглядали О. Духнович, І. Огієнко, О. Семеног, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші. Також існує велика кількість теоретичних праць, у яких висвітлюються особливості навчання мови на текстовій основі та обґрунтовуються психолого-педагогічні аспекти реалізації текстоцентричного підходу (О. Андрієць, М. Всеволодова, Н. Горбачова, Г. Золотова, С. Єрмоленко, Т. Лопатухіна, Н. Мединська, В. Мельничайко, О. Москальська, М. Пентилюк, О. Селіванова, Л. Шиянюк та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не зважаючи на велику кількість досліджень, присвячених методиці навчання української мови на текстовій та етнопедагогічній основі, проблема формування граматичної компетентності студентів-філологів на основі текстів етнопедагогічного змісту ще не була предметом спеціальних досліджень.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методичних аспектів формування граматичної компетентності майбутніх учителів української мови на основі текстів етнопедагогічного змісту.

Виклад основного матеріалу. У спеціальній літературі зазначається, що складовими будь-якої компетенції є знання, вміння, ставлення та навички. О. Ткачук зауважує, що поняття **компетенція** сприймається як похідне, вужче від поняття **компетентність**. Це соціально закріплений освітній результат [12, с. 156]. За визначенням О. Ткачук, **компетенція** (лат. competentia, від competo – взаємно прагну, відповідаю) – об'єктивна категорія, суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень тощо в певній сфері діяльності людини. Н. Кузьміна вважає формування компетенцій кінцевим результатом процесу освіти, а **компетентність** – властивістю особистості [7, с. 90]. І. Зязюн **компетентність** тлумачить як якість особистості, що ґрунтується на знаннях, інтелектуально й особистісно обумовленому досвіді соціально-професійної життєдіяльності людини [10, с. 35]. Щоправда, визначення та розмежування цих дефініцій і донині в науковій літературі остаточно не визначені.

Для детального опису важливих складових професіограми майбутнього вчителя української мови нами виокремлено граматичну компетентність, яка виявляє себе як невід'ємна складова комунікативної компетентності, тобто як уміння мовця будувати ефективну мовленнєву поведінку, яка відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі; вміння учасників спілкування володіти комунікативними стратегіями, правилами спілкування й передбачає органічну єдність мовної, мовленнєвої, прагматичної та предметної компетенцій [2, с. 228].

Визначальними особливостями граматичної компетентності вченими виокремлено:

· здатність розуміти й виражати значення, продукуючи і розпізнаючи правильно оформлені згідно з цими принципами фрази і речення (що є протилежним заучуванню та відтворенню їх як стійких формул) [5, с. 112].

© Горохова Т.О., 2014

· неусвідомлене вживання граматичних форм рідної та іноземної мови згідно із законами і нормами граматики (рід, число, відмінок тощо), чуття граматичної форми, наявність корекційних навичок щодо правильності вживання граматичних форм [1, с. 3]

· внутрішнє невербалізоване знання граматичної системи мови, знання морфологічної та синтаксичної системи мови (типології форм), а також набору правил [11, с. 73].

Як зазначає О. Вовк, граматична компетентність забезпечує системне знання лексичного, морфологічного, синтаксичного, фонетичного та орфографічного аспектів мови для побудови осмислених і зв'язних висловлювань; володіння граматичними поняттями, а також засобами вираження граматичних категорій; навички і вміння адекватно використовувати граматичні явища у мовленнєвій діяльності в різноманітних ситуаціях спілкування для розв'язання мовленнєво-розумових проблемних завдань [3, с. 20].

Формування граматичної компетентності на засадах етнопедагогіки, як зазначає Р. Друженеко, сприятиме усвідомленню мови як оригінального феномена етносу, специфічного способу оцінювання ним світу, а також оволодінню студентами національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань, виробленню національного колориту їхнього мовлення [4].

На основі текстів усної народної творчості (прислів'їв, приказок, скоромовок, оповідань, легенд, казок, частівок, утішок, забавлянок, закликанок, народних афоризмів, пісень тощо), а також наукових текстів етнопедагогічного змісту можна не лише сформувати знання про реалії матеріальної та духовної культури українців, складові виховання дітей українського народу, правила мовленнєвого етикету, але й сприяти оволодінню національно-культурним компонентом мови. Крім того, використання текстів як дидактичного матеріалу на лекційних та практичних заняттях під час вивчення граматики сприймаються студентами з більшою цікавістю, ніж під час розбору окремих слів, словосполучень чи речень. Аналіз тексту в єдності змісту й форми, а також перехід від розгляду зразка до побудови власних висловлень дає змогу на кожному занятті удосконалювати вміння слухати й читати, говорити й писати, тобто осмислено сприймати усне й писемне мовлення та продукувати власні зв'язні висловлення.

Результати нашого експерименту переконали, що в групах, де вивчення мовних одиниць і правил проводилося на основі аналізу тексту в єдності змісту й форми, студенти значно швидше просувалися у своєму мовному розвитку, пізнавальна активність їх була досить високою, а діяльність більш продуктивною і творчою.

Подаємо зразки текстів етнопедагогічного змісту та завдань до них:

· Прочитайте текст. Поставте пропущені розділові знаки, поясніть їх вживання. Визначте типи речень за будовою (прості: ускладнені та неускладнені; складні: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові).

Український народ про школу

У гущі українського народу з давніх-давен домінує шанобливе ставлення батьків і дітей до школи яку як і батька-неньку українці любовно іменують рідною бо вона робить людину «зрячою» тобто грамотною освіченою.

В одній із народних загадок про неписьменну людину так і сказано «Хороше бачить а сліпий». Їй вторує народний афоризм «Письменний бачить поночі більше, як неписьменний вдень».

Учений освічений за народним трактуванням той хто вміє читати писати рахувати має широкі та глибокі знання. Письменність відкриває кожній людині широкий шлях до знань світла розуму. Кожен крок в оволодінні грамотою вселяє життєвий оптимізм віру в найкраще майбутнє («Де грамотні люди там біди не буде»). Письменність ніколи й нікому не зашкодить («Грамота не хвороба, літ не збавить»). Вона завжди згодиться людині («Грамоти вчиться завжди пригодиться»). Той хто оволодів грамотою одержує щедру винагороду духовну («Хто пише та малює той діток своїх годує»). Письменності та приладдю призначеному для письма присвячено чимало народних загадок як-от «Грамоти не знаю а весь вік пишу» (олівець); «Утрьох їдуть братці верхом на конячці» (пальці й олівець); «Малий коник з чорного озерця воду бере, біле поле поливає» (перо, чорнило, папір); «Чорні, криві, від роду німі а стануть в ряд враз заговорять» (літери); «Коли хочеш ти читати то мене повинен знати. А коли мене не знаєш то нічого не вгадаєш» (абетка); «Білий заєць бігає по чорному полю» (крейда і дошка); «Кинь на землю не розіб'ється, кинь на воду розпливеться» (папір) тощо. Мудрих і дуже повчальних висловлювань на користь письменства в народній дидактиці чимало. Всі вони закликають оволодівати знаннями, прагнути стати письменним.

Засвоєння письма відкриває пряму дорогу до такого могутнього світоча знань як книга. В українській родинній етнопедагогіці їй присвячено найкращі найщиріші найтепліші слова «Книга вчить як на світі жить», «Слово книжкове як світло денне», «Книжка завжди може підказати як на правильний шлях стати», «Книга невичерпне джерело знань», «Купиш хорошу книжку придбаєш розумного друга», «Золото добувається із землі, знання з книг», «Голова від книг розумніша».

Високо оцінюючи значення шкільної освіти, народна мудрість справедливо проголошує «У життя світла дорога починається від шкільного порогу» (*М. Стельмахович*).

· Прочитайте українські народні прислів'я про професію вчителя. Поясніть вживання розділових знаків. Який тип речень за будовою переважає? Як Ви думаєте, чому? Складіть повідомлення на тему: «Професія вчителя в українському народі та інших народах світу» з використанням народних прислів'їв та приказок.

· Шануй учителя, як родителя.

· Учитель, як мати, прагне все краще дітям дати.

· Учитель, як батько й мати, вчить честь шанувати.

· Учитель, як сіяч доброго насіння, вчить підростаюче покоління.

· Учитель – добра і розуму повелитель.

· Учитель народний, бо труд його благородний.

· Покликання учителя прекрасне – дбати, щоб іскра знань не гасла.

· Професія вчителя прекрасна, мов на небі сонце ясне.

· Професія вчителя доти буде, доки живуть люди.

· Щоб учителем стати, треба щире серце мати.

· Усі професії починаються від учителя.

· Де вчитель зерна засіває, там дурману місця немає.

· Де праця вчителя завзята, там країна на героїв багата.

· Де вчитель і школа, там знання і світло довкола.

· Прочитайте текст. Доберіть приклади словесних форм, що впливають на почуття, свідомість, поведінку людини.

Слово як засіб виховання

Рідне слово виступає важливим чинником формування особистості. Видатний український педагог В. Сухомлинський писав: «Мова – це віконця, через які дитина бачить світ». Видатний учитель вважав, що мова є складовою духовної культури дитини та культури її мови зокрема: «Багата мова – багатий духовний світ, розвинуте почуття краси слова – висока моральна культура. Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної товстошкірості».

У народній педагогіці рідне слово піднесено на недосяжну висоту. Духовність обумовлено насамперед словом, мовою. Їх сила неймовірна в людському житті. Про слово кажуть: «Можна ним убити, можна і воскресити». Покаяння, каяття, сповідь, проповідь, заклинання, клятва, благословення, заповіт – це слова, в яких є вищі прояви людського духу. Покаяння – це рівень самосвідомості, духовності, совісності, моральності.

У народній педагогіці існують різноманітні словесні форми, що впливають на почуття, свідомість, поводження людини. Так виникли словесні прийоми впливу на особистість, як то: умовляння, домовленість, роз'яснення, наказ, прохання, доручення, повір'я, привчання, наставляння, повчання, побажання, порада, натяк, схвалення, подяка, осуд, докір, нарікання, заборона, заповіт, заповідь, проповідь, сповідь (*Н. Лисенко*)

· Заповніть таблицю, добираючи приклади з поданого тексту.

Поняття	Визначення		Приклади
Граматична форма			
Граматична категорія			
Граматичне значення			
	засоби вираження		

Який засіб вираження граматичного значення переважає в українській мові? Чому? У яких мовах цей засіб відсутній? Чому?

Граматичні знання та вміння є основою для формування мовленнєвих умінь і навичок, а саме: адекватно сприймати тексти-взірці етнопедагогічного змісту; відтворювати їх, доповнюючи власними думками; створювати монологічні висловлювання етнопедагогічної тематики на основі здобутих етнознань; добирати засоби передачі інформації відповідно до ситуації спілкування; вести бесіду українознавчого змісту, виявляючи вміння аргументувати й доводити власну думку, виражати громадянську позицію; збагачуючи висловлювання національно орієнтованими мовними одиницями.

Висновки і пропозиції. Оскільки основною функцією мови є комунікативна, а комунікація першочергово виявляється в текстах, які створюються за законами граматики відповідно до умов комунікативної ситуації, саме тому формування граматичної компетентності студентів варто провадити на текстовій основі, поетапно реалізуючи текстоцентричний підхід у навчанні мови, в основу якого покладені формально- та лексико-граматичні ознаки одиниць в тексті.

Список літератури:

1. Артюшкіна Л. М., Рудь О. М. Мовленева компетентність як складова комунікативного процесу державних службовців / Л. М. Артюшкіна, О. М. Рудь // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // soippo.narod.ru/documents/konf_zhuk/artushkina_rud.doc
2. Бацевич Ф. С. Вступ до лінгвістичної генології. Навчальний посібник / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006. – С.228
3. Галызин И. Д. Управление процессом усвоения знаний / И. Д. Галызин. – М., 1991. – 92 с.
4. Друженeнко Р.С. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи. Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Р. С. Друженeнко; Херсон. держ. ун-т. – Херсон, 2005. – 18 с.
5. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти : вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. укр. видання доктор пед. наук, проф. С. Ю. Ніколаєва ; [пер. з англ. О. М. Шерстюк]. – К. : Ленвіт, 2003. – 273 с.
6. Концепція національного виховання студентської молоді// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://www.lnu.edu.ua
7. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – М.: Просвещение, 1990. – С. 90
8. Локшина О. І. Становлення «компетентнісної» ідеї в європейській освіті / О. І. Локшина // Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України: матеріали методологічного семінару. – К.: Педагогічна думка, 2009. – С. 19-33
9. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [колектив авторів : О. М. Горошкіна, С. О. Караман та ін.]; за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
10. Педагогічна майстерність : Підручник / І. А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; За ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища шк., 1997. – 349 с.
11. Поршнева Е. Р. Грамматические концепты и способы их построения при изучении иностранного языка / Е. Р. Поршнева, О. В. Спиридонова // Иностр. яз. в шк. – 2008. – № 6. – С.73-77
12. Ткачук О. С. Мовно-мовленнєва компетенція на уроках української мови в початкових класах / О. С. Ткачук // Вісник Житомирського державного університету, Випуск 44. Педагогічні науки. – С. 156.
13. Хрестоматія з етнопедагогіки: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / уклад.: Л. Б. Паламарчук, Т. О. Горохова. – К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2013. – 416 с.

Горохова Т.А.
Киевский университет имени Бориса Гринченко

ФОРМИРОВАНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА НА ОСНОВЕ ТЕКСТОВ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ

Аннотация
В статье текст рассматривается как одно из эффективных средств учебно-воспитательного процесса в высшей педагогической школе. Раскрыто методические аспекты использования информационно-воспитательного и языкового потенциала текстов этнопедагогического содержания в формировании грамматической компетентности будущих учителей украинского языка. Представлены образцы текстов етнопедагогического содержания и заданий к ним.
Ключевые слова: компетенция, компетентность, грамматическая компетентность, текст, этнопедагогика.

Gorokhova T.A.
Borys Grinchenko Kyiv University

FORMING THE GRAMMATICAL COMPETENCE OF FUTURE UKRAINIAN LANGUAGE TEACHERS ON A BASE OF ETHNOPEDAGOGICAL TEXTS

Summary
In the article text is considered as one of the most effective means of the educational process in higher education. The methodological aspects of the use of information and linguistic potential of ethnopedagogical texts in the forming the grammatical competence of future teachers of Ukrainian language are reveals. Examples of ethnopedagogical texts and exercises to them are presented.
Keywords: competency, competence, grammatical competence, text, ethnopedagogics.

УДК 159.922.762

РАННЯЯ ПСИХОДИАГНОСТИКА АУТИЗМА ПОСРЕДСТВОМ ПСИХОРИСУНКА

Давоян Е.Э.
Криворожский педагогический институт
Криворожского национального университета

В данной работе совершается попытка решения проблемы ранней диагностики аутизма у детей путем дополнения наблюдений психорисунком. Автором были исследованы и сравнены графические особенности психорисунков детей с РДА и здоровых детей одного и того же возраста (3лет и 7 лет). По результатам проведенного теоретического анализа и эмпирического исследования автор указывает на конкретные графические индикаторы детского аутизма и делает вывод о диагностической состоятельности психорисунка в работе по выявлению РДА у детей от 3-х лет.
Ключевые слова: аутизм, ранний детский аутизм, психорисунок, диагностика, интеллектуальное развитие.

В настоящее время проблема детского аутизма является остро **актуальной**. При этом в научном плане главным вопросом остается вопрос ранней диагностики аутизма, что позволит оказать своевременную психологическую и социальную помощь семье, воспитывающей такого ребенка. Все основные диагностические системы (ДСМ-III-P, ДСМ-IV и МКБ-10) сходятся в том, что для постановки диагноза «аутизм» должны присутствовать три основных нарушения: недостаток социального взаимодействия, недостаток взаимной коммуникации (вербальной и невербальной) и недоразвитие воображения, что проявляется в ограниченном спектре поведения [4, с. 46]. Саймон Барон-Коуэн – профессор психопатологии развития Кембриджского университета, директор Центра по исследованию аутизма, разработал опросник CHAT (Checklist for Autism in Toddlers), который был создан для наблюдения за балансом здоровья 18-месячных детей. CHAT состоит из двух частей. Первая часть (А) охватывает закрытые вопросы, относительно функционирования ребенка. Вторая часть (Б) состоит из пяти пунктов, носит экспериментальный характер и заключается в том, чтобы лицо, которое проводит исследования, оценила выполнение ребенком несколько простых задач [7, с. 22]. Как видим, все эти диагностические системы за основу берут метод наблюдения за выполнением ребенком каких-либо заданий, предполагающих также коммуникацию со взрослым. Согласно этой идее мы решили дополнить диагностику раннего детского аутизма (РДА) такой деятельностью, которая имеет диагностически ценный объективный продукт – психорисунок.

Поэтому **целью исследования** стало эмпирическое изучение детей с ранним детским аутизмом (РДА) с использованием психорисунков.

Методика исследования. Наше исследование проводилось на базе Криворожского «Дома Малютки» и на базе логопедического кабинета Детской больницы № 2. Нами исследовались дети возрастом 3-7, поскольку именно в этот возрастной период, по данным О. С. Никольской, Е. Р. Баенской, М. М. Либлинг, И. А. Костина, М. Ю. Ведениной, наблюдается наибольшая аутизизация [3].

© Давоян Е.Э., 2014

Суть эмпирического исследования состояла в сравнении общих графических характеристик рисунков детей с РДА и детей с нормальным развитием. Дети рисовали на стандартных белых листах формата А4 в разное время, самостоятельно выбирая фломастеры и цветные карандаши. Рисование происходило в присутствии психолога, а также родителя или логопеда.

Хотя само понятие «психорисунка», согласно Т. С. Яценко [1] предполагает рисование на заданную психологом тему, психорисунки детей возрастом 3-3,5 лет намеренно были даны на свободную тему, поскольку дети с РДА имеют задержку речевого развития и не оперируют понятиями.

Наблюдение за процессом рисования позволило нам заметить следующее:

При рисовании мальчик с аутизмом (Рис. 2) рисовал всеми фломастерами, кроме черного. Тогда как девочка без отклонений в развитии выбирала только определенные цвета. Мальчик с РДА (Рис.4) при рисовании (после указания мамы) держал фломастер правильно и сразу провел две очень ровные линии (к сожалению их не видно). Когда его перестали контролировать взял фломастер в кулачек. Мальчики с РДА рисовали, не осознавая границ листа, переходя на стол. Девочка с нормальным развитием четко следовала данным границам. Как рисовала девочка с аутизмом (Рис. 3) мы, к сожалению, не наблюдали лично.

Анализ рисунков детей с РДА (Рис. 2, 3 и 4) позволяет сделать вывод об отсутствии образности, дети не владеют понятиями и им трудно «обрамлять» свои эмоции образами. Резкие линии свидетельствуют об определенной агрессии и тревожности, которые присущи таким детям. На трех рисунках много синих и голубых линий (это – цвета аутистов), что говорит об отчуждении от мира, самопогруженности.

Рис. 1. Рисунок ребенка 3 лет без отклонений (девочка)

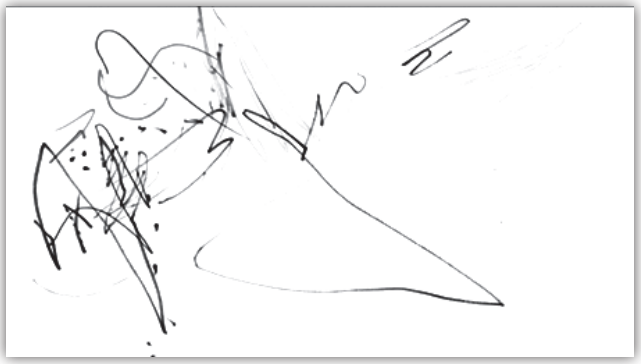

Рис. 2. Рисунок ребенка 3 лет с РДА (мальчик)

Рис. 3. Рисунок ребенка 3,5 лет с РДА (девочка)

Рис. 4. Рисунок ребенка 3,5 лет с РДА (мальчик)

Теперь сравним полученные данные с рисунками здоровых детей такого же возраста. Рисунок здоровой девочки (Рис. 1) имеет образность (при рисовании девочка описывала, что она рисует). На рисунке девочки мы видим облака и большое серое облако с дождем. Это говорит об эмоциональной подавленности и тревоге. На наш взгляд, такое настроение может быть вызвано тем, что девочка рисовала: во-первых – в незнакомом месте, во-вторых – сразу после того как испугалась собаки (тем более что в самом облаке легко угадать ее очертания). Но на ее рисунке есть яркие цвета: розовый, ярко-зеленый и желтый. На рисунке выделяется большое солнце (девочка его первым и нарисовала), что свидетельствует о хорошем настрое и о том, что у ребенка есть определенный «покровитель», которому девочка доверяет.

Для выделения общих характеристик в рисунках здоровых детей 3-4 лет мы обратились к работе Джона Дилео «Детский рисунок. Диагностика и интерпретация», в которой автор рассматривает графическое развитие детского рисунка в онтогенезе. Он утверждает, что как только ребенок достигает 3-летнего возраста, в динамике его рисунков появляется и становится все более очевидной тенденция к изображению окружностей. Сначала они могут быть непрерывными, похожими на запутанный клубок. Опыт наших исследований подтвердил наличие этого признака. В то же время данной характеристики в рисунках детей с РДА мы не наблюдали. Им более характерны хаотичные линии.

По окончании работы с детьми 3-3,5 лет нами была сделана сравнительная характеристика рисунков детей старшей возрастной группы (5-7,5 лет). Для нее мы использовали психорисунок на тему «Человек», опираясь при этом на методику

Гудинафа-Хариса «Нарисуй человека», так как самый первый и наиболее узнаваемый рисунок – это человеческая фигура. Все дети рисовали фигуру человека только после того как сложили ее с психологом или логопедом на отдельном листе (Рис. 5).

Рис. 5. Фигура, которую складывали дети с РДА перед тем, как рисовать человека

Рис. 6. Мальчика 5 лет с РДА

Поскольку у этого мальчика уровень интеллекта не соответствует его возрасту, он рисовал с помощью логопеда. Самостоятельно он нарисовал только голову, лицо, руки, ноги и прическу фигуры. По методике Гудинафа- Хариса уровень интеллекта этого ребенка составляет 6 баллов, по таблице уровня интеллекта Гудинафа-Хариса это соответствует 70 %, что дает основание для более детального изучения интеллектуальной сферы ребенка с целью выявления возможного отставания в умственном развитии.

Проанализировав графические особенности данного психорисунка, мы пришли к следующим размышлениям. Голова на рисунке расценивается как сфера интеллекта, воображения, а также волевого управления «телесными» побуждениями. На данном рисунке мы можем видеть нечеткую голову, что говорит о застенчивости, робости. Лицо включает глаза, уши, рот и нос. Это рецепторы внешних стимулов – сенсорный контакт с действительностью. Отсутствие ушей – стремление не принимать никакой критики, заглушить ее. «Пустые» глаза – наличие у ребенка страха и тревоги. Рот – символ агрессии. Рот в виде штриха говорит о том, что ребенок не имеет возможности словесно влиять на других. Шея – орган, символизирующий связь между сферой контроля (головой) и сферой влечений (телом). Отсутствие шеи говорит о невозможности рационального самоконтроля. Руки и ноги это символ контакта с внешней средой. Маленькие руки, которые мы наблюдаем на рисунке, говорят об отсутствии контакта. Также мы видим, что ноги тонкие не имеют опоры – ребенок не чувствует опоры в реальности.

Рассмотрим еще один рисунок человека, выполненный мальчиком 7 лет с РДА (Рис. 7).

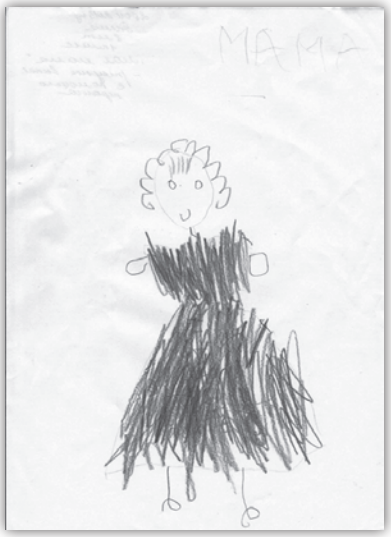

Рис. 7. Мальчика 7 лет с РДА

Умственное развитие мальчика не соответствует его возрасту, поэтому он рисовал с помощью логопеда. Самостоятельно он нарисовал лицо, руки ноги и разрисовал фигурку красным цветом (у мальчика дальтонизм). По методике Гудинафа-Хариса мальчик получил 7 баллов, тогда как нормой для его возраста является количество в 22-23 балла, (у мальчика диагностирована имбицильность). Его рисунок имеет те же характеристики, что и рисунок 6.

На следующем рисунке можно увидеть фигуру человека, нарисованную мальчиком 6,5 лет без отклонений в развитии (Рис. 8).

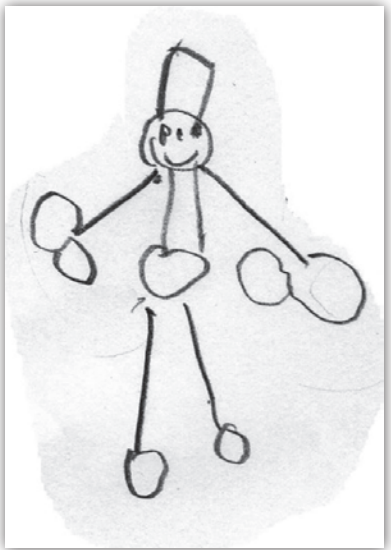

Рис. 8. Мальчик 6,5 лет без отклонений

По таблице интеллекта Гудинафа-Хариса, мальчик получил 22 балла при норме 18-19 баллов – говорит о нормальном развитии интеллекта. При рисовании мальчик пошагово комментировал, что он рисует, в отличие от представленных рисунков детей с РДА. К началу рисования ребенок был расстроен и поэтому рисунок он начал выполнять без энтузиазма, и нарисовал большие ладони – кулаки, что говорит об определенной агрессии. Шея на рисунке большая и широкая, что говорит о наличии рационального самоконтроля (когда мальчик был расстроен, можно было видеть, что он также испытывает гнев, но пытается его сдержать). На голове мы видим шляпу – мальчик имеет определенного «покровителя», человека, которому он доверяет (в печали ребенок бежал к дедушке).

Следующий рисунок (Рис. 9) выполнен мальчиком 7,5 лет с РДА, уровень умственного развития которого соответствует его возрасту, поэтому рисунок он делал полностью самостоятельно. По таблице Гудинафа-Хариса мальчик набрал 23 балла, что соответствует нормальному развитию интеллекта.

Рис. 9. Мальчик 7,5 лет с РДА

Мальчик структурно начал рисовать с головы и закончил ногами. В процессе рисования не стал комментировать своих действий, иногда смотрел на логопеда. Как видим, фигура достаточно велика, что может говорить об определенном эгоцентризме. Большая голова – компенсация в умственной сфере (ребенок чувствует, что с ним что-то не так). Короткая небольшая шея говорит о невозможности самоконтроля (мальчик довольно агрессивный и не пытается себя контролировать). Рот как у «клоуна» показывает, что мальчик вынужденно приветливый, имеет неадекватные эмоциональные проявления. Большие глаза с сильным штрихом говорят о страхах и тревожности. Небольшие руки и ноги – сфера социальных контактов. Ребенок не чувствует опоры и близости в контактах с другими.

Пытаясь рисовать, ребенок не старается изобразить предмет, как тот выглядит, а изображает основную идею, визуальную модель. В результате он схематически изображает предмет на основе элементов. Ликвет Г.Х. назвал это интеллектуальным реализмом, чтобы развести это явление с визуальным реализмом взрослого.

Таким образом, на рисунках старших детей мы видим, что мальчики, которые имеют диагноз ранний детский аутизм и не соответствуют возрастной норме в интеллектуальном развитии, не смогли самостоятельно изобразить женщину. Они самостоятельно нарисовали отдельные детали, но им оказалось не под силу сложить из этих деталей полноценный образ. Ребенок с диагнозом РДА и интеллектом, соответствующим возрастной норме, самостоятельно смог нарисовать женщину. Также мы можем видеть, что рисунок состоит из сегментов, скорее всего ребенку с РДА так легче воспринимать, а впоследствии и составлять цельный образ.

Детям с аутизмом, которые имеют низкий интеллект, очень сложно составить представление о предмете, поскольку ребенок воспринимает окружающие предметы достаточно специфически. Но, по нашим наблюдениям, ребенок с РДА и нормальным уровнем интеллекта может достаточно четко изобразить определенный предмет, внеся в него свое особое виденье.

Таким образом, сравнив и проанализировав рисунки детей, мы можем сделать следующие **выводы**:

1. По рисункам детей-аутистов 3-7 лет, независимо от интеллектуального уровня, мы можем понять эмоциональное состояние, поскольку дети самостоятельно выбирают цвета и самостоятельно рисуют определенные сегменты. Это и есть продукт их психики, по которому можно охарактеризовать и самого ребенка (Рид Х.: «Рисунок – скорее психическая реальность, нежели визуальное наблюдение»). Вульф В. отмечает, что детское искусство отражает внутренний реализм, необходимый аспект нашего мышления, указывающий на то, что самый важный элемент, влияющий на представление ребенка и рисунки это эмоциональный фактор.

2. Здоровый ребенок с нормальным развитием, после того как начинает рисовать круг, замечает, что круг и окружность человеческой головы похожи. И к 4 годам он начинает рисовать не просто окружности, а «головастиков» – лица с руками и ногами. Для детей с РДА в возрасте 3 лет не характерно изображение кругов. Также их рисункам присуще нарушение символизации и отсутствие любого целостного образа, что может быть связано с особенностями их восприятия, эмоциональной жизни и мышления.

3. Для детей 5-7 лет, которые имеют диагноз РДА и интеллект, который не соответствует возрасту, трудно изобразить цельный образ. Чаще они могут изображать отдельные части или сегменты. Но для детей с РДА и нормальным уровнем интеллектуального развития, не составляет труда изображение цельного образа.

Таким образом, благодаря психорисунку можно не только увидеть, соответствует ли развитие ребенка возрастным особенностям, но и диагностировать графические индикаторы раннего детского аутизма. Перспективным мы считаем сравнение рисунков детей с РДА с рисунками детей с задержкой или отставанием в психическом развитии, что позволит более детально дифференцировать диагностически значимые графические признаки аутизма.

Список литературы:

1. Авторская методика : психоанализ комплекса тематических рисунков [Электронный ресурс] / Т. С. Яценко // Национальный педагогический университет им. М. Драгоманова (НПУ). – 2014. – Режим доступа: http://yacenko.org.ua/sincework/83-authorschooll
2. Аутизм [Електронний ресурс] / Б.-К. Саймон // В мире науки. – № 1. – 01 января 2013. – С. 10–12. – Режим доступа к журн.: www.sciam.ru.

3. Веденина М. Ю. Общие трудности бытовой адаптации аутичных детей. Аутичный ребенок: проблемы в быту. Методические рекомендации по обучению социально-бытовым навыкам аутичных детей и подростков. / Никольская О. С., Баенская Е. Р., Либлинг М. М., Костин И. А., Веденина М. Ю. – М. : Добро, 1998. –144 с.
4. Гилберт К. Аутизм. Медицинское и психологическое воздействие: книга для педагогов-дефектологов / Гилберт К., Питерс. Т. – М. : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2005. – 144 с.
5. Дилео Д. Детский рисунок: диагностика и интерпретация / Д. Дилео. – М: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2001. – 272 с
6. Спірні питання діагностики раннього дитячого аутизму [Електронный ресурс] / Іванов Є. С. – Режим доступа: http://www.autism.ru/read.asp?id=39&vol=0//
7. Яковлева Л. М. Психологічний супровід дітей-аутистів / Яковлева Л. М. – К. : Редакція загальнопед. Газет, 2013. – 120 с.

Давоян Є.Е.
Криворізький педагогічний інститут
Криворізького національного університету

РАННЯ ПСИХОДІАГНОСТИКА АУТИЗМУ ЗАСОБАМИ ПСИХОМАЛЮНКУ

Анотація
У поданій роботі здійснюється спроба вирішення проблеми ранньої діагностики аутизму у дітей шляхом доповнення спостережень психомалюнком. Автором були досліджені та порівняні графічні особливості психомалюнків дітей з РДА і здорових дітей одного і того ж віку (3 і 7 років). За результатами проведеного теоретичного аналізу та емпіричного дослідження автор вказує на конкретні графічні індикатори дитячого аутизму і робить висновок про діагностичну спроможность психомалюнка в роботі з виявлення РДА у дітей від 3-х років.
Ключові слова: аутизм, ранній дитячий аутизм, психомалюнок, психодіагностика, інтелектуальний розвиток.

Davoyan E.E.
Kryvyi Rih Pedagogical Institute
Kryvyi Rih National University

EARLY PSYCHODIAGNOSTICS OF AUTISM BY PSYCHODRAWINGS

Summary
In this work is made an attempt to solve the problem of early diagnosis of children's autism by supplementing observations with psychodrawings. The author investigates and compares psychodrawings graphical features made by children with early infantile autism and healthy children of the same age (3 years and 7 years). According to the results of theoretical analysis and empirical research, the author points to the specific graphic indicators of infantile autism and concludes diagnostic ability of psychodrawings in detection of infantile autism in age from 3 years.
Keywords: autism, early infantile autism, psychodrawings, diagnostics, intellectual development.

УДК 378

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ САМОСТІЙНОЇ ПОЗААУДИТОРНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Демченко А.А.
Чернігівський національний технологічний університет

Досліджені сучасні проблеми інформаційного забезпечення самостійної роботи студентів та обґрунтована доцільність створення і впровадження електронного посібника з метою підвищення якості підготовки самостійної позааудиторної роботи для студентів першого курсу.
Ключові слова: позааудиторна самостійна робота, електронний посібник, Інтернет–ресурси, зворотний зв'язок.

Постановка проблеми. Сучасний економічний та соціальний розвиток України в контексті євроінтеграції потребує мобільних, компетентних, конкурентоспроможних фахівців. Тому, завдання, яке стоїть сьогодні перед вищою школою полягає не лише в підготовці висококваліфікованих фахівців, але значною мірою і в тому, щоб навчить майбутніх фахівців самостійно вчитися протягом життя, орієнтуватися у всезростаючих інформаційних потоках, сприймати їх системно та проводити критичний аналіз наукової інформації.

Підготувати конкурентоспроможного фахівця, в значній мірі допомагає така форма навчального процесу, як самостійна робота студентів, регламентована та затверджена наказом № 161 Міністерства освіти України. Оскільки, самостійна робота є однією з найважливіших складових, що формують фахівця сучасного рівня і відіграє важливу роль в структурі особистості. Крім того, самостійно набуті знання є більш оперативними, вони стають особистою власністю, розвивають інтелектуальні риси, увагу, спостережливість, критичність, вміння оцінювати.

© Демченко А.А., 2014

Проблема підготовки фахівця, здатного до самоосвіти, полягає в тому, що сучасний інформаційний простір характеризується різноманітністю форм подачі інформації та її перенасиченістю. Це, в свою чергу, створює певні проблеми у студентів, особливо першого року навчання, оскільки більшість з них психологічно і професійно не готові до виконання самостійної роботи.

З огляду на це, питання оптимального інформаційного забезпечення самостійної роботи студентів, є сьогодні актуальним і потребує подальшого вивчення.

Аналіз останніх публікацій. Вперше на роль самоосвіти в розвитку особистості висвітлена ще в античні часи Сократом, Платоном та Аристотелем.

В педагогічній практиці велику увагу самостійній роботі приділяли педагоги–новатори: А.С. Макаренко, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський.

В сучасній літературі ґрунтовно розкриті теоретичні основи організації самостійної позааудиторної роботи студентів (СПРС) [2, с. 77-80], розглянуті питання формування вмінь самостійної пізнавальної діяльності у студентів [1, с. 8], досліджені шляхи активації СПРС [5, с. 40-43], обґрунтовані методи та форми оцінювання самостійної роботи [3, с. 42-43].

Проте в педагогічній літературі, на наш погляд, не достатньо висвітлені питання сучасного інформаційного забезпечення підготовки позааудиторної самостійної роботи студентів першого року навчання.

Мета дослідження та рекомендації. Проаналізувати доцільність створення і впровадження електронного посібника з метою підвищення якості підготовки самостійної позааудиторної роботи студентів першого року навчання.

Викладення основного матеріалу. Однією з основних умов підвищення ефективності самостійної поза аудиторної роботи студентів є її організаційно-методичне забезпечення. Дане питання набуває особливої актуальності саме серед студентів першого курсу, оскільки вчорашній школяр не адаптований до системи навчання у вищій школі.

Методичне забезпечення позааудиторної самостійної роботи привертає увагу з кількох причин. По – перше, навчальна та додаткова наукова література, до якої раніше міг апелювати викладач, на сучасному інформаційному етапі не може повністю задовольнити запити студентів. Це пояснюється, в першу чергу тим, що наукова література, яка поступає до бібліотек, в силу швидкості інформаційного оновлення, втрачає новизну з багатьох питань; з іншої сторони, бібліотека, через обмеженість коштів, не завжди в змозі вчасно поновлювати свої ресурси.

По–друге, студенти першого курсу погано володіють формами, засобами та методами самостійної пізнавальної діяльності.

В той же час, не можна не зважати на постійний розвиток інформаційно–комунікаційних технологій, що стали невід'ємною частиною освітнього простору і якими активно користується сучасний студент.

Тому, з метою виявлення джерел інформації, до яких найчастіше звертаються студенти, ми провели опитування студенів першого року навчання напрямку підготовки «Здоров'я людини». Результати опитування показали, що:

· обласну наукову бібліотеку відвідують – 1% студентів;

· бібліотеку університету відвідують – 10% студентів;

· Інтернет–ресурсами користуються майже 100% студентів.

Таким чином, ми бачимо, що сучасні комунікативні технології поступово витісняють класичний підхід до організації СПРС і потребують пошуку нових напрямків методичного забезпечення позааудиторної самостійної роботи.

Крім того, для підготовки СПР студенти використовують інформаційні ресурси опубліковані в Інтернеті. При цьому, доступність великої кількості електронної довідкової літератури, електронних методичних розробок та наукових статей, які викладені на сайтах, безумовно розширюють творчий потенціал студентів лише за умови, що студенти вміють знаходити, творчо опрацьовувати добуту інформацію, здатні її аналізувати, синтезувати та узагальнювати.

Але, як показує практика, 70% студентів здебільшого працюють по принципу економії сил: роздруковують готові реферати, доповіді, рецензії, що аж ніяк не сприяє підвищенню ефективності навчання; до 30% студентів отримують інформацію відвідуючи різні сайти.

Отже, суттєвим недоліком у студентів, користувачів Інтернет–ресурсами є:

– не достатньо сформовані навики пошуку наукової інформації, а звідси і відсутність гарантії науковості і достовірності отриманої інформації;

– не доцільна витрата часу на відвідування різних малоінформативних сайтів.

Тому, з метою підвищення якості СПРС, нами створений *електронний посібник* (ЕП), який одночасно забезпечує студентів вичерпною науково достовірною інформацією і методом зворотного зв'язку «студент – викладач».

Вашій увазі ми пропонуємо приклад ЕП для підготовки самостійної позааудиторної роботи з *фізіології* для студентів напрямку підготовки «Здоров'я людини», який створений відповідно рекомендаціям інституту інформатизації освіти і розглядається як «...інформаційна система (програмна реалізація) комплексного призначення, яка за допомогою єдиної комп'ютерної програми, без звертання до паперових носіїв інформації, забезпечує реалізацію дидактичних можливостей засобів інформаційно-комунікаційних технологій у всіх ланках дидактичного циклу процесу навчання»

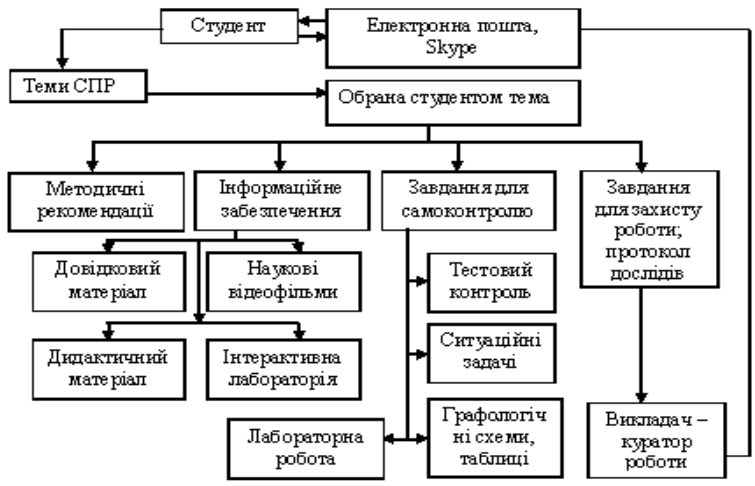

Схема електронного посібника

Електронний посібник складається з наступних блоків:

І блок – методичні рекомендації для підготовки самостійної роботи;

ІІ блок – інформаційний, який включає в себе два розділи:

а) довідковий матеріал – посилання на електронні документи, монографії, наукові статті, довідники, словники та ін.;

б) дидактичний матеріал–посилання на аудіозаписи, наукові відеофільми, презентації;

III блок – лабораторний практикум, який забезпечує проведення інтерактивних дослідів з фізіології;

IV блок – протоколи проведення дослідів;

V блок – завдання для самоконтролю: тестовий контроль, графологічні схеми, таблиці, ситуаційні задачі;

VI блок – завдання для захисту виконаної роботи: тезисна подача опрацьованого матеріалу, розв'язок нетипових ситуаційних задач, протоколи дослідів, висновки, рекомендації, презентації.

На власному досвіді ми відмітили, що впровадження *електронного посібника* підвищує якість та ефективність підготовки СПРС, оскільки:

· економить час студента на пошук інформації;

· поглиблює трактування питань програми;

· забезпечує міжпредметну інтеграцію;

· інформація подається з урахуванням візуального, аудіального та кінестетичного способу її засвоєння, що робить електронний посібник особистістно орієнтованим і більш цікавим для студентів;

· зручний у використанні (не потребує спеціального місця, або певних умов);

· забезпечує адекватність мови та позначень, що використовуються у фізіології;

· розширює коло вирішуваних завдань;

· дає змогу викладачеві при необхідності (поява нової інформації, відеофільмів, корекція завдань і методів контролю, та інш.) вибірково змінювати або доповнювати інформаційні блоки, при цьому не порушуючи загальну структуру посібника.

В своїй практиці, ми часто стикаємось з такими недоліками, як поверхневе опрацювання студентами рекомендованого матеріалу і дещо легковажним їх відношенням до виконання СПР.

В даному випадку, програмне забезпечення ЕП самостійно підтримує високий рівень підготовки студентами СПР за рахунок ступневої системи самоконтролю:

а) у випадку, якщо студент не набрав відповідну кількість балів за тестовий контроль, який забезпечує експрес–діагностику знань, комп'ютерна програма повертає його до початку інформаційного матеріалу, не відкриваючи наступну сторінку для діагностики професійних навичок та вмінь (ситуаційні задачі, графологічні схеми та таблиці);

б) якщо студент не виконав завдання для самоконтролю, то автоматично блокуються «завдання для захисту роботи», що змушує студента якісно виконувати СПР.

Наступною умовою забезпечення якості самопідготовки студентів, окрім методичного забезпечення, є ***оцінювання виконаної роботи***, оскільки, якість знань, практичних навичок і вмінь, що в сукупності формують професійну компетентність майбутнього фахівця, багато в чому залежить не лише від самосвідомості, самоконтролю студента, але й від об'єктивного та своєчасного контролю рівня досягнень студента з боку викладача.

Аналіз наукових робіт з питань контролю знань показав, що традиційні методи страждають інформаційною однозначністю, відсутністю об'єктивних вимірювальних показників, якісною однобічністю і суб'єктивним впливом на результат контролю [4, с. 10-23], [6, с. 105-108]. Найбільш вагомими недоліками традиційного контролю є його репродуктивний характер направлений, в першу чергу, на тестування об'єму пам'яті та на теоретичні знання. Але в сучасних умовах, при зміні парадигми освіти, оцінювання, в першу чергу, повинне бути направленим на оцінювання практичних навиків та уміння, що забезпечить професійне зростання майбутнього фахівця та розвиток його творчого потенціалу. До того ж, проведення контролю знань у традиційній формі вимагає забагато аудиторного часу, якого на сьогодні не мають викладачі ВНЗ.

Тому електронний посібник як найкраще забезпечує нові форми контролю та модифікацію вже відомих. Використання ЕП звільняє викладача від оцінювання проміжного етапу виконання СПРС, покладаючи його на чіткий самоконтроль та забезпечує зв'язок студента через Інтернет–систему з викладачем. Ця функція дає можливість студентові при необхідності отримати консультацію в он–лайн режимі, рецензію та оцінку за виконане завдання, що спонукає студента до більш ефективної роботи.

Крім того, зворотній зв'язок забезпечує повну конфіденційність студента, оскільки на початку навчального року кожен студент регіструється на сервері університету і отримує ідентифікатор. Такий підхід дає змогу викладачеві більш об'єктивно оцінити роботу студента, запобігши таких помилок, як:

· помилка «ореолу», що пов'язана з відомою упередженістю педагогів і виявляється в тенденції оцінювати позитивно тих студентів, до яких вони особисто ставляться позитивно, відповідно негативно оцінювати тих, до яких є особиста неприязнь;

· помилки «центральної тенденції», яка виявляються у прагненні уникнути крайніх оцінок;

· «логічні» помилки проявляються у винесенні подібних оцінок різним психологічним властивостям і характеристикам, які здаються їм логічно пов'язаними. Типовою є ситуація, коли за однакові відповіді з навчального предмета порушникові дисципліни і зразковому в поведінці студенту виставляють різні оцінки.

Висновок. Таким чином, створення та впровадження електронного посібника, як інформаційної технології в організацію СПРС, дозволяє викладачеві не тільки організувати та інтенсифікувати роботу студента, але й сформує відповідальне ставлення студентів до виконання СПРС, запобігає суб'єктивізму в оцінюванні виконаних робіт та створює сприятливі умови для розвитку умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності студентів, а також закладає основи для подальшої самоосвіти і професійного самовдосконалення.

Список літератури:

1. Биков В.Ю. Моделювання навчального середовища сучасних педагогічних систем / В.Ю. Биков // Вісник Академії дистанційної освіти. – 2004. – № 2. – С. 6-14.
2. Гончаров С.М. Інтерактивні технології навчання в кредитно-модульній системі організації навчального процесу. – Рівне: НУВГП, 2006. – 172 с.
3. Гранкіна Т.О., Кармазіна В.В. Інформаційні технології як засіб контролю знань // Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Актуальні проблеми теорії і методики навчання математики". К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – с.42 – 43.
4. Звонников В.И. Современные средства оценивания результатов обучения // Учеб. пособие для студ. высших учебных заведений. – М. : «Академия», 2007. – 224 с.

5. Лукинова Н.Г. Самостоятельная работа как средство и условие развития по-завательной деятельности студента/ Н.Г. Лукинова. – Ставрополь, 2009.
6. Ніколаєнко С.М. Вища освіта – джерело соціально-економічного і культурного розвитку суспільства/ С.М. Ніколаєнко. – К. : Знання, 2005. – 319 с.

Демченко А.А.
Черниговский национальный технологический университет

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ ВНЕАУДИТОРНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Аннотация
Исследованные современные проблемы информационного обеспечения самостоятельной работы студентов и обоснована целесообразность создания и внедрения электронного пособия с целью повышения уровня подотовки самостоятельной внеаудиторной работы студентов первого курса.
Ключевые слова: внеаудиторная самостоятельная работа, электронное пособие, Интернет–ресурсы, обратная связь.

Demchenko A.A.
Chernihiv National Technological University

INFORMATION TECHNOLOGY IN PROVIDING INDEPENDENT WORK STUDENTS

Summary
The modern problem of information support students' independent work and proved the feasibility of establishing and implementing the electronic manual in order to improve the quality of training of independent testing work for first year students.
Keywords: extracurricular self-study, electronic manual, Internet–resources, feedback.

УДК 377.1 + 371.315

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ – ШЛЯХ ЙОГО МОДЕРНІЗАЦІЇ

Загіка О.О.
Вище професійне училище №25 м. Хмельницького

Стаття доводить необхідність і доцільність використання нових освітніх технологій та інноваційних методів навчання, технологізації навчального процесу з дотриманням дидактичних принципів професійної підготовки, як шлях модернізації професійного навчання, якого вимагають ринок праці та мета діяльності сучасного закладу професійної підготовки.
Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, професійне навчання, дидактичні принципи, компетенції, модернізоване освітнє середовище.

Інтенсивні пошуки нового в теорії та практиці професійного навчання є характерними для сучасного етапу розвитку освіти в Україні. Педагогічна інноватика полягає в постійному пошуку і впровадженні нових, максимально ефективних технологій навчання і виховання, результатом яких має бути формування високоадаптованої до змінних умов активної діяльності творчої особистості, яка вміє аналізувати, долати будь-які труднощі, приймати самостійні рішення. Орієнтація на нове, пошук і впровадження нового стає на сьогодні актуальним і необхідним у професійному навчанні, яке модернізується відповідно до нових економічних та суспільних умов, відповідно до вимог ринку праці, які теж постійно змінюються.

Мобільності професійному навчанню надає саме участь в інноваційних процесах і спрямування їх у русло модернізації освіти взагалі та професійно-технічної освіти зокрема. Інноватика має спрямовуватися на забезпечення адекватності навчально-виховного процесу, на дотримання дидактичних принципів професійного навчання та відповідності його результатів вимогам суспільства.

Проблеми інновацій досліджують сербські та американські педагоги Х. Бернт, Д. Гамільтон, Н. Грос, У. Кінгстон, Н. Легервей, М. Майлз, А. Хаберман, Р. Хейвлок та ін.

Розглядаючи систему основних понять педагогічної інноватики, О. Мисик виділяє три блоки (розділи) у структурі інноваційних освітніх процесів: створення нового в педагогіці; сприйняття, освоєння й оцінка нового; використання та застосування нового. Інноваційні процеси, які поєднують створення, освоєння й застосування педагогічних нововведень, завдяки своїй єдності можуть значно прискорити процеси оновлення системи освіти загалом.

Інноваційна діяльність є найвищим ступенем педагогічної творчості. Тому педагог, як суб'єкт інноваційної діяльності, повинен формувати в собі необхідні для такої діяльності якості: креативність, критичність та незалежність мислення, активність, незаангажованість, свободу від авторитарних по-

© Загіка О.О., 2014

глядів, відповідальність, мужність протистояти більшості, сміливість відстоювати власну думку, стресостійкість, гнучке професійне мислення, позитивну Я-концепцію, виваженість, винахідливість, кмітливість, допитливість, інтуїцію [1, с. 170].

І. Дичківська визначає три параметри педагогічних характеристик-цінностей, які представляють структурну модель інноваційної діяльності, а саме: *емоційно-ціннісний* (сприйнятливість до нового, потреба удосконалювати свою діяльність; переконаність у необхідності педагогічних інновацій; постійне прагнення до самопізнання); *когнітивний* (поінформованість про особливості інноваційної педагогічної діяльності; володіння методами педагогічної дослідницької діяльності, здатність комбінувати й створювати нові форми та методи роботи); *процесуальний* (організація спільної творчої діяльності в педагогічному колективі, здатність до оцінки ефективності досягнення результатів) [2, с. 182].

Розвиток інноваційного освітнього середовища викликає необхідність формування в об'єктів та суб'єктів навчальної діяльності як базових, так і професійних компетенцій, а також оновлення типу життєдіяльності навчального закладу, що передбачає більш ефективне використання інформаційних ресурсів, суттєві зміни в організації інформаційного забезпечення інноваційної діяльності педагогічних працівників, інформатизації управління, створення баз даних, програм, реалізація яких сприятиме підвищенню якості управління інноваційними процесами в освітніх навчальних закладах.

В. Паржницький, досліджуючи впровадження інноваційних технологій у навчальний процес професійно-технічних навчальних закладів, дійшов висновку, що якісна підготовка конкурентоспроможних робітничих кадрів потребує творчого підходу інженерно-педагогічних кадрів професійно-технічних навчальних закладів до вибору змісту, форм, методів та засобів навчання, максимального використання досягнень сучасної педагогічної науки, нових педагогічних технологій. Модернізація професійного навчання неможлива без актуалізації питання повного управління навчальним процесом, відтворення всіх навчальних дій, корекції навчального процесу, оперативного зворотного процесу з метою отримання гарантії досягнення запланованих результатів, виражених у діях тих, хто вчиться, та послідовній орієнтації педагога на чітко сформульовані цілі навчання [5, с. 63].

З. Снісар виділяє основні підходи щодо вивчення передового досвіду та педагогічних інновацій: діагностичний (бесіда, спостереження, комп'ютерне опитування, анкетування, тестування, педагогічний консиліум з метою виявлення освітнього рівня педагогічних працівників, їх теоретико-методологічної, соціокультурної, загальноосвітньої, психолого-педагогічної підготовки); аналітичний (глибокий аналіз структури навчально-виховного процесу ПТНЗ, організаційно-педагогічної діяльності, освітнього рівня педагогічних кадрів, виявлення труднощів у здійсненні навчально-виховної роботи, вивчення соціальних та культурних можливостей оточуючого середовища, виявлення рівня готовності педагогічного колективу до роботи за затвердженим Статутом ПТНЗ); метод структурної діагностики та прогнозування (підготовка та заповнення діагностичних карток з метою визначення рівня готовності до творчого пошуку, створення організаційно-функціональної структури та системи діяльності педагогічного й учнівського колективів); визначення шляхів впровадження інноваційної системи в практику професійно-технічної освіти і виховання, розробка критеріїв оцінки управлінського, педагогічного та виробничого досвіду; формування моделі передового педагогічного досвіду (інновації) працівниками методичної, психологічної та науково-інформаційної служб [9, с. 208].

Дослідження ринку праці довели, що від робітників сьогодні очікується вміння працювати єдиною командою, оперативно реагувати на запити споживачів, гнучкість у розумінні своїх функціональних обов'язків, участь у прийнятті рішень. Професійна підготовка такого робітника вимагає нових підходів до організації навчання, зміни змісту всього процесу професійної підготовки, застосування сучасних і ефективних технологій навчання. В організації виробничого навчання маємо застосовувати дидактичні принципи, які враховують інноваційні тенденції як на виробництві, так і в освіті.

Дидактичні принципи виробничого навчання розглядаються науковцями як вихідні положення, що визначають зміст, організаційні форми, засоби і методи навчання в навчальних закладах профтехосвіти відповідно до загальних цілей освіти і виховання та закономірностей процесу формування професійних умінь, навичок і складних умінь. Провідними дидактичними принципами виробничого навчання є: виховання і навчання на основі продуктивної праці; навчання на основі формування політехнічних знань, початкових умінь, навичок і складних умінь; науковість у навчанні; систематичність; зв'язок практики з теорією; свідомість і активність учнів у навчанні; наочність навчання; міцність оволодіння навичками, складними вміннями, поглиблення теоретичних знань; етапність навчання; оптимальне поєднання навчання в майстернях, лабораторіях, на полігонах та тренажерних пристроях і на виробництві [4, с. 75].

Ці принципи набувають особливої актуальності в контексті формування інноваційного навчального середовища у навчальному закладі професійної освіти, впровадження інноваційних технологій навчання в процес підготовки конкурентоспроможного працівника.

Ми поділяємо думку авторів навчально-методичного посібника «Освітні технології» щодо якостей, якими повинен володіти майбутній кваліфікований робітник, щоб легше було знайти своє місце в житті, зокрема: гнучко адаптуватися в мінливих життєвих ситуаціях; самостійно та критично мислити; уміти бачити та формувати проблему (в особистому та професійному плані), знаходити шляхи раціонального її вирішення; усвідомлювати, де і яким чином здобуті знання можуть бути використані в оточуючій його дійсності; бути здатним генерувати нові ідеї, творчо мислити; грамотно працювати з інформацією (вміти збирати потрібні факти, аналізувати їх, висувати гіпотези вирішення проблем, робити необхідні узагальнення, зіставлення з аналогічними та альтернативними варіантами розв'язання, встановлювати статистичні закономірності, робити аргументовані висновки, використовувати їх для вирішення нових проблем; бути комунікабельним, контактним у різних соціальних групах, уміти працювати в колективі, у різних галузях, різних ситуаціях, легко запобігати та вміти виходити з будь-яких конфліктних ситуацій; вміти самостійно працювати над розвитком особистої моральності, інтелекту, культурного рівня [4, с. 7-8].

Формування в учнів таких якостей сприяє і розвитку в них підприємливості, що є особливо актуальним на даному етапі суспільного та економічного розвитку. Це не означає, що всі випускники ПТНЗ

мають відкрити свій бізнес, однак вони мають бути готовими гнучко реагувати на попит та вимоги ринку праці.

Під підприємницьким підходом в освіті розуміється створення таких умов у навчально-виховному процесі, запровадження таких методик і технологій навчання, які б дозволили інтенсивно формувати в учнів певні особистісні якості, вміння та навички, які б у майбутньому дозволили їм зайняти активну життєву позицію, сформувати новий тип поведінки, адекватний ринковим умовам [6, с. 4].

Дослідник О.В. Ставицька розробила структуру моделі спеціаліста, яка базується на дидактичних принципах виробничого навчання. Модель спеціаліста (як і робітника) являє собою систему адекватних їм умінь (видів діяльності). Якщо виходити з діяльнісного підходу до моделювання спеціаліста, структура моделі може виглядати так: завдання (або види діяльності), зумовлені особливостями розвитку сучасного світу, та завдання (або види діяльності), що диктуються вимогами професії [10, с. 66].

У своєму дослідженні ми намагаємось довести необхідність і доцільність використання нових освітніх технологій та інноваційних методів як основи сучасної дидактики професійного навчання.

Інноваційна діяльність у професійних навчальних закладах, впровадження в навчально-виховний процес нетрадиційних технологій навчання вимагають науково-методичного забезпечення. Спрямованість науково-методичної роботи має визначатися сьогоденням та перспективами розвитку професійних навчальних закладів, які мають постійно обґрунтовано коригувати зміст, визначати форми та методи навчально-виховної діяльності, розробляти та випробовувати нове дидактичне забезпечення навчального процесу, нові прогресивні технології навчання [11, с. 37].

Модернізація управління освітою передбачає, зокрема, перехід до програмно-цільового управління; запровадження нової етики управлінської діяльності; створення систем моніторингу ефективності управлінських рішень, їх впливу на якість освітніх послуг на всіх рівнях тощо [3, с. 6].

Інноваційний стиль управління, спрямованого на модернізацію діяльності навчального закладу, має на меті: створення творчої атмосфери в ПТНЗ; культивування інтересу педагогічних працівників до ініціатив та нововведень; ініціювання пошукових освітніх систем і механізмів; інтеграцію перспективних нововведень у реально діючі пошукові та експериментальні освітні системи; створення соціокультурних умов для впровадження і дії різноманітних доцільних у практиці ПТНЗ нововведень. Освітніми інноваціями можуть бути удосконалені нові освітні, дидактичні моделі, зміст освіти, освітні технології, методи, форми, засоби навчання і виховання, розвитку особистості, педагогічні прийоми, системи управління та забезпечення діяльності ПТНЗ.

Ми переконані, що включатися в інноваційні процеси потрібно не тому, що така тенденція в освіті, а з метою оновлення навчального процесу відповідно до сучасних вимог. Модернізації мають підлягати не тільки зміст професійного навчання, матеріально-технічна база, а й система управління навчальним закладом. Інновації, які кардинально змінюють, модернізують навчальний процес, не можуть не викликати змін в організації цього процесу, в підготовці педагогів до роботи в нових умовах та в управлінні даним процесом.

Ми підтримуємо думку дослідників, які вважають, що сьогодні потрібні не просто хороші педагоги, а педагог-технолог, педагог-майстер, педагог-новатор. До такого педагога пред'являються відповідні загальнопедагогічні, дидактичні, технологічні, організаційно-технічні та гігієнічні вимоги. А професійний потенціал педагога вибудовується з його професійної підготовки, творчості, професіоналізму та педагогічної культури.

Ефективність реалізації нововведень значною мірою залежить від інноваційного потенціалу навчального закладу, який виражається у здатності до реалізації конкретного нововведення (матеріально-технічна, фінансова бази, особистісно-мотиваційна підтримка педагогічних ініціатив, особливості навчального закладу як організаційної системи щодо створення інноваційного середовища та ін.).

Традиційна освітня технологія не може повною мірою задовольнити вирішення цього прагматичного завдання.

В. Радкевич дослідила, що найбільш популярними у педагогів професійної школи і такими, що забезпечують виконання основних дидактичних принципів, є педагогічні технології:

· *інформаційно-розвивальні*, які передбачають виклад педагогом теоретичних відомостей під час проведення лекцій або семінарського заняття; організацію самостійної роботи учнів із засвоєння нових знань з теоретичних джерел, інструкцій, комп'ютерних засобів навчання;

· *діяльнісні*, спрямовані на підготовку професіонала, здатного кваліфіковано розв'язувати виробничі завдання (ці технології передбачають здійснення аналізу виробничих ситуацій, розв'язання ситуативних виробничих завдань, ділові ігри, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, організацію професійно спрямованої дослідницько-пошукової роботи тощо);

· *розвивальні*, спрямовані на професійний розвиток майбутнього фахівця, здатного творчо працювати, самостійно визначати способи і засоби вирішення проблемних виробничих ситуацій тощо (проблемне навчання, проблемні лекції, семінари, навчальні дискусії, лабораторно-практичні роботи з елементами дослідництва, діяльності, ігри);

· *особистісно орієнтовані*, метою яких є формування активної, творчої особистості майбутнього фахівця, здатного самостійно будувати й коригувати свою навчально-пізнавальну діяльність (незначна аудиторна та позааудиторна самостійна діяльність учнів, робота за індивідуальним планом, дослідницька робота, метод проектів тощо) [8, с. 11].

Педагоги Хмельницького ВПУ №25 успішно застосовують ці технології як при викладанні загальноосвітніх, так і фахових предметів, а також у виробничому навчанні.

Практика довела, що універсальної системи навчання нема і не може бути. Так само змінюються й збагачуються дидактичні принципи професійного навчання, які враховують інноваційні аспекти освітнього процесу. А інноваційні підходи сприяють удосконаленню традиційної системи. І тут провідна творча роль належить педагогам, які, як правило, рідко дотримуються виключно певної освітянської концепції, а завжди намагаються створити власну модель. Термін «інноваційний підхід» означає не тільки оновлення методів навчання, а й перебудову особистих установок педагога відповідно до сучасних дидактичних принципів професійного навчання. Отже, в цьому плані науковці і педагоги-практики мають широке поле діяльності – як і в питаннях вивчення та розробки напрямків і шляхів модернізації професійного навчання.

Список літератури:
1. Будас Ю.О. Формування особистості вчителя як суб'єкта інноваційної діяльності // Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції (11 жовтня 2007 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2007. – 309 с.
2. Дичківська І.М. Інноваційна підготовка вихователя // Професійна підготовка педагогічних кадрів в умовах інноваційної перебудови української національної освіти: сучасний стан, проблеми, перспективи розвитку: Матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції (11 жовтня 2007 р.). – Хмельницький: ХГПА, 2007. – 309 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти // Професійно-технічна освіта. – №3. – 2002. – С. 2-8.
4. Освітні технології: Навч.-метод. посібник /О.М. Пєхота, А.З. Кіктенко, О.М. Любарська та ін. [За ред. О.М. Пєхоти]. – К.: А.С.К., 2004. – 256 с.
5. Паржницький В.В. Інноваційні педагогічні технології та шляхи впровадження їх у навчальний процес ПТНЗ // Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи: Науково-методичний збірник / Упорядник Н.І. Бугай. – Вип. 1. – К., 2005. – 236 с.
6. Підприємницькі підходи в професійно-технічній освіті: Матеріали міжнародного проекту / Н.А. Кутова, В.П. Кондратьєва, В.І. Оверченко та ін. За заг. Ред. В.В. Томашенка. – К.: Наук. Світ, 2003. – 80 с.
7. Професійна освіта: Словник: Навч. посіб./ Уклад.С.У. Гончаренко та ін.; За ред.. Н.Г. Ничкало. – К.: Вища шк.., 2000. – 380 с.
8. Радкевич В. Інноваційні процеси в сучасній професійній школі // Професійно-технічна освіта, 2005. – №1. – С. 9-13.
9. Снісар З.І. Про порядок вивчення, узагальнення та практичного впровадження передового педагогічного досвіду та педагогічних інновацій у системі професійно-технічної освіти України (Методичні рекомендації) // Професійно-технічна освіта: інноваційний досвід, перспективи: Науково-методичний збірник /Упорядник Н.І. Бугай. – Вип. 1. – К., 2005. – 236 с.
10. Ставицька О.В. Про моделювання спеціаліста в системі безперервної освіти / Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. Вип.3 /Редкол.: Ю.М. Бугай (головний ред.), К.М. Левківський, О.І. Кривов'яз та ін. – К.: ІСДО, 1995. – 148 с.
11. Щербак О. Нова організаційно-педагогічна форма професійного навчання // Професійно-технічна освіта. – №1. – 1999. – С. 34-37.

Загика Е.О.
Высшее профессиональное училище №25 г. Хмельницкого

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДИДАКТИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ – ПУТЬ ЕГО МОДЕРНИЗАЦИИ

Аннотация
Статья утверждает необходимость использования новых образовательных технологий и инновационных методов обучения, технологизации учебного процесса как путь модернизации профессионального обучения, чего требуют рынок труда и цель деятельности современного заведения профессиональной подготовки.
Ключевые слова: инновационные педагогические технологии, профессиональное обучение, дидактические принципы, компетенции, модернизированная среда обучения

Zagika O.O.
Hig Professional School №25 Khmelnitsky

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES WITH THE USAGE OF DIDACTIC PRINCIPLES OF PROFESSIONAL EDUCATION – WAY OF MODERNIZATION

Summary
The article proves the necessity and expediency of usage of new educational technologies and innovative methods of education, technological educational process as the way of modernization of professional education. Besides, one must adhere to didactic principles of professional training, subjected to the innovation, strategies of establishment.
Keywords: innovative pedagogical technologies, professional educational didactic principles, competence, modernization, modernized environment.

УДК 37.013:629.7.07

ФОРМИРОВАНИЕ НАВЫКА ПОСТРОЕНИЯ СИТУАЦИОННОЙ ОСОЗНАННОСТИ У БУДУЩИХ ПИЛОТОВ ПУТЁМ АНАЛИЗА МОДЕЛЕЙ ПРИЧИННО-СЛЕДСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ ПРОИЗОШЕДШИХ АВИАКАТАСТРОФ

Кушнир О.А.
Кировоградская лётная академия
Национального авиационного университета

На базе анализа авиационной аварийности формулируется вывод о необходимости дополнительных усилий по обучению будущих пилотов корректному навыку построения ситуационной осознанности. Используя существующие методы построения моделей развития причинно-следственных связей отдельных групп причин авиапроисшествия, предлагается подход их интеграции в единую систему. Системное понимание произошедших авиакатастроф, которое достигается путём анализа полученных таким образом полномасштабных моделей причинно-следственных связей, обеспечит фундамент навыка корректного построения ситуационной осознанности.

Ключевые слова: Безопасность полётов, будущие пилоты, профессиональная надёжность, ситуационная осознанность, расследование авиакатастроф, профессиональная подготовка, дерево события, причинно-следственные связи.

Постановка проблемы. Развитие современной мировой экономики обеспечивается благодаря эффективной работе авиатранспортной отрасли. За последние десятилетия ежегодный анализ динамики коммерческих пассажирских и грузовых перевозок свидетельствует о неуклонном и стабильном приросте количественных показателей работы отрасли в мировом масштабе. Однако при этом достаточно высокой остаётся аварийность авиационного транспорта. Статистка расследований авиационных происшествий и катастроф указывает на то, что подавляющее большинство из них происходит по вине человеческого фактора, т.е. так или иначе связано с ограниченными возможностями человека. На фоне стремительного совершенствования авиационной техники, профессиональная надёжность авиационного персонала, как комплексная и сложная характеристика, имеет тенденцию к возрастанию количества имеющих место факторов риска.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблема совершенствования человеческого фактора в авиации на протяжении ряда последних лет является одной из наиболее актуальных. Поиск путей её решения охватывает широчайшие области человеческого знания. Известны эргономические исследования, направленные на максимальную оптимизацию приспособления техники к человеку и его возможностям, включая проектирование интерфейсов новейшего уровня, технические методы минимизации затрат энергетических и интеллектуальных ресурсов членов лётного экипажа и т.д. Активизированы исследования в области психофизиологии, обеспечивающие научно обоснованные подходы к реализации профессионально-психологического отбора кандидатов на работу в авиации, методы совершенствования и корригирования профессионально значимых свойств и качеств будущих специалистов и т.д. Профессионально ориентированная педагогика за последнее время в результате активной научно-исследовательской работы в данном направлении, обрела ряд новаторских методик, обеспечивающих совершенствование системы подготовки будущих пилотов. К сожалению, не смотря на проделанную уже работу, статистика авиационных происшествий во всём мире продолжает свидетельствовать о неизменной устойчивости высоких показателей аварийности, связанных с проблемами человеческого фактора. Такое положение дел требует интенсификации исследований, направленных на повышение профессиональной надёжности авиационных специалистов.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Системный анализ материалов расследований авиационных катастроф, а так же выводов специалистов и экспертов, позволяет сформулировать обобщение о том, что основной психологической причиной негативного сценария развития экстремальной ситуации в полёте является отсутствие у экипажа полной корректной ситуационной осознанности [3]. Согласно классическому определению Мика Эндсли, ситуационная осознанность (дословный перевод с английского Situational Awareness) представляет собой «чувственное восприятие элементов обстановки в едином пространственно-временном континууме, осознанное восприятие их значения, а также проецирование их в ближайшее будущее» [8, с. 33].

Следовательно, ситуационная осознанность – результат сложной работы сознания членов экипажа, условно состоящий из текущего образа полёта и совокупности образов-результатов его экстраполяции. Образ полёта в данном контексте представляет собой субъективную обработку объективной информации о полёте, в результате которой сформировано понимание текущего состояния воздушного судна и всех элементов деятельности, так или иначе связанных с ним. Можно предположить, что формирование подобной возможности получения полномасштабной мысленной картины со всеми связями и взаимосвязями, обеспеченной одновременно результатами экстраполяции, достигается благодаря наличию соответствующего навыка системного мышления. Применение такого навыка (особенно – в нестандартной ситуации полёта) является одним из ведущих факторов профессиональной надёжности пилота и напрямую влияет на безопасность полёта.

Алгоритм формирования любого навыка представляет собой реализацию логической последовательности «знания» – «умения» – «навык». Таким образом, для достижения пилотом возможности автоматического системного осмысления информации о полёте с его экстраполяцией в каждое мгновение времени, при каждом значимом изменении в текущей обстановке, в процессе профессиональной подготовки необходимо обеспечивать соответствующими знаниями, на базе которых – формировать умения, а далее – путём многократного повторения – обеспечить его переход в состояние навыка.

Только доведённый до автоматизма сложный навык формирования ситуационной осознанности обеспечит пилоту возможность эффективно и своев-

© Кушнир О.А., 2014

ременно принимать правильные решения, избегать ошибок и неопределённостей. На сегодня методика целенаправленного формирования такого навыка в профессиональной педагогике отсутствует.

Цель статьи. Главной целью этой работы является описание метода формирования моделей причинно-следственных связей произошедших авиакатастроф по принципу дерева событий и обоснование его эффективности для обучения будущих пилотов умению построения ситуационной осознанности.

Изложение основного материала. Известно, что к авиационной катастрофе, как правило, приводит не единичная причина, а их совокупность. При этом цепь развития экстремальной ситуации возможно обратить на избегание катастрофы, при своевременной выработке гипотез, дальнейшей мысленной экстраполяции ситуации при реализации каждого из возможных путей решения, вследствие чего – выбора и реализации единственно правильного алгоритма действий. Такая деятельность представляет собой сложный интеллектуальный акт, в основе которого – совокупность соответствующих знаний, опыта и профессионально важных качеств, развитых до необходимого уровня (таких как эмоциональная устойчивость, быстрота, глубина и ширина мышления, эффективная оперативная память и многие другие). Первоочередная задача пилота при обнаружении экстремальной ситуации – оперирование той ситуационной осознанностью, которой он обладает [3, 5, 6]. Следовательно, от качества ситуационной осознанности зависит эффективность предпринимаемых мер. Только знание и понимание опасностей, свойственных системе, возможных причинных взаимосвязей между аварийными исходными событиями, относящимися к оборудованию, персоналу, окружающей среде и приводящими к авариям в системе, могут обеспечить выбор средств и путей устранения вредных воздействий, нивелирования экстремальных ситуаций. По сути, каждое авиационное событие – вершина айсберга, порождённого недостатками и ошибками системы. Большинство катастроф происходит вследствие объединения маловероятных обстоятельств, которые не были учтены при создании техники и написании инструкций. Регламентация действий оборудования и персонала не может предусмотреть все возможные ситуации, возникающие в процессе эксплуатации воздушной техники. Поэтому нужны другие принципы и концепции обеспечения профессиональной надёжности [2, с. 123].

Ошибка пилота является не прямой причиной происшествия, а только конечной категорией цепи причин и событий, сложного сочетания и взаимодействия: «знания – навыка – опыта – отношения». Первоначальной причиной ошибки являются навыки принятия решений и летные отношения. Вместо традиционно распространенного принципа безопасности «полного исключения причин ошибок» необходимо признание допустимости и построения перечней их влияния на безопасность, ранжированных с помощью достоверных экспертных процедур и систем добровольных сообщений [6]. Правильному противодействию ошибке должны содействовать глубокие знания об их природе, предпосылках, совокупностях, опасностях и т. д.

Лётный экипаж сможет эффективно противодействовать системным ошибкам только при условии, что будет обучен масштабному пониманию следственно-причинных связей и последствий, объединяя их в своей ситуационной осознанности. Информационную базу данных для аналитической работы по формированию умения строить корректную ситуационную осознанность предоставляют результаты расследования состоявшихся авиакатастроф, как реального возникновения совокупности маловероятных и непредсказуемых рисков. В каждом конкретном случае есть возможность не только построения логико-вероятностной модели причинно-следственных связей ошибок системы с отказами ее элементов и другими событиями (воздействиями), но и формирования последовательной структуры причинных взаимосвязей, полученных в результате анализа выявленных причин в обратном порядке, для того чтобы отыскать возможные меры их предотвращения.

Наиболее оптимальным методом визуализации такого анализа является дерево события, вершиной (стартовой точкой) которого и является непосредственно авиакатастрофа.

Как известно [2, 3], причины любого авиационного происшествия можно сгруппировать в три основных раздела: «человеческий фактор», «технические проблемы», «другие». Следовательно, построение модели причинно-следственных связей любого авиационного происшествия начинается со следующей графической интерпретации (рис. 1):

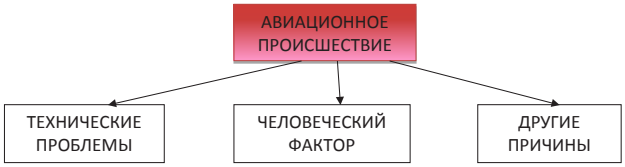

Рис. 1. Стартовая позиция расследования авиакатастрофы

Далее, каждый из блоков причин становится вершиной собственного дерева, в соответствии с результатами расследования и научно-практическими рекомендациями по направлениям. Так, построение блока «человеческий фактор» наиболее рационально по веерной модели системного анализа причин ошибочного действия пилота, разработанной д.м.н. В.В. Козловым [4], опираясь на учение «человеческий фактор» и многолетний опыт расследования авиационных происшествий и инцидентов. Суть её сводится к выявлению непосредственных, промежуточных и главных причин ошибочного действия, продвигаясь от крайнего звена авиационной системы «экипаж», далее – вглубь: к проблемам авиакомпании, ведомства, отрасли в целом (рис. 2).

Такое расследование начинается с выявления ошибки члена экипажа и направлено на выяснение вопроса «Почему пилот ошибся?». Только определив таким образом главную причину события можно разработать контрмеры, научить пилота готовности противодействовать ошибкам системы. Кроме того, такой анализ, несомненно, обнаружит и взаимосвязи всех перечисленных блоков причин.

Для анализа блока «технические проблемы» может быть использован метод анализа дерева отказов, разработанный компанией Bell Labs для Военно-воздушных сил США, который на сегодняшний день получил широкое распространение для анализа причин отказов как статичных, так и динамичных систем [1]. При анализе возникновения отказа, дерево отказов состоит из последовательностей и комбинаций нарушений и неисправностей, и таким образом оно представляет собой многоуровневую графологическую структуру причинных взаимосвязей, полученных в результате прослеживания опасных ситуаций в обратном порядке, для того чтобы отыскать возможные причины их возникновения (рис. 3).

Рис. 2. Схема веерной модели системного анализа причин ошибочного действия пилота (по В.В. Козлову)

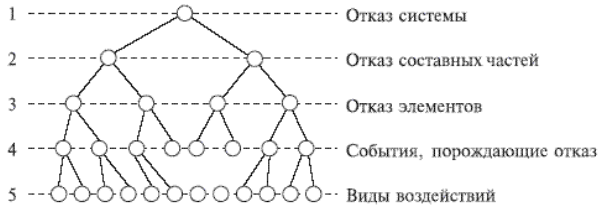

Рис. 3. Условная схема построения дерева отказов

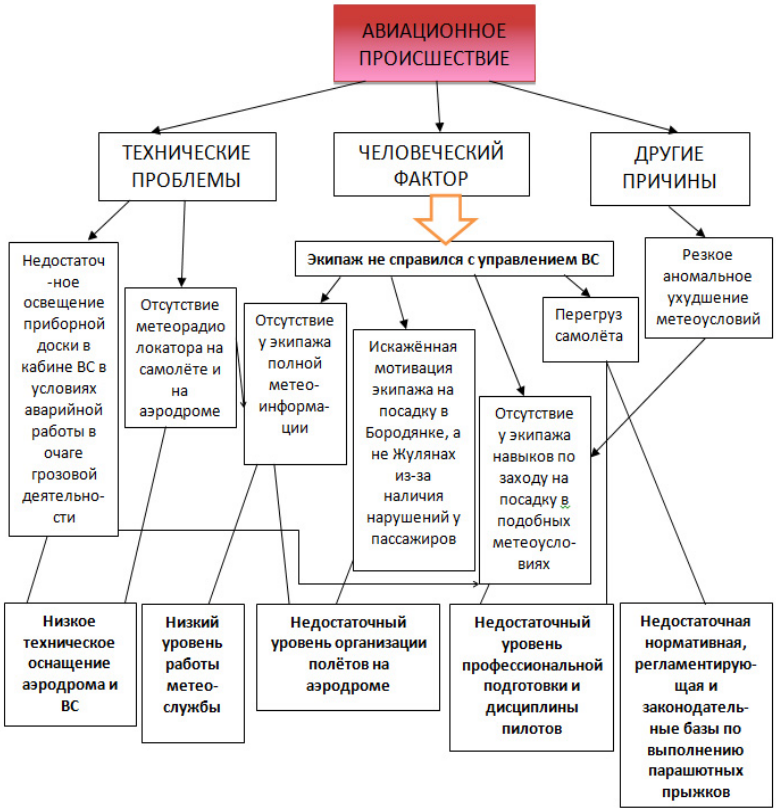

Рис. 4. Дерево события на основе анализа катастрофы, произошедшей 10.06.12 в районе а/д Бородянка (Украина)

Для анализа причин из группы «Другие» используется в зависимости от их характера один из описанных для других групп метод или их интеграция.

Рассмотрим вышесказанное на примере моделирования расследования реальной катастрофы. При этом используем для моделирования ситуации только её самые важные, ключевые причины, не акцентируя внимания на второстепенных.

10.06.12 в районе а/д Бородянка (Украина), на самолёте Л-410 выполнялся полёт по десантированию парашютистов. На борту находилось 2 члена экипажа и 18 парашютистов. В процессе захода на посадку в условиях грозовой деятельности самолёт столкнулся с землёй за 900 м от взлётно-посадочной полосы. 5 парашютистов погибли, 2 члена экипажа и 13 парашютистов получили серьёзные травмы, самолёт – значительные повреждения.

Расследование установило [7], что после взлёта самолёта руководитель полётов визуально обнаружил ухудшение метеоусловий, передав экипажу информацию о прекращении задания и скорейшей посадке, для которой рекомендовал ближайший к самолёту запасной аэродром Жуляны. Однако командир принял решение о возвращении на а/д Бородянка, в районе которого самолет попал в сильный сдвиг ветра на малых высотах при интенсивной грозовой деятельности. Экипаж не справился с управлением, что и привело к катастрофе. Построение графической взаимосвязи причинно-следственных связей и последовательностей (рис. 4) позволяет подвергнуть случившееся тщательному анализу.

В данной модели расследования учтены только самые основные факторы, однако, даже такое упражнение позволяет на основании имеющихся знаний формировать умение системного понимания законов взаимодействия компонентов авиационной системы и вариативности возникновения опасных факторов. Такое умение путём многократного повторения (моделирования большого количества произошедших катастроф) трансформируется в соответствующий навык системного осмысления ситуации – прообраз корректной ситуационной осознанности.

Выводы и предложения. Неизменно высокая на протяжении последних десятилетий аварийность по вине человеческого фактора требует активизировать усилия в направлении решения данной проблемы. Установлено, что первопричиной большинства ошибочных действий экипажа является его некорректная ситуационная осознанность. Следовательно, одним из путей повышения профессиональной надёжности лётного состава может стать обучение умению построения ситуационной осознанности. В данной статье для решения такой задачи предлагается метод графического построения моделей причинно-следственных связей произошедших авиакатастроф для их глубокого анализа. Выполнение предложенного моделирования обеспечит будущих пилотов опытом системного мышления, на базе которого навык корректной ситуационной осознанности будет формироваться в процессе реальной лётной деятельности более эффективно. Дальнейшая научно-ис-

следовательская работа в данном направлении предполагает формирование идеальной полномасштабной модели ситуационной осознанности с распределением факторов по приоритетности в зависимости от их совокупности, этапа полёта и других обстоятельств. Таким образом, система профессиональной подготовки будущих пилотов сможет в значительно большей степени ориентироваться на обеспечение такого важного компонента профессиональной надёжности лётного состава, как навык корректного формирования ситуационной осознанности.

Список литературы:

1. Акимов В. А., Лапин В. Л., Попов В. М., Пучков В. А., Томаков В. И., Фалеев М. И. Надежность технических систем и техногенный риск. – М.: ЗАО ФИД «Деловой экспресс», 2002 – 368 с.
2. Безпека авіації / В.П. Бабак, В.П. Харченко, В.О. Максимов та ін.; За ред. В.П.Бабака. – К.: Техніка, 2004. – 584 с.
3. Ерусалимский М.А. «Ситуационное понимание» как фактор авиационных происшествий / Ерусалимский Михаил Александрович, Ерусалимский Иван Михайлович// Труды общества независимых расследователей авиационных происшествий №25. – М., 2013. – С. 170-175.
4. Козлов В.В. Системный анализ причин ошибочного действия пилота при расследовании авиационного события (методическое пособие). – М.: ОАО «Аэрофлот – РА», 2007. – 68 с.
5. Кушнир О.А. Психолого-педагогические аспекты обучения навыку формирования корректной ситуационной осознанности в процессе подготовки будущих пилотов / О.А.Кушнир // Вісник Черкаського університету. Серія ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ: науковий журнал. – Черкаси: Черкаський національний університет ім.. Богдана Хмельницького, 2013, – Випуск 37. – С.59-64.
6. Плотников Н.И. Ресурсы воздушного транспорта : [моногр.] / Николай Иванович Плотников. – Новосибирск: Академия экономики и управления, 2003. – 328 с.
7. Состояние безопасности полётов в гражданской авиации государств-участников соглашения о гражданской авиации и об использовании воздушного пространства в 2012 году (доклад Межгосударственного авиационного комитета). http://www.mak.ru/russian/info/doclad_bp/2012/bp12-2.pdf
8. Endsley, M.R., 1995a, Towards a theory of situation awareness in dynamic systems, Human Factors, Vol. 37, pp. 32-64.

Кушнір О.О.
Кіровоградська льотна академія
Національного авіаційного університету

ФОРМУВАННЯ НАВИКУ ПОБУДОВИ СИТУАЦІЙНОГО УСВІДОМЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ПІЛОТІВ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ МОДЕЛЕЙ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВИХ ЗВ'ЯЗКІВ АВІАКАТАСТРОФ, ЩО ВІДБУЛИСЯ

Анотація
На базі аналізу авіаційної аварійності формулюється висновок про необхідність додаткових зусиль з навчання майбутніх пілотів коректному навику побудови ситуаційної усвідомленості. Використовуючи існуючі методи побудови моделей розвитку причинно-наслідкових зв'язків окремих груп причин авіаподії, пропонується підхід їх інтеграції в єдину систему. Системне розуміння авіакатастроф, що відбулися, яке досягається шляхом аналізу отриманих таким чином повномасштабних моделей причинно-наслідкових зв'язків, має забезпечити фундамент навику формування коректної ситуаційної усвідомленості .

Ключові слова: безпека польотів, майбутні пілоти, професійна надійність, ситуаційна усвідомленість, розслідування авіакатастроф, професійна підготовка, дерево події, причинно-наслідкові зв'язки .

Kushnir O.O.
Kirovograd Flying Academy of
National Aviation University

FORMATION OF SITUATION AWARENESS SKILL BY MEANS OF ANALISYS OF AVIATION ACCIDENTS CAUSATION AND CONSEQUENCES MODELS IN FUTURE PILOTS

Summary
Based on the analysis of aviation accident statistics, there is a conclusion about the need for additional effort in training a correct skill of situation awareness for future pilots. Using the current methods of creating models of the development of causal-consequential relation in some groups of causes of aviation accidents, an approach to their integration in a whole system is suggested. Systemic understanding of previous aviation accidents, that is achieved by analysis of the full-scale models including their causation and consequences will provide the foundation skill of correct formation of situation awareness.

Keywords: flight safety, future pilots, professional reliability, situation awareness, investigation of aviation accidents, professional training, event tree causal-consequences relation.

УДК 005

КЛАССИФИКАЦИЯ КВЕСТОВ

Сокол И.Н.
Коммунальное учреждение Запорожского областного совета
«Запорожский областной институт последипломного педагогического образования»

Опыт работы автора по подготовке учителей по внедрению квестов показывает, что в результате отсутствия единого определения и классификации квестов возникают проблемы в понимании сущности данной технологии, поэтому в данной статье представлена попытка квалификации квестов.
Ключевые слова: квест, технология, классификация.

Постановка проблемы. Одной из насущных проблем образовательного пространства является разнообразие учебного процесса, активизация познавательной деятельности учащихся, расширение сферы их интересов. Это требует внедрения новейших форм, методов и технологий обучения. Одной из таких современных технологий является квест-технология.

По мнению многих ученых (Быховский Я.С., Бовтенко М.А., Сысоев П.В., Б. Додж, Т. Марч и др.) при применении квест-технологии учащиеся проходят полный цикл мотивации: от внимания до удовлетворения, знакомятся с аутентичным материалом, который позволяет учащимся исследовать, обсуждать и осознанно строить новые концепции и отношения в контексте проблем реального мира, создавая проекты, имеющие практическую значимость.

Внедрение современных методик и технологий выдвигает новые требования к профессиональной подготовке учителей. Современный учитель должен постоянно совершенствовать свой профессиональный уровень, владеть современными образовательными технологиями, применять инновационные технологии в учебно-воспитательном процессе, владеть инновационными образовательными методиками и технологиями. Опыт работы автора статьи, в подготовке учителей по внедрению квестов показывает, что в результате отсутствия единого определения и классификации квестов возникают проблемы в понимании сущности данной технологии.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ научно-педагогических источников показывает, что специалисты в данном направлении, по-разному дают определение квеста. Так, авторы концепции веб-квестов Т. Марч и Б. Додж определяют квесты как «ориентировочную деятельность, где практически вся информация берется из сети Интернет» [11]. Быховский Я.С. определяет квесты как «сайт в Интернете, с которым работают ученики, выполняя ту или иную учебную задачу» [4].

Напалков С.В. в своих исследованиях рассматривает тематический веб-квест, который имеет информационный контент, определяющийся содержанием учебной темы, целями и задачами его изучения, и предусматривает выполнение учащимися поисково-познавательных задач по поиску и отбору информации с использованием Интернет-ресурсов, способствующие систематизации и обобщению изученного материала, его обогащение и представлением в виде целостной системы [8, с.12].

Как отмечает Шмидт В.В., квесты – это мини-проекты, основанные на поиске информации в Интернете. Благодаря такому конструктивному подходу к обучению, учащиеся не только подбирают и упорядочивают информацию, полученную из Интернета, но и направляют свою деятельность на поставленную перед ними задачу, связанную с их будущей профессией [3]. Кузнецова Т.А. рассматривает квест как пример организации интерактивной образовательной среды [5]. Яковенко А. раскрывает понятие квеста как проблемное задание с элементами ролевой игры, для выполнения которой используются информационные ресурсы Интернета [10].

Если выделить ключевые слова определений, то можно увидеть, что квесты это: сайты, деятельность, проекты, проблемная задача, метод, технология и т.д. Т.е отсутствует единое толкование понятия «квест», что вызывает проблемы при подготовке учителей.

Формулирование целей статьи. Целью статьи является попытка классификации квестов для обеспечения эффективности их использования в подготовке учителей.

Изложение основного материала. Раскроем понятие «классификации». Согласно словаря Ушакова Д. [9], классификация – это система распределения предметов или понятий какой-либо области на классы, отделы, разряды. Согласно словаря Лопатникова Л.И. [6], классификация – отнесение объектов, элементов некоторого множества к тому или иному классу (элементы которого характеризуются определенной существенным признаком или группой существенных признаков).

Автор статьи рассматривает квест как технологию, которая имеет четко поставленную дидактическую задачу, игровой замысел, обязательно имеет руководителя (наставника), четкие правила, и реализуется с целью повышения у учащихся знаний и умений 21 века [2, с. 28-32].

Анализ педагогических исследований свидетельствует, что в научной педагогической литературе термин «проект / метод проектов» часто отождествляют с понятием «квест». По мнению автора, это разные вещи, которые выполняют различные учебные цели. Но, некоторые схожие элементы между ними есть, поэтому при построении классификации квестов автор взял за основу исследования ученых по классификации проектов.

Классифицируем сначала квест как технологию. Наилучшей среди многих считают классификацию, по которой педагогические технологии сгруппированы согласно различных системных и инструментально- значимых признаках. На основе классификации педагогических технологий, которая рассматривает в своих исследованиях Дычкивская И.М. [3, с. 72-76], представим характеристику квест-технологии (см. таблицу 1):

Кроме того, обобщая различные подходы к классификации проектов и анализируя научно-педагогическую литературу, автор разработал обобщающую классификацию квестов согласно раз-

© Сокол И.Н., 2014

Таблица 1

Классификация квест-технологии

Квест-технология	
по уровню применения	предметная
по научной концепции усвоения опыта	развивающая (основываются на теории развития способностей)
по отношению к ребенку	личностно-ориентированная
по ориентации на личностные структуры	в зависимости от типа, целей и задач квеста: информационная; операционная; эмоционально-художественная и эмоционально-нравственная; технология саморазвития; эвристическая; прикладная.
по типу организации и управления познавательной деятельностью	игровая технология

личных системных и инструментально-значимых признакам:

1. По форме проведения квесты бывают:

а) компьютерные игры-квесты – один из основных жанров компьютерных игр, представляет собой интерактивную историю с главным героем; при этом важнейшими элементами игры является собственно повествование (сюжет) и обследование мира, а ключевую роль в игровом процессе играют решения головоломок и задач, требующих от игрока умственных усилий;

б) веб-квесты – направлены на поиск и анализ веб-ресурсов, и создание веб-продукта (сайт, блог, виртуальный словарь и т.п.);

в) QR-квесты – направлены на использование QR-кодов;

г) медиа-квесты – направлены на поиск и анализ медиаресурсов. К такому виду квестов можно отнести фото / видео квесты;

д) квесты на природе (улицы, парках и т.д.);

е) комбинированные.

2. По режиму проведения: в реальном режиме; в виртуальном режиме; в комбинированном режиме.

3. По сроку реализации квесты различают: краткосрочные – цель: углубление знаний и их интеграция, рассчитаны на одно – три занятия; долгосрочные – цель: углубление и преобразование знаний, рассчитаны на длительный срок – может быть, на семестр или учебный год.

4. По форме работы: групповые; индивидуальные.

5. По предметному содержанию: моно квест; межпредметный квест.

6. По структуре сюжетов различают: линейные; не линейные; кольцевые.

7. По информационной образовательной среде: традиционная образовательная среда; виртуальная образовательная среда.

8. По технической платформе: виртуальные дневники и журналы (блоги, ЖЖ и др.); сайты; форумы; Google – группы; Вики – страницы; социальные сети.

9. По доминирующей деятельности учащихся: исследовательский квест; информационный квест; творческий квест; поисковый квест; игровой квест; ролевой квест.

10. За характером контактов: учащиеся одного класса или школы; ученики одного района; учащиеся одной страны; учащиеся из разных стран.

11. По типу задач (классификация Б.Доджа и Т.Марча):

а) перевод – демонстрация понимания темы на основе представления материалов из разных источников в новом формате: создание презентации, плаката, рассказа;

б) планирование и проектирование – разработка плана или проекта на основе заданных условий;

в) самопознание – любые аспекты исследования личности;

г) компиляция – трансформация формата информации, полученной из разных источников: создание книги кулинарных рецептов, виртуальной выставки, капсулы времени, капсулы культуры;

д) творческое задание – творческая работа в определенном жанре – создание пьесы, стихи, песни, видеоролика;

е) аналитическая задача – поиск и систематизация информации;

ж) детектив, головоломка, таинственная история – выводы на основе противоречивых фактов;

с) достижение консенсуса – выработка решения по острой проблеме;

и) оценка – обоснование определенной точки зрения;

к) журналистское расследование – объективное изложение информации (разделение мнений и фактов);

л) убеждение – склонение на свою сторону оппонентов или нейтрально настроенных лиц;

м) научные исследования – изучение различных явлений, открытий, фактов на основе уникальных он-лайн источников.

В литературе также существует два варианта понимания веб-квестов:

1.Веб-квест по типу «метода проектов[1]» – прослеживаются основные этапы метода проектов: все участники объединяются в группы (исследователи, дизайнеры, литераторы); каждая группа получает свое проблемное задание, а также набор веб-ресурсов, с которыми они будут работать. Каждая группа, выполняя задания должна создать новый веб-продукт (сайт, блог, виртуальный словарь, кулинарную книгу). Основной акцент в таком виде веб-квеста: решение проблемного вопроса / задачи с помощью анализа веб-ресурсов и создания нового веб-продукта.

2. Веб-квест по типу «соревнования[2]» – учитель создает интересный сюжет; ученики (индивидуально или коллективно, согласно сюжету) проходят задачи (поиск информации, раскрытие тайны). Все задачи выполняются для получения цели (отгадать пароль, найти сокровища). Основной акцент в таком виде веб-квеста: поиск ответов с помощью анализа Интернет – источников.

Необходимо отметить, что один и тот же квест может быть классифицирован по нескольким параметрам одновременно.

Выводы и перспективы дальнейших исследований. Представленная классификация позволяет проводить подготовку учителей к внедрению квест-технологии более эффективно. Дальнейшими перспективами исследования является теоретическая разработка технологии подготовки учителей к внедрению квест-технологии в системе последипломного педагогического образования.

[1] Метод проектов - способ достижения дидактической цели через детальную разработку проблемы (технологию), которая должна завершиться вполне реальным, осязаемым практическим результатом, оформленным тем или иным образом [7]

[2] Соревнования - отношения, складывающиеся в процессе совместной деятельности людей, выражающиеся во взаимном стимулировании активности друг друга и в конечном увеличении полезных результатов совокупных действий и тех и других [Словарь по этике / Под редакцией И. Кона, 1981 г.]

Список литературы:
1. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навч. посібник. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
2. Сокол І.М. Квест: метод чи технологія? //Науково-методичний журнал «Комп'ютер у школі та сім'ї». – 2014. – № 2(114). – С. 28-32
3. Шмідт В.В. Технологія веб-квеста при навчанні англійської мови студентів немовних спеціальностей [Електронний ресурс] / Шмідт В.В. // Академия наук. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: http://sconference.org/publ/nauchno_prakticheskie_konferencii/pedagogicheskie_nauki/teorija_i_metodika_professionalnogo_obrazovanija/12-1-0-174.
4. Быховский Я.С. Образовательные веб-квесты. Конгресс конференций. Сайт «Информационные технологии в образовании». [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ito.edu.ru/1999/III/1/30015.html
5. Кузнецова Т.А. Технология веб-квест как интерактивная образовательная среда // ИТО-Иваново-2011 / Секция 2. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ito.edu.ru/2011/Ivanovo/II/II-0-12.html
6. Лопатников Л.И.: словарь. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://slovar-lopatnikov.ru/
7. Полат Е.С. Метод проектов в интернет-образовании [Електронний ресурс] / Полат Е.С., Иосо Рао. – 2012. – Режим доступа к ресурсу: http://www.gmcit.murmansk.ru/text/information_science/workshop/seminars/training_personality/method_project.htm. Дата обращения: 28.04.2014
8. Напалков С.В. Тематические образовательные веб-квесты как средство развития познавательной самостоятельности учащихся при обучении алгебре в основной школе: автореф. дис. на получение наук. степени канд. : спец. 13.00.02 «Теория и методика обучения и воспитания (математика)» / Напалков С.В.. – Саранск, 2013. – 28 с.
9. Ушаков Д.: словарь / [под ред.Ушаков Д.]. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://ushakova-slovar.ru/
10. Яковенко А.В. Использование технологии Web-quest в языковом образовании. [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.rusnauka.com/5_SWMN_2012/Pedagogica/1_100769.doc.htm
11. Bernie Dodge. Some Thoughts About WebQuests. [E-resource]. Access mode: http://webquest.sdsu.edu/about_webquests.html

Сокол І.М.
Комунальний заклад Запорізької обласної ради
«Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти»

КЛАСИФІКАЦІЯ КВЕСТІВ

Анотація
Досвід роботи автора з підготовки вчителів щодо впровадження квестів показує, що в наслідок відсутності єдиного визначення та класифікації квестів виникають проблеми у розумінні сутності даної технології, тому в даній статті представлена спроба класифікації квестів.
Ключові слова: квест, технологія, класифікація.

Sokol I.M.
Municipal Institution Zaporizhzhya Regional Council
«Zaporizhzhya Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education»

CLASSIFICATION QUESTS

Summary
The author's experience in the training of teachers for introduction quest technologies shows that due to lack single definition and classification of quests there are problems in understanding of essence of this technology, so attempt of qualification of quests is presented in this article.
Keywords: quest, technology, classification.

МЕДИЧНІ, ФАРМАЦЕВТИЧНІ ТА ВЕТЕРИНАРНІ НАУКИ

УДК 612.146.3

РОЛЬ АСИМЕТРИЧНОГО ДІМЕТІЛАГРІНІНУ У ФОРМУВАННІ ПАТОФІЗІОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ ПОРУШЕННЯ КОНТРОЛЮ РІВНЯ АРТЕРІАЛЬНОГО ТИСКУ

Буряк В.В.
Запорізький державний медичний університет

Стаття присвячена вивченню механізмів порушення контролю рівня артеріального тиску та формування резистентної артеріальної гіпертензії. Доведена патофізіологічна роль асиметричного діметіларгініну як біологічного маркера ендотеліальної дисфункції та одного з основних нейрогуморальних чинників розвитку артеріальної гіпертензії. Проаналізовано дані щодо можливостей фармакологічної корекції плазмового рівня асиметричного диметиларгініну.
Ключові слова: артеріальна гіпертензія, ендотеоіальна дисфункція, асиметричний діметіларгінін, патофізіологічні механізми, фармакологічна корекція.

Відсутність адекватного контролю рівня системного артеріального тиску (АТ) найчастіше позиціонується як неможливість досягнення показників систолічного та/або діастолічного АТ в межах нижчі за 140 мм рт.ст. та 90 мм рт.ст. відповідно. При цьому, вказаний критерій може застосовуватися як у разі відсутності призначеної таргетної терапії при вперше діагностованій артеріальній гіпертензії (АГ), так і на тлі прийому пацієнтом моно- чи комбінованої фармакологічної терапії, але не завжди відповідає визначенню так званої резистентної гіпертензії [5, с. 43].

Резистентною (рефрактерною) вважається АГ у разі, якщо за умов призначення щонайменше трьох антигіпертензивних препаратів в адекватних дозах (одним з яких обов'язково є діуретик) не вдається досягти цільових рівнів АТ, який визначається відповідно до рівня ризику серцево-судинних ускладнень, наявності у пацієнтів супутнього цукрового діабету чи хронічної хвороби нирок тощо [3, с. 14].

Розповсюдженість резистентної АГ за різними даними може сягати 20% у складі загальної кількості випадків дестабілізації АТ і асоціюється з потенційним підвищенням ризику серцево-судинних ускладнень на тлі збільшення частоти ураження органів-мішеней. Відповідно до номенклатури виділяють істинну та псевдорезистентну АГ, і лише не більше ніж у 10% пацієнтів, у яких АТ не вдається адекватно контролювати, гіпертензія є дійсно резистентною. У більшості випадків можна досягти ефективного зниження АТ за умови виключення причин псевдорезистентності, найбільш поширеними з яких (у 2/3 випадків) є низька прихильність пацієнтів до лікування або нераціональний режим призначення фармакологічної терапії, що обумовлюють формування незадовільного комплаєнсу [2, с. 60].

Причинами істинної резистентності найчастіше можуть бути різні форми вторинних (симптоматичних) гіпертензій. У більшості випадків, виходячи з аналізу повсякденної клінічної практики, нерозпізнаними залишаються реноваскулярна гіпертензія та АГ, що зумовлена первинним гіперальдостеронізмом (синдром Кона). Тактика лікування резистентної АГ передбачає призначення раціональної комбінації 3-5 антигіпертензивних препапатів різних класів в адекватних (інколи максимальних добових) дозах, одним з яких, як було зазначено, обов'язково повинен бути діуретик (у тому числі з наявними властивостями антагонізму до альдостерону). Перевагу мають препарати пролонгованої дії, які можливо призначати 1-2 рази на добу, що, в свою чергу, сприяє підвищенню прихильності пацієнтів до чинної терапії, об'єктивно моніторувати яку можливо шляхом вимірювання концентрації препаратів в крові або сечі [4, с. 2].

Причини формування резистентності можна представити таким чином:

1. Псевдорезистентність – помилки в техніці вимірювання АТ (використання звичайної манжети у пацієнтів з ожирінням або надлишковою масою тіла, «офісна» гіпертензія (гіпертензія «білого халату»), псевдогіпертензія в осіб похилого віку), відсутність або недостатня модифікація способу життя (гіподинамія, надмірне вживання алкоголю, повареної солі тощо), низька прихильність пацієнта до лікування (недостатня обізнаність щодо проблеми АГ, низький культурний рівень, велика кількість призначених препаратів, наявність побічних ефектів, несприятливі соціально-економічні фактори тощо), перевантаження об'ємом (неадекватна терапія діуретиками, надмірне вживання рідини), неправильний режим призначення препаратів (нераціональні комбінації або неадекватні частота прийому та дозування), ятрогенні фактори (прийом препаратів, що підвищують тиск – кортико- і анаболічні стероїди, нестероїдні протизапальні препарати, кокаїн, амфетамін, нікотин, кофеїн, симпатоміметики, пероральні контрацептиви, трициклічні антидепресанти, циклоспорин, еритропоетин, анорексигенні засоби, хлорпромазин, інгібітори моноаміноксидази тощо), інсулінорезистентність і синдром обструктивного апное сну.

2. Істинна резистентність – неверифікована вторинна АГ (у тому числі злоякісний її перебіг), гіпертонічна хвороба, цукровий діабет.

Згідно сучасних рекомендацій, необхідно дотримуватися наступної тактики діагностики та лікування резистентної АГ: підтвердження і в разі такого – визначення та модифікація факторів, що впливають на її формування, обмеження використання препаратів, що негативно впливають на контроль АТ, скринінг з метою виявлення вторинних причин гіпертензії. Крім того, фармакологічне лікування має передбачати посилення терапії діуретиками з можливим адитивним використанням антагоністів рецепторів до альдостерону, комбінацію препаратів з різними механізмами дії, а також використання петльових діуретиків у пацієнтів з хронічною нирковою недостатністю та/або пацієнтів, що приймають вазодилятатори. У випадку, якщо показники системного АТ не досягають цільового рівня протягом 6 місяців, необхідно надання пацієнту спеціалізованої допомоги [11, с. 1].

Важливу роль у формуванні рефрактерності АГ відіграє дисбаланс факторів регуляції АТ, серед яких виділяють гемодинамічні (серцевий викид, ударний об'єм, хвилинний об'єм кровотоку, об'єм циркулюючої крові, загальний периферичний судинний опір, в'язкість крові, напруження стінок

© Буряк В.В., 2014

аорти та її великих гілок) і нейрогуморальні (негайного реагування – механізми баро- та хеморецепції, ішемічна реакція центральної нервової системи; проміжної дії – активація ренінангіотензиновой системи, механізми стресової релаксації та переміщення рідини в капілярах; тривалого терміну реалізації – альдостероновий та нирково-об'ємний механізми). Саме антагоніст альдостерону спіронолактон є адитивним компонентом в комплексному лікуванні резистентної гіпертензії і використовується в якості четвертої лінії терапії (у поєднанні з іншими діуретиками) та в деяких випадках дозволяє підвищити рівень контролю АТ до 60% [6, с. 30].

Важливо зауважити, що надлишкова активація симпатичної нервової системи, як одного з основних пресорних механізмів, є невід'ємною складовою формування та прогресування АГ різної етіології, а ступінь її активації досить щільно та позитивно корелює з тяжкістю захворювання і більш виражена у разі наявності супутніх метаболічних розладів (дисліпідемія, гіпергомоцистеїнемія, цукровий діабет, ожиріння тощо). Найбільшою мірою зазначена гіперактивність виражена на рівні ниркового апарату, тоді як його симпатична іннервація реалізується за рахунок мережі постгангліонарних нейронів.

На сучасному етапі розвитку медичної науки і практики, враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, пріоритетним завданням є розробка додаткових методів лікування резистентної АГ. Останнім часом накопичені дані щодо досвіду використання немедикаментозного методу її корекції – радіочастотної катетерної ниркової абляції (ниркової денервації), проведення якої характеризується короткочасним періодом відновлення і відсутністю значущих системних побічних ефектів, а для певної частини пацієнтів таке лікування може стати єдиною альтернативою пожиттєвому прийому багатокомпонентної медикаментозної терапії. Безпека та ефективність даної процедури була продемонстрована в ряді проведених багатоцентрових рандомізованих контрольованих досліджень (Symplicity HTN-1 і Symplicity HTN-2) [10, с. 1].

У той же час проведення зазначеної процедури лімітує досить жорстке співвідношення основних критеріїв відбору (рівень «офісного» систолічного АТ понад 160 мм рт.ст. (за наявності цукрового діабету 2-го типу – більше 150 мм рт.ст.), діаметр або довжина ниркової артерії більше за 4 мм і 20 мм відповідно, відсутність попередніх процедур балонної ангіопластики або стентування, гемодинамічно значущого стенозу (більше 50 %) атеросклеротичного генезу та декількох основних гілок ниркової артерії, крім того – швидкість клубочкової фільтрації понад 45 мл/хвилину, а також негативний анамнез за останні півроку по відношенню до інсульту, інфаркту міокарда або нестабільної стенокардії. Як результат, згідно з даними популяційних досліджень, лише 1,5% всіх пацієнтів з АГ і 17,2% осіб з формуванням резистентності відповідають чинним критеріям Європейського товариства з АГ з метою виконання ниркової денервації. Однак, довгострокова ефективність даної маніпуляції, враховуючи можливе відновлення ниркових нервових закінчень і виникнення стенозу de novo, на даний час залишається не вивченою [9, с. 60; 12, с. 380].

Таким чином, враховуючи патогенетичні механізми формування резистентної АГ, а також для підвищення ефективності контролю АТ, цілком доцільним та актуальним є напрямок сучасної медичної науки та практики, метою якого постає проблема пошуку нових факторів його дестабілізації і способів їх корекції, що безперечно буде сприяти підвищенню ефективності своєчасної профілактики та діагностики рефрактерності, а також дозволить удосконалити підходи до лікування хворих з резистентною АГ.

Серед низки біологічних маркерів, визначення яких дозволяє стратифікувати пацієнтів з АГ у групи щонайменше потенційно високого ризику розвитку серцево-судинних ускладнень, певної уваги заслуговує асиметричний діметіларгінін (АДМА), патофізіологічне значення якого важко переоцінити в формуванні процесів ендотелій залежної вазодилятації, як одного з механізмів регуляції рівня системного АТ [7, с. 36].

Як відомо, ендотелій залежна вазодилятація реалізується в присутності ендогенного медіатора – оксида азоту (NO), рівень якого в організмі пропорційно залежить від постачання відповідного субстрату – амінокислоти L-аргініну. Саме перетворення L-аргінін-NO відбувається безпосередньо за участі ендотеліальної NO-синтази (eNOS). Встановлено, що АДМА є ендогенним конкурентним інгібітором eNOS. За фізіологічних умов не менше 90% АДМА метаболізується в діметіламін та L-цитрулін (що надалі може конвертуватися в L-аргінін) в присутності біологічного каталізатора діметіларгінінді-метілоамінгідролази (ДДАГ) переважно в клітинах дистальних канальців нирок. Експресія ж ДДАГ виявляється в ендотеліальних клітинах, клітинах мозку та, переважно, печінки і нирок. Даний механізм пояснює ефект збільшення плазмового рівня АДМА у хворих з наявністю хронічної хвороби нирок [8, с. 261].

Вказаний каскад змін в процесі ендотелій залежної вазодилятації може сприяти ефекту дестабілізації рівня системного АТ, відсутності адекватного його контролю, формуванню резистентної АГ тощо. При цьому, активність ДДАГ верифікується за рівнем плазмової концентрації АДМА, референсні значення якого прийняті в межах 0,5-1,2 мкмоль/л. Так, в якості медіатора і маркера розвитку ендотеліальної дисфункції АДМА розглядається в асоціації з елевацією плазмового пулу гомоцистеїну, метаболіт якого – S-аденозілгомоцистеїн є потужним інгібітором ДДАГ [1, с. 119].

Слід зазначити, що однією з гіпотез збільшення концентрації АДМА є ліпідіндукуюча теорія інгібірування ДДАГ. За даними ряду авторів простежується підвищення вмісту АДМА в плазмі крові не лише при АГ, а й на тлі гіперхолестеринемії, цукрового діабету ішемічної хвороби серця тощо. Досить щільно та негативно вміст АДМА корелює зі станом коронарного кровотоку і швидкістю гломерулярної фільтрації, позитивно – з індексом маси міокарду лівого шлуночка і збільшенням загального серцево-судинного ризику.

Отже, з позиції застосування адитивних фармакотерапевтичних засобів контролю АТ і корекції резистентної АГ, ензими, асоційовані з синтезом та/або деградацією АДМА можуть бути ціллю терапевтичної стратегії у пацієнтів з АГ особливо у поєднанні з атеросклерозом периферичних артерій.

На теперішній час за даними літератури досить детально висвітлений клінічний ефект застосування різних класів фармакологічних засобів з метою корекції плазмового рівня АДМА. Так, продемонстровано вірогідний позитивний ефект адитивного застосування донаторів NO, пробуколу, статинів (аторва-, флува- та розувастатину), езетимібу, блокаторів ренін-ангіотензинової системи (інгібіторів ангіотензин перетворюючого ферменту і блокаторів рецепторів першого типу до ангіотензину II) тощо, в тому числі за рахунок наявності адитивних

плеотропних ефектів. Враховуючи патогенетично обґрунтовану взаємодію АДМА та ренін-ангіотензинової системи, потребує детального вивчення питання щодо визначення ефективності, безпечності та переносимості прямого інгібітору реніну – аліскірену, результати застосування якого продемонстровані на тлі резистентної АГ.

Зазначені патофізіологічні особливості дозволяють обґрунтовано зробити висновок щодо необхідності подальшого вивчення ролі асиметричного діметиларгініну в процесах формування ендотеліальної дисфункції, атерогенезу, резистентної артеріальної гіпертензії, в тому числі пов'язаних з певними метаболічними порушеннями (абдомінальне ожиріння, дисліпідемія, цукровий діабет), а також пошуку ефективних та безпечних засобів фармакологічної корекції підвищеного його рівня в плазмі крові, асоційованого з біомаркерами дисметаболізму.

Список літератури:

1. Жлоба А. А. Асимметричный диметиларгинин в качестве медиатора и маркера развития эндотелиальной дисфункции / А. А. Жлоба // Артериальная гипертензия. – 2007. – Т. 13, № 2. – С. 119-127.
2. Національна стратегія профілактики та лікування артеріальної гіпертензії в Україні / За редакцією Р.В. Богатирьової та В.М. Коваленка. – К.: МОРІОН, 2012. – 120 с.
3. Рекомендації Української асоціації кардіологів з профілактики та лікування артеріальної гіпертензії / ННЦ «Інститут кардіології ім. М. Д. Стражеска» АМН України. – К., 2008. – 4-те вид. – 79 с.
4. Сиренко Ю. Н. Почечная денервация: соответствует ли действительность ожиданиям? / Ю. Н. Сиренко // Артериальная гипертензия. – 2013. – № 1 (27) – С. 1-6.
5. Сіренко Ю. М. Гіпертонічна хвороба / Ю. М. Сіренко. – К. : Здоров'я, 2009. – 240 с.
6. Bobrie G., Frank M., Azizi M. et al. Sequential nephron blockade versus sequential reninangiotensin system blockade in resistant hypertension: a prospective, randomized, open blinded endpoint study // J. Hypertens. – 2012. – P. 30.
7. Endothelial Function in Hypertension / eds.: D. Webb, P. Vallance. New York: Springer, 1997. – 154 p.
8. Endothelium, Nitric Oxide, and Atherosclerosis: From Basic Mechanisms to Clinical Implications / Julio A. Panza, Richard O. Cannon III. New York: Armonk, 1999. – 320 p.
9. Kaltenbach B., Id D., Franke J. C. et al. Renal artery stenosis after renal sympathetic denervation // J. Am. Coll. Cardiol. – 2012. – P. 60.
10. Medtronic. Randomized clinical trial data show Medtronic SymplicityTM renal denervation system continues to demonstrate significant blood pressure reduction in all treatment groups [press release], August 26, 2012. Режим доступа: http://www.medtronic.com/Newsroom/NewsReleaseDetails.do?itemId=1345824915465&lang=en_US Accessed December 31, 2012.
11. National Clinical Guideline Centre. Hypertension: the clinical management of primary hypertension in adults. Update of Clinical Guidelines 18 and 34. August 2011. Режим доступа: http://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK83274/pdf/TOC.pdf Accessed December 31, 2012.
12. Vonend O., Antoch G., Rump L. C., Blondin D. Secondary rise in blood pressure after renal denervation // Lancet. – 2012. – P. 380.

Буряк В.В.
Запорожский государственный медицинский университет

РОЛЬ АСИММЕТРИЧНОГО ДИМЕТИЛАРГИНИНА В ФОРМИРОВАНИИ ПАТОФИЗИОЛОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ НАРУШЕНИЯ КОНТРОЛЯ УРОВНЯ АРТЕРИАЛЬНОГО ДАВЛЕНИЯ

Аннотация
Статья посвящена изучению механизмов нарушения контроля уровня артериального давления и формирования резистентной артериальной гипертензии. Доказана патофизиологическая роль асимметричного диметиларгинина как биологического маркера эндотелиальной дисфункции и одного из основных нейрогуморальных факторов развития артериальной гипертензии. Проанализированы данные относительно возможностей фармакологической коррекции плазмового уровня асимметричного диметиларгинина.
Ключевые слова: артериальная гипертензия, эндотелиальная дисфункция, асимметричный диметиларгинин, патофизиологические механизмы, фармакологическая коррекция.

Buriak V.V.
Zaporizhzhya State Medical University

ASIMMETRIC DIMETILARGININ ROLE IN PATHOPHYSIOLOGICAL MECHANISMS FORMATION OF BLOOD PRESSURE LEVEL CONTROL DISTURBANCE

Summary
This article is devoted to study of blood pressure level control disturbance mechanisms and resistant arterial hypertension formation. It's evidenced the asimmetric dimetilarginin role as endothelial disfunction biological marker and one of the basic neurohumoral factor which can lead to arterial hypertension. There are analyzed data about pharmacological correction opportunities of asimmetric dimetilarginin plasma level.
Keywords: arterial hypertension, endothelial disfunction, asimmetric dimetilarginin, pathophysiological mechanisms, pharmacological correction.

УДК 615.361+576.3+616.314

СТВОЛОВЫЕ КЛЕТКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В СТОМАТОЛОГИИ И ЧЕЛЮСТНО-ЛИЦЕВОЙ ХИРУРГИИ

Золотухина Е.Л.
Одесский национальный медицинский университет

Исследованы значение, классификация, методы получения, культивирования и особенности применения стволовых клеток. Представлены основные методы развития клеточных технологий и клеточной терапии. Выделены перспективы применения стволовых клеток в стоматологии и челюстно-лицевой хирургии.
Ключевые слова: стволовые клетки, клеточные технологии, клеточная терапия.

Постановка проблемы. Клеточные технологии – это новая и перспективная отрасль современной медицины. Клеточные технологи применяются сегодня при лечении весьма широкого спектра заболеваний, и во многих случаях уже достигнуты значительные успехи; еще большее число исследований сейчас находится на стадии преклинических и клинических испытаний. Стволовые клетки являются основой развития клеточных технологий. Они необходимы для разработки новых методов заместительной клеточной и тканевой терапии. Стволовые клетки – недифференцированные (незрелые) клетки, имеющиеся во всех многоклеточных организмах. Для реализации возможностей клеточной терапии при лечении трудных и инвалидизирующих заболеваний, необходимо уметь легко и надежно управлять стволовыми клетками для их успешного превращения, пересадки и приживления. Для этого необходимо, чтобы стволовые клетки могли:

1. Достаточно быстро делиться;
2. Образовывать необходимый тип клеток;
3. Не разрушаться в организме после пересадки;
4. Врастать в окружающие ткани после пересадки;
5. Выполнять необходимые функции в соответствии типа клеток;
6. Не вредить организму после пересадки.

Цель статьи. Главной целью этой статьи является изучение значения, классификации, методов получения, культивирования и особенностей применения стволовых клеток; рассмотрение основных методов развития клеточных технологий и клеточной терапии, а также перспектив применения стволовых клеток в стоматологии и челюстно-лицевой хирургии.

Изложение основного материала. Впервые методики культивирования мышиных эмбриональных стволовых (мЭС) клеток были предложены в 1981 году. Человеческие эмбриональные стволовые (чЭС) клетки впервые изолировали в 1994 году, а первые стабильные линии чЭС клеток получили в 1998 году.

Термин «стволовая клетка» был введен Александром Максимовым в 1908 году. Родоначальником клеточной терапии является русский врач – эмигрант С. Воронцов, в 20-30-е годы в Париже он пересаживал фетальные ткани для предупреждения преждевременного старения.

Стволовые клетки обладают свойствами:

1. Самообновления, то есть способность сохранять неизменный фенотип после деления (без дифференцировки).

2. Универсальности – отсутствия у них специфических структур, дающих им возможность выполнять определенные функции. Стволовые клетки могут превращаться в разные клетки организма.

3. Потентности (дифференцирующий потенциал) – способности давать потомство в виде специализированных типов клеток.

В зависимости от этого стволовые клетки делятся на следующие группы:

1. Тотипотентные. Такие клетки могут дать начало полноценному жизнеспособному организму. К ним относится оплодотворённая яйцеклетка, или зигота.

2. Плюрипотентные. Из этих стволовых клеток развиваются три зародышевых листка: эктодерма, мезодерма и энтодерма.

3. Мультипотентные стволовые клетки порождают клетки разных тканей, но в пределах одного зародышевого листка

4. Олигопотентные клетки могут дифференцироваться лишь в некоторые, близкие по свойствам, типы клеток

5. Унипотентные незрелые клетки, которые, строго говоря, уже не являются стволовыми, так как могут производить лишь один тип клеток. Они способны к самовоспроизведению, но только в определенном типе ткани.

Очень важно для исследований это определение сигналов побуждающих популяцию стволовых клеток к размножению и сохранению универсальности.

Стволовые клетки классифицируются как:

1. Эмбриональные стволовые клетки (ЭСК) образуют внутреннюю клеточную массу (ВКМ), или эмбриобласт, на ранней стадии развития эмбриона. Они являются плюрипотентными. Получают их путем выделения из эмбрионов, полученных из оплодотворенной в пробирке яйцеклетки в специализированных клиниках искусственного оплодотворения. чЭС клетки выделяют из эмбриона трех или пятидневного возраста с помощью избирательного комплемент-зависимого лизиса бластоцист с последующим удалением трофобластов или путем растворения гликопротеиновой мембраны бластоцист ферментом проназой.

Ранее для выращивания культуры клеток использовали фидерный слой из ЭСК мыши на дне лабораторной чашки, чтобы дать клейкую поверхность для клеток внутренней клеточной массы. Однако, такой метод создает условия для загрязнения культуры ЭСК ксеногенными белками и вирусами животных. Для предупреждения этого используют новый метод культивирования с помощью белка Ламинин-51, к которому прикрепляются клетки.

При культивировании в течении шести и более месяцев ЭСК могут дифференцироваться в любые другие типы клеток.

2. Фетальные стволовые клетки получают из плодного материала после аборта (обычно срок внутриутробного развития плода составляет 9—12 недель). Эти клетки плюрипотентны. Они имеют некоторые преимущества перед взрослыми: пластич-

© Золотухина Е.Л., 2014

ны, антигены гистосовместимости выражены очень слабо, и реакция отторжения незначительна, а также можно выбрать СК, уже начавшие дифференцировку в определенном направлении.

3. Постнатальные стволовые клетки присутствуют в уже сформировавшихся тканях взрослого организма. Эти клетки мультипотентны. В зависимости от условий, создающих фон для дифференцировки и роста, эти клетки способны дифференцироваться в клетки другой ткани. Главной задачей постнатальных стволовых клеток является реконструкция пораженных тканей. Подразделяются на три основных группы: гемопоэтические (кроветворные), мультипотентные мезенхимальные (стромальные), тканеспецифичные клетки-предшественницы. Больше всего СК в костном мозге. Впервые пересадку костного мозга пациенту с лейкемией провел американский врач Дон Томас в 1969 году, за что в 1990-м был удостоен Нобелевской премии.

Гемопоэтические стволовые клетки (ГСК) – мультипотентные стволовые клетки, дающие начало всем клеткам крови миелоидного и лимфоидного рядов.

Источники ГСК:

1. Красный костный мозг
2. Пуповинная кровь
3. Стимулированная периферическая кровь после активации костного мозга с помощью специальных фармакологических препаратов.

Наиболее важным и перспективным источником ГСК является пуповинная кровь. Преимущества пуповинной крови как источника СК в том, что кровь собирают на самом раннем этапе жизни, когда она еще не была подвержена действию окружающих факторов, а также использование пуповинной крови дает гарантию на полную совместимость материала. Клетки пуповинной крови обладают абсолютной генетической идентичностью к тканям хозяина и частичной к тканям матери и близких родственников. Содержание кроветворных стволовых клеток может достигать 1-2% от общего числа лейкоцитов (0,3 – 0,5%). Трансплантация выполняется из расчета числа клеток к весу ребенка, следовательно, нужно стараться сохранить как можно больше клеток. Эти клетки мультипотентны и дифференцируются в клетки ограниченного числа типов.

В 1992 году была собрана первая именная коллекция стволовых клеток. Профессор Дэвид Харрис заморозил стволовые клетки пуповинной крови своего первенца, а первая трансплантация стволовых клеток пуповинной крови была произведена в 1998 году во Франции больному с анемией.

Мультипотентные мезенхимальные стромальные клетки способные дифференцироваться в остеобласты (клетки костной ткани), хондроциты (хрящевые клетки) и адипоциты (жировые клетки). Они способны подавить иммунную реакцию в ответ на трансплантацию, таким образом, для трансплантации можно использовать аллогенные мезенхимальные СК, не обладающие полной совместимостью. Источниками ММСК являются костный мозг, жировая ткань, пуповинная кровь, пульпа молочных зубов, амниотическая (околоплодная) жидкость, Вартоновый студень.

Тканеспецифичные прогениторные клетки располагаются в различных тканях и органах, отвечают за обновление клеточной популяции ткани. Эти клетки являются олиго- и унипотентными и могут делиться определенное количество раз. К ним относятся нейрональные стволовые клетки, стволовые клетки кожи, скелетной мускулатуры, миокарда, жировой ткани и стромальные клетки спинного мозга.

Существует и другой способ получения стволовых клеток из каких-либо иных клеток путем эпигенетического перепрограммирования. Такие клетки называются **индуцированными стволовыми клетками**. Существуют *индуцированные тотипотентные клетки*, которые используют для клонирования и получения генетически модифицированных животных. Получают их с помощью переноса ядер соматических клеток в ооциты-реципиенты. Так была получена зигота знаменитой овечки Долли. *Индуцированные плюрипотентные стволовые клетки (ИПСК)* получают путем трансфекции определенных генов стволовых клеток в неплюрипотентную клетку человека с помощью вирусных векторов (ретровирусов). Впервые индуцированные стволовые клетки были синтезированы их клеток мыши в 2006 году, из клеток человека – в 2007году. Это дало прорыв в развитии клеточных технологий, так как появилась возможность не использовать для исследования эмбрионы. *Индуцированные прогениторные (мультипотентные или унипотентные)* стволовые клетки, получаемые прямым перепрограммированием, называют индуцированными соматическими стволовыми клетками (ИССК).

В 2006 году японские исследователи во главе с Шинья Яманака (Shinya Yamanaka) впервые превратили фибробласты мыши в индуцированные плюрипотентные стволовые клетки, используя для модификации клетки четыре репрограммирующих гена: Oct4, Klf4, Sox2 и c-Myc, для трансфекции в ядро использовали ретровирусы. В 2007 году Яманака трансформировал фибробласт человека в плюрипотентную клетку, используя те же самые четыре гена с ретровирусной системой.

Открытие возможности использования собственных клеток пациента для получения индуцированных плюрипотентных стволовых клеток стало прорывом в области клеточной терапии для лечения тяжело излечимых заболеваний.

В стоматологии и челюстно-лицевой хирургии трансплантация мезенхимальных стволовых клеток может применяться для восстановления целостности костей краниофациальной области или регенерации тканей зуба.

Стволовые клетки, выделенные из костного мозга, при трансплантации обеспечивают восстановление поврежденной костной ткани лица и челюсти, а клетки, полученные из пульпы зуба, восстанавливают поврежденный дентин.

Мезенхимальные стволовые клетки могут трансформироваться в клетки костной ткани, это дает возможность использования МСК для восстановления целостности костной ткани после удаления раковой опухоли, деструктивных заболеваниях костной ткани, травм или при системных прогрессирующих заболеваниях. Исследованиями доказано, что при восстановлении костной ткани с помощью МСК происходит ускорение регенерации и увеличение плотности кости по сравнению с естественными процессами.

Недавно ученым удалось выделить стволовые клетки из пульпы зуба взрослого человека. Оказалось, что стволовые клетки пульпы зуба делятся еще быстрее стволовых клеток из костного мозга.

Выращивание зубов – перспективная биоинженерная технология, конечной целью которой является создание (воссоздание) полноценных новых коренных зубов у человека или животных.

В 2002 году английские учёные под руководством профессора Пола Шарпа научились выращивать

практически целые, но слабые зубы из отдельных клеток. Для этого использовали зубы шестимесячных поросят. Выделенные несозревшие клетки зуба помещали на полимерные подкладки, которые впоследствии растворяются, затем их пересаживали крысам. Через тридцать недель у крыс формировались небольшие зубы, содержавшие эмаль, дентин, одонтобласты.

В 2009 году японские исследователи под руководством Такаши Тсуи (Takashi Tsuji) вырастили из стволовых клеток полноценные зубы для мышей, однако выращенные зубы оказались немного меньше «родных» зубов. Для этой цели использовали клетки мышиного эмбриона. После их стимулирования к размножению их помещали в коллагеновую матрицу, для контроля размеров зачатков зубов использовали специальные емкости с пластиковыми кольцами. Выращенные зародыши пересаживали в лунки удаленных зубов. В растущие зубы успешно прорастали капилляры и нервы, следовательно, развивались полноценные зубы. Эта операция стала первым удачным опытом успешной замены целого органа биоинженерными материалами.

А вот американские ученые во главе с Джереми Мао разработали другую методику выращивания зубов без этапа выделения и культивирования стволовых клеток. Для этого в лунку удаленного зуба крепятся своего рода «строительные леса» из полимера и гидроксилапатита, сконструированные с помощью 3D-принтера. На матрицу закрепляют молекулы факторов роста SDF1 и белков BMP7, являющиеся сигналом для притягивания собственных стволовых клеток из организма. И так, в течении девяти недель поверхность «строительных лесов» покрывается массой клеток дентина. Однако полная регенерация тканей зуба не достигнута.

В 2010 г. Институт клеточной терапии вступил в Международное общество клеточной терапии (International Society for Cellular Therapy – ISCT). На базе которого был создан первый в Украине криобанк стволовых клеток пуповинной крови в 2004 г. Криобанк обладает значительной научно-исследовательской базой, позволяющей осуществлять забор и хранение стволовых клеток по уникальной запатентованной технологии, благодаря которой до 96% клеток сохраняют свою жизнеспособность после размораживания. Это позволило Криобанку Института клеточной терапии получить международную аккредитацию.

На сегодняшний день в Украине накоплен положительный опыт применения стволовых клеток в результате проведения клинических испытаний, которые законодательно закреплены Приказом МЗ Украины №630 «О проведении клинических испытаний стволовых клеток», от 2008 г.

Выводы и предложения. Актуальность проблемы стволовых клеток не вызывает сомнений. Клеточные технологии с применением стволовых клеток – молодая и перспективная отрасль медицины. В будущем ученые надеются создавать из стволовых клеток ткани и целые органы, необходимые для трансплантации и восстановления нормальной жизнедеятельности организма реципиента. Преимущество этого метода в том, что ткани можно вырастить из клеток самого пациента, и они не будут вызывать реакции отторжения. В частности использование стволовых клеток для восстановления и регенерации костной ткани открывает широкие перспективы в челюстно-лицевой пластической хирургии.

Список литературы:

1. Абдулкадыров К.М., Романенко Н.А., Старков Н.Н. Получение и клиническое применение периферических гемопоэтических стволовых клеток из пуповинной крови // Вопросы онкологии. – 2000. – Т. 46. – № 5.
2. Прыжкова, М.В., Закеева, И.Р., Кибардин, А.В., Георгиев, Г.П., Киселев, С.Л. Использование генетически модифицированных эмбриональных стволовых клеток для получения трансгенных животных. Генетика. 2004, том 40, №3: 1-5.
3. Репин В.С. Праматерь всех клеток // Наука и жизнь. – 2001. – № 10.
4. Шумаков В.И., Онищенко Н.А., Крашенников М.Е., Зайденов В.А., Потапов И.В., Башкина Л.В., Берсенев А.В. Костный мозг как источник получения мезенхимальных клеток для восстановительной терапии повреждённых органов // Вестн. Трансплантологии и искусственных органов. – 2002. – № 4.
5. Amit, M., Itskovitz-Eldor, J. Derivation and spontaneous differentiation of human embryonic stem cells. J Anat. 2002,200: 225-232.
6. Baum, C.M., Weissman, I.L., Tsukamoto, A.S., Buckle, A.M., Peault, B. Isolation of a candidate human hematopoietic stem-cell population. Proc. Natl. Acad. Sci. USA. 1992, 89: 28042808.
7. Gandarillas, A. Watt, F.M. c-Myc promotes differentiation of human epidermal stem cells. Genes Dev. 1997, 11: 2869-2882.

Золотухіна О.Л.
Одеський національний медичний університет

СТОВБУРОВІ КЛІТИНИ І ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ В СТОМАТОЛОГІЇ ТА ЩЕЛЕПНО-ЛИЦЕВОЇ ХІРУРГІЇ

Анотація
Досліджено значення, класифікація, методи отримання, культивування та особливості застосування стовбурових клітин. Представлені основні методи розвитку клітинних технологій і клітинної терапії. Виділено перспективи застосування стовбурових клітин в стоматології та щелепно-лицевої хірургії.
Ключові слова: стовбурові клітини, клітинні технології, клітинна терапія.

Zolotukhina O.L.
Odessa National Medical University

STEM CELLS AND PROSPECTS FOR THEIR USE IN DENTISTRY AND MAXILLOFACIAL SURGERY

Summary
Investigated the value, classification, methods of obtaining, cultivation and application of stem cells. Highlighted stem cells and prospects for their use in dentistry and maxillofacial surgery.
Keywords: stem cells, cell technology, cell therapy.

УДК 616.24-008.9-056.7-07-036-053.2(477.63)

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ДІАГНОСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ КЛІНІЧНОГО ПЕРЕБІГУ МУКОВІСЦИДОЗУ У ХВОРИХ ДІТЕЙ МІСТА ДНІПРОПЕТРОВСЬКА

Ільченко С.І.
Дніпропетровська медична академія Міністерства охорони здоров'я України
Іванусь С.Г.
КЗ «Дніпропетровська дитяча міська клінічна лікарня №2» ДОР»

Проаналізовано сучасні статистичні дані щодо розповсюдженості муковісцидозу у дітей та підлітків в м. Дніпропетровську за останні 5 років. Проаналізовано клініко-амнестичні дані, проведена оцінка фізичного розвитку хворих на муковісцидоз, висновків рентгенологічних, сонографічних, спірометричних, лабораторних досліджень. Уточнена структура захворювання за клінічними формами. Визначено основні причини пізньої діагностики муковісцидозу у дітей в сучасних умовах. Вивчено фактори, що знижують якість життя пацієнтів та є причиною несприятливого перебігу та прогнозу захворювання.
Ключові слова: муковісцидоз, діти, підлітки, діагностика, прогноз.

Актуальність проблеми. Муковісцидоз (МВ) – найбільш часта спадкова патологія представників білої раси, яка характеризується мультисистемним ураженням, зумовленим мутацією гену МВТР (муковісцидозного трансмембранного регулятора провідності), який викликає порушення транспорту іонів хлору, натрію і бікарбонатів у епітеліальних клітинах, що приводить до прогресуючого пошкодження екзокринних залоз життєво важливих органів. Порушення гідратації секретів екзокринних залоз порушує їх реологічні властивості, робить їх в'язкими, викликаючи обструкцію вивідних протоків, що пояснює більшість патологічних процесів, які лежать в основі патогенезу захворювання. МВТР широко розповсюджений в організмі (легені, слинні залози, підшлункова залоза, печінка, вивідні протоки потових залоз, репродуктивний тракт), що пояснює мультисистемні ураження органів при МВ [4, 5, 6, 7]. Прогноз захворювання завжди серйозний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі пройшли принципові зміни в розумінні природи хвороби на клітинному і молекулярно-генетичному рівні, розширений спектр діагностичних можливостей. Не виключено, що згодом число дорослих пацієнтів у більшості розвинутих країн перевищить число дітей.

На даний час виявлено більше 1900 мутацій та біля 250 поліморфізмів в гені МВТР. Мутації виявлені як в кодуючих, так і в інтронних, і в регуляторних частинах гену МВТР [1]. Частота зустрічі й розподілу МВТР-мутацій значно відрізняються в різних популяціях. Однією з найпоширених є F508 del [1].

Згідно даних Медико-генетичного наукового центру РАМН, в Росії частота F508 del мутації складає 54,2%. Другою по частоті мутацією серед слов'янського населення Європейської частини Росії є CFTR dele 2,3 (21kb) – слов'янська мутація, яка зустрічається у 7,2%. Тринадцять мутацій сумарно складає 75,7% всіх мутантних алелей [2].

Клінічний поліморфізм МВ пояснюється комплексом взаємодіючих факторів: МВТР-генотипу, генів-модифікаторів, зовнішньосередовищними впливами, в тому числі і терапії. Дослідження клінічних проявів у хворих МВ показало більш важкий перебіг захворювання, ранню маніфестацію легеневих проявів з раннім інфікуванням P.aeroginosa, пониження нутритивного статусу і ураження печінки у хворих, гомозиготних по мутації F508 del, у порівнянні з іншими мутаціями. У хворих з генотипом F508 del/ CFTRdele2,3(21kb) діагноз МВ встановлювався в більш ранні строки, що свідчить про ранню маніфестацію як прояв з боку шлунково-кишечного тракту, так і з боку легенів, раннє пониження показників функції зовнішнього дихання (ФЗД). Ураження печінки, меконеальний ілеус, синдром дистальної інстетинальної обструкції спостерігали в цих хворих частіше, ніж у пацієнтів з іншими генотипами, хоча ці відміни і не досягали рівня достовірної значимості [3, 8].

Виникнення більшості клінічних проявів захворювання пов'язане з продукцією секретів підвищеної в'язкості зі зміненими фізико-хімічними властивостями, що веде до збільшення концентрації електролітів і білків у різних секретах при зменшенні водної фази. Цей механізм лежить в основі двох секреторних аномалій, характерних для МВ-високої концентрації електролітів (натрія хлориду і т.д.) в потовій рідині й ряду інших секретів і виділенні дуже в'язкого муцину всіма слизовими залозами організму. Утруднення відтоку в'язкого секрету веде до його застою з наступним розширенням вивідних протоків залоз, атрофією залозної тканини, прогресуючим фіброзом.

Класичний муковісцидоз характеризується прогресуванням бронхолегеневих змін, панкреативною

© Ільченко С.І., Іванусь С.Г., 2014

дисфункцією, збільшенням концентрації хлоридів поту й чоловічим безпліддям. До 20% новонароджених з МВ мають меконіальний ілеус. Другі діагностуються з іншими проявами, починаючи від періоду ново народження й до дорослого стану.

Найчастіше захворювання у дітей раннього віку протікає під видом пневмонії, бронхітів із затяжним перебігом і диспепсійних явищ з високою летальністю, у дітей дошкільного і шкільного віку – по типу хронічних бронхолегеневих процесів чи диспепсичних явищ з вираженими дистрофічними змінами. Важливість ранньої діагностики МВ пов'язана з тим, що рання адекватна терапія покращує перебіг і прогноз захворювання, що дозволяє уникнути розвитку незворотних бронхолегеневих уражень; вчасна корекція порушень шлунково-кишкового тракту попереджує розвиток важкої гіпотрофії, правильний ранній діагноз МВ дозволяє уникнути непотрібних, обтяжуючих, які дорого коштують, діагностичних і терапевтичних заходів, вчасне залучення батьків до лікувально-реабілітаційного процесу суттєво впливає на якість життя даного контингенту хворих, вчасне вирішення проблеми пренатальної діагностики спонукає до, так званої, первинної профілактики МВ, зменшуючи кількість нових хворих з цим серйозним захворюванням.

В Україні до цього часу існує проблема пізньої діагностики МВ, що приводить до більш важкого перебігу хвороби, значному пониженню якості й тривалості життя. Великі надії покладаються на втілення неонатального скринінгу по імунореактивному трипсину (ІРТ) у вітчизняних родильних домах.

Тест на імунореактивний трипсин з наступним аналізом мутації в примірниках з підвищеними концентраціями ІРТ характеризується високою чутливістю і специфічністю у відношенні діагнозу МВ [6]. В дослідах встановлено, що постановка діагнозу МВ на першому тижні життя до розвитку симптомів, приводить до покращення стану пацієнтів в більш ранні строки [9].

Діагностика МВ базується на наявності хронічного бронхолегеневого процесу, кишкового синдрому, позитивного потового тесту, МВ у сибсів. При цьому достатньо поєднання любих двох з цих чотирьох ознак для постановки діагнозу – муковісцидоз. Недавно розроблені нові критерії діагностики МВ, які включають два діагностичні блоки: 1) один з характерних клінічних симптомів або випадок муковісцидозу в родині, або позитивний результат неонатального скринінгу по ІРТ; 2) підвищена концентрація хлоридів поту (>60ммоль/л) або дві ідентифіковані мутації або позитивний тест по вимірюванню різниці назальних потенціалів (в межах від 40 до 90 mV). Діагноз вважається достовірним, якщо присутні хоча б по одному критерію із кожного блоку.

Метою даного дослідження є визначення сучасних вікових аспектів і проблем діагностики МВ, аналіз клініко-функціонального стану хворих дітей і підлітків, які знаходяться під активним спостереженням в міському центрі Дніпропетровська.

Матеріали і методи дослідження. Проаналізовано дані міських статистичних звітів по поширеності і захворюваності МВ за останні 5 років. Проаналізовані клініко-амнестичні дані (вік, основні критерії постановки діагнозу, властивості перебігу захворювання), проведена оцінка фізичного розвитку хворих на муковісцидоз, висновків рентгенологічних, сонографічних, спірометричних, лабораторних досліджень (в т.ч. потових проб методом пілокарпінового електрофорезу, ДНК-діагностики, копрологічного дослідження), об'єм і тривалість замісної терапії.

Результати дослідження та їх обговорення. Поширеність та захворюваність МВ зросли з 0,27% в 2009р. до 0,31% в 2013р., та з 0,02% до 0,035% відповідно. Особливо тенденції зросту ми можемо відмітити в групі підлітків, де поширеність зросла з 0,28% в 2009р. до 0,57% в 2013р., а захворюваність з 0,03% до 0,07% відповідно.

Генетичне підтвердження діагнозу мало місце в 14,6% випадків серед дитячого населення і жодного в підлітковому віці.

Основну клінічну групу склало 35 дітей у віці від 5 місяців до 18 років, які знаходились на стаціонарному лікуванні в міському дитячому кардіопульмонологічному відділенні. По віковим групам діти розподілилися таким чином: I група – до 3-х років (2 дитини – 5,7%), II – 4-6 років (6-17,1%), III – 7-14 років (17-48,6%), IV – 15-18 років (10 – 28,6%). Розподіл хворих по статі показав перевагу хлопчиків – 25 (71,4%).

Діагноз МВ базувався на ретельному зборі анамнезу, в т.ч. сімейного, особливостях клінічного перебігу хвороби, даних рентгенографії, результатах потового потового тесту і (або) генетичного дослідження. Значення хлоридів поту коливались від 50 ммоль/л до 120 ммоль/л (92,3±1,76 ммоль/л). Серед досліджених хворих позитивний тест мав місце у 94,3% хворих, у решти – межові цифри. Лише в 9 (25,7%) пацієнтів було проведено генетичне обстеження (в медико-генетичному центрі міста Львова). Найбільш поширеною мутацією була F508 del і склала 77,8% (7 дітей в гомозиготному стані F508 del/ F508 del), у решти – в компаундному стані з іншими мутаціями. Відсутність генотипування зумовлене відмовою батьків хворих дітей на проведення дослідження. Аналіз причин відмови показав, що в 61% випадків основою була дорожнеча дослідження, в 25% – небажання мати інформацію, в 14% – релігійні переконання батьків.

Верифікація діагнозу в досліджуваній групі варіює від народження до 15 років, процентне співвідношення показано нижче на рис. 1.

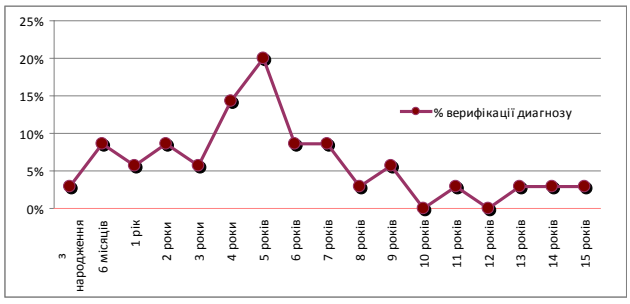

Рис. 1. Вікові особливості верифікації діагнозу у дітей, хворих на МВ

Виявилось, що піком верифікації захворювання є вік 4-5 років, тоді, коли вже мали місце яскраві клінічні прояви симптомів хвороби.

Аналіз анамнестичних даних виявив обтяжену спадковість з бронхолегеневої патології в 48,7% випадків, частіше по лінії батька, в 6,1% – по лінії матері, з хронічного панкреатиту та хронічній панкреатичній недостатності по чоловічій лінії в 5,7% випадків, сімейна захворюваність МВ (5,7%), летальність попередніх дітей в родині в ранньому віці (мертвонародженість, тяжка пневмонія, меконіальний ілеус) – 20%; респіраторні захворювання, в т.ч. пневмонія в ранньому віці (20%), часті обструктивні бронхіти, затяжні пневмонії (71,4%), порушення з боку ШКТ з раннього віку зареєстровано в 11,4% випадків, гепатит В в 2,8%, поліпектомія – 2,8%, аденотомія – 5,7%.

Низька маса тіла при народженні зафіксована в 34,1% обстежених дітей, число недоношених склало біля 20%, раннє переведення на штучне вигодовування спостерігалося у кожної третьої дитини. Частота загострень МВ за рік склала 4,21±1,3, середній стаж захворювання – 10,29±4,1. Аналіз клінічного перебігу МВ дозволив визначити розподіл хворих по ступеню важкості таким чином: легкий – 20% (7 дітей), середній 42,8% (15 дітей), важкий – 37,2% (13 дітей). Переважала змішана форма захворювання – 88,6% (31 дитина), кишкова – 2,8% (1 дитина) та легенева – 8,6% (3дитини).

Нами проведено аналіз клінічних симптомів, з яких починалось захворювання. Окрім класичних респіраторних симтомів, ознак мальабсорбції та асоційованого статусу, було визначено ряд інших клінічних проявів: в 2,9% випадків мала місце маніфестація з симптомів хронічного поліпозного риносинусита, в 8,6% дітей першою ознакою панкреатичної недостатності був пролапс прямої кишки, меконіальний ілеус в 14,3%, ураження печінки в 5,7%.

Розвиток життєво загрозливих електролітних порушень, відомих як синдром псевдо-Бартера, що проявляється пониженим рівнем калію, натрію, хлоридів та характерний для дітей раннього віку, мав місце в одному (2,9%) випадку (рис.2).

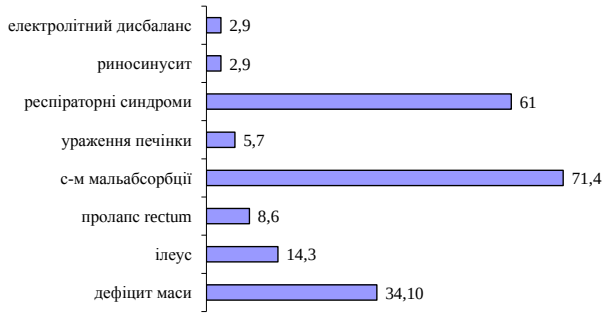

Рис. 2. Клінічні симптоми, з яких маніфестувало захворювання (%)

На основі проведеного аналізу встановлено, що на тлі лікування, яке постійно підтримується, корекції харчування та інших лікувальних заходів у наших дітей існує проблема порушення фізичного розвитку. Оцінці фізичного статусу при МВ надається величезне значення. Пониження темпів росту чи втрата маси є індикатором несприятливого перебігу захворювання. Багатьма авторами був виявлений тісний зв'язок між тривалістю життя та масою тіла. Відставання фізичного розвитку при МВ визначається багатьма факторами. Головними серед них можна вважати хронічну панкреатичну недостатність, яка приводить до постійних енергетичних втрат із стулом, а також підвищені енергетичні вимоги, які зростають ще більше з погіршенням легеневої функції. Негативний енергетичний баланс у хворих МВ виникає, якщо поступаюча в організм їжа не покриває додаткові енергетичні затрати. Недостатність харчування несприятливо відбивається на перебігу бронхолегеневого процесу. Показано, що недоїдання призводить до ослаблення дихальних м'язів, порушує репарацію дихальних шляхів і супроводжується дисфункцією імунної системи.

Антропометричні дані оцінювались за показниками центильних таблиць, масо-ростового співвідношення (індекс Кетле) та індексу маси тіла.

Встановлено, що 26,4% дітей мали високий та вище середнього рівень фізичного розвитку, 55,9% – середній, 11,8% – нижче середнього, і тільки 5,9% – низький рівень фізичного розвитку. Виявлені зміни вказують на незначний вплив захворювання на зріст, який є ведучим показником при оцінці фізичного розвитку. У більшості дітей визначено наявний дисгармонійний та різко дисгармонійний розвиток (66,7%) і лише в третини хворих – гармонійний.

Найбільш інформативним показником змін нутритивного статусу виявилось визначення масоростового індексу, який відображає ступінь білково-енергетичної недостатності у дітей з МВ.

Встановлено, що у 88,6% обстежених дітей була білково-енергетична недостатність, а саме: легка – в 14,3% випадків, помірна – в 20%, важка – 54,3% і лише в 4 пацієнтів (11,4%) вона була відсутня.

Ступінь білково-енергетичної недостатності корелював із ступенем порушення функції зовнішнього дихання, був виражений у хворих з тяжким перебігом МВ, з наявністю хронічної панкреатичної недостатності та хронічної синегнійної інфекції.

Відомо, що тривалість та якість життя хворих МВ в багатому залежить від характеру та ступеню ураження бронхолегеневої системи.

У дітей раннього віку зміни в бронхолегеневій системі виражаються у вигляді бронхітів і пневмоній із затяжним перебігом, рецидивуючих обструктивних бронхітів; у дітей дошкільного та шкільного віку – хронічних бронхолегеневих процесів (бронхіти, пневмонії, бронхіальна астма). З віком хронічний процес набуває все частіше риси хронічного бронхіту з обструктивним синдромом.

Характерним синдромом хворих на МВ був кашель у 83,6% дітей, різний за характером, постійний, з виділенням слизової мокроти в 43,6% випадків та слизово-гнійної в 21,8%. Ендоскопічна картина виявлялась у вигляді деформуючого бронхіту та різних форм ендобронхіту: катарального – 34,5%; катарально-гнійного – 45,5%; гнійного – 20%.

Рентгенологічні дані свідчать, що зміни мали ознаки бронхіту більшого або меншого ступеня виразності, були, пластинчаті ателектази та пневмофіброз, який мали 8,6% хворих з важким перебігом МВ. В 14,3% випадків відмічено виражений емфізематоз.

При дослідженні ФЗД з'ясувалось, що серед пацієнтів з відносно легким перебігом МВ у 70,0% випадків ознак порушеної ФЗД не встановлено; у інших (30,0%) – мали місце помірні порушення. При середньотяжкому перебігу МВ ознаки порушеного зовнішнього дихання були відсутні в 27,3% випадків, у 54,5% хворих показники ФЗД розцінені як помірно порушені, в інших (18,2%) – як значно порушені. Найбільш глибокі порушення ФЗД зареєстровані серед дітей з важким перебігом МВ – у більшості хворих (69,6%) порушення були значними, у 30,4% – помірними. Серед пацієнтів з легким перебігом МВ в 30,0% випадків мали місце ознаки обструктивного типу вентиляційної недостатності (ВН), у інших – ознак ВН не спостерігалося. Майже в половині випадків середньотяжкого перебігу захворювання (59,1%) констатували обструктивний тип ВН, у 27,3% пацієнтів – рестриктивний тип, у 13,6% – змішаний тип. Серед дітей з важким перебігом МВ переважали ознаки, властиві рестриктивному (52,2%) і змішаному (30,4%) типу ВН.

В теперішній час прогноз захворювання визначається станом бронхолегеневої системи. В той же час патологічні зміни, які є наслідком мутації гена МВ в рівній мірі зачіпають слизову оболонку носу з околоносовими пазухами. Хоча зміни верхніх дихальних шляхів не грають ключової ролі в перебігу хвороби, але мають суттєвий вплив на якість життя пацієнтів.

Вивчено поширеність, характер та ступінь залучення в патологічний процес верхніх дихальних шляхів у наших хворих. На основі огляду отоларин-

голога патологія носоглотки виявлена в 91,4% випадків (32). Хронічний риносинусит виявився самим поширеним серед пацієнтів з МВ (34,1%). В 25,7% (9) та 22,9% (8) випадків відповідно виявлено хронічний аденоідит і назальні поліпи.

Дослідження мікробіологічної флори мокроти, яка була отримана у 48,5% хворих, показало, що найбільш значущим патогеном виявився S.aureus (40%) та Candidae (33,3%). Висів синєгнійної палочки встановлено в 14,3% випадків, при чому в 11,4% – хронічна колонізація інфекцією. В 28,8% S.aureus виділявся в комбінації з P.aeruginosa. В зв'язку із впровадженням сучасних ідентифікаційних систем значно збільшився процент висіву так званої неферментуючої грамнегативної флори, яскравими представниками є B.Cepacia (5,7%) та S.Maltophilia (2,6%). Особливістю даних патогенів є висока резистентність до антибактеріальних засобів.

Оцінка функціонального стану підшлункової залози проводилась на основі аналізу вмісту жиру в калових масах. Встановлено, що на фоні постійного прийому мікросферичних ферментів (креон) у 6,3% дітей стеаторея становила «++++», у 15,6% – «+++», у 12,5% – «++», у 46,8% – «+» і тільки в 18,8% нейтрального жиру в калі не було (рис.3).

Серед уражень органів травлення важливе місце, поряд з хронічною панкреатичною недостатністю, посідає патологія гепатобіліарної системи. В наш час частота залучення гепатобіліарної системи в патологічний процес, за даними різних авторів, складає від 20 до 80%. Всі наші хворі мали ознаки панкреатичної недостатності. Стан гепатобіліарної системи досліджували за допомогою скарг, об'єктивного обстеження, біохімічного аналізу крові, ультразвукового дослідження органів черевної порожнини.

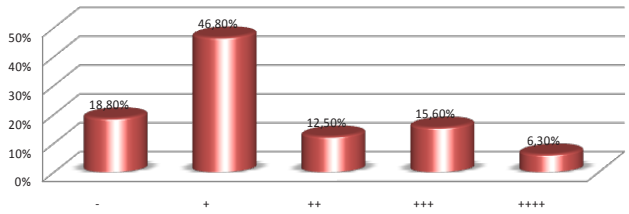

Рис. 3. Оцінка ступеню стеатореї у дітей з муковісцидозом

Згідно нашим даним зміни гепатобіліарної системи виявлені у 76% дітей. При цьому, за даними ультразвукового дослідженняу 20% обстежених хворих були виявлені ознаки гіпотонії жовчного міхура, у 32% – деформації жовчного міхура, у 12% – деформація жовчного міхура поєднувалася з ознаками гіпотонії, у 8% хворих жовчний міхур був збільшений у розмірах, 8% хворих мали ознаки гіпоплазії та склеротичних змін жовчного міхура, у 16% хворих був повністю «відключений» жовчний міхур; ознаки жовчнокам'яної хвороби виявлялися у 4% хворих. Ураження печінки, за даними ультразвукового дослідження, виявлялися в 32% хворих у вигляді дифузних змін паренхіми органу, які корелювали зі ступенем важкості та тривалістю основного захворювання. Проте,при об'єктивному дослідженні ознаки гепатомегалії мали лише 9% дітей. За даними біохімічного дослідження крові у 30% хворих дітей було виявлено ізольоване підвищення рівня трансаміназ (АлТ та АсТ), без ознак гепатомегалії та змін паренхіми органу за даними ультразвукового дослідження.

Про дослідженні крові на вміст глюкози її рівень був підвищений в 2,9% випадків, у решти дітей даний показник був в межах вікової норми.

Гастроентерологом проконсультовано 88,6% хворих, діагностовано реактивний гепатит з помірним ступенем активності та синдромом цитолізу у 8,6% дітей, реактивний гепатит без проявів активності запального процесу (8,6%), реактивний панкреатит – 2,8%, функціональні запори – 2,8%, доліхоколон – 5,7%. Хронічний гастродуоденіт, неасоційований з H.pylori в стані ремісії зустрічався в 8,6% випадків, гастроезофагеальний рефлюкс – більш ніж в третини хворих на МВ.

Висновок. Таким чином, на сьогодні в нашій країні існують проблеми діагностики МВ в дитячому віці. Це стосується відносно пізньої діагностики захворювання, низької доступності хворих до проведення молекулярно-генетичного дослідження через соціально-економічні причини. Проведений аналіз клінічних симптомів, з яких починалось захворювання, показав, що, окрім класичних респіраторних симтомів, ознак мальабсорбції, існує ряд симптомів (наприклад, хронічного поліпозного риносинусита), які не пов'язуються лікарями зі стартом клінічних проявів МВ, а це теж сприяє пізній верифікації діагнозу. Найбільш інформативним показником змін нутритивного статусу виявилось визначення масо-ростового індексу, який відображає ступінь білково-енергетичної недостатності у дітей з МВ, що потребує корекції для покращення прогнозу перебігу МВ. При мікробіологічному дослідженні слід приділяти увагу не тільки наявності самої синєгнійної палочки, яка є критерієм важкості перебігу захворювання, а і неферментуючих грамнегативних патогенів (B. Cepacia та S. Maltophilia), особливістю яких є висока резистентність до антибактеріальних засобів.

Рання діагностика, ефективні профілактичні засоби, що будуть спрямовані на підтримку нутритивного і распіраторного статусу, контроль інфекційного процесу дихальних шляхів дозволять покращити прогноз захворювання, якість та тривалість життя хворих на муковісцидоз.

Список літератури:

1. Генетика бронхолегочных заболеваний / Е.К. Гинтер, Н.И. Капранов, Н.В. Петрова, Н.Ю.Каширская // М.: «Атмосфера». – 2010, гл. 5. – С. 51-78.
2. Голубцова О.И. Особенности распределения мутаций среди муковсцидозом в Чувашии / О.И. Голубцова, С.Л. Кожевникова, С.А. Красовский // Сборник трудов XXII Национального Конгресса по болезням органов дыхания г. Москва. – 2012. – Т.165. – С. 143.
3. Исследование взаимосвязи MBTP-генотипа и клинических проявлений у больных муковисцидозом / Е. Е. Тимковская, Н. В. Петрова, Н. Ю. Каширская, А.Ю.Воронкова, А. М. Радионович и др. // Детская больница. – 2008. – №1. – С. 8-14.
4. Капранов Н. И. Муковисцидоз: современные достижения и актуальные проблемы / Н. И. Капранов, Н. Ю. Каширская // Методические рекомендации. – 2008. – С. 20-46.
5. Bush A. Cystic fibrosis / A.Bush, M.Gotz // Eur.Resp.Mon. – 2006. – Ch. 15. – P. 234-289.
6. Hodson M. Cystic fibrosis / M.Hodson, G.Duncan, A.Bush // Cystic fibrosis. Third edition London: Edward Arnold (Publishers) Ltd. – 2007. – P. 477.

7. Elborn S. Cystic fibrosis and other organ systems / S.Elborn//Breathe.-2005.-Vol. 1,4. – P. 326-328.
8. Nissim-Rafinia M. Molecular biology of cystic fibrosis: MBTP processing and functions, and classes of mutations / M.Nissim-Rafinia, B.Kerem, E.Kerem // Cystic fibrosis. Third edition, London: Edward Arnold (Publishers) Ltd. – 2007. – P. 49-58.
9. The impact of early cystic fibrosis diagnosis on pulmonary function in children/ S. S. Wang, L. A. O'Leary, S. C. FitzSimmons, M.J. Khoury// J.Pediatr. – 2002. – Vol.141. – P.804-810.

Ильченко С.И.
Днепропетровская медицинская академия Министерства здравоохранения Украины
Иванусь С.Г.
КУ «Днепропетровская детская городская клиническая больница №2» ДОС»

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДИАГНОСТИКИ И ОСОБЕННОСТИ КЛИНИЧЕСКОГО ТЕЧЕНИЯ МУКОВИСЦИДОЗА У БОЛЬНЫХ ДЕТЕЙ ГОРОДА ДНЕПРОПЕТРОВСКА

Аннотация
Проанализированы статистичесике данные распространенности муковисцидоза у детей и подростков г. Днепропетровска за последние 5 лет. Проанализированы клинико-анамнестические данные, проведена оценка физического развития больных, заключений рентгенологических, сонографических, спирометрических, лабораторных исследований. Уточнена структура заболевания по клиническим формам. Определены основные причины поздней диагностики муковисцидоза у детей в на современном этапе. Изучены факторы, являющиеся причиной снижения качества жизни пациентов, неблагоприятного течения и прогноза заболевания.
Ключевые слова: муковисцидоз, дети, подростки, диагностика, прогноз.

Ilchenko S.I.
Dnipropetrovsk Medical Academy
Ivanus S.G.
Dnipropetrovsk Children's Hospital 2

CONTEMPORARY ISSUES OF DIAGNOSTICS AND SPECIAL ASPECTS OF CLINICAL PROGRESSION OF CYSTIC FIBROSIS AMONG CHILDREN OF DNIPROPETROVSK

Summary
Contemporary statistical data regarding spread of cystic fibrosis among children and teenagers for the last 5 years in Dnipropetrovsk has been analyzed. Clinical-amnesic data has been analyzed; physical assessment of patients with cystic fibrosis has been conducted; assessment of conclusions of radiological, sonographic, spirometric laboratory examinations has been conducted. Pattern of disease according to clinical forms has been specified. Main reasons for delayed diagnostics of cystic fibrosis among children in contemporary conditions have been defined. Factors which lower quality of patients' life and cause unfavorable prognosis of disease progression have been studied.
Keywords: cystic fibrosis, children, teenagers, diagnostics, prognosis.

УДК 616.5-001

МЕТАБОЛІЗМ КІСТКОВОЇ ТКАНИНИ В НОРМІ ТА ПРИ ПАТОЛОГІЇ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Нетюхайло Л.Г., Іщейкіна Л.К.
Українська медична стоматологічна академія

У статті описаний метаболізм кісткової тканини в нормі та при патології. Показані основні біохімічні методи діагностики порушень метаболізму кісткової тканини. В огляді проаналізовані літературні матеріали за цією тематикою.
Ключові слова: кісткова тканина, метаболізм.

Кісткова тканина складається з органічного матриксу та мінеральної фази. Мінералізований матрикс кісткової тканини – унікальний секреторний продукт остеобластів, виконує ряд важливих функцій: підтримує структуру скелету, являється депо іонів і факторів росту.

Структурними одиницями мінерального компоненту кісток являються кристали гідроксиапатита, які виглядають як тонкі пластини [1, 2, 7, 12, 13]. Аморфний фосфат кальцію може складати 60% мінерального компоненту кісток. Його кількість більша в кістковій тканині ростучого організму, а потім зменшується з віком. [4, 6, 12]. Вірогідно, що аморфний фосфат кальцію являється нестабільним попередником гідроксиапатиту [12].

Кісткова тканина містить також інші види апатитів: карбонатний апатит, фторапатит та інші, які складають до 5% сухої маси кісткової тканини. Іс-

© Нетюхайло Л.Г., Іщейкіна Л.К., 2014

нують питання стосовно того, утворює цей іон окрему складову мінерального компонента кісткового матрикса у вигляді карбоната кальцію чи повністю зв'язаний з апатитом [1, 8, 12].

Колаген складає приблизно 90% органічного матрикса кісткової тканини і в основному представлений колагеном I типу, хоча є сліди інших типів колагену, таких як V, XI і XII [10, 12, 13, 52, 54, 56]. Не виключено, що ці типи колагену належать іншим тканинам, які, хоча і знаходяться в кістковій тканині, але не входять до складу кісткового матрикса [15, 16, 17].

Неколагенові білки кісткової тканини представлені протеогліканами і гіалуронанами.

Протеоглікани – це клас сполук, що складаються з генетично різних стрижневих білків, утримуючих олігосахариди, приєднані N- і C-глікозидними зв'язками, і ковалентно зв'язані бічні ланцюги глікозаміногліканів (ГАГ). Бічні ланцюги ГАГ складаються з повторюваних сульфатованих субодиниць: хондроїтина, дерматана, кератана чи гепарана. Існує кілька різних видів протеогліканів залежно від стадії розвитку кісткової тканини [36, 38, 39, 51, 55, 56].

В процесі розвитку великий хондроїтинсульфатвмісний протеоглікан (ХСП) був виявлений в пухкій інтерстеціальній мезенхімі приблизно поруч з тією областю, де відбувається формування кісткової тканини. Припускають, що цей протеоглікан захоплює простір майбутньої кістки. Ця функція притаманна саме даному білку, який завдяки великому вмісту сульфату в гідратованому стані здатний замінити значний за обсягом простір [38, 39, 51, 55, 56].

В міру формування кісткової тканини великий ХСП руйнується і заміщається двома малими протеогліканами, що вбудовується в мінералізований матрикс – декорином і бігликаном. Зі зменшенням кількості ХСП відповідно знижується вміст сульфатів, однак, при цьому кількість малих протеогліканів залишається приблизно такою. Є припущення, що всі ці білки беруть участь у міжклітинних взаємодіях [32, 34, 35, 48, 49].

З кісткового матрикса в невеликих кількостях були ізольовані кілька інших типів малих протеогліканів: HAPG2, HAPG3 [32, 34, 35, 48], PG100 [32, 34, 35, 49], але їхня роль у формуванні мінералізованого матрикса і кістковому метаболізмі поки не відома.

Лужна фосфатаза- цей фермент продукт декількох різних генів і представлений у мінералізованій тканині декількома ізомерами: кістковим, печінковим і нирковим [1, 2, 6, 7, 12, 44]. Лужна фосфатаза, звичайно, прикріплюється до клітинної мембрани за допомогою фосфоінозитолового типу зв'язку, але може також відриватись від поверхні в різних фазах клітинного циклу чи взаємодіяти з везикулами матрикса [1, 2, 6, 7, 12, 28]. Невідомо точно, як саме лужна фосфатаза активує процес мінералізації кісткового матрикса. Вважають, що дія цього ферменту може здійснюватися шляхом збільшення локальної концентрації іонів фосфату, шляхом відщеплення фосфатних груп від інших протеїнів, шляхом руйнування інгібіторів мінералізації, таких як пірофосфат та шляхом транспортування іонів.

Остеонектин, маючи сайти зв'язування кальцію, здатний зв'язуватися з гідроксиапатитом [3, 44]. Серед усіх видів сполучної тканини, вміст остеонектину найбільший в остеобластах кісткової тканини. Функції білка цілком не вивчені, але припускають, що він регулює проліферацію і взаємодію клітин матрикса [3, 28, 34].

Одним з основних глікопротеїнів, які знайдені у мінералізованому матриксі, є тромбоспондин, що відноситься до RGD-утримуючих білків. Він синтезується остеобластами і знаходиться в остеоїді. Тромбоспондин опосередковує адгезію кісткових клітин [8, 42, 56].

Фібронектин у кістковій тканині продукується на ранніх фазах остеогенезу (у ході мінералізації матрикса і потім зберігається в мінералізованому матриксі [1, 2, 7, 36].

Остеопонтин багатий аспарагіновою кислотою, що, можливо додає білку здатність зв'язуватися з гідроксиапатитом [1, 2, 3, 7, 26]. Він відіграє роль у транспорті іонів, крім участі у взаємодії клітин і матрикса [1, 2, 3, 7, 42]. Вважається, що цей білок присутній в якості основного компонета цементуючих ліній та lamina limitas і може проявляти також властивості інгібітора процеса мінералізації [1, 2, 3,7, 12, 39].

Кістковий сіалопротеїн (КСП) дуже специфічний для мінералізованих тканин і був виявлений в кістках, дентині, цементі. Найбільша кількість білка виявляється в цементуючій лінії [39, 42, 43]. Даному білку притаманні дві функції: клітинне прикріплення й участь у мінералізації матрикса.

Gla-утримуючі протеїни – білки, які за допомогою вітамін Д-залежних ферментів піддаються посттрансляційній модифікації, у результаті чого утворюються залишки гамма-карбоксиглутамінової кислоти (gla), що забезпечує здатність зв'язувати Ca2+ за допомогою карбоксильних груп [9, 39].

Остеокальцин (ОК) вважається найбільш специфічним білком кісткової тканини. Білок складається з 49 амінокислот [3, 39, 44]. Під час зв'язування остеокальцина з кальцієм або гідроксиапатитом змінюється конформація молекули – приблизно 38% білка здобуває форму α-спіралі [3, 39, 42]. Остеокальцин знаходиться переважно в мінералізованій тканині. Функції цього білка ще до кінця не з'ясовані. Вважається, що остеокальцин служить посередником у мінералізації матрикса, володіючи великою спорідненістю до кальцію. Остеокальцин зв'язаний з тими ділянками матрикса, що мінералізуються відразу після секреції [3, 38]. В ОК три залишки глутамінової кислоти за допомогою вітамін К-залежного процесу карбоксилюються і перетворюються в γ-карбоксиглутамінову кислоту, забезпечуючи тим найвищу здатність до зв'язування з гідроксиапатитом. Припускають, що остеокальцин сповільнює преципітацію гідроксиапатита і може брати участь в регуляції мінералізації матрикса. Секреція ОК у значній мірі залежить від кальцитріолу, що підвищує транскрипційну активність [3, 39, 44].

Крім зазначених білків у кістковій тканині виявляються інсуліноподібні фактори росту (IGF_s) і з'єднуючі їх білки (FGF_s), що трансформує фактор росту (ТФР-β), кісткові морфогенетичні білки (BMP_s), тромбоцитарний фактор росту (PDGF), ліпопротеїни, колагеназа, тканинні інгібітори металопротеїназ та багато інших [1, 2, 7, 8, 15, 42].

Клітини відіграють дуже важливу роль в процесі мінералізації. Остеоцити підтримують рівень іонної концентрації в кістковій інтерстиціальній рідині і сприяють процесам мінералізації і деминералізації вже обвапненого кісткового матрикса. Остеобласти синтезують колаген та неколагенові білки. Це сприяє подальшому відкладанню мінерального компонента в КТ [10, 12, 56].

Є дані про те, що основну роль в ініціації мінералізації відіграють фібрили колагена I типу. При цьому мінералізація колагенових фібрил розповсюджується дифузно, в той час як обвапнення за рахунок матриксних везикул носить локальний характер. Кристалічна нуклеація ініціюється кальційзв'язуючими білками або шляхом осаджен-

ня перенасиченого кальцій-фосфатного розчину [3, 39, 55]. Відкладання мінерального компоненту в колагенових фібрилах не залежить від їх оточення. Вони мінералізуються за рахунок спонтанної преципітації солей кальцію в активних центрах в присутності лужної фосфатази [1, 2, 12, 26].

В процесі мінералізації велику роль відіграють багато макромолекул, зокрема, трансформуючі фактори росту, остеопонтин, остеокальцин та інші.

Відкладання мінералів в кістковій тканині – це складний процес, який залежить від багатьох факторів: діяльності клітин КТ, наявності матриксних везикул, колагенових фібрил та різних макромолекул, а також екзогенних факторів (наприклад, фізичне навантаження призводить до збільшення розмірів кристалів [1, 2, 7, 8, 12, 23].

Місце і час мінералізації контролюється кісткоутворюючими клітинами шляхом регуляції концентрації іонів і зміни рівнів білків, а також факторами, що стимулюють інгібування мінералізації. Ca^{2+}-зв'язуючі білки сироватки крові і пірофосфат є інгібіторами кристалізації. Метаболізм кісткової тканини можна охарактеризувати двома різнонаправленими процесами: утворенням нової кісткової тканини остеобластами і руйнуванням – резорбцією старої кістки остеокластами [1, 2, 7, 8, 12, 42, 48]. Кісткова тканина ніколи не буває в стані метаболічного спокою. Органічний матрикс кісткової тканини і мінеральна фаза кісткової тканини постійно перебудовуються по лініях механічного навантаження. Структурна цілісність скелету підтримується безупинним процесом перебудови – ремоделюванням. Існує поняття "одиниць ремоделювання" чи базисних багатоклітинних одиниць кісткової структури (БМЕ) – це ділянки кісткової тканини, у яких і відбувається перебудова кістки. Кількість таких ділянок може досягати 1 мільйона [1, 2, 7, 8, 12, 32, 38]. Поки ще не зовсім зрозуміло, якою саме речовиною ініціюється процес ремоделювання. На самому початку процесу остеокласти виділяють лізосомальні ферменти, за допомогою яких відбувається резорбція кісткової поверхні й утворюється резорбційна порожнина. Тривалість цієї фази складає 15-30 днів. Потім остеобласти мігрують до ерозивної поверхні і заповнюють резорбційну порожнину шляхом синтезу і секреції білків кісткового матрикса, що на 90-95% складаються з колагену 1 типу. Цей процес займає приблизно 80-90 днів. Після утворення білкової матриці відбувається її мінералізація кальцій-фосфорними солями. Мінералізація здійснюється за 7-15 днів [6, 7, 8, 44].

У людей ремоделююча активність зростає з віком [42, 53]. У дорослих людей щорічно оновлюється приблизно 25% губчатої кісти і близько 3% кортикальної кісти. Кількість маси кісткової тканини залежить від балансу між її резорбцією й утворенням одиниць ремоделювання та від числа цих одиниць.

Існує безліч методів одержання інформації про стан кісткової тканини: гістоморфометричні, денситометричні, біохімічні. В даний час біохімічні методи дослідження використовуються частіше, так як є неінвазивними, а також дозволяють безпосередньо одержати інформацію про стан кісткової тканини. Біохімічні маркери відображають підсумкові зміни резорбції і кісткоутворення [8, 15, 16, 38].

До найбільш інформативних маркерів резорбції кісткової тканини відносять наступні показники: тартрат-резистентна кисла фосфатаза (ТРКФ), карбокситермінальні телопептиди колагена 1 типу в крові, а також екскреція кальцію, гідроксипроліну, піридиноліну, дезоксипіридиноліну, карбокси-, амінотермінальних телопептидів колагену 1 типу і галактозилоксилізину з сечею. ТРКФ використовується для оцінки активності остеокластів при остеопорозі [27, 38, 42, 47, 48].

Продукти деградації колагену. Колаген 1 типу відзначається великим вмістом гідроксипроліну. Приблизно 50% гідроксипроліна сечі надходить зі зруйнованого колагену КТ [27, 38, 39, 56]. Нові колагенові волокна у позаклітинному матриксі стабілізуються поперечними зв'язками. Існує два види містків між трьома молекулами колагену – деоксипіридинолін (ДП; лізилпіридинолін) і піридинолін (П; гідроксилізилпіридинолін). ДП формується з двох залишків ГЛ і одного залишку лізина, а П – із трьох залишків [6, 27, 54, 56]. Наявність у сечі молекул з піридиноліновими зшивками свідчить про активний процес резорбції кісткової тканини [27, 54, 56]. Ці маркери є високочутливими і специфічними.

У процесі резорбції КТ аміно- і карбокситермінальні фрагменти колагену виділяються з прикріпленими поперечними "зшивками". Ці фрагменти названі телопептидами. У сечі вони визначаються імунологічними методами [8, 15, 16, 38, 54, 56].

Галактозилгідроксилізин (ГЛ) при руйнуванні кісткової тканини остеокластами звільняється і потрапляє в кров.

Лужна фосфатаза (ЛФ). Існує три основні ізоферменти ЛФ: печінковий, кістковий і нирковий [1, 2, 7, 8, 42, 44]. ЛФ відноситься до великої групи білків-ферментів, які розміщені на зовнішній поверхні мембран клітин за допомогою глікозилфосфатидилінозитола. Зв'язаний з мембраною фермент є тетрамером, а розчинний, циркулюючий у крові, – димером [1, 2, 7, 8, 28, 29] Фермент дуже важливий у процесі мінералізації. При первинному остеопорозі активність загальної ЛФ, як правило, знаходиться в межах нормальних значень, а активність кісткового ізофермента часто підвищується у людей з високим обміном кісткової тканини. Підвищення активності ЛФ у хворих ОП може бути проявом свіжих переломів кісток при сполученні з остеомаляцією. Значне підвищення активності ЛФ спостерігається при первинному і вторинному ОП, остеомаляції, зв'язаної з дефіцитом вітаміну D [9, 28].

Остеокальцин вважається адекватним маркером швидкості ремоделювання кістки і кісткоутворення [3, 24, 39].

Кінцеві пептиди проколагену 1 типу використовуються в якості маркерів кісткоутворення [17, 42, 54, 56].

Остеопороз (ОП) займає четверте місце серед неінфекційних захворювань [5, 11, 14, 18, 20, 52].

Існує три фактори, які впливають на розмір та масивність скелету:

1) генетичний фактор;

2) механічне навантаження;

3) гормональний статус та характер харчування [4, 42, 49, 50, 51, 55].

Кісткова тканина складається з органічних та мінеральних речовин. Характер харчування впливає на ефективність побудови кісткової тканини. Дефіцит різних речовин призводить до зменшення розміру кісток або їх маси. Одним з головних таких факторів виділяють кальцій. В популяціях розвинених націй, які отримують добре харчування, кальцій являється елементом, кількість якого найбільш часто обмежена [9, 21-23, 26, 42]. Неадекватне вживання кальцію призводить до утворення кісткової тканини з більш тонким кортикальним шаром і меншою кількістю трабекул. Це пов'язано з порушенням співвідношення процесів утворення КТ та її резорбцією [1, 2, 9, 52, 55, 56].

Для формування скелету необхідне нормальне функціонування гіпофіза, наднирників, щитоподібної, прищитоподібної залоз та гонад. Найбільш важливим фактором, який призводить до втрати кісткової маси, являється дефіцит статевих гормонів, особливо естрогенів, в результаті менопаузи або овариоектомії, що супроводжується зниженням кісткової плотності приблизно на 15% [17, 24, 45, 46, 47, 52].

Остеопороз визначають як системне захворювання скелету, яке характеризується зниженням маси кістки в одиниці об'єму і порушенням мікроархітектоніки кісткової тканини, що призводить до збільшення ламкості кісток і високого ризику їх переломів. Загальноприйняте визначення остеопорозу, що було сформульовано на міжнародних конференціях з остеопорозу в Копенгагені (1990) і Гонконзі (1993). [5, 29-31, 37, 44]. Виділяють первинний і вторинний остеопороз. Первинний остеопороз розвивається внаслідок менопаузи або старіння. Інволюційний остеопороз об'єднує два різних типи: постменопаузальний, причиною якого є дефіцит естрогенів та сенільний остеопороз, який розвивається внаслідок старіння [33, 40-45, 53]. Вторинний остеопороз розвивається внаслідок багатьох причин, за виключенням старіння та менопаузи: застосування таких лікарських препаратів, як глюкокортикоїди, гепарин, метотрексат. Серед ендокринних розладів, які викликають розвиток остеопорозу, можна назавати гіпертиреоз, гіперкортицизм, цукровий діабет, гіпогонадизм. До розвитку вторинного остеопорозу призводять також захворювання органів травлення (гастректомія, синдром мальабсорбції, захворювання гепатобіліарної системи), захворювання крові (лейкози, лімфоми, анемії), захворювання сполучної тканини (синдром Елерса-Данлоса, синдром Марфана, ревматоїдний артрит), захворювання нирок. Крім вказаних причин звертають увагу на такі фактори, як дія емоційного стресу, імобілізація, нервово-психічні розлади [5, 7, 19, 33, 34, 39].

Пік кісткової маси формується до 20 років, далі має місце період рівноваги, а з 35-40 років починається вікова фізіологічна втрата кісткової маси зі швидкістю 0,3-0,5% за рік. У жінок після менопаузи втрата кісткової маси досягає 2-5% за рік [5, 42].

При остеопорозі виділяють дві головні характеристики обміну кісткової тканини, кожний з яких веде до зниження маси кісток. Це ОП з високим обміном кісткової тканини, при якому висока резорбція кістки не компенсується адекватним кісткоутворенням, і ОП з низьким обміном кісткової тканини, коли швидкість резорбції кістки нормальна або знижена, а темп кісткоутворення уповільнений [40-45, 25].

В патогенезі посменопаузального ОП головним фактором являється естрогенна недостатність, яка викликає різку втрату кісткової маси. Точний механізм впливу статевих гормонів на стан скелету до кінця не вивчений, але відомо, що при настанні менопаузи (або після кастрації у чоловіків) швидкість процесів ремоделювання різко збільшується. Доказано, що зниження вмісту статевих гормонів підвищує швидкість утворення остеокластів і остеобластів у кістковому мозку за допомогою підвищення продукції та активності цитокінів, які беруть участь у процесах остеокласто- та остеобластогенезу [24, 35, 40, 50].

Естрогени та андрогени мають виражену антиапоптотичну дію відносно остеобластів та остеоцитів [24, 35, 39].

На кісткову тканину важливий вплив здійснюють кальцитропні гормони: паратиреоїдний, кальцитонін та кальцитріол. Паратгормон та 1,25 діоксихолекальциферол є потужними стимуляторами активності остеокластів і регуляторами абсорбції іонів кальцію та екскрецією їх з кишечника. Кальцитонін пригнічує розвиток остеокластів і стимулює апоптоз цих клітин [1, 2, 5-7, 48].

Серед чинників, які впливають на метаболізм кісткової тканини, важливу роль відіграють тиреоїдні гормони. Надлишкова продукція тироксину та трийодтироніну підсилює катаболізм у кістковій тканині, сприяє збільшенню виділення кальцію та фосфору з сечею [19, 32-34].

На кісткову тканину впливає також інша група системних гормонів – глюкокортикоїди. Їх надлишок призводить до пригнічення процесів остеобластогенезу в кістковому мозку, посилення апоптозу остеобластів та остеоцитів і, відповідно, зниження швидкості формування кісткової тканини.

Дослідження in vitro показали, що глюкокортикоїди стимулюють продукцію RANKL (receptor activator of NF-kB у культурі кісткомозкових стромальних клітин людини [5-7, 8, 35]. При глюкокортикоїдному навантаженні переважає механізм подовження строку життя передіснуючих остеокластів, опосередкований RANKL.

В регуляції процесів остеобластогенезу беруть участь два ключові фактори: BMP-2 (bone matrix protein) і фактор транскрипції (Cbfal-2 – core binding factor). Надлишок глюкокортикоїдів прямо пригнічує їх експресію. Крім цього дана група гормонів знижує продукцію інсуліноподібних факторів росту, які стимулюють активність PPAR2 (Peroxisome Proliferator Activated Receptor).

Є чимало інформації щодо остеопоротичних змін в кістковій тканині пародонта за різних умов. Резистивні судини щелеп високочутливі до вазоконстрикторних впливів симпатичної нервової системи, у відповідь на які тонус судин може перевищувати вихідний в 4-7 разів. Регуляторні механізми, які контролюють кровопостачання пародонта, характеризуються високою функціональною рухливістю та пристосовністю до екзогенних впливів [40-45, 50].

Дистрофічно-деструктивні процеси в тканинах пародонта, обмінні процеси в кістковій тканині альвеолярного відростка тісно пов'язані із структурно-функціональним станом кісткової системи, а також з активністю метаболічних процесів та інтенсивністю внутрішньої перебудови кісток скелету [5-8, 23, 37].

Лікування остеопенії та остеопорозу потребує призначення специфічних препаратів (кальцитонін, анаболічні стероїди, бісфосфонати) для тривалої підтримуючої терапії [12, 25, 38, 40, 42].

Головною причиною розвитку переломів у пацієнтів з остеопорозом являється величина кісткової маси. І цей фактор є головним при розробці терапевтичних заходів, направлений на збільшення та стабілізацію кісткової маси [38, 40-45].

До препаратів, які зменшують втрату кісткової маси за рахунок зниження кісткової резорбції відносять так звані антирезорбтивні засоби: кальцій, естрогени, кальцитонін, бісфосфонати, препарати вітаміну D.

Існує інша група препаратів, які викликають відновлення втраченої кісткової маси зп рахунок стимуляції кісткоутворення. До них відносяться: фторид натрію, анаболічні стероїди, фактори росту [9, 14, 24, 42].

Бісфосфонати являються аналогами ендогенного пірофосфату. Вони мають дуже велику спорідненість до кристалів гідроксиапатиту. Механізм дії бісфосфонатів на ремоделювання кісток ще не зовсім з'ясовано, але вважають, що ця група речовин інгібує розчинення кристалів гідроксиапатитів та, можливо, знижує активність остеокластів [5-8, 12, 41].

На остеобластах знаходяться рецептори до естрогенів [5-8, 24, 38]. Можливо, остеобласти контролюють активацію ремоделювання [1, 2, 44]. Естрогени інгібують також продукцію та секрецію ІЛ-1 периферичними моноцитами. Естрогени стимулюють продукцію остеобластами інсуліноподібних факторів in vitro і можуть підвищувати вміст ІПФР-1 в плазмі [8, 12, 24, 42, 44].

Крім цього естрогени прямо впливають на абсорбцію кальцію та підвищують активність ниркової 1-гідроксилази, яка бере участь в утворенні 1,25-діоксихолекальциферолу [24, 33, 45].

Прогестагени потенціюють дію естрогенів на скелет. Підсилюючий ефект пов'язаний з анаболічною дією прогестагенів [42, 46, 47, 50].

Чоловічі статеві гормони здійснюють анаболічний ефект на кісткову тканину. Існують дані щодо стимуляції андрогенами кісткоутворення як in vitro, так і in vivo [50, 55, 56].

У клінічній практиці останнім часом використовують чотири препарати кальцитоніну: лосося, вугра, свині і людини. Гіпокальціємічний ефект кальцитоніну лосося і вугра в десятки разів перевищує ефективність такого людини чи свині. Це пояснюється неоднаковою чутливістю до кальцитонінових рецепторів [24, 32, 34, 40, 50].

Кальцитонін вважається потужним інгібітором активності остеокластів, а, відповідно, і кісткової резорбції. Доказом цього являється зниження рівня кальцію в сироватці крові і зниження рівня таких маркерів резорбції як піридинолін, деоксипіридінолін та n-телопептидів колагену в сечі. [1, 2, 15, 16, 42]. Кальцитонін попереджає вивільнення кальцію із КТ.

Таким чином, проблема впливу емоціогенних факторів на метаболізм кісткової тканини та шляхи корекції метаболічних змін в ній недостатньо розкрита, зокрема не з'ясовані питання про характер змін органічного і мінерального компонентів за умов емоційного стресу та його поєднання з недостатністю гонад. Цей аспект досліджень є досить актуальним, якщо врахувати вікові інволюційні зміни статевих залоз та підвищену вразливість людей похилого віку до психоемоційного впливу [40-45, 48, 49].

Список літератури:

1. Ахкубекова Н.К. Показатели кальций-фосфорного обмена и костного метаболизма у больных с дифузным токсическим зобом / Н.К. Ахкубекова // Проблемы эндокринологии. – 1997. – №5. – С. 12-16
2. Бруско А.Т. Структурные основы, условия возникновения и механизмы адаптационных и компенсаторных реакций в костях / А.Т. Бруско // Вісник ортопедії, травматології та протезування. – 2002. – №3. – С. 25-28
3. Вербовой А.Ф. Профессиональные остеопатии / А.Ф. Вербовой // Вестник Российской академии медицинских наук. – 2002. – №4. – С. 37-41.
4. Герасимова А.М., Фурцева Л.Н. Биохимическая диагностика в травматологии и ортопедии / А.М. Герасимова, Л.Н. Фурцева . – М.: Медицина, 1986. – 240 с.
5. Головач І.Ю. Поширеність остеопорозу та частота переломів кісток у пацієнтів із ревматоїдним артритом і при тривалій глюкокортикоїдній терапії / І.Ю. Головач // Ортопедия, травматология и протезирование. – 2002. – №1. – С. 55-59
6. Григоровский В.В. Биохимические показатели метаболизма межклеточного вещества соединительной ткани, коррелирующие с морфометрическими признаками поражения длинной кости при открытом асептическом переломе / В.В. Григоровский // Український біохімічний журнал. – 1999. – Т. 71, №1. – С. 67-72
7. Жилкин Б.А. Структурная организация минерального компонента пластинчатой кости и процесс его формирования / Б.А. Жилкин // Успехи современной биологии. – 2003. – Т. 123, № 6. – С. 590-598.
8. Загорська І.О. Метод морфометрії у вивченні структурно-функціонального стану кісткової тканини / І.О. Загорська // Вісник ортопедії, травматології та протезування. – 2002. – № 3. – С. 84-86
9. Калашніков А.В. Вплив додаткових доз кальцію та вітаміну D3 на структурно-функціональну організацію кісток / А.В. Калашніков // Вісник ортопедії, травматології та протезування. – 2002. – № 2. – С. 42-45
10. Ким Зон Чхол, Изменение биохимических характеристик коллагена и состояния воды хряща при остеоартрозе / Ким Зон Чхол // Вопросы медицинской химии. – 2001. – Т. 47, № 5. – С. 498-505
11. Крысь-Пугач А.П. Остеоиемический синдром и остеопороз у детей и подростков / А.П. Крысь-Пугач // Ортопедия, травматология и протезирование. – 2000. – № 2. – С. 35-38
12. Магомедов С. Особенности биохимических изменений в метаболизме костной ткани у больных сколиотической болезнью /С. Магомедов // Вісник ортопедії, травматології та протезування. – 2002. – № 3. - С. 67-70
13. Малишкіна С.В. Біохімічні маркери метаболізму кісткової тканини / С.В. Малишкіна // Проблеми остеології. – 1999. – Т. 2, № 4. – С. 4-15
14. Мащенко І.С. Патогенетичні аспекти остеопорозу міжальвеолярних перетинок при генералізованому пародонтиті у ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС / І.С. Мащенко // Медичні перспективи. – 2001. – Т. 6, № 2. – С. 81-83
15. Минченко Б.И. Биохимические показатели метаболических нарушений в костной ткани (часть 1) / Б.И. Минченко // Клиническая лабораторная диагностика. – 1999. – № 1. – С. 8-15
16. Минченко Б.И. Биохимические показатели метаболических нарушений в костной ткани (часть 2) / Б.И. Минченко // Клиническая лабораторная диагностика. – 1999. – № 4. – С. 11-17
17. Минченко Б.И. Биохимические маркеры метаболизма костной ткани / Б.И. Минченко // Лабораторная медицина. – 2000. – № 3. – С. 45-59
18. Олійник В.А. Вторинний остеопороз при ендокринній патології / В.А. Олійник // Проблеми остеології. – 1998. – Т. 1, № 1. – С. 51-58
19. Олійник В.А. Системна патологія кісткової тканини при захворюваннях щитоподібної залози: клініка, діагностика, профілактика і лікування / В.А. Олійник // Ендокринологія . – 2002. – Т. 7, № 2. – С. 257-273
20. Олейник В.А. Ендокринний остеопороз / В.А. Олейник // Проблеми остеології. – 2000. – Т. 3, № 1. – С. 65-79
21. Пішель І.М. Роль генетичних факторів у розвитку остеопорозу / І.М. Пішель // Фізіол. журн. – 2005. – Т. 51, № 1. – С. 99-108.
22. Поворознюк В.В. Остеопороз і вік / В.В. Поворознюк // Проблеми остеології. – 1999. – Т. 2, № 1. – С. 12-27
23. Поворознюк В.В. Остеопороз та біохімічні маркери метаболізму кісткової тканини / В.В. Поворознюк // Лабораторна діагностика. – 2002. – № 1. – С. 53-61
24. Поворознюк В.В. Постменопаузальний остеопороз: механізми розвитку, фактори ризику, клініка, діагностика, профілактика та лікування / В.В. Поворознюк // Педіатрія, акушерство, гінекологія. – 1998. – № 1 (додаток). – С. 98-112
25. Поворознюк В.В. Міакальцик у профілактиці та лікуванні хворих з метаболічними захворюваннями скелета / В.В.Поворознюк // Український медичний часопис. – 1999. – Т. 2, № 10. – С. 49-56

26. Поворознюк В.В. Системный остеопороз в развитии заболеваний пародонта / В.В. Поворознюк // Вісник стоматології. – 1997. – № 4. – С. 554-556
27. Риггз Лоренс Б., Мелтон III. Остеопороз. Этиология, диагностика, лечение / Лоренс Б. Риггз, III. Мелтон. – СПб.: ЗАО "Изд-во БИНОМ", 2000. – 560 с.
28. Рожинская Л.Я. Остеопороз: Диагностика нарушений метаболизма костной ткани и кальций-фосфорного обмена / Л.Я. Рожинская // Клиническая лабораторная диагностика. – 1998. – № 5. – С. 11-17
29. Фіщенко В.Я., Рой І.В. Особливості остеохондрозу хребта у людей похилого віку // Проблеми остеології. – 1998. – Т. 1, № 2-3. – С. 118-120
30. Цейтлин О.Я. Эпидемиология остеопороза / О.Я. Цейтлин // Вестник Российской академии медицинских наук. – 2002. – № 3. – С. 54-57
31. Шрамкова Катарина, Туряниця Іван, Ростока Лариса. Епідеміологія остеопорозу в Словацькій республіці та в світі / Шрамкова Катарина, Туряниця Іван, Ростока Лариса // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2003. – Вип. 19. – С. 141-144
32. Beresford J.N. Analysis of the proteoglycans synthesized by human bone cells in vitro / J.N. Beresford // J. Biol. Chem. – 1987. Vol. 262. – P. 17164-17172.
33. Bianchi A. Osteoporosis: the effect on mandibular bone resorption and therapeutic possibilities by means of implant prostheses / A. Bianchi // Int. J. Periodontics Restorative Dent. – 2002. – Vol. 22, № 3. – P. 231-239
34. Bianco P. Expression and localization of the two small proteoglycans biglycan and decorin in developing human skeletal and non-skeletal tissues / P. Bianco // J. Histochem. Cytochem. – 1990. – Vol. 38. – P. 1549-1563.
35. Bosse A. Divergent and co-localization of the two small proteoglycans decorin and proteoglycan-100 in human skeletal tissues and tumors / A. Bosse // J. Histochem. Cytochem. – 1993. – Vol. 41. – P. 13-19.
36. Brown D.C. Characteristics of the in vitro interaction of a small proteoglycan (PGII) of bovine tendon with type I collagen / D.C. Brown // Matrix. – 1989. – Vol. 9. – P. 468-478.
37. Edvards B.J. Osteoporosis in elderly men / B.J. Edvards // Clin. Geriats. – 1999. – Vol. 7, № 2. – P. 17-25
38. Coldberg H.A. Mineral-binding proteoglycans of fetal porcine calvarial bone / H.A. Coldberg // j. Biol. Chem. – 1988. – Vol. 263. – P. 12902-12101.
39. Fisher L.W. Rurification and partial characterization of small proteoglycans I and II, bone sialoproteins I and II, and osteonectin fron the mineral compartment of developing human bone / L.W. Fisher // J. Biol. Chem. – 1987. – Vol. 262. – P. 9702-9708.
40. Franzen A. Characterization of proteoglycans from the calcified matrix of bovine bone / A. Franzen // Biochem. J. – 1984. – Vol. 224. – P. 59-66.
41. Fujimoto T. Effects of steroid-indused osteoporosis on osseointegration of titanium implants / T. Fujimoto // Int. J . Oral. Maxillofac implants. – 1998. – Vol. 13, № 2. – P. 183-189
42. Hildebolt C.F. Osteoporosis and oral bone loss / C.F. Hildebolt // Dentomaxillofac Radiol. – 1997. – Vol. 26, № 1. – P. 3-15
43. Jeffcoat M.K. Osteoporosis: a possible modifying factor in oral bone loss / M.K. Jeffcoat // Ann Periodontal. – 1998. – Vol. 3, № 1. – P. 312-321
44. Jeffcoat M.K. Preterm birth, osteoporosis, and periodontal disease / M.K. Jeffcoat // Compend Contin Edue Dent Suppl. – 2000. – № 30. – P. 5-11
45. Karsh J. Diagnostic challengesin osteoporosis / J. Karsh // Can. Fam. Phys. – 2001. – Vol. 47, № 6. – P. 1244-1250
46. Neer R.M. Effect of parathyroid hormone on fractures and bone mineral density in postmenopausal woman with osteoporosis / R.M. Neer // N. Engl. J. Med. – 2001. – Vol. 344, № 19. – P. 1434-1441
47. Orwoll E. Alendronate for the treatment of osteoporosis in men / E. Orwoll // N. Engl. J. Med. – 2000. – Vol. 343, № 9. – P. 604-610
48. Orwoll E.S. Osteoporosis in men / E.S. Orwoll // N. Dimens osteop. – 1999. – Vol. 1, № 5. – P. 2-8
49. Ovr-Walker B.J. Effects of hormone replacement therapy on bone mineral density in postmenopausal women with primary hyperparathyroidism / B.J. Ovr-Walker // Arch. Intern. Med. – 2000. – Vol. 160, № 14. – P. 2161-2166
50. Pasco J.A. Oral contraceptives and bone mineral density: a popularion-based study / J.A. Pasco //Am. J. Obstet. By necol. – 2000. – Vol. 182, № 2. – P. 265-269
51. Prince C.W. Metabolism of rat bone proteoglycans in vivo / C.W. Prince // J. Biochem. – 1983. – Vol. 216. – P.589-596
52. Semea E.L. Risk factors for low bone mineral density in children and gadults with Crohn's disease / E.L. Semea // J. Pediatr. – 1999. – Vol. 135, № 4. – P. 593-600
53. Shirai H. Effect of calcium supplementation on bone dynamic of the maxilla, mandible and proximal tibia in experimental osteoporosis / H. Shirai // J. Oral Rehabil. – 2002. – Vol. 29, № 3. – P. 287-294
54. Surgure SP, Gordon MK, Seyer J., Dublet B. van der Rest M, Olsen BR. Immunoidentification of type XII collagen in embryonic tissues // J. Cell. Biol. – 1989. – Vol. 109. – P. 939-945.
55. Toole B.P. Hyaluronan and its binding proteins, the hyaladherins / B.P. Toole // Curr. Opinion Cell Biol. – 1990. – Vol. 2. – P. 389-844.
56. Vuorio E. The family of collagen genes / E. Vuorio // Annu.Rev. Biochem. – 1990. – Vol. 59. – P. 837-872.

Нетюхайло Л.Г., Ищейкина Л.К.
Украинская медицинская стоматологическая академия

МЕТАБОЛИЗМ КОСТНОЙ ТКАНИ В НОРМЕ И ПРИ ПАТОЛОГИИ

Аннотация
В статье описан метаболизм костной ткани в норме и при патологии. Показаны основные биохимические методы диагностики нарушений метаболизма костной ткани. В обзоре проанализированы литературные материалы по этой теме.
Ключевые слова: костная ткань, метаболизм.

Net'ukhaylo L.G., Izeikina L.K.
Ukrainian Medical Stomatological Academy

BONE METABOLISM IN NORMAL AND PATHOLOGICAL CONDITIONS

Summary
The article describes the bone tissue metabolism in normal and pathology. It shows the basic biochemical methods of diagnostics of metabolic disorders of bone tissue. The review analyzes literary materials on this topic.
Keywords: bone, metabolism.

УДК 616.12-008.46-036.12

РАНГОВА СТРУКТУРА ВІДХИЛЕНЬ ПАРАМЕТРІВ МЕТАБОЛІЗМУ ЗАЛІЗА І ЇХ КОМПЛЕКСНА ОЦІНКА У ПАЦІЄНТІВ З АНЕМІЄЮ НА ТЛІ ХРОНІЧНОЇ СЕРЦЕВОЇ НЕДОСТАТНОСТІ

Риндіна Н.Г., Титова Г.Ю.
Харківський національний медичний університет

У роботі проведено ранжування відхилень параметрів метаболізму заліза від групи порівняння для побудови рангових структур і комплексної оцінки порушень роботи ланок обміну заліза у пацієнтів з анемією, що розвинулася на тлі хронічної серцевої недостатності. Провідні місця в структурі порушень гомеостазу заліза у хворих з анемією, що розвинулася на тлі хронічної серцевої недостатності, зайняли коефіцієнт насичення трансферину, сироваткове залізо і рівень гепсидину. Основним патогенетичним механізмом анемії на тлі хронічної серцевої недостатності є дисбаланс між доставкою заліза до еритробластів та високою активністю еритропоезу. При цьому обмеження доставки заліза виявилася більш вираженою, ніж еритропоетична активність.
Ключові слова: хронічна серцева недостатність, анемія, дефіцит заліза.

За даними епідеміологічних досліджень чотирирічна виживаність хворих на хронічну серцеву недостатність (ХСН) сягає 50 %, половина пацієнтів з клінічно вираженою ХСН помирає протягом року. Висока частота щорічної госпіталізації у зв'язку з декомпенсацією ХСН складає близько 40 % і вимагає великих економічних витрат [1, 2, 3, 4].

Одним з чинників, що впливає на прогноз і клінічний перебіг ХСН, є супутня анемія. За даними великим проспективних досліджень, зниження рівня гемоглобіну (Hb) зазначено у 14 – 49 % хворих на ХСН [5]. Виразність анемії тісно пов'язана з тяжкістю клінічних проявів серцевої декомпенсації та ризиком смерті даної когорти хворих.

Причини, що призводять до зниження рівня Hb у даної когорти хворих різноманітні. Обговорюється роль дефіциту Fe абсолютного або функціонального характеру як результат надмірної активності гепсидину – центрального регулятора метаболізма Fe – внаслідок цитокінової активності [6, 7]. Невивченим залишається питання щодо виразності порушень тих чи інших ланок обміну Fe у анемічних пацієнтів з ХСН.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Робота виконана відповідно до основного плану науково-дослідних робіт (НДР) Харківського національного медичного університету і являє собою фрагмент теми НДР «Нейрогуморальні ефекти у прогресуванні хронічної серцевої недостатності у хворих на артеріальну гіпертензію та ішемічну хворобу серця з дисфункцією нирок та анемічним синдромом» (№ держреєстрації 0111U001395).

Мета дослідження – провести ранжування відхилень параметрів метаболізму Fe від групи порівняння для побудови рангових структур і комплексної оцінки порушень роботи ланок обміну Fe у пацієнтів з анемією, що розвинулася на тлі ХСН.

Матеріали та методи дослідження. Обстежено 158 хворих на ХСН II-IV ФК внаслідок ішемічної хвороби серця (ІХС), які знаходились на лікуванні у кардіологічному відділенні Харківської міської клінічної лікарні №27 (середній вік 71.42±8.66 років). До основної групи увійшли 88 анемічних хворих на ХСН. Групу порівняння складали 70 хворих на ХСН без анемії. Із дослідження було виключено хворих на гострий коронарний синдром, гострий інфаркт міокарду, захворювання, які могли б стати причиною анемії: патологією шлунково-кишкового тракту, онкологічними захворюваннями, кровотечами, що були діагностовано напередодні госпіталізації або під час госпіталізації.

ФК ХСН встановлювали згідно класифікації Нью-йоркської асоціації серця (NYHA). Діагноз анемії встановлювали згідно критеріїв Медичного комітету стандартів гематології (ICST, 1989): зниження концентрації Hb у венозній крові менш ніж 120 г/л для жінок та менш ніж 130 г/л для чоловіків. Ступінь тяжкості анемії оцінювали за рівнем показника Hb: до легкого ступеня анемії відносили зниження рівня Hb менш 120 г/л (для жінок) або 130 г/л (у чоловіків) до 90 г/л, середнього – від 89 г/л до 70 г/л і тяжкого – 69 г/л та менш.

Серед пацієнтів основної групи ХСН II ФК діагностовано у 38 хворих, III ФК – 30 хворого та IV ФК – 20 хворих. Аналізуючи лабораторні показники згідно класифікації анемія легкого ступеня визначалась у 40 хворих, середнього ступеня тяжкості у 30 хворих та тяжкого – у 18 хворих основної групи.

Всім хворим виконано клінічний та біохімічний аналізи крові. Ниркову функцію оцінювали за допомогою швидкості клубочкової фільтрації (ШКФ), яку розраховували за допомогою формули Cockroft-Gault. Пацієнтам виконано інструментальні дослідження: ЕКГ, ехокардіографію у доплер-режимі, УЗД печінки та нирок, фіброгастродуоденоскопію в разі потреби. Імуноферментним методом визначали концентрацію розчинного рецептора трансферину

© Риндіна Н.Г., Титова Г.Ю., 2014

(ррТф) (набор «Растворимый рецептор трансферрина – ИФА – БЕСТ», «Вектор-Бест», Россія), феритину («Ferritin ELISA», DAI, США), гепсидину («Peptide Enzyme Immunoassay (EIA) Protocols», Peninsula Laboratories, LLC, США). Колориметричним методом визначали концентрацію заліза (Fe) («Liquick Cor-FERRUM», Cormay, Польща), залізозв'язувальної здатності (ЗЗЗЗ) («CORMAY IBC», Cormay, Польща). Концентрацію трансферину (Тф) визначали імунотурбідиметричним методом за допомогою набору реагентів «TRANSFERRIN» (DIALAB, Австрія). Середній об'єм еритроцитів (фл або мкм3) розраховувався за формулою: MCV = ((гематокрит,%) / (кількість еритроцитів, (в млн)) Ч 10. Середній вміст Hb в еритроцитах (пг) розраховувалося за формулою: МСН = (Hb, г/100 мл) / (кількість еритроцитів, (в млн)). Коефіцієнт насичення трансферину (КНТ) розраховували як співвідношення рівня сироваткового Fe до рівня ЗЗЗЗ.

Статистична обробка отриманих даних проводилася з використанням пакету статистичних програм «Microsoft Excel». Дані представлено у вигляді середніх величин та похибки середнього. Статистична значимість різних середніх визначалася за критерієм F-Фішера.

Отримані результати та їхній аналіз. У табл. 1 представлено значення показників, що характеризують метаболізм Fe у хворих з анемією, що розвилася на тлі ХСН. Групу порівняння складали хворі на ХСН без ознак анемії. Із табл. 1 випливає, що за більшістю показників виявлені достовірні відмінності між групами. При цьому у хворих з анемією на тлі ХСН в порівнянні з групою пацієнтів без анемії встановлено зниження значень Hb на 32,4 % ($p<0,001$), МСН на 7,5 % ($p<0,001$), MCV на 2,9 % ($p<0,05$), сироваткового Fe на 50,8 % ($p<0,001$), Тф на 35,6 % ($p<0,001$), КНТ на 46,8 % ($p<0,001$) і збільшення вмісту ррТф на 63,1 % ($p<0,001$), гепсидина на 46,5 % ($p<0,001$). Крім того, виявлена тенденція, що не досягає рівня достовірності, у вигляді підвищення рівня феритину на 12,9% ($p>0,05$) і ЗЗЗЗ на 9 % ($p>0,05$).

Таблиця 1

Значеннння показників метаболізму Fe у хворих з анемією на фоні ХСН (M±m)

Показник, одиниці вимірювання	Пацієнти на ХСН з анемією n=88	Пацієнти на ХСН без ознак анемії n=70	p
Hb, г/л	91,5±1,84	135,4±1,42	<0,001
Феритин, нг/мл	174,2±18,69	153,6±18,34	>0,05
МСН, г/л	27,3±0,24	29,5±0,31	<0,001
MCV, фл	84,8±0,56	87,3±0,22	<0,05
ррТф, мкг/мл	3,67±0,22	2,25±0,07	<0,001
Сироваткове Fe, мкмоль/мл	9,65±0,49	19,6±1,04	<0,001
Тф, г/л	1,79±0,13	2,78±0,28	<0,001
КНТ, %	18,3±0,64	34,4±2,49	<0,001
Гепсидин, нг/мл	104,3±3,76	71,3±1,89	<0,001
ЗЗЗЗ, кмоль/л	60,8±7,76	55,8±3,75	>0,05

Однак встановлене високо достовірне порушення значень показників метаболізму Fe у хворих з анемією на тлі ХСН без ХХН по відношенню до групи порівняння не дають відповіді на питання про ступінь виявлених відмінностей. Для вирішення цього завдання був використаний нормований показник – значення F-критерію.

Можна виділити 5 кластерів ступеня відмінностей значень показників від групи порівняння: дуже виражені ($F\geq100$), виражені ($100>F\geq50$), помірні ($50>F\geq10$), незначні ($10>F\geq4$) і відповідні групі порівняння ($F\leq3,96$). У кластер з дуже вираженими відхиленнями від групи порівняння увійшли: зниження рівня Hb ($F=316$; $p<0,001$). Виражені порушення (другий кластер) були характерні для зниження рівня сироваткового Fe ($F=85$; $p<0,001$) і значення КНТ ($F=82,0$; $p<0,001$). Помірні відхилення від групи порівняння (третій кластер) встановлені щодо збільшення рівня гепсидина ($F=36$; $p<0,001$) і ррТф ($F=17$; $p<0,001$), а також зменшення змісту МСН ($F=31$; $p<0,001$) та рівня Тф ($F=13$; $p<0,001$). У передостанній кластер з незначними відхиленнями від групи порівняння увійшло зниження MCV ($F=7$; $p<0,05$). Не виявили відхилень від групи порівняння (останній кластер) вміст феритину ($F=0,4$; $p<0,001$) і значення ЗЗЗЗ ($F=0,1$; $p<0,001$).

Використання середніх значень F-критерію дозволяє провести комплексну оцінку ступеня порушень окремих ланок метаболізму Fe у хворих з анемією на тлі ХСН без ХХН. Визначено, що найбільшою мірою від порушення метаболізму Fe у хворих на ХСН страждає кислородо-транспортна функція еритроцитів, що призводить до значного збільшення гіпоксії міокарда, викликаної ХСН. Провідними ланками у порушенні метаболізму Fe з'явилися виражене збільшення потреби тканин у Fe ($F_{середнє}=51$; $p<0,001$) на тлі значного зниження його транспортування в тканини ($F_{середнє}=47,3$; $p<0,001$). На цьому тлі активація механізмів у вигляді посиленої регуляції метаболізму Fe ($F_{середнє}=35,5$; $p<0,001$) призводить до дефіциту компенсації внаслідок затримки Fe в депо ($F_{середнє}=3,1$; $p<0,05$) у зв'язку з блокадою депозитних ресурсів Fe. Отже основним патогенетичним механізмом анемії на тлі ХСН є дисбаланс між доставкою Fe до еритробластів та високою активністю еритропоезу ($F_{середнє}=16,7$; $p<0,001$). При цьому обмеження доставки Fe ($F_{середнє}=47,3$; $p<0,001$) виявилася більш вираженою, ніж еритропоетична активність ($F_{середнє}=16,7$; $p<0,001$).

Отримані результати не суперечать даним світової медичної літератури. Надмірна активність цитокінів (особливо це стосується ФНП-α і ІЛ-6), яка спостерігається у пацієнтів з ХСН і ХХН, приймають участь у декількох гематологічних порушеннях: редукція продукції ЕПО нирками, що призводить до неадекватно низького рівня регулятора еритропоеза в умовах низького рівня Hb; знижена еритропоетична відповідь червоного кісткового мозку, гепсидин-індукована порушення адсорбції Fe у 12палій кишці, а також гепсидин-індукована пастка Fe у депозитних ресурсах гепатоцитів і макрофагів [8, 9, 10]. Тобто спостерігається порушення гомеостазу Fe шляхом залишення Fe у клітинах ретикулоендотеліальної системи, що призводить до виключення Fe із циркуляції, обмеження доставки Fe еритроїдним клітинам-попередникам [8, 9, 10, 11].

Таким чином проведене дослідження показало не тільки відхилення параметрів метаболізму Fe у анемічних пацієнтів на ХСН, а й розрахувало ступінь даних порушень.

Висновки:

1. Провідні місця в структурі порушень гомеостазу Fe у хворих з анемією, що розвинулася на тлі ХСН, зайняли КНТ, сироваткове Fe і рівень гепсидину.

2. Основним патогенетичним механізмом анемії на тлі ХСН є дисбаланс між доставкою Fe до еритробластів та високою активністю еритропоезу (F середнє=16,7; p<0,001). При цьому обмеження доставки Fe (F середнє=47,3; p<0,001) виявилася більш вираженою, ніж еритропоетична активність (F середнє=16,7; p<0,001).

Перспективами дослідження є визначення предикторної цінності маркерів обміну Fe у відношенні до оцінки перебігу ХСН у пацієнтів з анемією.

Список літератури:

1. ESC Guidelines for the diagnosis and treatment of acute and chronic heart failure 2012. The Task Force for the Diagnosis and Treatment of Acute and Chronic Heart Failure 2012 of the European Society of Cardiology. Developed in collaboration with the Heart Failure Association (HFA) of the ESC / J. McMurray, S. Adamopoulos, S. D. Anker [et al.] // European Journal of Heart Failure. – 2012. – №14. – P. 803–869.
2. Organization of heart failure management in European Society of Cardiology member countries: survey of the Heart Failure Association of the European Society of Cardiology in collaboration with the Heart Failure National Societies/ Working Groups. / P. Seferovic, S. Stoerk, G. Filippatos, [et al.] // European Journal of Heart Failure. – 2013. – Vol. 15, №9. – P. 948–959.
3. Рекомендації з діагностики та лікування хронічної серцевої недостатності (2012). / Л.Г. Воронков, Амосова К.М., Багрій А.Е. та ін.// Серцева недостатність. – 2012. – № 3. – с. 60-90.
4. Регіональні медико-соціальні проблеми хвороб системи кровообігу. Динаміка та аналіз. (Аналітично-статистичний посібник). Під ред. Коваленка В.М., Корнацького В.М. – Київ, 2013. – 239 с.
5. Anemia and renal dysfunction in chronic heart failure. / P. van der Meer, D.J. van Veldhuisen // Heart. – 2009. – № 95. –P. 1808-1812.
6. Функциональное состояние сердечно-сосудистой системы у больных с хронической сердечной недостаточностью коронарного генеза с сопутствующей железодефицитной анемией / Е. Н. Амосова, Л. Л. Сидорова, В. Н. Царалунга [и др.] // Серце і судини. – 2011. – № 3. – С. 71–80.
7. Lipsic E. Erithropoietin, iron, or both in heart failure: FAIR-HF in perspective / E. Lipsic, P. van der Meer // European Journal of Heart Failure. – 2010. – № 12. – P. 104-105.
8. Coyne D.W. Hepcidin: clinical utility as a diagnostic tool and therapeutic target. / Coyne D.W. // Kidney Int. – 2011. – № 80(3): 240-244.
9. Напалков Д. А. Особенности обмена железа у пациентов с хронической сердечной недостаточностью / Д. А. Напалков, А. С. Панферов, Е. Н. Головенко [и др.] // Сердечная недостаточность. – 2009. – № 6. – С. 65-68.
10. Systemic inflammation and anemia in chronic heart failure: a pathophysiological link? / S. Abromeit, C. Knies, H.B. Schmidt [et al.]// Eur. Heart J. – 2003. – 24. – P. 487.

Рындина Н.Г., Титова А.Ю.
Харьковский национальный медицинский университет

РАНГОВАЯ СТРУКТУРА ОТКЛОНЕНИЙ ПАРАМЕТРОВ МЕТАБОЛИЗМА ЖЕЛЕЗА И ИХ КОМПЛЕКСНАЯ ОЦЕНКА У ПАЦИЕНТОВ С АНЕМИЕЙ НА ФОНЕ ХРОНИЧЕСКОЙ СЕРДЕЧНОЙ НЕДОСТАТОЧНОСТИ

Аннотация
В работе проведено ранжирование отклонений параметров метаболизма железа от группы сравнения для построения ранговых структур и комплексной оценки нарушений работы звеньев обмена железа у пациентов с анемией, развившейся на фоне хронической сердечной недостаточности. Ведущие места в структуре нарушений гомеостаза железа у больных с анемией, развившейся на фоне хронической сердечной недостаточности, заняли коэффициент насыщения трансферрина, сывороточное железо и уровень гепсидина. Основным патогенетическим механизмом анемии на фоне хронической сердечной недостаточности является дисбаланс между доставкой железа к эритробластам и высокой активностью эритропоэза. При этом ограничение доставки железа оказалось более выраженным, чем эритропоэтическая активность.
Ключевые слова: хроническая сердечная недостаточность, анемия, дефицит железа.

Ryndina N.G., Tytova G.Yu.
Kharkiv National Medical University

THE RANK STRUCTURE OF THE DEVIATIONS OF PARAMETERS OF IRON METABOLISM AND COMPREHENSIVE ASSESSMENT IN ANEMIC PATIENTS WITH CHRONIC HEART FAILURE

Summary
In the work ranking deviations iron metabolism parameters from the comparison group to build rank structures and integrated assessment of disorders of the links of iron metabolism in patients with anemia, developed on a background of chronic heart failure. Leading positions in the structure of disorders of iron homeostasis in patients with anemia, developed on a background of chronic heart failure, took the ratio of transferrin saturation, serum iron levels and hepcidin. The main pathogenetic mechanism of anemia in chronic heart failure is an imbalance between the delivery of iron to erythroblasts and high activity of erythropoiesis, this limit of iron delivery was more pronounced than the erythropoietic activity.
Keywords: chronic heart failure, anemia, iron deficiency.

АРХІТЕКТУРА ТА МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 792.22.7.01.

КУРАЖ: ЖАХІТТЯ ВІЙНИ, ПЕРЕДАНІ ПЛАСТИЧНОЮ МОВОЮ

Триколенко С.Т.
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського
Національної академії наук України

У статті розглядається пластична вистава «Кураж» Навчального театру Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого в постановці Олексія Скляренка. Аналізується специфіка сценографічного оформлення, досліджуються психологічні та філософські аспекти постановки загалом. Проводиться паралель між подіями п'єси Б. Брехта й війнами XX ст.
Ключові слова: сценографія, вистава, пластичне рішення.

Постановка проблеми. В сучасних пластичних виставах розкривається вічна проблематика людських відносин, конфліктних ситуацій у суспільстві. Дослідження пластичних постановок останніх років дає можливість визначити основні напрямки подальшого розвитку українського пластичного театру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасні пластичні постановки України ще не стали темою ґрунтових наукових досліджень, проте зустрічаються численні рецензії та відгуки. Зокрема слід відзначити роботи А. Підлужної, О. Касьянової. Особливості декораційного оформлення пластичних вистав розглядає в своїх статтях С. Триколенко.

Мета статті. Розглядаючи виставу «Кураж» простежити взаємодію пластичного рішення та сценографічного оформлення, визначити основні принципи трактування класичного сюжету постановниками-новаторами.

Вічна тема пошуку порозуміння між людьми розкривається в пластичній хореодрамі «Кураж» Навчального театру Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого: порозуміння між кровними родичами, між чоловіком та жінкою, різними соціальними групами... Відсутність гармонії призводить до занепаду, а згодом й до жорстокої конфронтації, як наслідок – війни. Режисер-постановник та хореограф – Олексій Скляренко, художник – Тарас Ткаченко. Для Олексія Скляренка ця вистава стала режисерським дебютом, в якому він втілив своє бачення і своєрідне осмислення війни, як деструкційної сили, що нівечить людські долі при цьому творячи історію. Він закінчив акторський факультет у Київському національному університеті театру, кіно і телебачення ім. Карпенка-Карого (курс Валентини Зимньої), працював у Москві, в Театрі Романа Віктюка (1997 – 2012 рр.) та в хореографічному проекті Алли Сігалової «Грезы любви» (2001 – 2003 рр.). Олексій був режисером пластики та хореографом у московських театрах: Малому театрі, Театрі сатири, в Театрі Романа Віктюка; в Київському театрі драми та комедії на лівому березі Дніпра та в Київській академічній майстерні театрального мистецтва «Сузір'я» [1]. Тому здійснення дебютної вистави на сцені своєї Альма матер стало для режисера можливістю заявити не лише про власний талант, а й про високий рівень учбового закладу.

Початок вистави знаковий: яскраво освітлена самотня жіноча постать на краю сцени тягне чорний шнур на своїх плечах, а його протилежні краї ховаються в пітьмі сцени. Потім пролог – кілька постановлених мізансцен, що нагадують фотографії з родинного альбому: Кураж в оточенні своїх дітей мандрує світом. Нарешті освітлюється вся сцена: світ, в якому живе родина Кураж виведений з меж певної території та визначеної доби, він проекціюється в реальність, одночасно залишаючись поза межами будь-якої дійсності. Він – уособлення воєнної розрухи, сірості, безбарвності, невизначеності. Здається монументально-непорушним й крихким одночасно. Вічна, як історія світу, війна, причини якої давно канули в Лету, залишається незмінною і непорушною; проте воюючі сторони змінюються, як і мотивація та наслідки. Миттєвості миру змінюють кривавий бойовий туман, який після недовгої тиші знову огортає світ. Глобальність проблеми, закладеної в творі Б. Брехта знаходить вираження в стилістиці даної постановки: відкрите приміщення сцени демонструє старе, запилене закулісся, в якому потопають старі допоміжні конструкції. Єдиний статичний декораційний елемент – величезні дерев'яні ворота, які нагадують вхід до старовинного середньовічного замку. Утворювані переплетінням дошок грати є своєрідним символом несвободи кожного конкретного персонажа та цілого суспільства загалом, проте ці ж ворота використовуються як сторожова вежа для спостереження за околицями, тим самими втілюючи захисну функцію. Осучаснені костюми наближують дію до періоду Першої світової війни, у той же час проводячи паралель з іншими світовими війнами.

Перша картина розпочинається появою солдатів, з якими Кураж намагається торгувати: вона порпається в своєму візочку, вишукуючи підходящі товари: роль візочка з крамом виконує стіл, який тягнуть на мотузках, ставлять, перекидають, кладуть на бік. Її діти натягують мотузок, на якому розвішують нехитрий крам: старий одяг, пояси, чоботи... Але солдатів значно більше цікавить старший син торговки – Ейліф. Вербування «нових кадрів» до армії в усі часи приносило прибуток вербувальникам, молодий і здоровий хлопець значно краща здобич, ніж старе лахміття. До того ж, Ейліф сам прагне подвигів та слави – авантюрну натуру він успадкував від батька-француза. Спроби Кураж не пустити його до армії завершуються невдало, проте їй за нього непогано платять... Вже на початку вистави відкривається двоякість натури матері: вона нібито любить своїх дітей і прагне їх захистити, але, при цьому, вбачає можливість на них підзаробити. Щоправда, слід зазначити її необізнаність з воєнними реаліями: звикла до збору покинутих речей та торгівлі дефіцитними товарами в скрутний час, вона абсолютно відсторонюється від жахіття, яке приховують в собі воєнні дії. Вона сприймає війну виключно як слушний час для заробітку, і навіть не замислюється над тим, що її власні діти можуть постраждати через «годувальницю». Саме тут вперше на сцені з'являється худа жіноча фігура в чорній безформній сукні з неприродно вибіленим обличчям та... криво заплетеною

© Триколенко С.Т., 2014

косою. Вона відразу ж асоціюється зі смертю. Кривою, штучно зістареною жебрачкою вона обходить родину Кураж, скоса поглядаючи на її дітей. Для родини вона відразу не сприймається смертю: просто жебрачка, зустріч з якою чомусь залишає моторошне відчуття страху. Вона своєрідний зв'язуючи елемент між подіями вистави, поєднує мізансцени, чорними шнурами переплітає світ живих зі світом мертвих, реальність та потойбіччя, сон і яв, мрію й дійсність... Складний пластичний номер, під час якого Смерть залишає відмітки на обличчях дітей Кураж, передбачає їхню майбутню долю. Мати, здається, вперше усвідомлює небезпеку, яка чатує на її родину в тумані війни. Проте зараз вона дотримається філософії «все можна купити і все можна продати», тому «відкупається» від Смерті, кинувши жебрачці шматок хліба. Жадібно кусаючи, та шкандибає за куліси. Наступний пластичний номер – Ейліф танцює разом зі своїми новими однополчанами солдатський танок, при цьому вони здирають з нього білу сорочку цивільного та надівають тьмяно-зелену майку військового. Завербований юнак оптимістично дивиться в майбутнє, він прагне слави, почестей, визнання, і, звісно ж, нагород. Проте страх та невпевненість також помітні: якусь мить його руки тремтять, ноги не рухаються, приходить усвідомлення того, що вороття вже немає.

Залишившись зі Швейцеркасом та Катрін, Кураж продовжує свої мандри. Наступна картина являє нових героїв вистави – Іветт та кухаря. Стіл лежить на боці, утворюючи своєрідну барикаду. З-за нього стирчать дві пари ніг – босі чоловічі та жіночі в подертих панчохах. Зі схованки вилізає Іветт, поправляє свої панчохи і вирушає за куліси. Кухар, прокинувшись, зустрічає Кураж, яка прийшла, щоб продати курку. Комічний епізод залицянь та набивання ціни курки завершується пристрасним коханням за перекинутим столом. Потім на сцену виходять дівчата в однакових чорних трико – мешканки містечка, в якому зупинилася родина торговки. Вони натягають мотузок поперек сцени й розвішують на ньому випрані простирадла. Виконавши роботу, вони вирушають до Кураж за платнею: в цьому епізоді демонструється жорсткість спекулятивної суті торговки: за важку виснажливу роботу вона насипає кожній у фартух рівно міру крупи. Згадуються жахіття голодомору та війни на території України: за словами очевидців, за розвантаження вагону цегли робітникам давали два стакани гречки й луківку цибулі; міщанки в післявоєнний голод міняли в селах золоті прикраси на продукти – за пару золотих сережок давали миску борошна... До черги жінок прилаштовується військовий командир, якому потрібні гарячі напої. Знову комічна сцена переривається смутну: поки Кураж ходить за спиртним, командир підглядає за Іветт, яка приймає душ за простирадлами на мотузці. Потім вона відверто його спокушає, надіваючи у нього перед носом нові панчохи.

Іветт є своєрідним антиподом Кураж: повія, що не соромиться своєї професії, протиставляється нібито дбайливій матері сімейства. Але моральні риси розподілені по-іншому: Іветт співчутливіша, емоційніша, часто здається, що вона любить дітей Кураж сильніше, ніж рідна матір. Натомість є і спільні риси характеру, які поєднують ці два жіночі архетипи – бажання заробити на будь-чому, пристрасність, сприйняття війни як годувальниці, яка постачає покупців та клієнтів. Саме архетипи персонажів прагнув показати режисер-постановник: архетип торговки, для якої засіб перетворюється на ціль; архетип повії, яка навчилася отримувати від своєї професії не лише матеріальну вигоду, а й задоволення; архетип «солдата удачі», який прагне подвигів, не задумуючись над стражданнями інших та небезпекою, що чатує на нього. Відвага й винахідливість юного Ейліфа здобуває прихильність однополчан та командування, проте тут проявляється його жорстокість та жадоба слави, популярності. За сюжетом, він вбиває селян, щоб забрати продукти для війська. На сцені він з'являється з величезними кошиками, повними городини, та закривавленими руками. Командир нагороджує його годинником, який згодом стане символом часу, що спливає. Прихід Кураж призводить до наступної пластичної сцени – гротескне вмовляння матері бути обережнішим. Її не хвилює те, що він вбив цивільних громадян, вона стурбована його відважністю – адже він сам може стати жертвою. Тут нарешті проявляється турботлива материнська натура – викривлена, гіпертрофована, але дбайлива.

Є персонажі, образи яких випадають з загального абсурду продажності й наживи – це Катрін і Швейцеркас. За словами Олексія Скляренка «Катрін – чиста душа, якій немає місця серед решти продажних, зайнятих лише собою персонажів. Їй та Швейцеркасу немає місця в цьому світі». Всепоглинаюча любов Катрін до живих істот супроводжує її протягом всієї вистави: вона допомагає працівницям, бавиться з дітьми, доглядає поранених... Зрештою, ця любов призведе до її загибелі. Швейцеркас надмірно чесний, він уособлює відданого працівника, який готовий пожертвувати власним життям, аби лише виконати свій обов'язок. Спрацьовує асоціативний ряд: сучасні швейцарці відомі своєю педантичністю та дотошністю, тому він відразу ж втілює розповсюджений стереотип. Епізод вербування Швейцеркаса до армії супроводжується комічною сценою гри зі щотами: солдати намагаються розібратися з цим дивним механізмом, і раптова поява Кураж з сином є дуже слушною. Знову спекулятивна сутність матері бере своє: вона продає другого сина до війська. Проте тут вона сподівається на його безпечне перебування в тилу, адже він став скарбником, не солдатом.

Але час їхнього життя спливає... Істота, що поєднує два світи – живих та мертвих, яка асоціюється зі смертю та невблаганною Мойрою, виконує складні пластичні номери, в яких задіяна символіка годинника. Її різкі, агресивні рухи жахають, усвідомлення раптовості зміни долі й загибелі спонукає задуматися над швидкоплинністю часу. Переводячи стрілки годинника, вона пришвидшує трагічну розв'язку. Водночас її рухи нагадують повороти колеса історії, що мчить невпинно, але з однією й тою самою амплітудою: мир-війна, знову мир, знову війна... В її руках ще один символічний елемент – смичок для скрипки, символ гри чужими долями. Містичні події вистави супроводжуються перепадами освітлення: різкі чорні тіні падають в різні боки фігури смерті, перетворюючи її на величезного чорного павука, що один за одним впольовує в свої тенета дітей Кураж.

Зрештою, вона таки забирає їх – одне за одним, за різних умов, на очах у матері або далеко від неї. Першим вона захоплює Швейцеркаса – відмовившись віддати супротивникам військову касу, він приречений до страти. Кураж мала змогу врятувати його, давши чималого хабаря, проте меркантильність переважає: епізод, в якому вона торгується з Іветт через свій перевернутий стіл, який зображає візок, в черговий раз демонструє скупість торговки. Зрештою, вони таки сторгувалися, але занадто пізно – тепер вони лише безсило спостерігають крізь заґратовані ворота за стратою. Смерть витягає

Швейцеркаса за куліси, залишаючи на сцені коло «плакальниць» в суворих чорних сукнях та чорних хустках. Наступним загине Ейліф – його смерть у виставі обігрується відмінно від сюжету п'єси: він опиняється сам на сам зі Смертю, коли його матір і сестра сплять біля дороги. Цей епізод являє собою не стільки фізичну загибель героя, а радше тривожне відчуття його рідних – страшний сон, який неможливо відігнати, породжений реальною подією. Забравши й другого сина, Смерть зловісно поглядає на Катрін. Вона «успадкувала» той самий годинник, яким колись преміювали брата за воєнні звитяги. І тепер її час добігає кінця.

Кураж та Катрін мандрують вдвох – тягнуть чорний шнур через всю сцену, переплітаючи його за колонами, згинаючись під вагою вантажу та пережитих нещасть. Між ними примостилася Смерть, яка чи то тягне шнур разом із ними, чи то навпаки, стримує його, додаючи ваги. Режисер сумістив дві події з життя Катрін – те, що її колись зґвалтували й те, що її сильно побили під час спроби пограбування. Кураж відправляє дочку допомогти солдату, який купив у неї чимало краму. Дорогою той нападає на дівчину. Розради від матері чекати годі – Кураж істерично «ховається в панцир», накриваючи голову хусткою. Натомість Іветт втішає Катрін, пробуджуючи совість і співчуття матері. Наступний епізод, в якому проявляється відстороненість Катрін від подій суворої воєнної дійсності – здобуття кухарем корчми, до якої він запрошує Кураж. В п'єсі його відмова взяти до себе Катрін мотивується тим, що її спотворене побоями обличчя буде відлякувати відвідувачі. В постановці Олексій Скляренко ввів яскраву кольорову пляму – іграшковий різнокольоровий будиночок, в якому намагаються поміститися кухар, Кураж та Катрін. Але троє аж ніяк не можуть вміститися в цей іграшковий, уявно ідеальний світ – і Катрін виставляють за межу. Вона насправді не потворна, нікого не відлякуватиме, просто їй, як відданому, порядному Швейцеркасу немає місця серед цих жадібних, байдужих до чужих нещасть людей. Вона належить до іншого світу, який не може проеціюватися на існуючу реальність. Проте цього разу матір нарешті обрала відданість дитині й залишилася з дочкою.

Катрін понад усе цінує життя інших, вона готова боронити їх навіть ціною власного. Епізод її загибелі обігрується на тлі складного танку найманців: вона спостерігає за ними через ворота, переховується серед них, поступово проникаючи до краю сцени. І там, піднімаючись на металеву драбину, вона б'є себе в груди, немов у дзвін. Всі найманці тікають, крім одного. Саме він стріляє в дівчину, змушуючи її затихнути. Проте вона вже здійснила свій останній подвиг – спляче місто прокидається, її дзвін підхоплюють міські дзвони. А Смерть вже тут, відбирає у Кураж останню дитину. Трагедія матері, яка втратила всіх, заради кого жила і працювала, наглядно демонструє лиха війни, дію безжальних коліщат історії, що трощать все на своєму шляху. Тепер Кураж нагадує робота: холодно, без емоційно вона продовжує тягнути свій візок тільки тому, що звикла до цього, забувши, для кого вона це робила.

І знову самотня постать на краю сцени – завершення вистави таке ж, як і початок. В пітьмі, куди ховаються кінці шнура, причаївся хаос, руйнація, смерть. Все, що залишає за собою війна. Вистава змушує задуматися над тим, що може кожна окрема особистість зробити заради суспільства загалом, змінити власне життя та життя свого народу.

Список літератури:

1. Інтернет-ресурс http://litforum.com.ua/index.php?a=6242&print

Триколенко С.Т.
Институт искусствоведения, фольклористики и этнологии имени М.Т. Рыльского
Национальной академии наук Украины

КУРАЖ: УЖАСЫ ВОЙНЫ, ПЕРЕДАННЫЕ НА ЯЗЫКЕ ПЛАСТИКИ

Аннотация
В статье рассматривается пластический спектакль «Кураж» Учебного театра Киевского национального университета театра, кино и телевидения имени И.К. Карпенко-Карого в постановке Алексея Скляренко. Анализируется специфика сценографического оформления, исследуются психологические и философские аспекты постановки в целом. Проводится параллель между событиями пьесы Б. Брехта и войнами XX в.
Ключевые слова: сценография, спектакль, пластическое решение.

Trikolenko S.T.
Institute of Art, Folklore and Ethnology named M.T. Rylsky
National Academy of Sciences of Ukraine

COURAGE: THE HORRORS OF WAR, TRANSFERRED TO PLASTIC LANGUAGE

Summary
In the article the plastic play «Courage» Theater Training Kyiv National University of Theatre, Film and Television University IK Karpenko-Kary staged by Alexei Sklyarenka. Analyzes the specific scenographic design, examines the psychological and philosophical aspects of setting in general. Draws a parallel between the events of the play by Brecht and wars of the twentieth century.
Keywords: set design, performance, plastic solution.

СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.454.5

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Іщенко А.М., Савело А.А.
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»

Актуальність матеріалу, що викладений у роботі, обумовлена потребами суспільства у впровадженні якісної системи становлення та розвитку соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах, а також застосуванню новітніх методик і технологій, які не тільки вирішать існуючі проблеми, але і надалі будуть використовуватись, як запорука надійності, стабільності, а також ефективного розвитку і результативності праці викладачів та студентів. Однією з основних проблем є недостатність уваги, яка приділяється колективу, що в подальшому циклічно впливає спочатку на самопочуття окремої особи, потім дискомфорт в колективі, далі вже виникають конфліктні ситуації, з чого випливає низька і неякісна результативність праці. В даній роботі викреслені фактори, які впливають на соціально-психологічний клімат у колективах студентів та колективах викладачів, розглянута специфіка розвитку цих колективів. Виокремлено чинники, за якими соціально-психологічний клімат може розглядатися як сприятливий або несприятливий.

Ключові слова: соціально-психологічний клімат, чинники формування соціально-психологічного клімату, навчальна діяльність студентських колективів, педагогічні колективи.

Поряд із навчальними задачами формування у студентів системи наукових знань та практичних навичок вищий навчальний заклад повинен вирішувати виховну задачу формування всебічно розвиненої та творчої особистості. Ефективний університет поряд із формуванням формальної організації навчально-виховної системи повинен дбати про формування особливого соціально-психологічного клімату, результатом діяльності якого повинні стати не тільки підвищення результатів засвоєння навчального матеріалу, а й розвиток творчої уяви, ініціативності, моральності тощо.

Дослідження особливостей формування сприятливого соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах та його впливу на розвиток навчальної діяльності розпочались ще в середині минулого століття, і продовжуються сучасними науковцями і на даний час. Зокрема, можна згадати дослідження Андріанової О.В. щодо впливу соціально-психологічного клімату на формування навчальної діяльності студентських колективів. В цілому ж більшість наукових розвідок присвячених соціально-психологічному клімату в колективах молодих особистостей, що проходять процес поставання, по даному питанню спираються на психологічні теорії особистості С. Рубінштейна та Л. Виготського.

Між тим, все ж таки більшість досліджень соціально-психологічного клімату колективів стосуються комерційних організацій. Тому в науковій літературі відчувається дефіцит теоретичних розробок з технологій поліпшення соціально-психологічного клімату в умовах вищого навчального закладу.

Робота в сучасних умовах передбачає максимально високу результативність за максимально короткий термін у зв'язку з жорсткою конкуренцією. Комерційна діяльність дуже стрімко зростає, таким чином, змушуючи кожного працівника постійно дбати про підвищення своєї кваліфікації. Це, в свою чергу, ускладнює мотиваційні і стимулюючі системи для працівників. Не дивлячись на те, що наукових розвідок з питань покращення соціально-психологічного клімату в комерційних організаціях є багато, далеко не кожен керівник замислюється про створення сприятливих умов, в яких працюють його підлеглі. І ще більше керівників не намагаються створити такі умови, які будуть комфортними не тільки для команди цілком, а й для кожного окремого працівника. Одним з основних чинників конкурентоспроможності є людський потенціал. Його існування детермінує потребу створення моделі розвитку і використання людських ресурсів. Де головне орієнтування буде на висококваліфіковану й ініціативну робочу силу, яка буде постійно збагачувати свої знання, пристосовуватися до гнучкості організації праці та правильно делегувати відповідальність зверху вниз, що в результаті допоможе поліпшити партнерські відносини між учасниками виробничого процесу. У цьому і полягає діалектичність сучасних компаній: всі хочуть отримати якомога більше прибутку, не звертаючи уваги на спосіб її отримання. На сьогоднішній день гостро стоїть необхідність використання інноваційних, більш ефективних методик для підвищення продуктивності праці робітників підприємств і організацій. Ця проблема залишається актуальною і для підприємств некомерційного спрямування, основним виробництвом яких є «виробництво людей» [2, с. 5], тобто вищих навчальних закладів.

Атмосфера, яка панує у вищому навчальному закладі, організація процесу навчання та спілкування із головними клієнтами (студентами) здійснює опосередкований вплив на формування майбутнього фахівця. Чітко налагоджена культура спілкування, ефективне функціонування формальної та неформальної структур навчальних підрозділів, дотримання термінів виконання тих чи інших робіт – це те, що сприймається студентами як зразки для майбутньої діяльності. Особливе середовище, що складається в процесі взаємодії всіх суб'єктів освітньої діяльності носить взаємопов'язаний характер, здійснюючи як вплив середовища на особистість, так і вплив особистості на середовище. В такому контексті, питання побудови соціально-психологічного клімату вищого навчального закладу має свою специфіку. Адже, це не тільки питання управлінських практик, а результат виховної роботи всього колективу, показник її ефективності. Характер взаємовідносин колективу змушує особистість адаптуватися до загальної атмосфери кафедри, факультету, чи університету в цілому. У цьому і полягає механізм розгортання діалектики розвитку СПК як системи відносин, в яких організаційно-управлінські фактори відображаються у свідомості кожного з членів колективу, впливають на побудову їх відносин між собою, завдяки активності людської свідомості.

Побудова сприятливого соціально-психологічного клімату у вищих навчальних закладах потребує

© Іщенко А.М., Савело А.А., 2014

розгляду трьох його аспектів: формально-організаційного (характер зв'язків між суб'єктами освіти, формальна організація праці викладачів та студентів тощо), навчального (побудова процесу навчання та наукової діяльності) та психологічного (характер спілкування, психологічна сумісність). Також важливо розрізняти соціально-психологічний клімат студентських груп та професорсько-викладацького складу. Встановлено, що студентські колективи з високими показниками стану соціально-психологічного клімату мають більш високу успішність, організованість, чіткі особистісні цілі, направленість на постійний особистісний ріст, низьку конфліктність [1, с. 57].

Як і для організацій інших сфер діяльності сприятливий соціально-психологічний клімат у вищому навчальному закладі сприяє формуванню таких позитивних показників ефективності як покращення результатів діяльності (покращення успішності у випадку студентських колективів), міцної трудової дисципліни, відсутності напруженості в колективі, а для професорсько-викладацького складу – це додатково ще низька плинність кадрів та взаєморозуміння між керівниками та підлеглими. У разі ж формування несприятливого соціально-психологічного клімату погіршується не тільки моральний настрій колективу, заявляється байдужість до результатів діяльності, погіршується дисципліна тощо.

Чинниками, що матимуть позитивний вплив на формування СПК для викладацьких колективів (це зазвичай професорсько-викладацькі колективи кафедр) можуть бути наступні:

– Формування колективів за участі фахівців різних рівнів професійної кваліфікації;

– Оптимальний розподіл кількості членів різноманітних колективів або робочих груп;

– Врахування фізіологічних норм та факторів адаптації при формуванні розкладу занять;

– Спільна діяльність членів колективу, що направлена на розвиток та удосконалення кафедри, навчального закладу або окремих особистостей;

– Оптимальна статево-вікова структура колективу;

– Командні неформальні відносини в колективі;

– Індивідуальна та групова психологічна сумісність.

Розглянемо більш детально перелічені фактори. Наявність у педагогічному колективі спеціалістів різних рівнів професійної майстерності дає змогу працівникам початківцям бачити свою професійну перспективу, а висококваліфікованим – відчувати повагу молодих, в разі чого з'являється бажання й надалі бути авторитетом,працювати над собою,розвиватись і удосконалювати свої навички. Загалом це сприяє підвищенню комфортних умов з обох сторін.

Якщо педагогічні колективи занадто малі, це породжує занепокоєність із приводу персональної відповідальності за прийняті рішення. Зі збільшенням чисельності групи ефективність роботи кожного може зростати (до певної межі) за рахунок взаємодії. Групі, в якій до п'ятнадцяти осіб, більш властива цілісність. Зі зростанням її чисельності цілісність втрачається, починають утворюватись дрібніші групи, відносини між якими складаються не завжди сприятливо, що може негативно позначатись на згуртованості колективу загалом. У великій групі не завжди є змога висловити свою думку, що ускладнює спілкування, провокує неформальний поділ груп на підгрупи. Спільна трудова діяльність пов'язана з формуванням традицій, стійких норм поведінки, що відчутно впливає на згуртованість та організованість колективу.

Згуртованість, здоровий соціально-психологічний клімат, як правило, властиві неоднорідним групам, де реалізуються різновікові особливості працівників. У такому колективі приятельські взаємини, спілкування, емоції. Інтенсивніший у ньому природний рух кадрів. Це дає підстави для тверджень, що оптимальна модель прийнятного соціально-психологічного клімату в організації передбачає відмінності щодо віку, життєвого досвіду, повагу до старших, підвищену увагу до жінок, допомогу молодим тощо. Практика свідчить, що великий потенціал енергії ініціативи, творчості молодих працівників послаблює консерватизм ветеранів. Розвязання цієї проблеми залишається актуальним для педагогічних колективів. Старіння кадрів, з одного боку, уповільнює оволодіння новими технологіями та їх впровадженням в навчальний процес. З другого боку, більш досвідчені кадри зазвичай є дуже важливими в такій сфері як педагогіка. Водночас молодь привчається до стриманості в поведінці, дисциплінованості, організованості. На емоційному житті колективу позитивно позначається наявність у ньому чоловіків і жінок. Як правило, різностатеві групи є стабільнішими.

Групова сумісність, є соціально-психологічним показником згуртованості групи, і забезпечує безконфліктне спілкування, узгодження індивідуальних дій в умовах спільної діяльності, а також про міжособистісну сумісність – взаємне прийняття партнерів по спілкуванню й спільній діяльності, засноване на оптимальному узгодженні ціннісних орієнтацій, соціальних установок, інтересів, мотивів, потреб та інших індивідуально-психологічних характеристик.

Взаємовідносини між членами професорсько-викладацького складу є важливою складовою СПК. Але ще важливішою є відносини з керівництвом. Керівник навчального закладу або навчального підрозділу має особливість: це не тільки людина з управлінськими навичками, вміннями організувати роботу інших,але й формальний та неформальний лідер,що за компетентністю, науковою спадщиною може служити зразком для своїх підлеглих. Як і для керівників інших установ,так і для керівників, що працюють у сфері освіти (деканів, ректорів, завідувачів кафедр) притаманними є три види управлінських стилів – автократичний, ліберальний та демократичний, і в залежності від того, до якого стилю ведення справ тяжіє керівник залежить і соціально-психологічний клімат. Адже там, де, наприклад, керівник користується авторитарним стилем зазвичай панує складна психологічна атмосфера, через те, що формальний авторитет підтримується на почутті страху від підлеглих, на віддаванні наказів, рішення про прийняття яких приймається в одноосібному порядку.

Таким чином, можна зробити висновок, що в професорсько-викладацькому колективі сприятливий соціально-психологічний клімат характеризується певними суб'єктивними ознаками, які розкривають його внутрішню суть. Зокрема, це створення в колективі умов для активної професійної та творчої діяльності, самореалізації, самоствердження та саморозвитку кожного працівника. Ставлення керівника до підлеглих: чуйність, але водночас вимогливість керівника у ставленні до кожного члена колективу; відсутність тиску керівника на підлеглих і визначення за ними права приймати важливі для колективу рішення; вільне висловлювання власної думки відсутність тиску керівників на підлеглих, достатня поінформованість працівників про цілі та завдання організації. Створення атмосфери,

яка б впливала на уболівання за честь колективу, бажання зробити посильний внесок у його подальший розвиток, а також підвищувала б задоволеність працею й належністю до групи.

Деякі з названих факторів, що сприяють становленню сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі викладачів, є важливими і для студентського середовища, але існує й ряд специфічних особливостей.

Сприятливий соціально-психологічного клімат студентського колективу це, насамперед, створення продуктивних умов не тільки для засвоєння нового навчального матеріалу, але і особлива творча атмосфера, що сприяє самовираженню, відкриттю нового, а не тільки засвоєння вже відкритих раніше істин. Також незаперечна роль організаційних чинників – зручність навчального розкладу, продумана кількість часів для самостійної роботи, вдале поєднання різних форм роботи (семінарів та лекцій) – це фактори, які можуть як значно поліпшити, так і значно погіршити стан соціально-психологічного клімату. Розвиток соціально-психологічного клімату колективу студентів та розвиток соціально-психологічного клімату колективу викладачів – тісно пов'язані феномени. Внутрішню суть сприятливого соціально-психологічного клімату колективу студентів відображають такі показники як наявність позитивної перспективи для групи і кожного її індивіда; взаємодовіра в групі; прийняття на себе відповідальності за стан справ у групі; задоволеність працею й належністю до групи; вільне висловлювання власної думки, відсутність тиску формальних лідерів, достатня поінформованість студентів про цілі та завдання навчальної діяльності.

Включення всіх членів колективу як викладачів, так і студентів до формування соціально-психологічного клімату сприятливо впливає на цей процес, знижуючи ступінь його стихійності. З іншого боку, необхідна цілеспрямована робота факультетів, кафедр, соціальних служб та професорсько-викладацького складу в цілому на оптимізацію життєдіяльності студентських колективів, виходячи з їх накопиченого досвіду. Оптимізація стилю керівництва професорсько-викладацьким колективом, цілеспрямована робота, на основі вивчення соціально-демографічних і психологічних даних студентів (віку, освіти, сімейного стану, соціального походження, матеріального становища, здібностей), надалі принесуть результати не тільки у формі покращення соціально-психологічного клімату, а й відчутне покращення навчальної успішності, а також професійної та наукової діяльності в перспективі.

На даний час важливість створення системи ефективного формування та регулювання соціально-психологічного клімату колективу усвідомлюється більшістю керівників комерційних організацій. Саме ставлення до формування того чи іншого соціально-психологічного клімату відрізняє керівників, які ставляться до підлеглих виключно як до засобу досягнення належної мети, й керівників, які також дбають про виховання творчих працівників, надають їм для цього можливості, що сприяє досягненню злагодженості колективу та підвищенню продуктивності праці. На жаль, робота з цілеспрямованого формування соціально-психологічного клімату найчастіше відходить на другий план, або зовсім ігнорується керівниками державних установ, до яких можна віднести і керівників вищих навчальних закладів. Між тим, саме для навчальних закладів актуальною є постійна та системна виховна робота з усіма суб'єктами освітнього процесу, проведення соціальних заходів, направлених на налагодження взаємодії між викладачами та студентами, викладачами та адміністрацією, студентами та допоміжним персоналом тощо. І така робота вимагає до себе не тільки відповідального ставлення, а й творчого підходу, використання спеціальних знань з психології, уміння вирішувати конфліктні ситуації та попереджати їх, а найголовніше – така робота повинна носити перманентний характер. Розв'язання проблем, які стоять на цьому шляху, питання подальших ґрунтовних досліджень, їх апробації та впровадження безпосередньо в управлінську практику вищих навчальних закладів.

Список літератури:

1. Андрианова Ольга Владимировна. Влияние социально-психологического климата на формирование учебной деятельности студенческих коллективов : Дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 : Тверь, 1999 153 с. РГБ ОД, 61:99-19/243-8.
2. Новіков Б.В. Творчість як спосіб здійснення гуманізму. – Монографія. – К.: НТУУ «КПІ», 1998 – 310 с.

Ищенко А.Н., Савело А.А.
Национальный технический университет Украины
«Киевский политехнический институт»

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО КЛИМАТА В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Аннотация
Актуальность материала, который изложен в работе, обусловлена потребностями общества во внедрении качественной системы становления и развития социально-психологического климата в высших учебных заведениях, а также применению новейших методик и технологий, которые не только решат существующие проблемы, но и в дальнейшем будут использоваться как залог надежности, стабильности, а также эффективного развития и результативности труда преподавателей и студентов. Одной из основных проблем является недостаток внимания, которое уделяется коллектива, в дальнейшем циклически влияет сначала на самочувствие отдельной личности, затем дискомфорт в коллективе, дальше уже возникают конфликтные ситуации, из чего следует низкая и некачественная результативность труда. В данной работе подчеркнуты факторы, влияющие на социально-психологический климат в коллективах студентов и коллективах преподавателей, рассмотрена специфика развития этих коллективов. Выделены факторы, по которым социально-психологический климат может рассматриваться как благоприятный или неблагоприятный.

Ключевые слова: социально-психологический климат, факторы формирования социально-психологического климата, учебная деятельность студенческих коллективов, педагогические коллективы.

Ishchenko A.M., Savelo A.A.
National Technical University of Ukraine
«Kiev Polytechnic Institute»

FEATURES OF THE FORMATION OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN HIGHER EDUCATION

Summary
The relevance of the material outlined in the paper, due to the needs of society in the implementation of quality system establishment and development of social and psychological climate in higher education and the application of new techniques and technologies that will not only solve current problems, but will continue to be used as a guarantee reliable, consistent and effective development and performance of teachers and students. One of the main problems is the lack of attention given to the team, which further affects the first cycle being at the individual, then the discomfort in the team, then there are conflicts, which implies low quality and low productivity of labor. In this paper we crossed the factors that affect the social and psychological climate in the team of students and faculty groups, the specificity of these groups. Author determined factors which socio-psychological climate can be seen as favorable or unfavorable.
Keywords: social and psychological climate factors in the formation of social and psychological climate of student learning activity groups, educational groups.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

UDK 316.3(477):32(045)

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE PERIOD OF SOCIAL AND POLITICAL TRANSFORMATIONS

Kryvenko Y.I.
National Aviation University

Sustainable development has been one of the policy prerogatives at the global level for several decades now. Designing specific policy actions, measuring performance and outcomes continue to present challenging issues for many developed countries. The sociopolitical situation plays a very important role in the structure of sustainable development, especially in the case of Ukraine. The goal of this paper is to enlarge concept of 'sustainable human development' with more specific sociopolitical aspects and to identify their role of sustainable development for Ukrainian society in a transformational period.
Keywords: sustainable development, global problems, socio-political tension.

The Concept of Sustainable Development. The problem of sustainable development is one of the most actual in the modern world. It is being handled by world leaders, it is targeted by a number of governmental and intergovernmental programs and it has been for a number of years on agenda of most influential international organizations.

A belief in the central importance of improving lives and freedoms of ordinary human beings started to be a foundational concern even before Adam Smith's works in Sir William Petty's classic monograph Political Arithmetic, published in 1691. It was clearly motivated by an interest in the lives of people in a way that is not all that removed from the contemporary interest in what is called today sustainable human development.

The initiation of the approach and the beginning of the annual series of Human Development Reports published by the United Nations Development Programme occurred under the leadership of Mahbub ul Haq, Pakistani Economist. Even though his primary focus was on the evaluative aspect of the human development approach, he also had deep interest in the agency aspect [1]. Mahbub analyzed how with the help of commitment and determination it is possible to enhance poor "life chances" that people enjoy today in different parts of the world.

If we look into the history of the development of sustainable development concept we will see that our compatriot Volodymyr Vernadsky has foreseen environmental problems at more than 50 years before these problems become a common place of our life and our understanding. Beside of being a great geochemist, V. Vernadsky has brilliantly shaped ideas establishing common sense as a goal and the future of humanity. Exactly due to this he is considered to be the pioneer in this sphere, the one who created the doctrine of noosphere (study about the unity of mankind and nature and their tight bond and mutual influence). Unfortunately, his ideas were not accepted by the society at that time. Only in the second half of the twentieth century the humanity accepted the idea of connection between people and nature. But, unfortunately, for the mankind it was too late. By that moment of time, the development of the world was built on the industrial model. It is characterized by violent and aggressive attitude toward the nature. Mankind was driven by the illusion of inexhaustible natural sources. In the world where humanity's demand was unavoidably growing, no one cared about the ecosystem and limited amount of resources. As a result all this lead to the fact that nowadays, not only people are dependent on nature but vice versa as well.

Another historical fact that negatively contributed to the development of society worldwide is the existence in the past of two powerful military blocks: the USA and Soviet Union. Both of the blocks were so preoccupied with gaining and holding the power that totally neglected environmental problems. And unfortunately, even after the fall of one of the blocks the situation didn't change gradually. Yes, the distribution of power has changed, the borders of democracy have broadened but still, power and not justice ruled international relations.

Globalization is considered to be another contributing factor to the emergence of idea of sustainable development. But this definitely doesn't mean that globalization brings only destruction in the world. It has human-centered aspects as well, for example, with globalization people got an access to high-quality and accessible services [2]. But at the same time this exact process supports material inequality inside countries and worldwide. There is no possible way for a society to be stable and develop being under such kind of pressure. At the same time the international community has already identified long time ago acute problems in the world that should be mitigated. Among them are: starvation, occupation, military conflicts, corruption, natural disasters, terrorism, illnesses, etc.

Also there are a number of ecological threats that evolved as a result of the mankind activity. They are: greenhouse effect, ozone depletion, acid rains, amount of drinking water available, icing, etc.

All of the above mentioned issues in the modern world can't be ignored anymore as they testify imbalance in international relations, unwillingness of some states to collaborate on matters of humans' right on life, health, freedom and a high level of existence.

In the past couple of decades people started realizing the danger of all of the above mentioned global problems. The humanity now is in front of the choice: continue living according to current scenario that unavoidably leads to a catastrophe or to try to find other ways of life in the world. Sustainable development in the case of second choice can become an answer, a solution of the problem as it is designed to become an alternative to current lifestyle.

The term "sustainable development" was adopted in 1992 at the World Conference of United Nations in Rio de Janeiro. The official definition of the concept agreed at that time is that this is a type of development of the society with the help of which, satisfaction of needs of the current generation will not endanger opportunities of future generations; for this, harmonization of development in social, economic and ecological spheres is required [3]. To put it in simpler terms, sustainable development of society is the one in which the person doesn't do any harm to natural system, which in their turn have time to renew themselves.

© Kryvenko Y.I., 2014

Later a number of discussions have been held regarding the meaning of the term as well as its proper interpretation. As a result there are around 60 definitions of "sustainable development" throughout the world. The main reason for all these discussions to exist is that modern understanding of the concept takes into account not only economic or eco-economic, but also a social aspect with its political, ideological, moral and cultural components. After years of debates, observations, concepts' development it became obvious that the fate of the humanity is not only dependent on the nature (although it is crucial for the future existence of the mankind), but on the ability of people to preserve material and spiritual values, pass them from one generation to another. But as the concept in modern world covers as many aspects and bonds among those aspects as the concept of "sustainable development", it is not a surprise that all that definitions and interpretations that evolve are only fractional; none of them (except for the official one) can cover the whole spectrum of ideas and aims inserted into the concept.

On the contrary, the official definition is recognized to be the most suitable one mainly due to its abstractness. It gives a chance to cover with this definition aspects of planetary development, both ones that already exist and those that will evolve in future. In addition, it centers the attention on inside, personal, moral principles and stresses the idea of responsibility of each separate person and humanity in general to future generations. Another benefit that the official definition possesses is that it considers "development" – process of changes in general not its particular components. There is no surprise that exactly this feature brought the official definition on the top of the list among the rest. In modern world where everything develops so rapidly, where people fail to follow each new invention or beak through in the technological world, it is not enough time anymore for strategic planning of ways and concepts of future development of the human race that would preserve natural resources and personal nature of the mankind.

The globality of the modern problems brings the attention to the fact that it can't be solely solved by government of special organizations. Involvement of authority and society, different social classes in different countries is needed for implementation of sustainable development, as this concept covers almost all levels of human life as well as governance – from global and international to local and personal life of each person [4].

Following prerequisites of implementation of sustainable development have been defined:

1. Comprehension by human race of principles of sustainable development of systems;

2. Determination of the essence of systems' formation on the basis of harmony among its material, informational and synergetic principles;

3. Determination of course of change of the human being in three main manifestations: biological person, social and labor. This has an intention to transform a person from the object to the subject of the global development.

4. Creation of the legal base for sustainable development.

5. Formation of global, national and local strategies of sustainable development in case of economic growth and satisfaction of basic human needs.

6. Search of resources for economic, social, political and ecological changes in states, especially in developing ones.

7. Establishment of monitoring systems both on global and local level to assure the effectiveness of undertaken measures and in case of need their adjustment.

8. Assurance of coordinated collaboration of scientific research of the problem worldwide, with further feedback between theoretical concepts and practical implementation for future improvement of strategies of implementation of sustainable development in the modern world.

Ukraine and Sustainable Development

The problem of sustainable development is highly important for Ukraine which is right now on the stage of the transitional society and goes through an eco-economic crisis. The topicality of problems that evolved in nowadays is caused by a number of reasons. The main ones are ecological misbalance caused by anthropogenic influence on biosphere; increasing number of catastrophes and accidents caused by interaction of human with technological systems; socio-political tension in the society.

Nowadays in Ukraine economy is still developed in an ineffective and dangerous to the environment way. This leads to irrational use of natural resources and degradation of social environment. In our country that in general possesses beneficial living conditions, negative processes such as radioactive, chemical, thermal and other types of pollution managed to develop. Over the past couple of decades fertility of soil gradually decreased, probability of flooding increased. The problem of supplying of industry and people with drinking water gets more acute, although at the same time water resources are still being used irrationally. One of the most negative influences on the conservational methods of environment is the absence of economic instruments that should motivate organizations to use modern purification equipment [6]. Another indicator of threat to Ukrainian nation is the level of mortality that increases with each year.

All this leads to a conclusion that unless our nation decides to change the path of its evolution we are all under the threat of extinction. But hopefully, Ukraine being the motherland of a great nation will manage to build inside the country all the needed prerequisites for implementation of the concept of sustainable development of society, economy, ecology and the state.

In order to improve the situation in the country a number of reforms are required in administrative sphere, sphere of social services, citizens' participation in the process of the society change and evolution. But the country can't shift to sustainable development not being in a tight bond with the industry that gradually influences the ecological situation in the country.

With the aim of structured movement toward the aim of sustained development the concept of sustainable development of Ukraine has been created. The document is aimed at creation of harmonization means of ecological, economic and social components with the future systematization of plans and terms of implementation of particular stages aimed at the final product – sustainable development of the Ukrainian society.

According to the concept there are a number of reasons for Ukraine to shift to sustainable development. In terms of international reasons it is the fact that Ukraine officially joined United Nations' document "Agenda on XXI century". Among domestic reasons there are: ecological factor (human impact on nature), socio-demographic, social (decrease in the life age of people, poverty, migration, etc), economic

(undeveloped domestic market, flaws in export potential, etc.) and resources (exhaustive exploitation of natural resources).

According to the concept of transition to sustainable development there is a row of main aims for Ukraine: economic development, protection of environment, welfare, justice, effective use of resources, education, international cooperation.

All these aims have been developed on the basis of cultural and ideological values of Ukrainian nation, in history and traditions of which always was present careful attitude to soil, water and nature.

As it has been mentioned before, in order to achieve some valuable results it is important to monitor the progress of the changes. Ukraine is not an exception in this, and as a result in the concept of transition to sustainable development targets have been defined [7]. There are three main targets that have been set: quality of level of life of people, quality of environment and eco-economic effectiveness of production.

It is important to understand that Ukraine is different from the rest of countries as there is no way that the model of transition to sustainable development of another state can be used by us. As a result it was crucial to develop our own model that has been fitted to Ukraine in particular. Before the process of transition starts it has been define that Ukraine should correspond to following prerequisites: pivotal change in use of resources, shift to intensive type of production with the help of modern equipment that is safe for the environment instead of the obsolete current technical base, formation of new demographic politics that should ensure growth in population and the last but not the least, extension of international relations aimed at joined attempts to find solution to resource and ecological issues as well as develop a stable model of transition to sustainable development of societies nationwide.

But we all understand that it is much easier to put on the paper aims and intentions than later to actually implement them in reality. The probability of plans coming true depends on the number of factors. The first group of them is linked to financial abilities of the country. Unfortunately, nowadays in Ukraine even if there are conscious organizations that care about the nature, they face lack of money not only on purchasing of new high-tech equipment but even on maintenance of already existing purifying constructions.

The second group is characterized by lack of high quality equipment produced on the territory of our motherland. This kind of situation is caused mainly due to low investment into the scientific sphere.

And the last but not the least group is based on the philosophy of organizations that are ready to invest money in the environment only if it proves to be profitable. Unfortunately, none of the companies nowadays takes into account that in their annual financial report the level of mortality of frequency of illnesses won't be shown.

It took a long time to define the most beneficial model of transition to sustainable development for Ukraine. And the unanimous decision has been made that the only way for Ukraine to adopt sustainable development is through intensive economics. In this Ukraine should be supported by its beneficial geo-political location, climate, quality of soil and the most important by the number of highly educated human potential.

In "Concept of transition of Ukraine to sustainable development" it has been laid down that transition to sustainable development should be done in 4 stages [8]. The first stage is called stabilization one. As a result it foresees creation of preconditions for sustainable development (the ones that have been mentioned before). The second one is called a preparatory stage. From its name it is easy to understand that this phase of transition will bring a number of changes but not striking ones. According to this stage it is highly important to shift from economics of growth to an economics of development. Another aspect of this phase is in creation of new politics in the sphere of education, science and technology. The name of the third stage is transitional one. Systematic changes in economics, ecology, technology are foreseen. Poverty should be overcome in full and the level of life of people should be brought to the level of developed European countries. And the last stage – formed – is the favored state of Ukrainian society in which the country's economy should be stable, natural resources should be preserved for future generation and Ukraine becomes a member of community of developed countries.

The Concept has been laid down in 2004. Unfortunately, as it always goes not everything that has been planned was put in practice. We should face the truth that our country has a number of flaws in economic, educational, ecological spheres and even more in social one. The nation was struggling with the order of things in the country: low salaries, low quality of social services, corruption, barrier between Ukraine and Europe, financial crises, etc. But as this way of life has been set for decades people were used to it, authorities tried to follow or at least let on that follow the Concept of transition of Ukraine to sustainable development in order to meet deadlines (the Concept set the time frame of 2004-2015 for all 4 stages to be carried out).

But recent event in Ukraine have put everything upside down. The country right now is in pre-alert phase. Everyone is getting ready for a war. And as you can remember there is no way to implement the idea of the sustainable development in the country that is in a misbalanced state.

But the most important fact that should be highlighted is that not only Ukraine can't follow the path to sustainable development anymore but a number of other countries as well [9]. The main reason for this is that in order to achieve sustainable development all countries have been linked together. It is impossible for any of the countries to proceed with its politics aimed at harmonization of its economic, ecological and social spheres inside the country if in the modern civilized world norms of international law, such as: sovereignty, immunity and territorial integrity are openly violated.

This state of things in the world can't guarantee that there will be no new "cold war" with the duplication of past severe issues. It's not only the war that the international community should be afraid. It is also the process of preparation for it. From the moment the question of war is raised, the normal flow of thing gets interrupted. We can't talk anymore about the development in the sphere of education of finding ways to pass our cultural heritage to future generations. From the moment the question of war is raised socio-economic process of development is deformed and will be restored only long after the conflict is settled down.

From all that has been mentioned above it is obvious that the transition to sustainable development of the society is possible only in case of debarment of international and domestic military conflicts. Unfortunately, what has happened to our country abruptly crossed all, even tiny attempts, to get closer to the

sustainable development [10]. Right now being in the state when everyone is ready to face the war, it's not the best time to put all efforts into the modernization of education sphere or purchasing of new purifying equipment. Everyone understands that for our country the transition has stopped.

On the other hand everything that is currently happening in our country gives a hope to Ukrainian nation that Ukraine will finally decide upon the strategy of its development and will identify itself on the world stage. Because otherwise all the changes and transformation that occurred and would occur in our country would be in vain, as the country was clueless regarding its political path of development.

No one can foresee how the current political situation in Ukraine will be solved. The only thing that we can do is hope for the best. And once the country's government comes back to the question of sustainable development of the Ukrainian society it is important to remember that it is crucial to choose your own model of development and not to become a victim of successful economic stereotypes.

Conclusion. Much has been written in academic terms about the meaning of sustainable development and the need to integrate ecological and economic principles into personal and public decision-making. However, there is no agreed definition of the concept and perhaps there is no need for one. This is because sustainable development concerns a process of change and is heavily reliant upon local contexts, needs and interests. Thus, sustainable development is an 'emerging concept' in two ways, first, because it is relatively new and evolves as we learn to grasp its wide implications for all aspects of our lives, and, second, because its meanings emerge and evolve according to local contexts.

In our case, unfortunately, all the attempts and the gains of past couple years, when Ukraine was finally in the initial stage of the approximation to the sustainable development of the society were destroyed by the crisis in the country. As it has been mentioned throughout the paper it is paramount to have a stability in the country in all spheres in order to start building a sustainable society. And what is the worst is that the state will definitely need a long period of time to overcome the consequences of the crisis, as a result there is no way that our country gets at least to previous indicators in a short future.

References:

1. I have tried to discuss the distinctions involved as well as their interconnections in "Well-being, Agancy and Freedom: The Dewey Lectures 1984, Journal of Philosophy, 82, 1985.
2. Berezovskiy K. V. Task of sustainable development in modern world. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/64814.doc.htm
3. Boiko A. I. Social transformation of society and problem of ideology. Retrieve from: http://referatu.net.ua/newreferats/17/182069
4. Pidlisnuk V., Rudik I., Kyrylenko V. & others (2005) Sustainable development in Ukraine: role of education. Kyiv: SDP "Kovalchuk"
   Retrieved from: http://www.ekmair.ukma.kiev.ua/bitstream/123456789/142/1/Stalyi%20rozvytok%20suspilstva.pdf
5. Ptylypko V. A., Bogolubov V. M. & Piskunova L. E. (2008) Strategy of sustainable development of nature and society. Kyiv: UDK – 658.382(075.8)
   Retrieved from: http://elibrary.nubip.edu.ua/2483/1/Посібн._ССР.pdf
6. Samoilenko Yu. I. & Khazan V. B. (2004) Law of Ukraine about the Concept of transition of Ukraine to sustainable development
   Retrieved from: http://www.mns.gov.ua/laws/laws/nuclear/92.htm
7. Sapa N. V. (2009) Humanitarian Bulletin: Innovational mechanisms as factor of achievement of sustainable development on Ukrainian society. Bulletin of Zaporozhye. State Engineering Academy. 2009
8. Soldatenko V.F., Bevz T. A., Gorbatenko B.P. and others (2009)Socio-political transformations in Ukraine: from plans to reality. Kyiv: Parlament publication. Retrieved from: http://www.ipiend.gov.ua/img/monograph/file/Suspilno-polit-transfor_88.PDF
9. Article Sustainable development as paradigm of social evolution in XXI century. Retrieved from: http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-stalyi-rozvytok-yak-paradygma-suspilnogo-zrostannya-21-st
10. Article Concept of sustainable development and definition of social responsibility. Retrieved from: http://moodle.udec.ntu-kpi.kiev.ua/moodle/mod/resource/view.php?id=4402

Кривенко Ю.І.
Національний авіаційний університет

СТАЛИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПЕРІОД СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація
Сталий розвиток є однією зі стратегічних прерогатив на глобальному рівні протягом декількох останніх десятиліть. Проектування конкретних політичних дій, вимірювання їх ефективності та результатів, як і раніше, є складними питаннями для багатьох розвинених країнах. Соціально-політична ситуація грає дуже важливу роль в структурі сталого розвитку, особливо у випадку України. Метою даної статті є розширення концепції «сталого людського розвитку» за допомогою більш конкретних соціально-політичних аспектів та визначення їх ролі для сталого розвитку українського суспільства в трансформаційній період.
Ключові слова: сталий розвиток, глобальні проблеми, соціально-політична напруга.

Кривенко Ю.И.
Национальний авиационный университет

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В ПЕРИОД СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Аннотация
Устойчивое развитие является одной из стратегических прерогатив на глобальном уровне в течение нескольких последних десятилетий. Проектирование конкретных политических действий, измерения их эффективности и результатов, по-прежнему, являются сложными вопросами для многих развитых странах. Социально-политическая ситуация играет очень важную роль в структуре устойчивого развития, особенно в случае Украины. Целью данной статьи является расширение концепции «устойчивого человеческого развития» с помощью более конкретных социально-политических аспектов и определение их роли для устойчивого развития украинского общества в трансформационной период.
Ключевые слова: устойчивое развитие, глобальные проблемы, социально-политическая напряженность.

УДК 323.15

УЧАСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ: ЛУНДСЬКІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА

Равлик І.О., Гев'юк У.Ю.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Досліджено перспективи ефективної участі національних меншин у суспільно-політичному житті України, на основні аналізу положення Лундськи рекомендацій. Проаналізовано напрямки оптимізації державної політики у сфері міжетнічних відносин у відповідності до сучасних міжнародних стандартів. Визначено конкретні механізми участі у процесі прийняття рішень представників національних меншин та етнічних груп України.
Ключові слова: етнічна меншина, етнічна група, національна меншина, національне законодавство у сфері етнополітики, міжнародно-правові акти, механізми участі національних меншин.

Участь національних меншин та етнічних груп у суспільно-політичному житті є однією з найважливіших складових розвитку мирного і демократичного суспільства. Як свідчить досвід, накопичений в Європі та поза її межами, для регулювання такої участі державам нерідко доводиться створювати спеціальні механізми для національних меншин. Протягом всіх років незалежності в Україні неодноразово здійснювалися ініціативи щодо розробки концепції державної етнополітики та уніфікації законодавства у сфері міжетнічних відносин у відповідності до світових стандартів. Проте, не зважаючи на велику кількість розробених, різними робочими групами та депутатами, версій законопроектів, більшість з них були відкладенні на невизначений термін. Саме тому, нам необхідно звернутися до напрацьованого міжнародного досвіду у даній галузі, особливо до європейських стандартів дотримання прав національних меншин та етнічних груп у суспільно-політичному житті, як на загальнонаціональному, регіональному так і на місцевому рівнях.

Аналіз наукових праць із проблеми участі національних меншин у політичному житті свідчить про те, що вона розроблялася у контексті різних наукових галузей, зокрема, у дослідженнях О. Антонюк, В. Євтух, О. Картунов, Г., В. Городяненко, В. Котигоренко, О. Макуховська-Картунової, К. Оніщенко, Ю. Тищенко та іншими. Водночас дослідження міжнародного досвіду організації, удосконалення та розвитку процесу задоволення потреб етнічних меншин, як передумови розширення їх участі у суспільно-політичному житті, здійснюються епізодично і є фрагментарним. Саме тому, актуальним є вивчення цього досвіду у контексті українських реалій.

Метою статті є аналіз перспектив участі національних меншин у суспільно-політичному житті України з урахуванням Лундських рекомендацій. Для досягнення поставленої мети авторами передбачено вирішення таких завдань: по-перше, проаналізувати механізми участі у процесі прийняття рішень представників національних меншин України в контексті міжнародних документів; по-друге, розкрити особливості механізмів нетериторіального або територіального самоврядування; по-третє, з'ясувати, які конституційні і правові засоби можуть гарантувати національним меншинам ефективні форми участі у суспільно-політичному житті країни.

У рамках реалізації Плану дій з лібералізації візового режиму та інтеграції, низка європейських організацій таких як: ОБСЄ та Рада Європи, очікує від України здійснення заходів за допомогою, яких в правове поле української держави будуть імплементовані положення Лундських рекомендацій (1999 р.), стосовно участі національних меншин у суспільно-політичному житті. У концептуальному аспекті даний міжнародний документ побудований за трьома основними напрямками: 1) участь у прийнятті рішень; 2) самоврядування у деяких питаннях місцевого або внутрішнього характеру; 3) засоби, що дозволяють гарантувати ефективні форми участі.

У процесі аналізу кожного із напрямів, зокрема, *участі у прийнятті рішень*, можна виокремити наступні механізми: а) механізми на рівні центрального уряду; б) вибори; в) дорадчі та консультативні орган [4].

Механізми на рівні центрального уряду реалізуються державою і повинні забезпечувати меншинам можливості реального права голосу. Представ-

© Равлик І.О., Гев'юк У.Ю., 2014

ництво меншин у органах, що приймають рішення, здійснюється шляхом відведення їм певної кількості місць (квоти, преференцій у просування по державній службі або інші заходи). Також варто забезпечити представництво у виконавчих, судових, адміністративних та інших органах, або гарантоване членство у відповідних комітетах, з правом або без права голосу.

На центральному рівні рекомендації орієнтують на створення таких механізмів, як виділення меншинам певної гарантованої квоти у парламенті, закріплення за ними посад у Кабінеті міністрів, у Верховному та Конституційному Судах, в судах нижчої інституції, у дорадчих органах високого рівня, заохочення представників національних меншин до роботи у державних установах. В українському законодавстві дані положення гарантуються ст. 9 Закону України «Про національні меншини в Україні», в якій регламентовано, що громадяни України, які належать до національних меншин, мають право, відповідно, обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади до органів законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого і регіонального самоврядування, в армії, на підприємствах, в установах та організаціях [9].

На практиці положення вищезазначеного закону частково реалізуються органом виконавчої влади у сфері міжнаціональних відносин – Департаментом у справах релігій та національностей, який входить до структури Міністерства культури України. При цьому департаменті також функціонує відділ національних меншин та української діаспори. Зокрема, у структурі Верховної Ради України міжетнічними питаннями займається Комітет з прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин і відповідний підкомітет з питань етнополітики, прав корінних народів та національних меншин України, жертв політичних репресій (який очолює Мустафа Джемілєв).

Наступним інститутом, який потребує реформування за Лундськими рекомендаціями, є *вибори*. В зазначеному документі, акцент робиться на виборчу систему, що повинна сприяти представництву меншин та розширенню їхнього впливу. Такому представництву, на думку міжнародних експертів, можуть сприяти різні форми пропорційного представництва, у тому числі «преференційне голосування», «система відкритих списків», «система змішаного вибору» та «кумулятивна система».

Хоча будь-яка система виборів не може гарантувати остаточного вирішення проблем у поліетнічних суспільствах, до її вибору потрібно підходити з урахуванням суспільно-політичних складових, політичної системи, рівня розуміння політичних еліт та суспільства.

Також вагомим чинником виступають географічні межі виборчих округів, які повинні визначатися таким чином, щоб забезпечувалося справедливе представництво національних меншин. Зокрема, згідно ст. 18 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 р. № 4061-VI, встановлено порядок утворення виборчих округів, де не передбачено спеціальних механізмів, які б враховували фактор компактності проживання національних меншин під час відповідного процесу. У цьому законі зазначено лише, що одномандатні округи утворюються в межах областей, міст Києва з приблизно рівною кількістю виборців у кожному окрузі. Орієнтовна середня кількість виборців в одномандатних округах визначається Центральною виборчою комісією, виходячи з відомостей Державного реєстру виборців [8]. Як приклад практичної реалізації даних норм закону, варто звернутися до досвіду 2012 року, коли у процесі утворення виборчих округів у АР Крим, Чернівецькій, Закарпатський областях було порушено принцип неперервності їхніх меж; округи формувалися без урахування особливостей адміністративно-територіального устрою України, а також місць компактного проживання національних меншин.

У Лундських рекомендаціях експерти роблять окремий акцент на тому, що політичні партії повинні бути відкритими за своїм складом та не замикатися у вузьких етнічних рамках. Відповідно, великим партіям варто домагатися включення у свій склад представників меншин, зменшуючи тим самим наростання тенденцій у потребі або прагненні до створення партій за етнічною ознакою. В українських реаліях, як правило, політичні партії намагаються включати представників етнічних груп у свої списки, проте скоріше заради отримання електоральних дивідендів, і діють вони у цьому питанні виключно на свій розсуд. Тобто правових норм в українському законодавства, які б регулювали дані процеси не існує. Для прикладу, за результатами останніх парламентських виборів в Україні найбільший рейтинг, стосовно оцінки включення представників національних меншин та етнічних груп до виборчих списків отримало ВО «Батьківщина» (2,91), друге місце посіла Партія регіонів, найменшу оцінку щодо представлення груп національних меншин у виборчих списках мало ВО «Свобода» (1,5) [13].

Також згідно положень Лундських рекомендацій, державам варто в рамках відповідних інституціональних структур створювати *консультативні або дорадчі органи*, спеціалізовані комітети. Які повинні мати можливість порушувати питання перед органами влади, що ухвалюють рішення, готувати рекомендації, виробляти законодавчі та інші пропозиції, стежити за розвитком ситуації і представляти коментарі до рішень уряду, що опрацьовуються, а також мати змогу прямо чи опосередковано вплинути на становище меншин. Такі органи можуть бути постійними або цільовими, входити до законодавчої або виконавчої гілки влади або функціонувати при них чи незалежно від них. Вони також стимулюватимуть процес реалізації різноманітних заходів на урядовому рівні та на рівні громад, де проживають меншини. Крім того, такі органи можуть вирішувати конкретні завдання з реалізації програм, наприклад, у сфері освіти, культури, збереження традицій, тощо.

Зокрема, у законодавстві України діяльність таких дорадчих і консультативних органів гарантується у рамках діяльності виконавчої гілки влади. Відповідно, одним із механізмів здійснення етнонаціональної політики в регіоні є діяльність регіональних рад з питань відповідної політики при обласних державних адміністраціях. Наприклад, у Чернівецькій області у 2006 р. була створена Регіональної Ради з питань етнонаціональної політики [5]. Вона діє як консультативно-дорадчий орган при обласній державній адміністрації, основним її завданням є розроблення пропозицій щодо сприяння формуванню та реалізації державної етнонаціональної політики в регіоні, спрямованої на збереження громадянської злагоди в суспільстві, гармонізацію міжнаціональних відносин, консолідацію та розвиток української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також щодо розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин Чернівецької області. Окрім цього, Рада вивчає та аналізує стан розвитку міжнаціональних відносин у Чернівецькій області,

розглядає проекти регіональних програм з питань етнонаціональних відносин, здійснює моніторинг стану виконання законів України, розпоряджень голови обласної державної адміністрації, регіональних програм з питань забезпечення прав національних меншин Чернівецької області.

Переходячи до аналізу напряму розширення *самоврядування* національних меншин у деяких питаннях місцевого або внутрішнього характеру, зазначеного у Лундських рекомендаціях, звертаємо увагу на територіальні та нетериторіальні механізми. До *нетериторіальних механізмів* можна віднести форми управління у сфері освіти, культури, використання мов меншин, релігії та інших сфер, найбільш важливих для самобутності та способу життя національних меншин. По-перше, вони сприяють можливості обирати для своїх дітей недержавні заклади, проте такі, що відповідають мінімальним вимогам, запропонованим або затвердженим компетентними органами освіти. По-друге, надають право особам, що належать до національних меншин, вести власну просвітницьку роботу, включно із утриманням шкіл, і, відповідно до політики у сфері освіти, використовувати свою власну мову. По-третє, мати можливість створювати і використовувати свої власні ЗМІ.

Відповідно, ст. 53 Конституції України гарантується всім громадянам, що належать до національних меншин, право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства. Також у ст. 6 Закону України «Про національні меншини України» вказано, що держава гарантує всім національним меншинам право на національно-культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь-яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству [9].

Для прикладу, можемо звернутися до досвіду Чернівецької області, де створено доволі сприятливі можливості для забезпечення національно-культурних потреб різних етнічних груп. Зокрема, в області діють 21 національно-культурне товариство, також представники національних менших мають змогу здобувають освіту рідною мовою: 69 шкіл із румунською мовою навчання, 16 – двомовних (15 – україно-румунських і 1 – українсько-російська). Одна школа, в якій навчальний процес організовано з урахуванням традицій єврейського народу [11].

Регіональні засоби масової інформації теж активно працюють над висвітленням життєдіяльності національних спільнот, що мешкають на території Буковини. Так у Чернівецькій області видається понад 10 румуномовних газет, а на базі обласної телерадіокомпанії функціонує Творче об'єднання телерадіопрограм румунською мовою. Обсяг передач румунською мовою на ЧДТРК складає 25% від загального мовлення на радіо та 20% – на телебаченні [11].

Територіальні механізми розширення самоврядування національних меншин обґрунтовують доцільність передачі деяких повноважень законодавчої і виконавчої влади з центрального рівня на регіональний, що не повинне обмежуватися простою децентралізацією державного апарата і розосередженням його функцій від столиці до регіональних або місцевих підрозділів. Як зазначено у п. 3 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування, яку Україна ратифікувала 1997 році: «Суспільні функції загалом повинні здійснюватися насамперед тими органами влади, які знаходяться найближче до населення. При передачі функцій іншим органам влади потрібно враховувати масштаби і характер завдання, а також потребу в ефективності та економії» [2]. Територіальне самоврядування має сприяти збереженню цілісності держав і одночасно підвищити рівень участі та залучення меншин, підвищуючи їхню роль на тому рівні управління, який відповідає їхній частці в загальній чисельності населення. Механізми не обов'язково повинні бути однорідними на всій території держави і можуть варіюватися згідно із потребами і волевиявленнями.

Якщо говорити про Україну, то на сучасному етапі реформа місцевого самоврядування, яка б сприяла розширенню можливостей участі національних меншин у процесі управління, досі не завершена. Відповідно місцеві громади, до яких належать й національні меншини, поки що не використовують сповна територіальні механізми участі. Проте, 1 квітня 2014 р. Кабінет Міністрів схвалив Концепцію реформи місцевого самоврядування, яка має бути введена у дію в два етапи на протязі 2014–2017 рр. [7].

Останній напрямок, який виділяють експерти у Лундських рекомендаціях – *засоби, що дозволяють гарантувати ефективні форми участі*: а) конституційні та правові гарантії; б) правовий захист.

Усі громадяни України користуються захистом держави на рівних підставах, гарантованих Конституцією України та законами. При забезпеченні прав осіб, які належать до національних меншин, держава виходить з того, що вони є невід'ємною частиною загальновизнаних прав людини. Зокрема, Закон України «Про національні меншини в Україні» (ст. 1) – гарантує громадянам республіки незалежно від їх національного походження рівні політичні, соціальні, економічні та культурні права і свободи, підтримує розвиток національної самосвідомості й самовиявлення [9]. Проте, задекларовані в конституційних засадах права меншин не є гарантією забезпечення прав меншин за відсутності реальних механізмів їхнього втілення.

У положеннях, які стосуються *правового захисту* передбачається вирішення конфліктів у судовому порядку та за допомогою позасудових механізмів. Судовий контроль за законодавчими та адміністративними рішеннями, потребує наявності у державі незалежних, доступних для населення та неупереджених судових органів і поваги до їхніх рішень. До додаткових (позасудових) механізмів вирішення суперечок, можна віднести: переговори, встановлення фактів, посередництво, арбітраж, омбудсмен у справах національних меншин, а також діяльність спеціальних комісій, які повинні здійснювати ефективний захист інтересів громадян.

Саме позасудові механізми та інститути можуть відігравати важливу роль. Варто звернути увагу на те, що у руслі реалізації стратегії удосконалення українського законодавства у сфері захисту прав людини та національних меншин, 6 вересня 2012 р. був прийнятий Закону України № 5207-VI «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [6]. В якому визначено організаційно-правові засади запобігання та протидії дискримінації з метою забезпечення рівних можливостей щодо реалізації

прав і свобод людини та громадянина. Проте, експерти Європейського Союзу та Ради Європи висловили низку зауважень: визначення термінів, які вживаються у Законі; розширення переліку ознак, за якими забороняється дискримінація; сфери дії Закону; форм дискримінації; повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Наразі відбувається активне обговорення та доопрацювання Законопроекту № 4581 «Про внесення змін до законодавчих актів України щодо запобігання та протидії дискримінації в Україні» [10], розробленого з метою врахування вищезазначених міжнародних рекомендацій у сфері захисту прав та свобод людини і громадянина.

Практичне значення Лундських рекомендацій полягає у тому, що в ньому вперше на рівні міжнародного документа узагальнений і систематизований наявний у міжнародній практиці та практиці окремих держав досвід застосування різних механізмів для вирішення етнічних проблем у громадсько-політичному житті. Даний документ має важливе значення для подальшого розвитку законодавства країн-учасниць ОБСЄ у сфері правового статусу національних меншин, а також сприяють впровадженню інституту національно-культурної автономії у цих державах.

Підводячи підсумки, зазначимо, що на сьогодні в світі практично не залишилося моноетнічних держав. Тому для стабільності країни, для запобігання міжетнічних конфліктів і протистоянь, важливо своєчасно виявляти та реагувати на появу потреб етнічних спільнот, особливо на ті, що стосуються участі у владі. Зокрема, у міжнародних нормах, які стосуються ефективної участі меншин у суспільно-політичному житті, підкреслюється, що вони у жодному разі не передбачають права займатися діяльністю, яка суперечить цілям і принципам суверенної рівності, територіальної цілісності та політичної незалежності держав. Аналізуючи можливості й доцільність реалізації Лундських рекомендації, які являють собою тлумачення положень міжнародних пактів щодо суспільно-політичної сфери, варто зазначити, що їх ігнорування може суттєво підірвати віру міжнародної спільноти в щирість намірів України дотримуватися схвалених на наднаціональному рівні стандартів.

Отже, ефективна участь у процесах прийняття рішень, особливо тих, що зачіпають інтереси меншин, є неодмінною умовою для повноцінної реалізації прав людини. Залучення національних меншин у діяльність представницьких органів не завжди означає можливость їхньої ефективної участі у політичному житті, тому поруч з виборчими правилами, які б сприяли забезпеченню прав меншин, слід враховувати наявність інших механізмів інкорпорації меншин у систему управління та ухвалення рішень. Для цього потрібно розвивати мережу консультативно-дорадчих органів і структури демократичної участі. Проте, представництво національних меншин та етнічних груп є неможливим без процесів демократизації суспільства, політичної системи як такої.

Список літератури:

1. Безпека суспільства у регіоні Румунія – Україна – Республіка Молдова: тристоронній підхід (2008) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.venice.coe.int/docs/1998/CDL-MIN(1998)001rev-e.pdf.
2. Європейська хартія місцевого самоврядування політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_036
3. Конституція України [Електроний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
4. Лундські рекомендації про ефективну участь національних меншин у суспільно-політичному житті з пояснювальними примітками [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.osce.org/uk/hcnm/32255?download=true
5. Положення про регіональну раду з питань етнонаціональної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.oda.cv.ua/page/regionalna-rada-z-pitan-etnonatsionalnoi-politiki-0].
6. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні [Електронний ресурс]: Закон України від 06.09.2012 р. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5207-17
7. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу:http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80
8. Про вибори народних депутатів України [Електронний ресурс]: Закон України № 4061-VI від 17.11.2011 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/page 9.
9. Про національні меншини в Україні [Електронний ресурс]: Закон України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/go/2494-12.
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо запобігання та протидії дискримінації) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=50439
11. Статистичні дані щодо закладів культури, етнічних громад Буковини, національних меншин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bukovina.biz.ua/rub_detail.php?id=309
12. Тищенко Ю. А. Забезпечення ефективної участі меншин у суспільному житті: електоральні процеси. Аналітичний огляд [Електронний ресурс] / Ю. А. Тищенко. – Режим доступу: http://www.ucipr.kiev.ua/userfiles/national_minority_elections_2012.pdf
13. Тищенко Ю Політичні партії та національні меншини в оцінках експертів [Електронний ресурс] / Ю. Тищенко. – Режим доступу : file:///C:/Users/user/Downloads/party-national_minority2013%20(1)%20(3).pdf

Равлык И.А., Гевьюк У. Ю.
Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

УЧАСТИЕ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЖИЗНИ: ЛУНДСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ И УКРАИНСКАЯ ПРАКТИКА

Аннотация
Исследованы перспективы эффективного участия национальных меньшинств в общественно-политической жизни Украины, на основные анализа положений Лундском рекомендаций. Проанализированы направления оптимизации государственной политики в сфере межэтнических отношений в соответствии с современными международными стандартами. Определены конкретные механизмы участия в процессе принятия решений представителей национальных меньшинств и этнических групп Украины.
Ключевые слова: этническое меньшинство, этническая группа, национальное меньшинство, национальное законодательство в сфере этнополитики, международно-правовые акты, механизмы участия национальных меншинств.

Ravlyk I.O., Gevyuk U.Y.
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PARTICIPATION OF NATIONAL MINORITIES IN PUBLIC LIFE: THE LUND RECOMMENDATIONS AND UKRAINIAN PRACTICE

Summary
Prospects effective participation of minorities in political life of Ukraine, the main analysis of the position of the Lund recommendations. Analyzed optimize the state policy in the sphere of interethnic relations in line with modern international standards. Defined specific mechanisms of participation in the decision making process of the national minorities and ethnic groups in Ukraine.
Keywords: ethnic minority, minority, national law on ethnic policy, international normative and legal acts.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ

УДК 316.334.52

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ТЕРМІНА «ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО»

Рзаєв П.А.
Донецький державний університет управління

Проаналізовано та узагальнено підходи різних наукових шкіл до визначення сутності громадянського суспільства. Досліджено класифікаційні ознаки, на яких базуються формулювання цієї дефініції. Уточнено зміст терміна «громадянське суспільство» як сукупності неполітичних, недержавних відносин, що дозволяє регулювати їх різні види у суспільстві.

Ключові слова: громадянське суспільство, уточнення термінології, наукові підходи, класифікаційні ознаки, принципи.

Постановка проблеми. На сучасному етапі актуальною залишається проблема формування та розвитку громадянського суспільства. Аналіз свідчить про наявність ряду проблем, які стримують ефективний розвиток громадянського суспільства в Україні. Серед них такі: недостатнє налагодження ефективного діалогу з громадськістю; недосконаліть чинного законодавства, яке створює бар'єри для утворення та діяльності інституцій громадянського суспільства; неефективна реалізація механізмів участі громадськості у формуванні та здійсненні державної політики; відсутність податкового стимулювання діяльності інституцій громадянського суспільства та доступу до державної фінансової та вітчизняної благодійної підтримки; недостатній рівень інституціональної, фінансової та кадрової спроможності розвитку громадянського суспільства.

На сучасному етапі існує безліч різноманітних визначень поняття «громадянське суспільство». Тому актуальним є аналіз та узагальнення різних підходів науковців до визначення сутності громадянського суспільства та уточнення формулювання цього терміна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «громадянське суспільство» включає всю сукупність неполітичних (недержавних) відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних, культурно-духовних, релігійних, національних. Поступово склалася концепція громадянського суспільства як сфери недержавних суспільних відносин, що співвідноситься і взаємодіє з державою як політичним інститутом.

Разом з тим, як свідчить аналіз, у сучасних умовах з розширенням сфери громадянської активності не тільки вітчизняними, а й зарубіжними вченими та суспільно-політичними діячами ставиться «знак рівності» між громадянським суспільством та демократією. У такому трактуванні громадянське суспільство постає як чинник, що сприяє відтворенню демократії.

Сучасні формулювання демократії, правової держави та громадянина нерозривно пов'язано з поняттям громадянського суспільства. Громадянське суспільство – це не тільки сфера, але й тип взаємодії, певна модель соціальної організації з властивими їй якісними характеристиками: суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві стають вільні і рівні індивіди, здатні або готові вирішувати суспільні проблеми; в основі їх індивідуалізму та конкурентному характері відносин лежить взаємна довіра та співпраця.

Дослідження проблем громадянського суспільства залишається в колі наукових інтересів багатьох учених. У науковій літературі немає єдиного встановленого поняття громадянського суспільства, його основних принципів, функцій та структури. Отже, проведений аналіз літератури з державного управління свідчить про існування різних наукових підходів учених до визначення змісту терміна «громадянське суспільство». Визначення та узагальнення цих підходів обумовило вибір теми даного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасної літератури з обраної наукової проблеми свідчить, що вона потребує більш детального вивчення та подальших ретельних досліджень. В Україні існують наукові праці з даної проблематики, але тільки за окремими її напрямами. Поки що недостатньо праць, у яких би комплексно вивчались проблеми розвитку громадянського суспільства в різних її аспектах.

Наукове осмислення досягнень світової та сучасної пострадянської державно-управлінської науки, аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку громадянського суспільства в контексті теорії та практики державного управління, особливостей трансформаційних процесів в українському суспільстві дають автору підстави уточнити зміст терміна «громадянське суспільство» та розробити науково-методичні положення і практичні рекомендації щодо його ефективного розвитку.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є узагальнення підходів різних наукових шкіл до визначення сутності громадянського суспільства та уточнення змісту цього терміна.

Виклад основного матеріалу. Громадянське суспільство виступає важливою підсистемою суспільства як цілого, яка співпадає з соціальною сферою суспільного життя. У сучасному розумінні поняття «громадянське суспільство» надано як сукупність усіх громадян, їх вільних об'єднань та асоціацій, пов'язаних суспільними відносинами, що характеризуються високим рівнем суспільної свідомості та політичної культури, які перебувають за межами держави, її директивного регулювання й регламентації, але гарантуються та охороняються державою.

Як стверджує Ф.М. Рудич, «гражданское общество – это система обеспечения жизнедеятельности политической, экономической, социально-культурной и духовной сфер, их развития и передачи ценностей от поколения к поколению...». «... гражданское общество можно представить в виде диалектической совокупности трех основных сфер: политической – это отношения, которые возникают в связи с удовлетворением политических интересов и свобод путем участия в различного рода партиях, ассоциациях, движениях, гражданских инициативах; экономической – это экономические отношения, и прежде всего отношения собственности; духовной

© Рзаєв П.А., 2014

– это отражение процессов функционирования и развития гражданского общества в общественном и индивидуальном сознании в виде научных теорий, концепций и в форме обыденного сознания, жизненного опыта, традиций» [1, с. 42–43].

Громадянське суспільство, за визначенням Н.В. Мотрошилової, це «исторически возникающая на заре техногенной эпохи и далее через противоречия развивающаяся совокупность цивилизационных структур и форм, воплощающихся в тех функциях и действиях индивидов, социальных групп, ассоциаций, объединений, специфика которых состоит в том, чтобы «располагаясь» между институтом и семьи и институтами государства, со своей стороны способствовать выполнению социально-исторических задач» [2, с. 29].

На думку Н. Морозової, «Становлення громадянського суспільства відбувається як цивілізований процес, де одночасно набувають розвитку громадські відносини між членами суспільства та самим суспільством, між державою й індивідом. Умовою такого розвитку є рівновага, рівний розвиток, рівність прав, свобод і обов'язків усіх трьох складових громадянського суспільства – людини, суспільства та держави» [3, с. 19]. Вона зазначає, що «громадянське суспільство забезпечує на рівні своїх інститутів і відносин нерозривний зв'язок особи із правовим положенням громадян, єдність соціальних і правових взаємин людини із суспільством та державою» [3, с. 20].

Т.В. Котенко наголошує на тому, що «розуміння громадянського суспільства охоплює і його функціональне призначення в контексті впливу на місцеве самоврядування, зокрема: як засобу забезпечення і гарантування місцевого самоврядування; як форми прояву місцевого самоврядування; як системи відносин у сфері місцевого самоврядування; як об'єкта поширення владних повноважень; як засобу формування суб'єктів місцевого самоврядування тощо» [4, с. 146].

Відповідно до такого підходу громадянське суспільство впливає на місцеве самоврядування у таких напрямах: визначає характер та зміст функціонування місцевого самоврядування як засобу управління суспільними відносинами; характеризує соціальну сутність та функціональне призначення місцевого самоврядування; забезпечує формування суб'єктів місцевого самоврядування та визначає зміст їх функцій; надалі впливає на зміст політики держави у сфері місцевого самоврядування; відображає рівень розвиненості місцевого самоврядування як засобу реалізації інтересів і потреб громадян; визначає методи та форми реалізації функцій місцевого самоврядування; є об'єктом функціонального впливу місцевого самоврядування [4, с. 147].

О.В. Орлова відмічає, що «в настоящее время в научной литературе преобладает понимание гражданского общества как совокупности общественных отношений, не зависимых от государства и способных воздействовать на него. Гражданское общество выступает одновременно в нескольких значениях: как определенная идея, призыв на пути совершенствования общественных отношений; качественное социально-экономическое и политико-правовое состояние целостной социальной системы, целью которой является обеспечение достоинства личности, удовлетворение частных и публичных интересов, достижение свободы; арена добровольных коллективных действий, формирующих институциональную составляющую, ведущую к развитию гражданской инициативы, активности и самореализации личности в рамках действующего права; интеракция (взаимодействие) между людьми и их организациями, постоянно обеспечивающая воспроизводство самых различных общественных отношений; свобода выбора образа жизни личности; возможность и потребность личности в самореализации, то есть результат правовой социализации личности; общества, в котором установлено реальное взаимодействие между индивидом и обществом, между обществом и государством». Таким чином, вчений О.В. Орлова під громадянським суспільством розуміє «самоорганизующуюся систему поведения и взаимодействия людей друг с другом, связанных общностью интересов, активности, национальных и культурных традиций, особенностями экономики и моральными, религиозными и правовыми ценностями» [5, с. 20–21].

Вона визначила ряд ознак, які є характерними для громадянського суспільства. Серед них такі: «гражданское общество – это свободное общество свободных людей, в котором гражданская свобода обеспечивается правом и является необходимым условием для совершенствования самого человека, гарантией сохранения человеческого достоинства; в основе гражданского общества лежат разнообразные личностные (частные) интересы; это открытое общество в плане приверженности общегуманитарным ценностям, обеспечения доступа к широкой и разносторонней информации; это самоорганизующее общество, но отнюдь не стихийное явление; это сложное структурированное общество, состоящее из добровольно сформировавшихся общественных объединений, экономических ассоциаций и кооперациий, религиозных и иных негосударственных объединений, построенных на горизонтальных связях, на взаимодействии друг с другом; это правовое общество» [5, с. 22].

Таким чином, під громадянським суспільством розуміється «всегда целостная система, имеющая историко-конкретный характер, особенности которого обусловлены и географическим положением, и размерами территории, и уровнем развития экономики, культуры, национальным менталитетом его членов. Гражданское общество имеет всеохватывающий характер, т.е. объемлет все стороны общественной жизни. Оно выражает интересы своих членов, вырабатывает собственные нормативные регуляторы общественных отношений и в то же время обладает действенными ресурсами механизмами контроля поведения человека. При этом гражданское общество характеризуется независимостью и самостоятельностью» [5, с. 25].

А. Колодій стверджує, що «громадянське суспільство – це об'єднання вільних індивідів і асоціацій громадян, що сформовані добровільно для забезпечення свободи та ініціативності особистості, прав, свобод та обов'язків людини і громадянина, задоволення інших загальних інтересів і яке завдяки приватній власності в економічній сфері, демократії у політичній, плюралізму у духовній, справедливості у правовій зумовлює існування в абсолютній більшості так званого середнього прошарку, який здатен підпорядкувати громадянському суспільству демократичну, правову, соціальну державу» [6, с. 274–275]. До якісних характеристик громадянського суспільства науковець відносить такі положення: «громадянське суспільство повинно бути суспільством не лише політичної демократії, а й соціальної, що дає кожній людині можливість вести гідний рівень життя; це суспільство, де повністю відсутнє будь-яке відчуження людини від засобів виробництва і знарядь праці, а також результатів своєї праці; громадянське суспільство

на гуманістичній, демократичній основі охоплює всі економічні, господарські та інші зв'язки, забезпечуючи їх інтенсивний розвиток; людині в громадянському суспільстві забезпечується можливість повною мірою виявляти свої здібності, що, у свою чергу, є найважливішим фактором, який стимулює розвиток суспільства загалом; воно користується пріоритетом щодо держави, яка є його складовою; громадянське суспільство є основою створення і функціонування правової та соціальної держави» [6, с. 280].

На думку С. Соляр, «громадянське суспільство розглядається як особливий соціокультурний простір, в якому формується система недержавних суспільних інститутів і відносин, що створюють можливість і умови в рамках загальноприйнятих правових норм кожній людині як самостійному суб'єкту суспільного життя реалізувати свої громадянські права, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби. Сутність громадянського суспільства визначається мірою індивідуальної свободи, самоцінності і самовизначення окремо взятої особистості в суспільстві, а його зміст – взаємодією і взаємовідношенням незалежних один від одного і від держави індивідів». Вчений стверджує, що «визначення громадянського суспільства як особливої поза державної сфери має безумовні переваги над тлумаченням його як особливого стану суспільства. Воно відбиває реальні процеси розвитку суспільства і його соціальної структури, оскільки виходить із визначального чинника людської діяльності – інтересів; виокремлює питання про взаємовідносини громадянського суспільства і держави, надаючи йому істотного значення у суспільно-політичному житті» [7, с. 273].

Як підкреслює С. Соляр, громадянське суспільство має розглядатися як «об'єднання вільних і рівних громадян, в якому громадяни мають права і можливості, виходячи із спільних інтересів та потреб, єднатися у правовій, економічній, соціально-політичній та інших сферах», а також як «сфера вільної комунікації учасників суспільних відносин, в основі якої перебувають не родинні зв'язки, а мета реалізації певних спільних інтересів – політичного, соціального, економічного, культурного та іншого характеру – поза інститутами публічної влади» [7, с. 277].

Таким чином, можна погодитися з науковцями, що зміст терміна «громадянське суспільство» включає всю сукупність неполітичних (недержавних) відносин у суспільстві, тобто економічних, моральних, культурно-духовних, релігійних, національних. Громадянське суспільство – це сфера недержавних суспільних інституцій і відносин.

Існує велика кількість проблем у процесі реалізації громадянським суспільством демократичних перетворень, пов'язаних з його інституалізацією, подоланням недовіри населення до ринкових реформ, трансформацією базових цінностей суспільства тощо. Недостатня розвиненість громадянського суспільства, неефективна взаємодія органів державної влади з громадськістю породжують серйозні проблеми, вирішення яких лежить у площині з'ясування основних визначень, принципів та функцій громадянського суспільства, його структури [8, с. 40].

Громадянське суспільство – це не тільки сфера, але і тип взаємодії, певна модель соціальної організації з властивими їй якісними характеристиками: суб'єктами взаємодії в громадянському суспільстві стають вільні і рівні індивіди, здатні або готові вирішувати суспільні проблеми; в основі їх індивідуалізму та конкурентному характері відносин лежить взаємна довіра та співпраця [9, с. 33].

Досить поширеною є точка зору, що громадянське суспільство охоплює сукупність моральних, правових, економічних, політичних відносин, включаючи власність, працю, підприємництво, організацію і діяльність суспільних об'єднань, систему виховання, освіти, науки і культури, сім'ю, систему засобів масової інформації, неписані норми людської поведінки, конкретні аспекти політичного режиму. Вважається, що для такого широкого розуміння обсягу громадянського суспільства є всі підстави.

Громадянське суспільство має свою, досить складну внутрішню структуру. Для нього характерна наявність в основному не вертикальних, як у державі, ієрархічних зв'язків, а горизонтальних, головним чином невладних з'єднань. Останні дуже різноманітні й утворять три шари. Фундамент складають відносини, зв'язані з забезпеченням життєдіяльності суспільства. В ідеалі громадянське суспільство можна розглядати як суспільство, в якому існують розвинуті економічні, культурні, правові, соціальні відносини між його індивідами. У такому суспільстві є досить широкою сфера публічних відносин, в якій активно діють політичні партії, масові громадські рухи, групи за інтересами, переконаннями, за іншими ознаками. Таке суспільство добивається демократизації влади, всебічного захисту і гарантування прав людини і громадянина, оптимальної взаємодії більшості і меншості на основі узгодження позиції державних і громадських інститутів.

Громадянське суспільство – це система позадержавних суспільних відносин і інститутів, що дає можливість людині реалізувати його громадянські права і виражає різноманітні потреби, інтереси і цінності членів суспільства. Громадянське суспільство не є деяким ізольованим від держави соціальним простором, що протистоїть йому в будь-яких формах. Навпаки, громадянське суспільство і держава з'єднані один з одним цілим поруч структурних зв'язків, оскільки держава, здійснюючи управлінсько-опосередковані функції в суспільному житті, не може не стикатися з громадянськими цінностями й інститутами, тому що останні через систему горизонтальних зв'язків як би охоплюють усі суспільні відносини.

Висновки і пропозиції. Таким чином, на думку автора даної статті, громадянське суспільство можна розуміти як сукупність неполітичних, недержавних відносин у суспільстві, що дозволяє регулювати соціальні, духовні, етнічні, релігійні та інші відносини.

Ключовим аспектом стають взаємовідносини громадянського суспільства з державою. Це модель соціальної взаємодії і соціальної організації, що створюються за участю вільних та рівних індивідів і набувають форм мережі добровільних організацій, у яких домінують громадянські цінності.

У подальших дослідженнях планується визначити принципи, функції та структуру громадянського суспільства, а також дослідити та узагальнити діяльність його інституцій.

Список літератури:
1. Рудич Ф.М. Много ли власти нужно власти? Украина в контексте трансформации политических систем в странах СНГ и Балтии, Центральной и Восточной Европы: монография / Ф.М. Рудич; Ин-т политических и этнонациональных исследований им. И.Ф. Кураса. – К.: Наукова думка, 2009. – 304 с.
2. Мотрошилова Н.В. О современном понятии гражданского общества / Н.В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 2009. – № 6. – С. 12-32.
3. Морозова Н. Взаємодія держави та громадянського суспільства: теоретико-методологічний аналіз / Н. Морозова // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – № 8. – С. 17-20.
4. Котенко Т.В. Взаємодія місцевого самоврядування та громадянського суспільства: функціональний аналіз / Т.В. Котенко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 4. – С. 141-148.
5. Орлова О.В. Понятие и предпосылки возникновения и развития гражданского общества в России / О.В. Орлова // Государство и право. – 2013. – № 7. – С. 19-26.
6. Колодій А. Громадянське суспільство: доктрина та вітчизняна практика / А. Колодій // Право України. – 2013. – № 9. – С. 270-288.
7. Соляр С. Громадянське суспільство: загальнотеоретичні підходи до визначення / С. Соляр // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 1. – С. 271–279.
8. Взаємодія органів державної влади з громадськістю: теорія та практика державного управління: монографія / А.О. Дєгтяр, А.В. Халецький, С.В. Бєлай. – Донецьк: Видавництво «Донбас», ООО «РА Ваш імідж», 2012. – 415 с.
9. Халецький А.В. Формування громадянського суспільства: визначення, принципи та функції / А.В. Халецький // Західноукраїнський науковий вісник (науковий журнал з питань права, економіки, державного управління). – 2012. – № 5. – С. 31-37.

Рзаев П.А.
Донецкий государственный университет управления

НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СОДЕРЖАНИЯ ТЕРМИНА «ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО»

Аннотация
Проанализированы и обобщены подходы различных научных школ к определению сущности гражданского общества. Исследованы классификационные признаки, на которых базируются формулировки этой дефиниции. Уточнено содержание термина «гражданское общество» как совокупности неполитических, негосударственных отношений, что позволяет регулировать их различные виды в обществе.
Ключевые слова: гражданское общество, уточнение терминологии, научные подходы, классификационные признаки, принципы.

Rzayev P.A.
Donetsk State University of Management

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE DEFINITION OF THE TERM «CIVIL SOCIETY»

Summary
The paper provides an overview of various scientific approaches to the definition of schools of civil society. The classification features which are based on the wording of this definition were investigated. The meaning of the term civil society" was clarified as a set of non-political, non-governmental relations which allows you to adjust them to different types of society.
Keywords: civil society, clarifying terminology, scientific approaches, classification features, principles.

УДК 347.471:351/354

ФОРМИ ТА НАПРЯМИ ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ: ПРЕДСТАВНИЦТВО ІНТЕРЕСІВ

Папуша В.С.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті йдеться про дослідження взаємодії громадянського суспільства та держави з метою впливу на ефективність державного управління. Одним із способів впливу на владно-управлінські відносини являється представництво інтересів в державному управлінні. Громадянське суспільство ж виступає сферою в якій акумулюються різного роду інтереси.
Ключові слова: держава, громадянське суспільство, державне управління, групи інтересів, лобізм, влада, представництво інтересів.

Постановка проблеми. Звертаючись до теми громадянського суспільства та державного управління потрібно розуміти перш за все ефективність взаємодії держави та суспільства, наскільки може держава виражати інтереси індивідів, неурядових організацій, груп інтересів та ін. Саме в контексті такого взаємозв'язку суспільство може визначати державне управління та напрями здійснення державної політики. Однак, досить часто владно-управлінські відносини зводяться до просування на законодавчому рівні інтересів окремих індивід чи то зацікавленої групи осіб.

Аналіз останніх досліджень. Увагу приділено аналізу досліджень в сфері громадянського суспільства, держави та державного управління. Серед таких них праці таких авторів як І. Рейтрович, Ю. Сабанадзе, В. Аверянов, І. Барциц, В. Январєв та Е.Семіонов, Дж. Александер.

Мета статті. Метою даної статті є дослідження взаємодія держави та громадянського суспільтсва з метою впливу на державне управління.

Виклад основного матеріалу. Суспільство, по своїй суті представлене безліччю інтересів (національні, культурні, ідеологічні, економічні, політичні та ін..), які можуть нести в собі як загальне благо для кожного громадянина, так і зазіхати на права інших задля власної користі. На захист загальносуспільних інтересів стає громадянське суспільство, котре акумулює в собі інтереси як групові, так і індивідуальні та стоїть насторожі прав громадян, що можуть потерпіти від гегемонічних настроїв держави, а також інтересів окремих лобістів, які опосередковано чи прямо можуть впливати на державне управління навіть на шкоду суспільства. Громадянському суспільству вдається долати постійне співвідношення та зіткнення інтересів з метою їх упорядкування та систематизації для досягнення єдиної мети. Залучення громадянського суспільства до державного управління якісно підвищує ефективність останнього.

Зазвичай, під громадянським суспільством розуміють сферу взаємовідносин громадян, груп, організацій, які взаємодій між собою та протистоять державі. Така думка не повно розкриває сутність такого явища. Суть громадянського суспільства полягає не лише у протистоянні чи взаємодії, а й у можливості одностороннього впливу. Однак, саме громадянське суспільство не здатне повноцінно впливати на державне управління – потрібне не просто ефективне державне управління, а саме відкрите управління, тобто держава, яка повністю відкрита для співпраці та ініціює залучення громадян. Саме за таких умов громадянське суспільство може ефективно функціонувати.

Ідея громадянського суспільства і на сьогодні не має єдиного концептуального підходу до його визначення, а тому, за словами Селігмана, й до сих пір не склався той рівень метатеорії, котрий забезпечує аксіоматичний підхід до розгляду даної проблеми. «Можливо, цим пояснюється твердження, що ідея громадянського суспільства була всього лише регулятивною нормою в часи буржуазних революцій і не більше, а саме громадянське суспільство оформлюється тільки в епоху раньоіндустріального етапу, щоб вже в другій половині XIX ст. трансформуватися в масове суспільство і припинити своє існування» [3, с. 77].

Сучасне розуміння громадянського суспільства виділяє такі його особливості:

- це суспільство в якому панують розвинуті культурні, економічні, правові і політичні відносини, які не виходять за рамки власних інтересів всупереч іншим та взаємодіє з державною, не знаходячись осторонь, а є активним учасником у житті держави;

- це суспільство з економічним, політичним, соціальним, культурним статусом, що у взаємодії з державою складають розвинуті правові відносини.

«Громадянське суспільство – це асоціація вільних громадян, їх посередницьких груп та самодіяльних організацій; автономна, плюралістична, самоорганізована система зв'язків, відносин і взаємодій громадян та їх груп інтересів і прав людини, що виявляється у створенні відповідних інститутів та організацій, зустрічного впливу правової держави, яка забезпечує у громадянському суспільстві задоволення спільного інтересу і гарантує права громадян» [6, с. 52]. Це визначення громадянського суспільства Цвихом характеризує його як окрему, самостійну сферу взаємодії громадян, що в ході взаємодії утворюють певні інститути та різного роду організації.

Сутність громадянського суспільства полягає в тому, що воно об'єднує і виражає перш за все інтереси громадян, їх свободу, запити, потреби, а не волю правлячих еліт, влади, держави.

Однією з актуальних причин побудови громадянського суспільства в Україні є подолання залишків тоталітарного режиму, який повністю поглинув в собі суспільство. Громадянське суспільство, формуючись як певна система інститутів та відношень, що не залежать від держави, може якісно функціонувати лише за умов демократії, котра забезпечує відповідними правами і свободами всіх його членів, сприяє плюралізму думок і відповідає на запити та інтереси суспільства. Україна, проходячи трансформаційний етап, що зумовлює багато кризових станів у різних її сферах, потребує вдосконалення механізму формування громадянського суспільства та дотримання реального виконання всіх правових норм.

Відродження інтересу до громадянського суспільства відбулося особливо в другій половині XX

© Папуша В.С., 2014

сторіччя. До цього часу інтерес до громадянського суспільства був дещо втрачений, такому становищу, впершу чергу, посприяли різні соціально-політичні причини того часу. Так, перша половина XX ст.. була часом, коли йшли війни, в велику кількість країн охопила тоталітарна влада, що поглинула суспільство і встановлювала над ним повний контроль. Диктування своє волі народам з боку влади, по суті, зводила нанівець актуальність теми громадянського суспільства, як позадержавної сфери, яка може їй протистояти та впливати через свої інститути.

В XX ст. мало місце прояв двох тенденцій: розвиток громадянського суспільства через демократизацію, гарантії прав людини, альтернативну політику та протидію цьому розвитку з використанням репресій і плутодемократії. Тоталітарні режими фашизму та комунізму, маніпулюючи політичними і соціальними інтересами мас, витіснили з політичного життя основні громадянські інститути або придушили їх [2, с. 49].

Сучасний етап розвитку громадянського суспільства в основному припав на другу половину XX ст.. Громадянське суспільство в цей час починає виходити з теоретично його осмислення і переходить в площину практичного втілення в життя суспільств. Громадянське суспільство стає посередником між державою та особою, приватними та загальними інтересами. Велику роль починають відігравати недержавні та неполітичні організації суспільного життя. Виникають і поширюються різні його форми. Виокремлюються цивілізаційно-культурні, історичні та інші критерії до визначення поняття громадянського суспільства, що само по собі ускладнює дати цьому явищу універсальне визначення.

Історично громадянське суспільство розвивалося завдяки розподілу прав людини та громадянина, тобто коли права людини як людської істоти та права громадянина, що проживає і належить певній державі (політична права). Так громадянське суспільство виплекало основну свою ідею – особистість з індивідуальною свободою та приватною власністю. Саме така ідея полягла в основу концепції громадянського суспільства. Громадянство є правовим поняттям. Ідея громадянства полягає в тому, що всі члени суспільства, за виключенням осіб, що законно лишені прав, є громадянами незалежно від свого соціально-економічного чи освітнього статусу, і незалежно від того, наскільки вони реалізуються чи мають бажання реалізувати себе як громадянина. Однак, в громадянському суспільстві поняття громадянина дещо змінюється та набуває іншого значення. В громадянському суспільстві це поняття передусім ідеалізує громадянина, як такого, що має активну позицію та реалізує свої громадянські права. В юридичному ж розумінні поняття громадянин зводиться до наданню йому певних прав і свобод і володіння ним приватною власністю, професією чи технічними вміннями не обумовлює його бажання і готовність до виконання своїх громадянських привілеїв і обов'язків.

Досить цікаво розуміння сутності громадянського суспільство було запропоновано в праці авторів Д. Когена та Е. Арато «Громадянське суспільство та політична теорія». В праці дається таке визначення громадянського суспільства: «Під громадянським суспільством ми розуміємо сферу соціальної інтеракції між економікою та державою, що складається в першу чергу зі сфер найбільш близького спілкування (зокрема сім'я), обєднань (зокрема добровільних) соціальних рухів і різних форм публічної комунікації. Сучасне громадянське суспільство створюється за допомогою певних форм самоконструювання та самомобілізації. Воно інституалізується за допомогою законів, суб'єктивних прав, що стабілізують соціальну диференціацію. Незалежна діяльність та інституалізація не обов'язково пов'язані між собою, вони можуть здійснюватися окремо один від одного, однак в перспективі ці процеси складають обов'язкову умову громадянського суспільства» [4, с. 27].

Досить цікавим є виклад своїх поглядів на громадянське суспільство в Дж. Александера. Відштовхуючись від ідей марксизму, він звертається до розвитку громадянської солідарності, яка «лежить в основі будь-якої потреби інституціональних реформ, історичної та культурної реформації» [8, с. 630].

За Александером, громадянське суспільство має свій власний простір, тобто сферу яка може бути аналітично незалежною, емпірично диференційованою та морально універсальною у порівняні з державою, ринком та іншими соціальними сферами [5, с. 4].

Громадянське суспільство підтримує баланс інтересів, впершу чергу, завдяки впливу на державу, яка здійснює державне управління. Саме від ефективності останнього залежить запорука стабільного розвитку суспільства.

Одним з найважливіших інститутів державного управління, яке завжди пов'язане з суспільством і відображає його запити, є система представництва інтересів. За її допомогою в межах соціального механізму формування і здійснення державного управління відбувається корекція державних рішень, що враховують інтереси тих, кого вони торкаються. В цілому вона зорієнтована на дотримання балансу інтересів, що мають місце в суспільстві. Саме через систему представництва інтересів як громадян, так і організованих груп, які діють в рамках формальних і неформальних відносин, відбувається вплив суспільства, економічного і соціально-культурного середовища на державне управління» [1].

Сучасні держави спрямовують державне управління на регулювання соціальних відносин в суспільстві. Впершу чергу це надання соціальних послуг незалежно від соціальних груп і соціального статусу громадян, що дало змогуназивату таку державу соціальною. Громадянське суспільство стає сферою соціального партнерства, що в свою чергу передбачає правове втручання держава та змушує саму державу ставати гарантом соціальної справедливості для всіх сторін учасників. Тобто громадянське суспільство будучи сферою взаємовідносин не тільки між громадянами, а й роботодавцями та працівниками делегує державі право законодавчим шляхом втручатися і таким чином надавати гарантії соціальної забезпеченості.

Соціальний механізм державного управління можна визначити як закономірний взаємозв'язок соціальних явищ і дій, завдяки якому відбувається організуючо-владне погодження суспільних волевиявлень, врахування всезагальних інтересів, визначення цілей, розробка і прийняття рішень, а також їх реалізація за допомогою наявних у держави ресурсів (влади, апарату, методів, засобів). Він діє всередині політичної системи суспільства. Її інститути як безпосередньо (через суб'єкт державного управління), так і опосередковано (через об'єкти управління) впливають на зміст і структуру державного управління, форми і методи його здійснення, визначають їх доцільність і ефективність [1].

Важливим моментом в налагодженні ефективного управління є відкритість держави громадянському суспільству, що орієнтується на запити суспіль-

ства. Ще одним досить важливим моментом впливу на державне управління являє представництво інтересів. Представництво інтересів визначають як один з основних каналів взаємодії громадянського суспільства і держави.

В науковій літературі систему представництва інтересів виокремлюють в двох видах: політичне та функціональне представництво.

Характерним для політичного представництва є представництво з допомогою електоральних процесів, тобто тут основну роль виразника інтересів виконують різного роду політичні партії, рухи іт.п.

Функціональне представництво характеризується відносинами між групами інтересів та державою. Такі відносини зазвичай носять неформальний характер. За допомогою таких засобів суспільство виражає свої інтереси та вимоги до держави, що в сою чергу впливає на державне управління.

Висновки. В результаті проведеного дослідження можна зробити висновок, що зріле громадянське суспільство може тісно взаємодіяти з державою та ефективно впливати на державне управління через систему представництва інтересів та груп, що виникають в самому середовищі суспільства.

Список літератури:

1. Государственное управление: основы теории и организации. Учебник / Под ред. В.А. Козбаненко. – М.: «Статут», 2000. – 912 с, с. 133-134.
2. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. проф. И. И. Кальной, доц. И. Н. Лопушанский. 3-е изд., перераб. и доп. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. – 492 с.
3. Ідея громадянського суспільства.[Електроний ресурс]/ Адам Б. Селігман // – К., 2000. – Режим доступу: http://litopys.org.ua/selig.
4. Коэн, Джин Л., Арато Эндрю. Гражданское общество и политическая теория. / Обш. ред. И.И.Мюрберг. – М.: Издво «Весь Мир», 2003. – 784 с.
5. Титаренко Л. Г. «Александер Дж. Гражданская сфера» [Електроний ресурс] // Книжное обозрение – 2009. – Режим доступу: http://www.isras.ru/pdi/
6. Цвих. В.Ф. Громадянське суспільство як явище і процес. Особливості бачення // Вісник Київ. ун-ту. Серія Філософія, Політологія. – 2002. – Вип. 42
7. Январев В.А., Семионова Е.А. Воздействие регламентации деятельности органов власти на эффективность исполнения ими государственных функций (по результатам опроса государственных служащих) // Вопросы государственного и муниципального управления. – 2009. – № 3. – С. 71-92.
8. Jeffrey C. Alexander. The Civil Sphere. New York: Oxford university press, 2006. 629-639 pp.

Папуша В.С.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

ФОРМЫ И ПУТИ ВОЗДЕЙСТВИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА НА ГОСУДАРСТВЕНОЕ УПРАВЛЕНИЯ: ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВО ИНТЕРЕСОВ

Аннотация
В статье говорится об исследовании взаимодействия государства и гражданского общества с целью влияния последнего на эффективность государственного управления. Одним из способов влияния на властно-управленческие отношения являются представительство интересов в государственном управлении. Гражданское общество же является средой в которой аккумулируются разного рода интересы.
Ключевые слова: государство, гражданское общество, государственное управление, группы интересов, лоббизм, власть, представительство интересов.

Papusha V.S.
Taras Shevchenko National University

FORMS AND WAYS OF INFLUENCE OF CIVIL SOCIETY ON THE GOVERANCE: REPRESENTATION OF INTERESTS

Summary
The article is devoted to the study of interaction between civil society and the state with the aim to influence the efficiency of public administration. A representation of the interests in governance is one of the ways of influence on the managerial relations. Civil society is an area in which all sorts of interests are accumulated.
Keywords: government, civil society, public administration, groups of interests, authority, lobbyism, representation of interests.

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

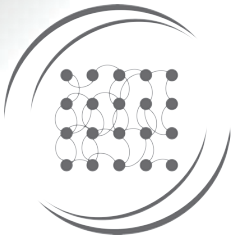

УДК 378:659.1:005.521

ПЛАНУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ РЕКЛАМНИХ КАМПАНІЙ У СФЕРІ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Санакоєва Н.Д., Кушнір В.О.
Запорізький національний університет

Досліджено різні наукові підходи до визначення поняття рекламної кампанії та аналізу особливостей цього процесу. Значну увагу приділено здійсненню рекламної діяльності на ринку освітніх послуг. Охарактеризовано новітні тенденції у плануванні рекламних кампаній такого типу.

Ключові слова: інтегровані маркетингові комунікації, рекламна кампанія, планування, ринок освітніх послуг, просування, цільова аудиторія, конкуренти.

Розвиток ринку освітніх послуг призвів до серйозних змін у сфері освіти: з'явилася і продовжує посилюватися конкурентна боротьба між вузами, істотно змінилися вимоги і цінності споживачів (цільових аудиторій). Усі ці фактори диктують необхідність організації та ведення маркетингової і рекламної діяльності ВНЗ. Сьогодні виші почали займатися роботою з формування стратегії і тактики маркетингової та комунікаційної діяльності. Професійний і продуманий підхід до засобів просування освітніх послуг до споживача, формування планів маркетингової та комунікаційної діяльності, проведення маркетингових досліджень, ефективна організація рекламної діяльності – є факторами і ресурсами успішного розвитку ВНЗ.

Дослідженням процесу планування рекламної діяльності та плануванням рекламних кампаній у сфері освітніх послуг займалися такі вчені та практики, як: Г.А. Багієв [1], О.С. Баталова [2], В.А. Гончарук [3], Є.А. Каверіна [5], О.М. Козак [6], А.Н. Назайкін [8], Т.Є. Оболенська [9], А.П. Панкрухін [10], В.В. Подольна, С.П. Усик [11] та ін.

Науковцями значна увага приділялась процесу планування рекламної кампанії загалом. Проте, питання планування рекламної діяльності у сфері освітніх послуг вимагає постійного наукового і практичного пошуку у зв'язку із особливістю об'єкту рекламування. На сьогодні є низка проблем у рекламуванні освітніх послуг: висока вартість професійних рекламних послуг, відсутність системного підходу та епізодичність рекламування факультетів зумовили актуальність нашого дослідження.

Метою наукової розвідки є дослідити особливості планування і реалізації рекламних кампаній у сфері освітніх послуг та їх окремих структурних підрозділів.

Особливість освітніх послуг полягає в тому, що результат освітнього процесу проявляється, як правило, в комплексі зі створенням духовних цінностей, перетворенням і розвитком особистості студента. Ці послуги забезпечують реалізацію пізнавальних інтересів студентів, задовольняють потреби особистості в духовному та інтелектуальному розвитку, сприяють самореалізації. Для освітніх послуг характерна тривалість періоду їх надання, відстроченість виявлення результативності і залежність ефективності роботи випускників навчальних закладів від умов їх праці та життя. Так, освітня послуга є достатньо складним об'єктом рекламної політики навчального закладу [10, с. 207].

Г.А. Багієв, наприклад, розуміє ринок освітніх послуг як систему економічних відносин з приводу купівлі-продажу освітніх послуг, безпосередньо затребуваних як колективним, так і індивідуальним споживачем [1, с. 76].

Одна з найважливіших ролей в системі інтегрованих маркетингових комунікацій відведена рекламі – платному неособистому зверненню організації до своїх клієнтів, спрямованому на залучення споживачів до виробленої продукції та зміцнення позицій бренду у свідомості громадськості. Реклама є найдієвішим інструментом у спробах компанії регулювати поведінку покупця, привернути увагу до своїх товарів (послуг), створити позитивний імідж самої компанії.

За останні роки відбулося істотне ускладнення рекламно-інформаційної діяльності. Суть нової ролі реклами в тому, що вона стала невід'ємною і активною частиною комплексної системи маркетингу, рівень розвитку якої визначає якість і ефективність рекламно-інформаційної діяльності виробника і її відповідність новим вимогам світового ринку. Говорячи про просування вишу, можна сказати, що реклама вже стала традиційним, звичним каналом просування, як для керівництва закладу, так і для споживачів.

Будь-яку рекламну діяльність можна назвати сукупністю великої кількості рекламних кампаній, спрямованих на реалізацію різних цілей. Зарубіжні автори найчастіше розглядають поняття «рекламна кампанія» з точки зору процесуального підходу. Рекламна кампанія – це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих дій, що розробляються для досягнення стратегічних цілей і вирішення проблем підприємства, і є результатом загального рекламного плану для різних, але пов'язаних один з одним рекламних звернень, розміщених в різних ЗМІ протягом певного періоду часу [11, с. 305].

Планування рекламної кампанії – це процес, результатом якого є складання плану рекламної кампанії на певний період. Головне завдання планування – визначити, як буде доноситися рекламне повідомлення до споживача: в якій формі, за допомогою яких засобів масової інформації та в рамках якого бюджету. Проведення будь-якої рекламної кампанії вимагає ретельної підготовки, і її планування доцільно здійснювати поетапно. У спеціалізованій літературі докладно описуються програми проведення поетапного планування рекламної кампанії, що включають від трьох, а в деяких випадках і до 15 етапів. Розглянемо кілька методик поетапного планування рекламної стратегії, запропонованих різними авторами.

Так, В.А. Гончарук виділяє такі етапи планування:
1) визначення цілей;
2) цільова аудиторія;
3) визначення засобів і носіїв;
4) визначення бюджету;
5) вибір виконавців;
6) складання звернень;
7) попередні випробування;
8) розробка системи контролю [3].

А.Н. Назайкін запропонував свій підхід до планування і проведення рекламної кампанії:

© Санакоєва Н.Д., Кушнір В.О., 2014

1. Ситуаційний аналіз.
2. Стратегічне планування.
3. Розробка рекламної кампанії.
4. Реалізація рекламної кампанії.
5. Аналіз рекламної кампанії.
6. Корекція рекламної кампанії [7].

Отже, планування рекламної кампанії – процес складний і тривалий, проте необхідний задля максимального досягнення поставлених цілей (інформування, переконування, нагадування). А правильність постановки цілей є запорукою успішної рекламної кампанії навчального закладу.

Для освітніх установ, які недавно вийшли на ринок, рекомендується починати з реклами, що переконує потенційних споживачів у серйозності своїх намірів і потенціалу, якості пропонованих послуг тощо. При цьому можливі такі аргументи, як розмір вкладеного капіталу, матеріально-технічна база, вже укладені угоди, отримані та виконані замовлення. Така реклама на етапі виведення послуги формує прихильність до цього закладу, переконує негайно звернутися за додатковою інформацією або просто скористатися послугою. Також часто використовується реклама, що ґрунтується на ствердженні своїх переваг.

Метою інформативної реклами частіше за все є полегшення виведення на ринок нової модифікації освітньої послуги, супровід оновленого асортименту. Вона зазвичай інформує про зміст програм навчання, його технології, методики, про зміну ціни тощо. Крім того, інформативна реклама може бути спрямована на виправлення вже сформованих несприятливих уявлень про заклад освіти, його послуги, на усунення різних побоювань споживачів, невиправданих негативних чуток.

Нагадувальна реклама на освітньому ринку використовується вже відомими, визнаними освітніми установами або тими, хто вже провів переконуючу та інформативну рекламну кампанії. Особливо цей вид реклами доречний в період міжсезоння, нагадуючи абітурієнтам про те, що пропоновані послуги можуть їм знадобитися найближчим часом і тому важливо заздалегідь встановлювати контакти [10, с. 210].

Важливою є аргументація, яка має переконати абітурієнта стати студентом саме цього, а не будь-якого іншого навчального закладу. До основних аргументів у рекламних повідомленнях вишів є:

1) економічні: перспективність працевлаштування, рівень стипендії в процесі навчання, можливість зниження оплати (наприклад, залежно від результатів навчання), пільговий порядок придбання різних послуг (отримання додаткових освітніх послуг в межах обраного ВНЗ, можливість відпочинку);

2) соціальні: репутація освітньої установи, відомість науково-педагогічних кадрів, можливість навчання або проходження практики за кордоном, можливість самовираження у межах обраного колективу;

3) організаційні: забезпечення освітнього процесу сучасними технічними засобами, пріоритет сучасних методів навчання, рівень навчального, технічного та комунікаційного забезпечення [10, с. 208].

Реклама є найбільш традиційним та звичним каналом просування і «зрозумілим» як для адміністрації вишів, так і для цільових аудиторій.

Для просування вишів найчастіше використовується ATL-комунікація :

– друкована реклама: розміщення модульної та текстової реклами в ЗМІ; рекламна поліграфія (лифлети, буклети, листівки і т.д.);

– зовнішня реклама: реклама на фасадах будівель; реклама на транспорті; білборди; афіші; стікери; лайт бокси і т.д.;

– звукова реклама: ролики на радіо.

Специфіка рекламно-інформаційних матеріалів про ВНЗ залежить від цільової аудиторії, для якої вони призначені. При підготовці матеріалів варто виділити для початку дві групи: матеріали для зовнішніх цільових аудиторій (старшокласники, абітурієнти, потенційні споживачі курсового навчання, партнери, члени професійних співтовариств і т.д.) і для внутрішніх цільових аудиторій (студенти, аспіранти, викладацький склад і адміністративні співробітники).

До найбільш необхідних інформаційно-рекламних матеріалів відносять такі:

– лифлет із загальною інформацією про ВНЗ;

– лифлет про факультет;

– спеціалізований лифлет для конкретних цільових аудиторій (для абітурієнтів / першокурсників / аспірантів);

– лифлет, що інформує про додаткові освітні послуги вишу (наприклад, про підготовчі курси або про вузівський Центр вивчення іноземних мов і т.д.);

– книга про ВНЗ представницького класу.

Інформаційно-рекламні матеріали сьогодні повинні бути представлені і на електронних носіях, таких як презентаційні диски, флешки. Флешки є хорошим варіантом і корпоративного подарунку, оскільки практичний в подальшому застосуванні. На корпус флешки можна зробити нанесення логотипу вишу, у зміст помістити файл із презентацією вишу, інформацією про факультети та викладачів [5, с. 15].

Традиційна реклама для просування вишів є необхідною умовою, але не достатньою. Традиційна реклама забезпечує присутність об'єкта просування в рекламно-інформаційному полі, але не є фактором, що визначає вибір вишу цільовою аудиторією. Це свого роду «перший» підготовчий етап просування. У пошуках ВНЗ цільові аудиторії шукають інформацію в спеціалізованих інформаційних довідниках і, безумовно, інформація про освітній заклад там повинна бути присутня. Наявність зовнішньої реклами привертає увагу, інформує про наявність того чи іншого вишу/освітньої програми. Така реклама в основному має неособистісний характер звернення. Сьогодні більш ефективним є особистісне звернення, тому набувають актуальності BTL-комунікації в сфері просування освітніх послуг. Актуальним є пошук нетрадиційних засобів поширення реклами. Сьогодні вважаємо ефективним розміщення реклами ВНЗ у кінотеатрах, які прагнуть підвищити свої доходи за рахунок продажу рекламного часу перед сеансами, також реклама на квитках, афіші, телевізори у фойє. Така реклама має низку переваг: точний цільовий вплив, висока якість контакту. Важливо правильно підбірати кінотеатр за рівнем і географією, а також точно обрати фільм для розміщення роликів. Усе це разом може дати збіг аудиторії рекламованого продукту з публікою в кінозалі

При рекламуванні освітніх послуг основною проблемою є відсутність професійних кадрів. Як правило, просуванням займаються викладачі, працівники закладу, або ж самі студенти власними зусиллями. Ми вважаємо, що в сучасних умовах вишам було б доцільно звертатися до рекламних агентств, що надають професійні послуги.

Останнім часом багато абітурієнтів при пошуку інформації про майбутнє місце навчання використовують можливості глобальної мережі . Для залучення уваги потенційних клієнтів можна використовувати інструменти Інтернет реклами. По-перше, просування сайту вузу (SEO, SMO). По-друге, банерна реклама освітніх послуг – розміщення графічних, іноді анімаційних, блоків на різних сайтах. По-третє,

прихований маркетинг в блогах і SMM. Ставши активним учасником дискусій можна спонукати потенційних споживачів стати вашими клієнтами. А маючи цікаве співтовариство в соціальних медіа, можна вступати в комунікацію з цільовою аудиторією безпосередньо, створюючи необхідний імідж для навчального закладу. Особливо актуальними сьогодні є групи факультетів певного ВНЗ. На наш погляд, це не менш важливий канал комунікації, ніж офіційний сайт вишу. В групі абітурієнти можуть знайти інформацію, що їх цікавить безпосередньо від студентів факультету. Це інформація про правила вступу, викладачів, специфіку навчання, умови проживання у гуртожитках і т.д. Крім того, з інформативною метою усе частіше окремими підрозділами вишів створюються аккаунти на сайті Ask.fm, де абітурієнти можуть анонімно задавати питання, що їх цікавлять. Проте, тут для просування цих ресурсів і популяризації ВНЗ повинен бути розроблений чіткий план.

Великі виші, у яких є ім'я і репутація, до маркетингових технологій вдаються не дуже часто, а в тих випадках, коли потрібно розповісти про нові факультети або послуги. Тому для підтримки сформованого іміджу необхідно підвищувати культуру внутрішнього життя вишу, розвивати командний дух. Не менш важливим в цьому випадку є пошук новітніх каналів рекламування. Також необхідно приділяти належну увагу створенню іміджевої реклами, яка буде нагадувати абітурієнтам про історію успіху певного ВНЗ.

Отже, найоптимальнішими для рекламування навчальних закладів в умовах жорсткої конкуренції є рекламні кампанії, які поєднують традиційні підходи у плануванні і реалізації з новітніми способами та засобами. Ми у статті охопили лише особливий складник системи маркетингових комунікацій – рекламу. Перспективними вважаємо дослідження інших компонентів.

Список літератури:

1. Багиєв Г.А. Маркетинг / Г.А. Багиєв. – СПб. : УЕиФ, 2007. – 256 с.
2. Баталова О.С. Сецифика маркетингових коммуникаций на рынке образовательных услуг / О.С. Баталова // Экономическая наука и практика: материалы междунар. науч. конф. – Чита : Молодой ученый, 2012. – С. 110-114.
3. Гончарук В.А. Маркетинговое консультирование [Электронный ресурс] / В.А. Гончарук. – Режим доступа : http://www.aup.ru/books/m27/.
4. Закон України «Про рекламу» [Електронний ресурс] // Режим доступа : http://www.rada.gov.ua/laws/mshow/270/96.
5. Каверина Е.А. Организация рекламной деятельности вуза: [Учебное пособие] / Е.А. Каверина. – СПб.: ООО «Книжный Дом», 2007. – 55 с.
6. Козак О.М. Стан ринку освітніх послуг в Україні / О.М. Козак // Економічний простір. – К. : 2010. – 34 с.
7. Назайкин А.Н. Рекламная кампания: виды, этапы, участники [Электронный ресурс] / А.Н. Назайкин. – Режим доступа : http://www.nazaykin.ru/AD/campaign/ad_camp.htm.
8. Оболенська Т.Є. Маркетинг у сфері освітніх послуг : автореф. дис. канд. економ. наук / Т.Є. Оболенська. – Харків, 2002. – 27 с.
9. Панкрухин А.П. Маркетинг образовательных услуг в высшем и дополнительном образовании: [Учебное пособие] / А.П. Панкрухин. – М. : Интерпракс, 1995. – 240 с.
10. Подольна В.В. Особливості просування освітніх послуг / В.В. Подольна, С.П. Усик // Вісник КНУТД. – 2013. – № 4. – С. 206-211.
11. Уэллс У. Реклама: принципы и практика: [пер. с англ. М. Артюх, М. Бугаева, Е. Бугаевой и др.] / Уэллс У., Бернет Дж., Мориарти С. – СПб.: «Питер», 1999. – 736 с.

Санакоева Н.Д., Кушнир В.А.
Запорожский национальный университет

ПЛАНИРОВАНИЕ И РЕАЛИЗАЦИЯ РЕКЛАМНЫХ КАМПАНИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ

Аннотация
Исследованы различные научные подходы к определению понятия рекламной кампании и анализа особенностей этого процесса. Значительное внимание уделено осуществлению рекламной деятельности на рынке образовательных услуг. Охарактеризованы новейшие тенденции в планировании рекламных кампаний такого типа.

Ключевые слова: интегрированные маркетинговые коммуникации, рекламная кампания, планирование, рынок образовательных услуг, продвижение, цели, потребности.

Sanakoyeva N.D., Kushnir V.A.
Zaporizhzhya National University

PLANNING AND REALIZATION ADVERTISING CAMPAIGNS IN EDUCATIONAL SERVICES

Summary
Various scientific approaches to the definition of an advertising campaign and analyzing this process have been studied. Considerable attention have been given to
the implementation of promotional activities in the educational market. The latest trends in planning advertising campaigns of this type have been characterized.

Keywords: integrated marketing communications, advertising campaign, planning, education market, promotion, purposes, needs.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

УДК 167

ФОРМАЛИЗАЦИЯ И ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОСТИ ЗНАКОВЫХ СИСТЕМ ПРЕДМЕТНОЙ ОБЛАСТИ

Ляшенко Д.Н.
Одесский национальный медицинский университет

В статье исследуется методологическая сущность формализации. Показана важность экспликации критериев соответствия формальных знаковых систем некоторой предметной области. Проанализированы на адекватность друг другу логические формализованные языки: язык логики предикатов и язык тернарного описания.
Ключевые слова: формализация, адекватность, логика предикатов, язык тернарного описания.

Когда рассуждения строятся исключительно на естественном языке, который всегда остается чрезмерно богатым и многозначным, то трудно избежать полисемии. Обычно, чтобы уйти от этой многозначности натурального языка в науке используют формализацию, которая, на первых порах, ограничивается лишь построением таблиц, схем, графиков, условных обозначений, а на высших своих уровнях может переходить в формализованное аксиоматическое исчисление. Формализация позволяет строить рассуждение более строго и точно, а также однозначно переводить результаты научных исследований на разные естественные языки.

Однако, как показывают различные исследования (см. например в [1], [2], [3], [4], [5], [6], [7], [8]), отношение знаковых систем (как натуральных, так и искусственных) к предметной области ошибочно понимать в ключе инструментализма, где язык всего лишь средство для отображения неких объективных сущностей. Знаковые системы участвуют в сотворении мира, уже хотя бы в том смысле, что картина мира явление сугубо семиотическое. Например, само представление о дискретных вещах, которое предполагается многими формальными языками в качестве самоочевидного онтологического допущения, могло возникнуть лишь в рамках определенной семиотической системы.

В этой связи следует обратить особое внимание на исследование и разработку точной экспликации критериев соответствия знаковых систем универсуму рассуждения. Примерами таких критериев являются онтологические, гносеологические, методологические, логические, аксиологические, семиотические и т.п. предпосылки. Каждый из перечисленных критериев, в свою очередь, может дифференцироваться на виды.

Целью данной статьи является исследование (методологического) критерия адекватности формальной знаковой системы некоторой предметной области в качестве существенного условия для эффективного проведения формализации.

В литературе иногда различают понятия «формальный» и «формализованный» [4, с. 341]. Соответственно, под формализованным языком можно понимать систему знаков, позволяющую реализовывать синтаксическое манипулирование символами вместо мыслей, а под формальным языком – систему знаков, позволяющую осуществлять анализ структуры мысли в отвлечении от конкретного содержания. Стоит заметить, что все, что сказано на символическим формальном языке, может быть выражено и на естественном языке, но последний неизбежно несет в себе двусмысленности, что для строгого рационального дискурса является нежелательным. Формализация помогает недвусмысленно рассуждать о чем-либо в краткой и сжатой форме. Как эксплицитная вербализация мыслей показывает все недостатки идей, которые в невыраженном виде казались вполне разумными, так и формализация рассуждения на натуральном языке может показать недостатки и достоинства рассуждения иначе неуловимые. Несмотря на то, что нельзя формализовать все, что может быть сказано на естественном языке, логическая структура рассуждения на натуральном языке вполне выразима формально, чем активно пользуется аналитическая философия [2], [7]. По поводу часто раздающихся упреков в том, что «формальная философия» слишком технична и сложна для понимания, можно согласиться с мнением Х. Патнэма. Он говорит, что люди, способные следить, не теряя нити мысли, за рассуждениями Платона или Канта не должны испытывать никаких особых затруднения и в «чтении» логической символики [9, с. 7]. Отсюда, кстати, достаточно просто сделать один любопытный вывод, используя одну из фигур условно-категорического силлогизма.

Многие формальные и формализованные языки опираются на принцип экстенсиональности, философская суть которого заключается в категориальной редукции всего многообразии мира к дискретным вещам (телам). Иначе говоря, классические формальные средства содержат, в качестве онтологической предпосылки, представление о внеязыковой действительности, состоящей из дискретных объектов, которые можно посчитать или измерить.

Если представить формальные языки как «квазисвертку количества мест отношений естественного языка» [10], [11], это может означать, что формальный язык соотносится с миром не напрямую, а между формальным языком и миром находится естественный язык.

Действительно, если требуется формально описать какое-то явление с помощью языка логики предикатов, тогда, во-первых, нужно выразить это явление с помощью натурального языка, в семантическом поле которого начинается процесс формализации. Так как язык логики предикатов работает с тремя базовыми категориями: вещей, свойств и отношений, то описание явления на натуральном языке ограничивается использованием лишь этих трех категорий, то есть приписыванием вещам свойств или отношений. Учитывая, что язык логики предикатов в основном интерпретируют с помощью теории множеств, то вещи, свойства и отношения рассматриваются как множества, как вещи, которые обладают этими свойствами или находятся в этих отношениях. В этом собственно формальная суть экстенсиональности: нуль-местный предикат выражает вещь, одноместный – свойство, начиная с двух и более-местный – отношение.

© Ляшенко Д.М., 2014

Таким образом, здесь имеется минимум три гносеологических разрыва. Разрыв между явлением и натуральным языком, разрыв между натуральным языком и формальным языком, разрыв между языком логики предикатов и теорией множеств. И это лишь минимальное количество разрывов, ведь сюда можно добавить и разрывы между «языком» мозга и «языком» психических структур, разрывы последних с внешним миром, натуральным языком. Основная проблема здесь в том как, собственно, преодолеваются данные разрывы. Часто на них не обращают никакого внимания. Но современная когнитивная наука показывает, что эти разрывы преодолеваются с помощью метафорической работы человеческой когнитивной системы [8, p. 100]. Происходит операция отображения (mapping) из одной области (source domain) в другую (target domain), в соответствии со структурой того или иного типа метафорической концептуализации: структурной, онтологической или реляционной [12].

С проблемой «гносеологических разрывов» тесно связана проблема интерпретации формальной знаковой системы на некоторой предметной области. Здесь нужно отметить, что любая знаковая система (даже самая абстрактная) имплицирует систему онтологических предпосылок, как бы заранее предусматривая, что может быть, а что не может быть охвачено данной знаковой системой. Это означает, что у каждой знаковой системы (даже у т.н. «неинтерпретированной») есть некоторая идеализированная предметная область, система идеальных объектов, которая выступает в качестве нормирующей парадигмы для возможных интерпретаций этой знаковой системы. В этом смысле иногда говорят о *непосредственном* предмете некоторой знаковой системы (например, теории) – системе идеальных объектов, и *опосредованном* предмете – конкретной области интерпретации [13, с. 168-172]. Очевидно, что любая наука (в том числе и эмпирическая) является наукой лишь тогда, когда у нее есть идеализированная модель, которая, по естественным причинам, предшествует конкретной интерпретации. В каком-то смысле знаковая система является прокрустовым ложем, которое «подравнивает» опытные данные под имплицитные и эксплицитные параметры онтологических (и других) допущений знаковой системы. Это очевидно на следующем простом примере. Если у нас есть язык, в котором есть термины только для индивидов (x, y, z) и свойств P(x), но нет терминов для отношений P(x, y), то выразить предложение «Вася пошел в кино» можно лишь как «Вася является пошедшим в кино».

Пошедший в кино (Вася) вместо идти в (Вася, кино).

И проблема не в том хорошо это или плохо, а в том, что иногда нужны знаковые системы с одним спектром возможностей, а иногда – с другим. Но каким образом узнать, какая знаковая система нужна в конкретной ситуации?

Из ряда возможных критериев, как формальных, так и неформальных, особое место занимает критерий адекватности. Именно с анализа данного критерия следует начинать исследование отношений семиотической системы к предметной области. Ведь если выяснится, что знаковая система не адекватна универсуму рассуждения, то рассмотрение каких-то других соотношений может быть лишено смысла. Рассмотрим суть этого необходимого, но не достаточного критерия, опираясь на разработки Цофнаса А.Ю.

Развивая идеи Аристотеля, о воздействии одной вещи на другую, которые должны быть одинаковы по роду, но различны по виду, Цофнас полагает, что система *X* (метод, воздействующий на объект) и *У* (сам объект) является адекватной тогда, когда *X* и *У* определены в одном и том же смысле, то есть у них совпадают концепты, но при этом *X* и *У* расходятся по субстрату. Совпадение концептов – это релевантность. Расхождение по субстрату – это дивергентность. Таким образом, адекватность метода объекту исследования предполагает одновременно и релевантность, и дивергентность. Для наглядности приведем формулу адекватности на языке тернарного описания[1]:

$$([\iota A(\circ \iota\iota A,\ \iota\iota\iota A)])\mathbf{Ad} =_{df} ([\iota A(\circ \iota\iota A,\ \iota\iota\iota A)])\ \{[\iota A(\circ \iota\iota A \bullet \iota\iota\iota A)] \rightarrow$$

$$\rightarrow \{([a(\circ \iota\iota A)])t \bullet ([a(\circ [(\iota\iota\iota A)\iota\iota A'])])t\}\}$$

Здесь записано следующее: «Любое отношение произвольных вещей является (по определению) адекватным в том случае, если их список обладает таким свойством: наличие этого отношения связного списка этих вещей тем самым означает, что имеется и связный список этих вещей, представленных как системы с одинаковым концептом, но различными субстратами» [15, с. 82][2].

Mutatis Mutandis получается, что знаковая система X (язык, теория, метод и т.п.) адекватна осваиваемой с ее помощью знаковой системе У тогда, когда X релевантна системе У по смыслу, но при этом дивергентна по средствам реализации (по означающим и экстенсионалам).

В качестве примера покажем, что язык логики предикатов (ЛП) и язык тернарного описания (ЯТО) являются релевантными, и дивергентными по отношению друг к другу.

Логика предикатов возникла как средство формализации математики. То есть с помощью ЛП пытались исключить из математических рассуждений натуральный язык. Позже оказалось, что ЛП можно применять, с существенными ограничениями, везде, где используется естественный язык. Основные категории ЛП – это вещь, свойство и отношение, понимаемые в количественном (экстенсиональном) смысле. Даже так называемые «интенсиональные логики» сводимы к классической экстенсиональной ЛП, то есть интенсиональность этих логик, в некотором смысле, лишь дериват от экстенсиональности первопорядковой логики. Это видно, например, из экспликации интенсиональности в качестве свойств выражений в неэкстенсиональных контекстах, то есть, в таких контекстах, в которых невозможно однозначно заменить часть сложного выражения на другое выражение, экстенсионально совпадающее с заменяемой частью, с сохранением истинностного значение исходного выражения [7, 40], [17, 320].

С другой стороны, ЯТО возник для нужд формализации общей параметрической теории систем (ОПТС), но очень скоро было осознано самостоятельное значение этого логического языка. В качестве основных категорий ЯТО принимаются понятия вещи, свойства и отношения, интерпретируемые интенсионально.

Сразу напрашивается интерпретация, которая создает непреодолимые границы между формализмами. Суть интерпретации в следующем. Если у ЯТО и ЛП, представленных в виде систем, со-

[1] О языке тернарного описания смотрите в [14]
[2] Об адекватности см. также [16]

впадают субстраты, но концепты (смыслы) различаются, то ЛП и ЯТО не релевантны и, следовательно, не адекватны друг другу. Такая позиция закрывает возможность адекватного взаимоотношения данных формализмов. То есть, если в качестве концепта выбрать интенсиональность (для ЯТО) и экстенсиональность (для ЛП) вещей, свойств и отношений, то ЯТО и ЛП не релевантны. Но явления не релевантные в одном смысле, могут быть релевантны в других смыслах.

Если в качестве концепта ЛП выбрать *t – отображать что-либо, выраженное в языке, с точностью до вещей, свойств и отношений*, то в качестве субстрата А мы получаем нульместные, одноместные, n≥2-местные предикаты и, соответствующие означающие для обозначения этих категорий.

В таком случае, в качестве концепта для ЯТО можно также выбрать *t – отображать что-либо, выраженное в языке, с точностью до вещей, свойств и отношений*, а в качестве субстрата *А – вещи, свойства, отношения, в качественном смысле (и соответствующие означающие)*. То есть, по сути, при таком понимании концепты совпадают (с точностью до вещей, свойств и отношений), а субстраты различаются, потому, что это совершенно разные *вещи, свойства и отношения*. При такой интерпретации можно сказать, что ЯТО и ЛП релевантны друг другу, так как рассматривают явления действительности в категориях вещей, свойств и отношений, но дивергентны, так как субстраты различаются. Это означает, что ЯТО и ЛП, в таком смысле, адекватны друг другу. Последнее положение открывает возможность перевода языков друг в друга, но только до вполне определенной степени, фиксированной в концепте – выражать что-либо с точностью до вещей, свойств и отношений. Естественно, что при таком переводе существенно теряется специфика этих формализмов, но поэтому-то и нужны разные логические языки – адекватно отображать определенную специфику некоторой предметной области.

Если интерпретации категориальных оснований ЯТО и ЛП различаются, то их перевод на какой-то третий язык или перевод друг в друга даст лишь приблизительную картину и ЛП, и ЯТО. При всем при том нельзя однозначно сказать, что один язык «лучше» другого в некотором абсолютном смысле (так же как бессмысленно говорить, что русский язык как вещь-в-себе лучше английского, и наоборот). Для каких-то задач лучше использовать ЯТО, для других – ЛП. Однако, учитывая, что философское, и вообще гуманитарное, знание в основном интенсионально («Упрощенно говоря, в философии нечего считать» [15, с. 43]) и лишь отдельные проблемы можно анализировать экстенсионально, то для формального анализа философских проблем более релевантным будет именно интенсиональный язык. Иначе говоря, для строгого анализа философских утверждений предпочтительнее формальный (и возможно формализованный) язык, позволяющий учесть больше содержательности (и даже неопределенности), а не редуцировать все свойства и отношения к количествам или множествам вещей.

Как было сказано выше, исследование на адекватность формальной знаковой системы некоторой предметной области является необходимым, но недостаточным критерием формализации (и интерпретации) универсума рассуждения, поэтому к перспективам дальнейших исследований принадлежит продолжение работы по строгой экспликации указанных (и др.) критериев соответствия знаковых систем некоторой предметной области.

Список литературы:

1. Бирюков Б.В., Тростников В.Н. Жар холодных чисел и пафос бесстрастной логики: формализация мышления от античных времен до эпохи кибернетики / Б.В. Бирюков, В.Н. Тростников. – 3-е изд. – М.: УРСС, 2004. – 232 с.
2. Боброва Л.А. Новый проект аналитической философии: аналитический обзор / Л.А. Боброва. – М.: ИНИОН РАН, 2013. – 72 с.
3. Никифоров А.Л. Структура и смысл жизненного мира человека / А.Л. Никифоров. – М.: Альфа-М, 2012. – 280 с.
4. Смирнов В.А. Роль символизации и формализации в научном познании / В.А. Смирнов // Логико-философские труды В.А. Смирнова. – М.: УРСС, 2010. – С. 339-344
5. Ajdukiewicz K. On the applicability of pure logic to philosophical problems / K. Ajdukiewicz // The scientific world-perspective and other essays, 1931-1963. – Dordrecht: D. Reidel Pub. Co., 1978. – Pp. 90-94
6. Bach E. Informal lectures on formal semantics / E. Bach. – N.-Y.: State University of New York Press, 1989. – xii + 150 p
7. Kung G. Ontology and logistic analysis of language: an enquiry into the contemporary views on universals / G. Kung. – Dodrecht: D. Reidel Publishing Company, 1967. – xii + 211 p.
8. Lakoff G., Johnson M. Philosophy in the flesh: the embodied mind and its challenge to western thought / G. Lakoff, M. Johnson. – New-York: Basic books, 1999. – xiv+624 p.
9. Целищев В.В. Философия математики: часть 1 / В.В. Целищев. – Новосибирск: Наука, 2002. – 212 с.
10. Сумарокова Л.Н. Системность языка: ее аспекты и уровни / Л.Н. Сумарокова // Параметрическая общая теория систем и её применения: Сб.трудов, посвященный 80 – летию проф. А.И. Уёмова / Под ред. А.Ю. Цофнаса. – Одесса: Астропринт, 2008.– С. 89-106
11. Уёмов А.И. Проблема эквивалентности логических структур/ А.И. Уёмов // Формальная логика и методология науки. – М.: Наука, 1964. – С. 52-64.
12. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago: The University of Ch. Press, 1980. – 242 p.
13. Петров Ю.А. Математическая логика и материалистическая диалектика: проблемы логико-философских оснований и обоснования теорий / Ю.А. Петров. – М.: МГУ, 1974. – 192 с.
14. Uyemov A. The Ternary Description Language as a Formalism for the Parametric General Systems Theory: Part I / A. Uyemov // International Journal of General Systems. – 1999. – Issue 4-5 (Vol. 28). – P. 351-366
15. Цофнас А.Ю. Теория систем и теория познания / А.Ю. Цофнас. – Одесса: АстроПринт, 1999. – 308 с
16. Леоненко Л.Л., Цофнас А.Ю. Об адекватности логического анализа философскому рассуждению // Вопросы философии / Л.Л. Леоненко, А.Ю. Цофнас. – 2004. – № 5. – С. 85-98
17. Ajdukiewicz K. Intensional expressions // The scientific world-perspective and other essays, 1931-1963 / K. Ajdukiewicz. – Dordrecht: D. Reidel Pub. Co., 1978. – Pp. 320-347

Ляшенко Д.М.
Одеський національний медичний університет

ФОРМАЛІЗАЦІЯ І ПРОБЛЕМА АДЕКВАТНОСТІ ЗНАКОВИХ СИСТЕМ ПРЕДМЕТНОЇ ОБЛАСТІ

Анотація
У статті досліджується методологічна сутність формалізації. Показана важливість експлікації критеріїв відповідності формальних знакових систем деякій предметній області. Проаналізовані на адекватність одна одній логічні формалізовані мови: мова логіки предикатів та мова тернарного опису.
Ключові слова: формалізація, адекватність, логіка предикатів, мова тернарного опису.

Lyashenko D.N.
Odessa National Medical University

FORMALIZATION AND A PROBLEM OF ADEQUACY OF SIGN SYSTEMS TO A UNIVERSE OF DISCURSE

Summary
The article is devoted to the methodological investigation of the essence of formalization. It is shown the importance of investigation of the criteria of adequacy of means of formalization to the subject matter of formalization. The formalized logical languages of predicate logic and of ternary description language have been analyzed on the adequacy to each other.
Keywords: formalization, adequacy, predicate logic, ternary description language.

НАШІ АВТОРИ

1. **Бачук Анастасія Олександрівна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
2. **Брикса Олена Сергіївна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
3. **Буряк Віктор Валерійович** – кандидат медичних наук, асистент кафедри внутрішніх хвороб №2 Запорізького державного медичного університету
4. **Васильєва Тетяна Анатоліївна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри банківської справи Української академії банківської справи Національного банку України
5. **Гев'юк Уляна Юріївна** – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
6. **Глущенко Олеся Анатольевна** – доктор филологических наук, доцент Камчатского государственного университета имени Витуса Беринга
7. **Гончаров Валентин Миколайович** – завідуючий кафедри економіки підприємства і управління трудовими ресурсами, професор, доцент економічних наук Луганського національного аграрного університету
8. **Горохова Тетяна Олександрівна** – аспірант, викладач кафедри української мови Київського університету імені Бориса Грінченка
9. **Давоян Елизавета Эдуардовна** – студентка Криворожского педагогического института Криворожского национального университета
10. **Дем'янчук Юрій Вікторович** – кандидат юридичних наук Комунального вищого навчального закладу Київської обласної ради «Білоцерківський гуманітарно-педагогічний коледж»
11. **Демченко Алла Анатоліївна** – старший викладач кафедри оздоровлення та реабілітації Чернігівського національного технологічного університету
12. **Жорнокуй Уляна Василівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
13. **Загіка Олена Олегівна** – заступник директора з навчально-виховної роботи Вищого професійного училища №25 м. Хмельницького
14. **Золотухина Елена Леонидовна** – врач-интерн Одесского национального медицинского университета
15. **Іванусь Світлана Георгіївна** – кандидат медичних наук, завідувач кардіопульмонологічним відділенням Комунального закладу «Дніпропетровська дитяча міська клінічна лікарня №2» ДОР»
16. **Іващишин Ольга Михайлівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка
17. **Ільченко Світлана Іванівна** – доктор медичних наук, доцент кафедри пропедевтики дитячих хвороб Дніпропетровської медичної академії Міністерства охорони здоров'я України
18. **Іщейкіна Любов Костянтинівна** – старший викладач кафедри медичної, біологічної та біоорганічної хімії Української медичної стоматологічної академії
19. **Іщенко Анна Миколаївна** – старший викладач кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
20. **Калинюшко Олеся Анатоліївна** – студентка Інституту філології та журналістики Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
21. **Кобилецька Марина Анатоліївна** – студентка Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
22. **Козинець Ірина Гаврилівна** – старший викладач кафедри цивільного, господарського, адміністративного права та процесу Чернігівського національного технологічного університету
23. **Корнієнко Сергій Олександрович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
24. **Кривенко Юлія Іванівна** – кандидат філософських наук, доцент Національного авіаційного університету
25. **Кушнир Ольга Александровна** – кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры безопасности полётов Кировоградской лётной академии Национального авиационного университета
26. **Кушнір Вікторія Олександрівна** – студентка факультету журналістики Запорізького національного університету
27. **Лисанова Алла Митрофановна** – старший преподаватель Харьковского национального автомобильно-дорожного университета
28. **Ляшенко Дмитро Миколайович** – кандидат філософських наук, старший викладач кафедри філософії та біоетики Одеського національного медичного університету
29. **Максимова Марина Миколаївна** – студентка факультету економіки та менеджменту Академії внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України
30. **Нетюхайло Лілія Григорівна** – доктор медичних наук, професор Української медичної стоматологічної академії
31. **Осадча Ольга Олексіївна** – кандидат економічних наук, доцент Національного університету водного господарства та природокористування
32. **Осадчук Юлія Миколаївна** – викладач кафедри фінансів Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
33. **Паламарчук Наталія Володимирівна** – студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка
34. **Пилипенко Алена Викторовна** – студентка Харьковского национального автомобильно-дорожного

университета
36. **Піхняк Тетяна Андріївна** – кандидат економічних наук, завідувач кафедри фінансів Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту
37. **Подолянчук Павло Володимирович** – студент Вінницького фінансово-економічного університету
38. **Равлик Ірина Олександрівна** – кандидат політичних наук, асистент кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
39. **Рзаєв Парвіз Абдула огли** – здобувач кафедри загального та адміністративного менеджменту Донецького державного університету управління
40. **Риндіна Наталія Геннадіївна** – кандидат медичних наук Харківського національного медичного університету
41. **Ротар Дмитро Анатолійович** – викладач ІІ категорії Фінансово-економічного коледжу Буковинського державного фінансово-економічного університету
42. **Савело Анна Андріївна** – магістр Національного технічного університету «Київський політехнічний інститут»
43. **Савкіна Вікторія Миколаївна** – аспірант кафедри економіки підприємства та управління трудовими ресурсами Луганського національного аграрного університету
44. **Сагер Людмила Юрьевна** – ассистент кафедры маркетинга и управления инновационной деятельностью Сумского государственного университета
45. **Санакоєва Наталя Дмитрівна** – кандидат філологічних наук, доцент Запорізького національного університету
46. **Сахненко Оксана Іванівна** – старший викладач кафедри економічних дисциплін Академії внутрішніх військ Міністерства внутрішніх справ України
47. **Семенова Тетяна Валеріївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки промисловості Національної металургійної академії України
48. **Сідельник Олена Петрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи Інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
49. **Сікорська Тетяна Сергіївна** – студентка Навчально-наукового інституту економіки, менеджменту та права Національного університету водного господарства та природокористування
50. **Скалевська Ганна Олександрівна** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри романо-германської філології і перекладу Національного університету біоресурсів і природокористування України
51. **Сокол Ірина Миколаївна** – старший викладач Комунального закладу «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради
52. **Солодських Анастасія Сергіївна** – студентка Української академії банківської справи Національного банку України
53. **Стащук Олена Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри «Фінанси та кредит» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
54. **Сюткіна Оксана Сергіївна** – студентка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»
55. **Титаренко Юлия Васильевна** – студент Сумского государственного университета
56. **Титова Ганна Юріївна** – кандидат медичних наук, доцент Харківського національного медичного університету
57. **Триколенко Софія Тарасівна** – аспірант відділу «Образотворче мистецтво» Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М.Т. Рильського Національної академії наук України
58. **Федотова Тетяна Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та управління національним господарством Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
59. **Фролов Олександр Валерійович** – студент Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
60. **Хандучка Аліна Михайлівна** – студентка Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
61. **Хвіщук Олександр Віталійович** – студент Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки
62. **Чернишова Олександра Костянтинівна** – студентка факультету фінансів та банківської справи Київського національного торговельно-економічного університету
63. **Чёрный Вадим Андреевич** – студент факультета банковских технологий Украинской академии банковского дела Национального банка Украины
64. **Чиркова Татьяна Евгеньевна** – студентка Харьковского национального автомобильно-дорожного университета
65. **Шамрицька Анастасія Сергіївна** – студент Дніпропетровської державної фінансової академії
66. **Шашина Марина Владимировна** – доцент, кандидат экономический наук кафедры экономики и предпринимательства Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт»
67. **Шипілова Марія Вікторівна** – доцент кафедри економічної теорії Харківського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України
68. **Ямборко Світлана Мирославівна** – здобувач Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73005 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»
тел.: +38 (0552) 399 530
info@molodyvcheny.in.ua
www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 16.06.2014 р.
Формат 64х90/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,72. Тираж 100 прим.
Зам. 0614-21.

Видавництво: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика»
73034, Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4392 від 20.08.2012 р.